

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XVII

Уредник
Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД

1968.

ДУШАН ЈОВИЋ

ТРСТЕНИЧКИ ГОВОР

Докторска дисертација, одбрањена 15. априла 1965. год. на Филозофском факултету
у Новом Саду, пред комисијом коју су сачињавали:

Др Павле Ивић,
редовни професор Универзитета

Др Рудолф Коларич,
редовни професор Универзитета

Др Александар Младеновић,
доцент Универзитета

Примљено на II скупу Одељења литературе и језика 19. марта 1968. године
и решено да се упути Институту за српскохрватски језик ради штампања у
Српском дијалектолошком зборнику.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Скраћенице најчешће употребљаване литературе	XV
Увод	1
Досадашњи подаци о говорима ове зоне	8
Етнолози о језику овог подручја	19
Акцентски систем	23
Основне карактеристике акцентског система	23
О кратком акценту у овом говору	23
О специфичном дугом акценту у жупском говору	27
О дугоузлазном акценту	30
О експираторном акценту призренско-тимочког типа	32
Дугосилазни акценат и његово ширење на деклинационе и деривационе наставке	32
Акцентске промене у вези с проширивањем или скраћивањем структуре речи	34
Преношење акцената на проклитике	34
О појави дезакцентуације посебних речи	36
О појави акцентских дублета	36
О карактеристичном акценту вокатива именица мушког рода	36
Закључак	37
Фонетски и фонолошки систем трстеничког говора	38
Вокалски систем	38
Инвентар вокалских фонема у зависности од фонетских и прозо-дијских фактора	38
Отвореност вокала и остале специфичности зависне од кратког акцената	39
О појави затворених вокала	42
Остале карактеристике вокалског система	43
О сажимању вокала и неким другим појавама	43
Појава назализираног <i>a</i>	46
Елиминисање вокала у хијату и другим случајевима	46
Елизија других речи	47
Испадање слогова и секвенци	48
Факултативна употреба вокала	50
Метатеза	52
Глас <i>ѣ</i>	52
Прелазак <i>л</i> у <i>у</i>	53
Прелазак <i>л</i> у <i>о</i>	53
Алтернација <i>a-ѡ</i>	54
Појава два иста вокала у секвенци	54

Неке ситније вокалске промене	55
Закључак	55
Консонантски систем.....	56
Опште напомене о консонантском систему овог говора	56
Фонема <i>j</i>	56
Фонема <i>x</i>	60
Фонема <i>ʃ</i>	62
Фонема <i>ʒ</i>	64
Консонантске секвенце <i>jz</i> , <i>jc</i> , <i>jn</i>	65
Асимилација консонаната по звучности и по месту творбе	66
Алтернација <i>k</i> , <i>g</i> , (<i>x</i>) са <i>č</i> , <i>ж</i> , <i>ш</i> и <i>ц</i> , <i>з</i> , <i>с</i>	67
О неким резултатима јотовања	68
Дисимилативни процеси консонаната	69
Упрошћавање консонантских секвенци	71
Остале гласовне промене консонаната	74
Ситније консонантске промене.....	75
Морфологија	78
Опште одлике морфолошког система.....	78
Именице	78
Именице I врсте	78
Инструментал јд. именица I врсте	78
Вокатив именица I врсте	79
Инфикс- <i>ов/-ев</i>	81
Синкретизам генитив/локатив мн.	81
О систему наставака именица I врсте и објашњењима синкретизма појединих падежа.....	81
О наставку <i>и</i> у ген./лок. множине	82
О утицају књижевног језика на промену система именица I врсте	83
Колективне именице.....	83
Још неке особине именица мушког рода I врсте	84
Именице средњег рода	84
Ситније одлике ове групе именица	86
Акцент именица I врсте	87
Акцент именица средњег рода	94
Именице II врсте.....	97
Вокатив	99
О систему наставака именица ове врсте	99
Остале одлике једине	100
Множина	100
Гласовне алтернације у основи	101
Акцент именица II врсте	101
Именице III врсте	106
Акцент именица III врсте	107
Придеви. Одлике једине.....	108
Множина	111
Компарација	112
Суперлатив.....	115
Акцент придева	116
Закључак	120
Заменице. Личне заменице	120
Заменица за III лице.....	121
О акценту заменица.....	122
Именичке заменице	123
Придевске заменице	123
Демонстративне заменице. Јединица	123
Множина	124
Посесивне заменице.....	125
Односно-упитне (релативне) заменице	126

Заменица <i>са</i> итд.....	127
Бројеви. Прости бројеви	127
Редни бројеви	128
Збирни бројеви	128
Дистрибутивни и мултипликативни бројеви	128
О акценту бројева	128
Глаголски облици. Однос основа	128
Глаголи I врсте	129
Глаголи II врсте	130
Глаголи III врсте.....	131
Глаголи IV врсте	131
Глаголи V врсте	132
Глаголи VI врсте	132
Глаголи VII врсте	133
Глаголи VIII врсте	133
Помоћни глаголи	133
Презент	134
Акценат презента	135
Императив	138
Акценат императива.....	139
Потенцијал	139
Футур I	139
Футур II.....	140
Глаголски облици за обележавање прошлости	140
Аорист	141
Још нешто о акценту аориста	143
Имперфект	144
Акценат имперфекта	146
Перфект	147
Плусквамперфект.....	148
Инфинитни глаголски облици	149
Глаголски прилог садашњи	149
Глаголски трпни придев	150
Инфинитив.....	151
Закључак	152
Неке одлике осталих категорија речи	153
Прилози	153
Предлози	155
Везници	155
Партикуле	156
Синтакса	157
Опште напомене	157
Употреба падежних облика	157
Употреба именица	158
Однос акузатива и локатива за обележавање места	159
Однос инструментал/акузатив с предлогом <i>с-са-са-саз</i>	161
Однос инструментала и акузатива с предлозима за место	162
Генитив с предлозима	164
Датив	166
Акузатив	168
Инструментал	169
Инструментал са осталим предлозима	171
Локатив	171
Вокатив	172
Неке напомене о употреби именица	172
Удвојени предлози	172
Употреба различитих форми придевског вида	174
Заменице	175

Употреба глаголских облика. Опште одлике	177
Презент	177
Систем глаголских облика за обележавање прошлости	186
Перфект	186
Перфект ₁	187
Перфект ₂	188
Плусквамперфект	194
Аорист	196
Употреба аориста имперфективних глагола	200
Графичка представа функција аориста	201
Имперфект	201
Футур I	207
Футур II	207
Модални глаголски облици. Императив	207
Потенцијал	209
Употреба инфинитивних глаголских облика. Опште одлике	210
Глаголски прилог садашњи	210
Инфинитив	211
Трпни глаголски придев	213
Проблеми реченице и њених делова	214
Субјекат и предикат	214
Пасивна реченица	215
Упитна реченица	215
Императивне реченице	216
Дезидеративне реченице	218
Намерне реченице	218
Предикатске допуне	218
Придевске допуне	219
Конгруенција	220
О реду речи	221
Закључак	222
Прилози : Прозни текстови	225
1. Спасенија Ерић, Велуће	225
2. Александар Радивојевић, Велуће	226
3. Вуча Мутавцић, Тоболац	227
4. Ђурковић Милован, Тоболац	229
5. Станоје Ђосић-Стања, В. Дренова	230
6. Ђосић Јованка, В. Дренова	230
7. Милош Трипковић, В. Дренова	231
8. Станоје Рисимић-Станца, Медвеђа	232
9. Брадић Жика, Медвеђа	232
Резюме	234

СКРАЋЕНИЦЕ НАЈЧЕШЋЕ УПОТРЕБЉАВАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- А. Белић, *Двојина* А. Белић, *О двојини у словенским језицима*, Посебна издања СКА, књ. ХСІ, философски и филолошки списи 21, Београд 1932.
- А. Белић, *ДИЈС* А. Белић, *Дијалекти Источне и Јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905.
- Т. Бушетић, *Левач Вук, Рјечник* Т. Бушетић, *Левач*, СЕЗБ V (1903).
Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник исјумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Четврто државно издање, Београд 1935.
- Вуковић, П.—Др. Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1—113.
- Д. Вушовић, *Исј. Херц.* Данило Вушовић, *Дијалекти Источне Херцеговине*, СДЗБ III, 1—70.
- ГЗС *Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића*, I—VIII, Београд 1934. и даље.
- Даничић, *Акценти* Буро Даничић, *Српски акценти*, Посебна издања СКА, књ. LVIII, Философски и филолошки списи књ. 16, Београд—Земун, 1925.
- Драгић, *Гружа* М. Драгић, *Гружа*, СЕЗБ књ. 10, Београд 1921.
Елезовић, *Извештај* Гл. Елезовић, *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучијерна до Пећи*, СЕЗБ II, 464—473.
- Елезовић, *Речник* Гл. Елезовић, *Речник косовско-меџохијског дијалекта*, СДЗБ IV, Београд 1932, СДЗБ VI, Београд 1935.
- Ивић, *Галијољски Срби* Павле Ивић, *О говору Галијољских Срба*, СЗДБ XII, Београд 1957.
- Ивић, *Дијалектологија I* Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад 1956.
- Ивић, *Дијалектологија II* *Die serbokroatischen Dialekte. (Erster Band) Ihre Struktur und Entwicklung.* 's-Gravenhage 1958.
- Ивић, *Херски говор* *Меџо банајског херског говора међу српским дијалектима*. Прештампано из публикације „Банатске Хере“, 327. и даље.
- Ивковић, *Ресава* (Милош Ивковић, *Народне приповејке из Свилајнца и Ситр-мошћена у Ресави*). СЕЗБ XLIX, Београд—Земун 1927.
- Карић, *Србија* В. Карић, *Србија, њене земље, народа и државе*, Београд 1887.
- Maretić, *Gramatika* Томо Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskog književnog jezika*. Treće, nepromijenjeno izdanje, Zagreb 1963.

XVI

- Мијатовић, Темнић Станоје Мијатовић, *Темнић*. СЕЗБ VI. Насеља српских земаља III (1903).
- Милићевић, *Кн. Србија* М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*. У Београду 1876.
- Стевановић, *Баковица* Михаило Стевановић, *Баковачки говор*. СДЗБ XI, 1—152.
- Стевановић, *Мејхохија* Михаило Стевановић, *Извештај о дијалектолошком истраживању Мејхохије*. Годишњак Саре и Васе Стојановића VI, 56—59.
- Стевановић, *Грамашика* Михаило Стевановић, *Грамашика српскохрватског језика за више разреде гимназије*, Нови Сад 1954.
- Стевановић, *Источно-црногор. диј.* Михаило С. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. С картом уз текст. Београд 1935, 1—128.
- Stojanović, *Vrnjci* Lj. Stojanović, *Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnjci im Krusevacer Kreise (in Serbien)*, Archiv für slavische Philologie XXV, 212—218.

Напомена: од одбране дисертације до њене припреме за штампу изишли су следећи радови који се односе и на ово говорно подручје и чији је материјал узет у обзир при припреми за штампу ове књиге:

- А. Пецо и В. Милановић Др Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Особине левачког говора*. Анали Филолошког факултета 2, Београд 1962, 187—204.
- Р. Алексић и С. Вукомановић, *Жуја* Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачког и брусског говора*. Анали Филолошког факултета 6, Београд 1966, 291—319.

УВОД

1. Овај рад обухвата говор територије околине Трстеника у Србији. Говор је косовско-ресавског типа. Зона Трстеника заузима положај који је омогућио и још увек омогућава у неким деловима релативно добро чување основних особина косовско-ресавског дијалекта. То се посебно односи на говор села која су удаљенија од саобраћајне магистрале Краљево—Крушевац.

Од Трстеника ка Крушевцу, а посебно према Александровцу, и према Рековцу на североисток, налази се територија релативно компактна у дијалекатском погледу. Веома је мали број говорних особина које уносе разлике између појединих зона, нпр. Левча и Темнића према Жупи.

Трстенички говор има, наравно, својих специфичности, али је у општем збиру особина типичан за косовско-ресавски дијалекат у целини. Према томе, дијалекатски материјал овог подручја објашњава многа питања целог дијалекта, а у ширем смислу и штокавског наречја.

2. Од Врњачке Бање ка Краљеву с обе стране Западне Мораве налази се говорни тип који у многим правцима има изграђене индивидуалне карактеристике донекле различите од особина трстеничког говора. Друкчија дијалекатска слика ове зоне резултира, пре свега, из друкчијих миграционих кретања, а наравно и стога што је ова зона повезана с говором Грузе и говорима од Краљева ка Чачку и Рашкој који не припадају косовско-ресавском дијалекту. Трстенички говор према споменутим говорима има већих структуралних и других разлика.¹

3. За косовско-ресавски дијалекат констатовано је још раније да се одликује релативно великом компактношћу и уједначеношћу говорних особина. То је само делимично тачно. Чињеница је да постоје и осетне разлике између појединих зона овога дијалекта. Реч је, пре свега, о разликама говора Косова и Метохије према смедеревско-вршачком типу.² Смедеревско-вршачки говор има посебне развојне тенденције

¹ О овом говору се овде не говори детаљније. Узимају се у обзир само они феномени који могу помоћи у објашњењу појединих проблема трстеничког говора. Уколико буде могуће, говор ове зоне биће предмет посебног рада.

² Материјал говора Косова и Метохије добрим делом је фиксиран радом Глише Елезовића и то у следећим радовима:

а) Речник I и II

б) Извештај

в) Једна интересантна контаминација у косовско-метохијском дијалекту, Гласник Скопског научног друштва II (1927), 185—189.

које су у неким областима језика довеле до стварања изразитијих особених карактеристика.³

Овај део косовско-ресавског дијалекта добио је обраду која га даје у новој светлости принципски важној за нашу дијалектологију.

4. Трстенички говор заузима средишни део косовско-ресавског дијалекта. То је говорни тип који повезује два говорна типа дијалекта: косовско-метохијски и смедеревско-вршачки, али није потпуно идентичан ни са једним од њих.

5. Сем онога што је напред речено о смедеревско-вршачком говору, ниједан други део косовско-ресавског дијалекта није добио дескриптивну и научну обраду. Циљ овог рада је да допринесе превазилажењу тога недостатка. Давање потпунијег описа феномена једног говора омогућиће да се многи фрагментарни подаци повежу. На тај начин добиће се потпунија слика о тенденцијама развоја и функционисању језичких факата у целом дијалекту. Посебну олакшицу у овом правцу представља споменути дијалекатски материјал који су прикупили Глиша Елезовић из Косова и Метохије⁴ и Милош Ивковић из Ресаве.⁵

6. У научној литератури обично се каже да косовско-ресавски припада архаичнијим новоштокавским дијалектима.⁶ Ова констатација само донекле има своје оправдање. Косовско-ресавски је очувао релативно мали број старијих особина, као што ће се из даљег излагања видети. Разлике према осталим новоштокавским дијалектима, у ствари, резултат су различитих развојних путева. Према томе, овај дијалекат исто је онолико и архаичан и прогресиван колико и већина других штокавских дијалеката.

7. Ради проучавања трстеничког говора на терену сам био четири пута: године 1959, 1963, 1964., и приликом припремања овога рада за штампу, ради проверавања извесних података 1967. г. провео сам још неколико дана на овом терену. Уз то, Стубал, моје место рођења удаљено је око 30 километара од села чији је говор узет за основу овога рада. У селу сам живео око 20 година и говорио дијалектом који се вео-

Михаило Стевановић је посредно или непосредно допринео да се добије конкретнија слика особина косовско-ресавског дијалекта следећим радовима:

1) Метохија.

2) Баковица.

3) В. о томе следеће радове Павла Ивића:

а) Дијалектологија I, 87—92.

б) Дијалектологија II, 226—246.

Даље је о овом говорном типу расправљано у следећим радовима:

а) Милош Московљевић, О Ивићеву „смедеревско-вршачком дијалекту”, НЈ IX, н. с. св. 3—4, 102—107, и

б) Одговор Ивићев, О питању смедеревско-вршачког дијалекта, НЈ IX, н. с. св. 7—10, 283—291.

в) Павле Ивић, Херски говор

г) О овом говору је Павле Ивић дао неке податке и у раду Испитивање говора села Глоговца код Светозарева, Гласник САН IV, св. 2, 322—323.

⁴ Види о томе наведену литературу у фусноти 2.

⁵ Ресава.

⁶ О овоме види између осталог А. Белића, Народна енциклопедија IV, 1072.

ма мало разликује од трстеничког говора. Основне одлике овога говора биле су ми, дакле, познате и раније. По завршетку другог светског рата живео сам четири године у Крушевцу. Природа мога тадањег посла захтевала је стално посећивање села бившег крушевачког округа. На тај начин мој контакт са тим говором остао је дуго непрекинут.

8. Испитивање говора имало је и екстензиван и интензиван карактер. Основне особине говора су проучене у већем броју села: Великој Дренови, Медвеђи, Мијајловцу, Богдању на левој страни З. Мораве; Стопањи, Тоболцу, Велућу, Ратају, Шљивову — на десној страни Мораве и у средишњем делу Жупе. Затим говор Стубла и Чукојевца — села у подножју Гледићких планина ка ушћу Груже у Мораву. Такође је проучаван говор Подунаваца, Врбе и Грачаца — села с десне стране Мораве, према ушћу Груже у Мораву.

9. За коначну обраду узет је углавном материјал из Велућа (В), Тоболца (Т), у којима је говор типично жупски; затим Велике Дренове (В. Д.), Медвеђе (Мед.) и Мијајловца (Миј.), чији говор има све важније особине говора Левча и Темнића.⁷ Говор зоне ка Краљеву узиман је у обзир само кад је било потребно подвући разлике и објаснити поједине проблеме трстеничког говора и његове повезаности са ширим подручјем. Говор Ратаја из центра Жупе узиман је за поређење са говором Велућа и Тоболца, нарочито кад је требало проверити да ли сви феномени говора ових села одговарају жупском говорном типу, и да ли има какве разлике између говора ових села у фреквенцији појединих дијалекатских црта. Ово је било неопходно зато што су ова два села на периферији жупског говора.

Овакав избор места узет је стога што тако има више могућности да се објасне извесни проблеми при проучавању говорних особина и проблема који се уз то јављају; друго, и што је ово целовито језичко подручје. Морава је одувек била главно гравитационо подручје за већи део села ове две зоне. Природно је што су говори подручја Мораве имали бржи еволутивни развој. Две зоне дели само Морава и село Стопања, чији је говор нетипичан јер има много утицаја књижевног језика. Остала села, чији је говор екстензивно испитиван, не дају неке изузетно друкчије податке интересантне за говор, па се зато материјал говорни из тих села и не узима.⁸

9. При прикупљању дијалекатског материјала служио сам се методом и упутствима које је у своје време фиксирао проф. А. Белић⁹, а у великој мери ми је помогао и метод примењен при проучавању говора галипољских Срба.¹⁰ Разлика према методу ранијих испитивача је једино у томе што је претходно познавање дијалекта захтевало више

⁷ Скраћенице наведене у заградама употребљавају се при навођењу језичког материјала. Уколико скраћеница нема, знак је да је дата особина проверена у свим наведеним селима.

⁸ В. карту у прилогу.

⁹ В. Мисли о прикупљању дијалекатског материјала, ЈФ VI, 1—10.

¹⁰ Ивић, Галипољски Срби, 14—20.

проверу већ познатог материјала, контролу промена за последњих неколико година, а мање тражење нечег сасвим новог.

10. Поред говора села о којима је било речи, за рад је узиман језички материјал из дела Душана Радића¹¹ и Добрице Ћосића.¹² Један и други родом су са овог подручја, а обојица су релативно дуго живели и радили на овом терену. Оба писца су већину тема за своја дела узимали из живота људи трстеничког краја и представљају, сваки на свој начин, уметничке тумаче судбине људи овога подручја. Нема сумње да постоје разлике у књижевном поступку и вредности дела једног и другог писца. Исто тако неједнак је и однос према дијалекатском материјалу. Код Ћосића се само делимично могу уочити и реконструисати неке особине дијалекта и то углавном у лексици и делимично у структури реченице. Посебно је интересантан Ћосићев стилски израз. Он је већим делом грађен на основици дијалекатског израза. Радић је опет намерно ишао за тим да очува изворност говора својих типова. И не само то. Много дијалекатског налази се и тамо где Радић жели да га искључиво књижевни језик. Понегде је говор овог краја, дат у говору личносно Радићевих дела, утицао на писца да помоћу њега створи сопствени манир који се манифестује у свим његовим делима и карактерише и пишчев говор и говор његових личности.^{12а}

Радићев материјал претежније је из говора с десне стране З. Мораве, из Гоча и Жупе. Дијалекатски елементи Ћосићевог језика имају јачи ослонац на говор леве стране Мораве. Једног дела речника, који се налази у Елезовићевом материјалу и Радићевом језику уопште нема, или је мало у употреби, у говору леве стране Мораве.

Прва зона обухвата говор В. Дренове, Медвеће и Мијајловца, а друга говор Тоболца и Велућа. Разлике између говора ових двеју зона нису далекосежне, али су ипак присутне у низу појединости.

У раду се спомиње и трећа зона. То је говор од Врњачке Бање ка Краљеву с обе стране Мораве, али као што је споменуто, говор ове зоне није у овом раду детаљније обрађиван.

¹¹ Прегледан је језик свих Радићевих збирки приповедака и језик романа. Скраћенице у загради су ознаке за поједина његова дела и употребљавају се при навођењу говорног материјала:

- а) Три километра на сат (ТКНС). Београд 1934.
- б) На сто огњева (НСО). Београд 1935.
- в) Живи наковањ (ЖН). Београд 1937.
- г) Кроз Живот (КЖ). Београд 1938.
- д) Тако ми планинци (ТМП). Београд 1939.
- ђ) Село (С). Београд 1937.

- ¹² а) Далеко је сунце. Београд 1957.
- б) Корени. Београд 1954.

^{12а} В. о томе Ирена Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама. Посебно издање САН, књ. ССЖХП, 201—202.

В. о томе и Д. Јовић, О перфекту без помоћног глагола у говорима долине реке Раче, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV (1959), 255.

12. Територија трстеничког говора налази се на једном од најузанијих пресека дијагонале на којој је смештен косовско-ресавски дијалекат.¹³

13. Велика Дренова у I зони етнографски је део Темнића, а Мијајловац је етнографски део Левча.¹⁴ Међутим, већи део околних села и из Темнића и из Левча гравитирају важнијим центрима у долини Мораве. Значај избора двеју зона за испитивање је и у томе што се говор I зоне преко ресавског говора повезује са смедеревско-вршачким, а говор II зоне, преко Пећи, повезује се са косовско-метохијским говором.

На тај начин остварена је већа ширина у испитивању и укључивање особина овог говора у ширу дијалекатску структуру.

14. Из историје је познато да је овај крај од давнина насељен. Услови за живот били су повољни јер је моравска долина плодна. С обе стране З. Мораве постојали су велики комплекси шума. Шумом је и данас богат један део десне стране ове наше реке. Шуме су обезбевале склоништа од сваковрсних опасности и непријатељских најезда. Долина реке због свог економског и стратегијског значаја била је мета разних туђинских интереса. То је био разлог да се села граде углавном ближе планини, даље од друмова и Мораве. Тек у новије време насеља се померају ближе саобраћајним магистралама с обе стране реке.

15. Етнографи су обично уопштено говорили да је овај крај после најезде Турака испражњен. А дијалектолози су прихватили овакав закључак и сматрају да је данашњи косовско-ресавски дијалекат образован доцније од југозападних и јужних миграционих струја. Неки подаци у овом смислу, као што ће се доцније видети, недовољно су прецизни па и противуречни. Досада је најбоље оно што је о кретању становништва на овом терену рекао Ј. Цвијић, иако донекле уопштено и без детаљнијег објашњења шта је било са дотадашњим становништвом ових крајева.¹⁵

16. Једну од већих тешкоћа представља недовољна етнографска истраженост једног дела ове територије. Добро су и сигурно обрађена села у подножју Гледићких планина¹⁶ и Темнић¹⁷, а слабије је изучен

¹³ А. Белић је у своје време разграничавао косовско-ресавски на неколико говора, нпр. на жупски, левачки, темнићки. В. Диалектологическая карта сербского языка. Санкт-Петербург (1905), 27.

¹⁴ Овако је према границама које етнолози постављају. Наравно, границе говора и етнологије границе не морају се поклапати и обично се и не поклапају.

¹⁵ Цвијић за ову територију даје углавном податке одакле је продрла косовско-моравска струја у моравску долину. Он каже: „У Моравску Србију је продрла преко многобројних превоја између ибарске и јужно-моравске долине, око Платовице, Блажева на Копаонику, затим преко Преполца и Мрдара који спајају долину Лаба и Топлице, преко Лисице и других”. В. Метанастизичка кретања, њихови узроци и последице. Насеља и порекло становништва, књ. 12, СЕЗБ 24, стр. 7—8.

¹⁶ Михаило Драгић, Гужа, стр. 190, 194, 205, 225—230, 242—244, 285—286, 317—319, 324—327, 328—345. Овде се с доста прецизности дају подаци о становништву из разних дијалекатских подручја.

¹⁷ В. Мијатовић, Темнић.

Левач. Села од Мијајловца до Стубла најчешће се само спомињу. За већину нема скоро никаквих података, нарочито се мало говори о покрету становништва¹⁸. Етнографске студије нису понекад одређене ни у подацима кад су која места насељена. Сељаци тврде да се један део становништва склонио у забита места док је главни део турске најезде минуо (Медвеђа, Велика Дренова), па се после поново вратио у насеља која и данас постоје. Тодор Бушетић опет каже: „Старинци нису од вајкада ту, већ су се само доселили па заборавили одакле су дошли”.¹⁹ Сасвим обрнуто говори Станоје Мијатовић. Он наводи да је „... у Темнићу доста старинаца 12,17% породица”.²⁰ Противуречност између ова два мишљења још се више продубљује кад се има у виду да је Левач био неприступачнији по својој географској конфигурацији од Темнића.

Студија о Левчу даје податке углавном о досељавању највећих маса становништва у овај крај.

Наводи се да је један део из Топлице. Да ли је то становништво било у Топлици од старина, крупно је питање. У споменутој студији нема ни покушаја решавања тога проблема. Етнографска истраживања оставила су, дакле, доста нерешених питања што свакако чини сложенијим и дијалектолошка проучавања. Посебан проблем је испитивање говора Жупе јер недостају ни основни подаци о становништву ове зоне.

У етнографској студији о Левчу о језику није говорено. У студији о Темнићу јесте, и о томе ће посебно бити речи. Подаци о представницима миграционих струја само делимично омогућују реконструкцију унетих особина према онима које су се касније развиле на овом терену. Нешто сигурније се може говорити о овим проблемима када је реч о становништву досељеном после I и II српског устанка.

Из досадашњих разматрања излази да није сасвим сигурно утврђено кад су били крајеви дефинитивно насељени. Не зна се тачно ни да ли је то био одмах после великих сеоба или касније. За В. Дренову постоје неки сиромашни подаци из којих се види да је један део становништва насељен после Карађорђевог устанка, али нема тачних података одакле је ко дошао.²¹ Сељаци тврде да је по доласку Турака један део становништва био у збегу у једном делу сеоског атара, званом Цигатовац. Касније се вратио и дао основу за стварање данашњег насеља.

17. За област која је у овом раду означена као III зона (в. т. 11) Цвијић констатује, и тако је на његовој карти забележено, да је насељена Динарцима, који су се овде измешали са старинцима. Овоме треба

¹⁸ Т. Бушетић, Левач.

¹⁹ Левач, 452.

²⁰ Темнић, 275.

²¹ Један податак каже овако: „Исти велико-дреновци дошли су у Велику Дренову за време Карађорђа, и сви који вам долазе јесу дошљаци. Карађорђе дао им да ту седу, и они пали су у један крај Дреновца у луг, и Ковчушани сметаду и не даду им луг терсити”.

В. Архивска грађа за насеља Србије у време прве владе кнеза Милоша (1815—1839), СВЗБ 37, Насеља књ. 22, 176 (Збирка М. Петровића 1821).

додати следеће. Ова је област, у ствари, насељена становништвом које репрезентује симбиозу динарског, косовског и стариначког становништва. Овим је условљен и специфичан развој извесних говорних феномена.

18. Историјске, а и етнографске студије говоре, с мање или више документације, да је овај крај био насељен од најстаријих времена. Нарочито важну улогу имао је за време немањићког периода. О томе сведочи велик број културних споменика и многи топоними. У Крушевцу је црква Лазарица, Лазарева кула, манастир Велуће је у истоименом селу, манастир Руденица у Жупи, манастир Наупара у Наупари²³, град у Сталаћу, град у Лозној, селу изнад Трстеника уз Мораву, манастир Љубостиња и др. Многи од тих топонима везују се за историјске личности.

Богдање је према предању настало по имену Југ Богдана.²³ Милутовац у време краља Милутина. Прича се да је у овом селу постојало неко Милутиново добро. Постоји и друга претпоставка да је овај назив везан за Милутина, слугу кнеза Лазара.²⁴ За Љубостињу се каже да је име добила по кнегињи Љубици, сестри Царице Милице. Подаци о пореклу топонима и споменика историјски нису сасвим веродостојни. Могућно је да је велик број имена везан за народну етимологију, што наука обично не прихвата као тачно. Сигурно је ипак да је улога овог краја у немањићкој епохи могла имати утицаја на стварање назива, макар и касније. Друкчије се не може објаснити оволики број топонима везаних за личности из тог периода, нарочито кад се има у виду да су топоними сконцентрисани на уском подручју где су се налазила имања, задужбине и градови Немањића и других феудалаца.

19. Са сигурношћу или са више вероватноће може се тврдити како су називи граматички настали: Милутовац *мил+уш+ов+ац*.²⁵ *мил-* је иначе заједнички део за многа имена: *Мил-осав*, *Мил-омир*, *Мил-еџа* итд.²⁶

Медвеђа < *медвед* + *ја*.

Велика Дренова је од *дрен* = *Cornus mas*. Дренова је назив за већи број села у нашој земљи без придева *велика*. Дренова се спомиње први пут у Повези Деспота Ђурђа 1428—1429.²⁷

О Трстенику је познато да је био на месту где је данас село Осаоница. Касније, 1832, премештен је на место где је данас.²⁸ Осаоница је настала свакако од *осал* = *осао*, стлс. *осъль*. лат. *asinus*.²⁹ Трстеник (Трстѣник) се спомиње 1433. године.³⁰

²³ За ове манастире сматра се да су основани крајем XIV или почетком XV века. В. Народну енциклопедију С. Станојевића.

²⁴ В. Бушетић, Левач, 477.

²⁵ Мијатовић, Темњић, 296.

²⁶ В. Рјечник ЈАЗУ.

²⁷ Из необјављене грађе о именима насеља у Србији Историјског института САН, Београд.

²⁸ В. Стојан Новаковић, Споменици српског права. Београда, 335.

²⁹ В. Милићевић, Кнеж. Србија, 755.

³⁰ Рјечник ЈАЗУ.

³¹ В. Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи I. Београд 1902, 85.

Тоболац је могао настати од истоименог назива за оруђе.³¹ Интересантно је да се поред званичног назива Тоболац у говору чује и Тобоци.

Посебан је проблем назива за Велуће. Нема сигурног објашњења како је топоним настао, али је вероватно врло стар.³² Према подацима који постоје у манастиру Велућу, назив за манастир је био Сребреница по истоименој речици која пролази кроз село и у којој се испирало сребро. Податак, међутим, није сасвим сигуран. Даничић наводи *Vellut, holosericum*, срл. *Velutum*: понавсна Велуутум П. 86. Наводи даље називе села Велуохъ ка Дона и Горна, два села између Кучајне и Мораве. Овај назив није усамљен у Србији. М. Ђ. Милићевић наводи назив места Велуће³³, а Михаило Драгић каже да је на месту данашње Горње Црмнице било село Велућа.³⁴

Нема доказа да је б > в, па је према томе тешко доказати да је првобитни назив био Велуће према старословенском Белуште (Белуште).

Све што је досад наведено не даје могућност да се закључи када је назив за Велуће настао и да ли има какве конкретне везе са настанком осталих места истог или сличног назива у Србији.

Топоним је граматички могао настати на два начина:

а) Од латинског имена *velut* + је стари посесивни деривациони наставак. Питање је само како је дошло до тога да се узме латински назив. Података нема који би ово потврђивали.

б) Далеко је вероватније да је топоним настао од вел+ут+је као мил+ут- итд. *вел-* је иначе заједнички део за изванредан број имена, нпр. *Вел-мир*, *Вел-имир*, *Вел-исав* итд.³⁵

Досадашњи подаци о говорима ове зоне

20. Речено је већ да изучавање ових говора досад није спровођено на систематски начин и на ширем плану. Интересовање научних радника везивало се за периферијске говоре или оне који су у основици књижевног језика. Тек у новије време проучавају се и остали штокавски говори међу којима и косовско-ресавски.

21. Један од првих дијалектолога који је посветио пажњу и косовско-ресавском дијалекту био је Вук Караџић. Он није говорио посебно о говору трстеничке зоне, али је регистровао неке од основних особина дијалекта у целини. Његове најважније констатације су следеће: а) Именице које се завршавају на *ије*, *чје*, *жје* и придеви на *жиј*, *чиј*, *шиј* „ . . . од Крушевца и онамо по Метохији тако и по оним крајевима Ерцеговине и Црне Горе . . . избацују *j*: *оруже* (мјесто оружје),

³¹ У Рјечнику ЈАЗУ овај назив се само помиње као топоним у крушевачком округу.

³² В. Рјечник из књижевних старина српских I. Београд 1883.

³³ Кнежевина Србија, 720.

³⁴ Драгић, Гружа, 189.

³⁵ Из необјављене грађе о именима насеља у Србији Историјског института САН, Београд.

наруче (м'есто наручје), *йодуше* (м'есто подуше), *божа* (м'есто бож'а)" итд. б) Непостојање *х*. Вук образлаже да га у песмама не узима, изко би по њему било паметно да га штампа, да неко не би „ . . . у Сријему или у каквом крају Србије рекао да сам п'есме из оних мјеста поквари".³⁶ в) *друшћо* м. друштво. г) Употреба „ . . . „винителног" падежа место „казатељног". д) Употреба заменице *ју* м. *је*: „*ѿа ѿовика шћо ју глас доноси*". Ову особину наводи за Косово и Крушевац. њ) *добрем* м. добром. Каже да се овако говори по Ресави и у „Наћи јагодинској".³⁷

И у рецензији на I и II књигу „Љубомира у Јелисијуму" Вук говори о овом дијалекту и тамо каже следеће: „А што се тиче склоненија, сопряженија и синтаксиса, ту нема нигде ни какове разлике (осим у Краини Неготинској, у наћи параћинској, у Ресави и амо горе преко Мораве у наћи јагодинској — по Лиевчу и по Темнићу — што имаю женска имена, која се окончаю на *а* у јединственом броју у дателном и сказателном *е*, а мушка која се окончава на *к* и *х* миеняю у винителном мложественном броју *к* у *ц*, а *х* на *с* п. *Дао девојке, носи на главе; има добре ојанце; дочекао Турце; узео све орасе* итд.

Ми не кажемо ни ово да неваља, него само напоминемо да се зна, да има Србаља кои и тако говоре".³⁸

Вук Караџић и у другим делима, кад је реч о дијалектолошким проблемима, често износи понеку појединост о косовско-ресавском дијалекту.³⁹ У Предговору другом издању Рјечника каже ово: „Да сам којом срећом могао отићи у Босну и у Херцеговину и у Косово и Метохију, јачачно бих нашао још много знатнијих ријечи, али поред све моје жеље то се није могло".⁴⁰

22. Јован Живановић је један од првих научних радника после Вука, који је покушао да изучи говор ових крајева. Његов рад је настао у време кад је наша дијалектолошка наука била у зачетку. После тога, Живановићев метод рада није био такав да би могао дати озбиљније резултате. Отуда у ономе што је рекао има доста непрецизности, неприхватљивих закључака, па и непознавања основних ствари. Идући за Вуком, он штокавско-екавски дели на „сријемски и ресавски", а за ресавски каже да се говори у „крушевачком, ћупријском, јагодинском и црноречком округу, у Старој Србији око поља Косова, међу Брз'ацима око језера Охрида у близини Битоља око Црне Ријеке и у Албанији око Драча".⁴¹

³⁶ В. Вук Стеф. Караџић, Српске народне песме I, Београд 1953, LIII.

³⁷ Оп. cit. XXX.

³⁸ Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. X. Београд 1894, 151.

³⁹ О глаголима типа *рем*: *зайрем* говори такође у Скупљеним граматичким и полемичким списима, књ. II, св. I; Београд 1894, 78. У истој књизи говори и о „спрезању" глагола, в. стр. 84.

⁴⁰ Развој Вукових схватања о нашим дијалектима систематски је проучен и дат у студији проф. А. Белића, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик. Глас LXXXII (1910), 101—242.

⁴¹ Особине ресавскога или косовскопољског дијалекта. (Прештампано из „Програма" српске православне велике гимназије Карловачке за школску годину 1881/82, Сремски Карловци 1882, 1—19.

Као што се види, Живановићеве грешке су крупне. Он нити познаје јужне границе нашега језика, ни косовско-ресавског дијалекта. Јужни део наше земље био је тада под Турцима па је то могао бити разлог што Живановић није тачно прецизирао границе, мада ово не оправдава овако бесмислено разграничавање ни у оно време.

Живановић је свој рад засновао на језичком материјалу из Вукових народних песама. На тај начин није могао да нађе примере из свих споменутих крајева којима би поткрепио тврђење да је реч о јединственом дијалекту на овој територији. Грешака код њега има доста и у деклинацији именица и у другим особинама говора.

23. Од старијих радова који се најдиректније односе на овај говор је познати рад Љубе Стојановића „Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnjci im Kruševacer Kreise (in Serbien).“⁴²

Овај рад, иако се у њему говори уопштено и без шире интерпретације, врло је користан. Ту је први пут регистрован и глобалније обрађен спектар особина трстеничког говора. Тек у последње време има радова који дају више података о овој, а и о другим зонама косовско-ресавског дијалекта.⁴³

Стојановићев рад, ипак, има извесних, озбиљнијих недостатака. У њему није означавано одакле је који информатор и којој генерацији припада. Не наводи се из којих села су узети примери. Уопштено се наводи локација и каже се да је материјал прикупљан у Јасиковици, Врњцима, Подунавцима, Врби. Јасиковица, а делимично и Врњци, данас припадају трстеничком говорним типу. Говор Подунавца и Врбе показује знатна одступања, али није искључено да је у време кад је Стојановић прикупљао материјал и у овим селима било примера које он наводи, у Подунавцима више, а у Врби мање сигурно. Из данашње перспективе тешко је о овоме прецизније говорити.

Материјал у свим случајевима није ни сасвим поуздан. Да јесте, било би врло занимљиво пратити разлике које су се јавиле у еволуцији од 1895. када је Стојановић сакупио материјал. Не зна се да ли је Стојановић наишао на несигурне информаторе, нешто није добро чуо и схватио, или је реч о променама које су се десиле од тада до данас.

Упоређивање материјала садашње развојне фазе и Стојановићевог времена показује неке, релативно крупне разлике. Највише их је у бележењу акцента, нпр.

Стојановићев материјал	трстенички говор	III зона
кајмак	кајмак	кајмак
лажџов, и лажџов	лажџов и лажџов	лажџов
петкџем	пџткџем	пџткџем
потџчкџем	потџчкџем	потџчкџем
дрџце	дрџце	дрџце

⁴² В. Врњци, 212—218.

⁴³ В. Д. Јовић, О имперфекту у говору околине Врњачке Бање. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске II (1959), 114—132; и Извештај о научно-истраживачком раду на терену. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду V (1960), 461—463.

стем: ", ^, ' . Силазни акценти јављају се у по две фонетске варијанте, али је то посебно питање о коме ће се говорити касније. Фонолошке вредности имају један кратки и два дуга акцента. У пару дугих акцената дистинктиван је квалитет.⁴⁹

б) Место овог акцента често је врло различито. У Елезовићевом материјалу, нпр. " на ултими је обичан, нарочито у речима страног порекла и у инфинитиву:

мајдāн, ђогāи, јарāн, варака̄и, везовāи, каменīи, временīи, вāз-дāн, вечерāс, јесенāс, зимūс, данāс, гласовīи, гра̄вр, кожж̄у⁴⁹, њомд̄ћ 102/II, саможж̄в 199/II, саморāн 199/II, шврдогл̄в 304/II, сшаро-лик 269/II итд.⁵⁰

У трстеничком говору овако место " није непознато, али је саввим изузетна појава (в. т. 60—66).

в) у неким турским и страним речима Елезовић бележи полугласник и њ, који се у трстеничком говору никада не јављају.

г) Постоје разлике и у творби имперфекта. Елезовић не наводи примере с карактеристичним проширењем *-џа, -џадџие, -џадџиа*. Тога нема ни у Стевановићевом Извештају о говору Метохије и Пећи.

д) У трстеничком говору је доследна употреба аориста с наставком *-(х)мо* у првом лицу плурала. У Елезовићевом материјалу, поред овакве форме, постоји и форма с наставком *-смо*.

ђ) Номинатив мушког рода демонстративних заменица је без финалног *-ј* у трстеничком говору. Елезовић бележи форме са *-ј* и без тог консонанта (в. т. 373).

е) Постоји релативно велика разлика у фреквенцији и неких глаголских облика, нарочито инфинитива, који у Елезовићевом материјалу постоји у знатно већем броју него у трстеничком говору.

ж) У лексци су такође знатније разлике. У трстен. говору је далеко мање турских и других страних речи него у косовско-метохијском. Разлике се јављају свакако и због велике разлике у времену обраде једног и другог материјала, али и због тога што је косовско-метохијски био више изложен страним утицајима, што је становништво национално измешано.

з) Фонема *џ* далеко је веће фреквенције у косовско-метохијском него у трстеничком говору.

Критике на које је Речник наишао у своје време биле су врло оштре⁵¹, али овај материјал је и данас употребљив и веома користан за изучавање овог дијалекта.⁵²

27. У чланку „Једна интересантна контаминација у косовско-метохијском дијалекту” Елезовић говори о специјалним феноменима

⁴⁹ У Елезовићевом материјалу је по правилу друкчија ситуација, в. Речник: 6/I, 254/I, 73/I, 78/I, 276/I, 87/I, 70/I, 80/I, 83/I, 210/I, 97/I, 109/I, 6/II.

⁵⁰ В. Речник.

⁵¹ В. Хенрих Барић, Прилози за њиховност, језик, историју и фолклор XV, 270—290, и Прилози XVI, 379—391. Одговор Елезовићев је у ЈФ XIV, 181—235.

⁵² Врло повољну оцену Речника дао је А. Vaillant, RES XII, 294.

који се само делимично односе на трстенички говор.⁵³ Идентична је само појава *шолицак*, *шолица*. Све остало је непознато трстеничком говору, нпр. *шонај*, *шона* и др.

28. Далеко је већа вредност Елезовићевог „Извештаја са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи”.⁵⁴

Елезовић је на овом подручју уочио две зоне с неким посебним говорним одликама. То су зоне Вучитрна с околином и зона Пећи с околином.⁵⁵

За трстенички говор интересантно је што се у њему делимично разликују две зоне у акценатском погледу. Прва зона ближа је вучитрском говорном типу, друга има елемената који упућују на већу сродност с пећким говором. Међутим, наша III зона најближа је пећком говору по акценатским особинама. Ево примера:

Вучитрн	Пећ	I зона	II зона	III зона
легѐн	лѐген	легѐн	легѐн	лѐген
доцкѐн	дѐцкан	доцкѐн	доцкѐн и дѐцкан	дѐцкан
темѐљ	тѐмељ	темѐљ	тѐмељ	тѐмељ
мѐгдѐн	мѐгдан	мѐгдѐн	мѐгдан	мѐгдан
јѐргѐн	јѐрган	јѐргѐн	јѐргѐн	јѐрган
пѐљин	пѐлин	пѐљин	пѐлен	пѐлен,
Турчѐн	Тѐрчин	Турчѐн Тѐрчин	Турчѐн Тѐрчин	Тѐрчин
Јовѐн	Јѐван	Јовѐн	Јовѐн	Јѐван
Вукадѐн	Вукаѐдин	Вукадѐн	Вукадѐн	Вукаѐдин
Стојѐн	Стѐјан	Стојѐн	Стојѐн	Стѐјан
Младѐн	Млаѐден	Младѐн	Младѐн	Млаѐден
домаћѐн ⁵⁶	домаћѐин	домаћѐн	домаћѐн	домаћѐин

Разуме се, у Пећи има и акента другог типа, онаквог као у вучитрском говору. Интересантно је подвући да су колебања и разлике у говору Пећи и Вучитрна у истој пропорцији као разлике у говору I и II зоне, или још евидентније, као између II и III зоне. Изгледа да је гро становништва које је населило I и III зону долазило од Пећи преко Копаоника и формирао дијалекатску основицу ових подручја. Становништво од Вучитрна улазило је у долину Јужне Мораве, јужније од Жупе, стапало се с малобројнијом вардарско-моравском струјом и формирало I зону. На стварање посебне физиономије говора III зоне поред миграционих кретања утицали су и други фактори. Говор друге зоне преко Копаоника везује се за говор Пећи. У акценатском погледу то је у великој мери јединствено подручје. Веза I зоне с вучитрским го-

⁵³ В. фусноту 2/в.

⁵⁴ В. СЕЗБ II, 464—473.

⁵⁵ В. Извештај, 466.

⁵⁶ В. Извештај, 568.

вором види се често и у месту акцента, а и по делимичном чувању ", на ултими, нпр. у аористу.

Наравно, несравњено је већи број таквих појава у вучитрнском говору.

29. Извештај о дијалектолошком испитивању Метохије М. Стевановића⁵⁷ употпунио је празнину у познавању метохијског говора и говора Пећи. Слагање пећког и трстеничког говора, нарочито говора II зоне углавном је у овоме:

а) *нѣсам, нѣси, нѣсмо, нѣсу*. У I зони само *нѣсам* итд.

б) Компаратив типа *сѣареџ, мудреџ*, карактеристичан је за цео трстенички говор.

в) Доследна замена *ѣ* са *е*.

г) Употреба генитива за локатив плурала.

д) Инфинитив без финалног *-и*.⁵⁸

Слагање је, као што се види, у општим косовско-ресавским особинама, али је карактеристично да је слагање веће с говором II него I зоне. Тако је с употребом *нѣсам* и др., фреквенцијом употребе инфинитива, а и с другим особинама што ће се видети у наредним поглављима.

У метохијском говору различите измене вокала углавном су друкчије него у трстеничком. У овом последњем измене се готово увек крећу у вертикалном смеру, у метохијском и у вертикалном и у хоризонталном: *кеѣ куће, Црнегораџ*⁵⁹ и сл. Детаљније ће се о томе говорити у фонетици.

30. Неке податке о овом говору дао је професор М. Стевановић изучавајући ђаковачки говор.⁶⁰ Непосредно суседство изражава се у извесним заједничким особинама, мада је ђаковачки говор друкчије дијалекатске структуре.

31. Милош Ивковић скупио је нешто говорног материјала директно из ове зоне.⁶¹ Забележио је неколико песама из Милутовца, села које је у непосредној близини Велике Дренове и говор му је исте структуре као и у осталим селима наше I зоне. И у његовом материјалу има извесних особина које данас не постоје у таквој форми или немају такав акценат нпр.

а) *фињера*.⁶² Данас је искључиво *фењер/фењера* или *вењер/вењера*.

б) *дјејелине*. У говору је искључиво *дејелина/дејелине*.

в) У акценту има доста разлика, али је реч о песми и акценат не мора бити типичан. Интересантно је, међутим, да иста песма у савременој интерпретацији има друкчији акценат.⁶³ Разлике у акценту могу у овом случају бити резултат индивидуалне интерпретације, а појава дугоузлазног акцента у позицијама нетипичним за овај говор може

⁵⁷ ГЗС VI 1938/1939), 56—59.

⁵⁸ В. Метохија, 58—59.

⁵⁹ В. Метохија, 60—61.

⁶⁰ В. Ђаковица, 3 и даље.

⁶¹ В. Фолклорно-дијалектолошки прилози. Просветни гласник XXX (1909) 601—609.

⁶² Оп. cit. 601.

⁶³ Ibid. 603.

бити резултат утицаја смедеревско-вршачког и шумадијских говора или просто преовлађивање једне од акценатских варијаната у зависности од ритма песме.

Што се тиче форми *фињера* и *дјешелине*, могућно је да су унете са ијекавског подручја и у песми се задржале и на овом терену.

32. Врло користан прилог изучавању косовско-ресавског дијалекта, нарочито ресавског говора, дао је Милош Ивковић бележењем народних умотворина у Ресави.⁶⁵ Овај материјал не односи се непосредно на трстенички говор, али је врло користан за упоређивање ресавског типа с косовско-метохијским и трстеничким говором.

33. Ивковићев „Прилог извештају др А. Белића дијалектолошким екскурзијама“⁶⁶ значајан је само по томе што прецизније утврђује границе косовско-ресавског дијалекта према призренско-тимочком, нарочито у пределу горње Ресаве.⁶⁶ Константовао је и језичке црте које продиру с југа Србије.⁶⁷ О домаћем говору не даје податке.

34. На ово подручје у најширем смислу односи се и рад К. Мисиркова, „Значението на моравското и ресавското наречие за савремената и историческа етнографија на Балкански полуострво“.⁶⁸

35. Тодор Бушетић објавио је књигу „Српске песме и игре с мелодијама из Левча“.⁶⁹ Језички материјал фиксиран у овим песмама веома је много прилагођаван књижевном језику. Због тога и не може бити од веће користи за дијалектологију. Међутим, има и извештан број особина које су добро забележене. Нарочито је корисно што је лексика изворна. Зебележен је и мањи број фонетских особина карактеристичних за говор Левча, нпр. испадање вокала у императиву (притеж’те)⁷⁰, разна сажимања (црнока)⁷¹, инфинитив без *-и*, релативно чешћу употребу имперфекта и сл..⁷² Имперфект је овако чест вероватно био само у песмама. Данас је, колико се зна, употреба овог облика у Левчу сведена на незнатну меру.

36. А. Белић је у више својих радова расправљао о косовско-ресавском дијалекту. Наводимо само оно што је битно за трстенички говор.

У студији „О српским или хрватским дијалектима“⁷³ Белић на више места говори и о косовско-ресавском. Константује, пре свега, да је призренско-тимочки био једним делом „... у блиским везама са косовско-ресавским говором“.⁷⁴ Међусобне везе и утицаје у многим случајевима потврђује и наш материјал. Константовао је, што се иначе

⁶⁵ В. Ресави.

⁶⁶ В. Годишњак СКА XXV (1911), 369—374.

⁶⁷ Ibid. 372.

⁶⁸ Ibid. 369.

⁶⁹ Блг. преглед V, књ. I, 121—127.

⁷⁰ СЕЗБ III (1902).

⁷¹ Ibid. 18.

⁷² Ibid. 56.

⁷³ Ibid. 71.

⁷⁴ В. Глас САН LXXVIII (1908).

⁷⁵ Ibid. 70.

чешће истиче у лингвистичкој литератури, да су говори косовско-ресавски врло блиски међусобно. Дословно каже: „ . . . и поред разлика у акцентуацији, које су понекад знатне, ипак се још врло јасно виде њихове основне црте . . . ”.⁷⁵

У овој студији даје поделу косовско-ресавског на косовски, жупски и левачко-ресавски.⁷⁶ А. Белић је констатовоао и много других момената битних за развој косовско-ресавских феномена значајних и у садашњој развојној фази. Важна је констатација о губљењу флексије које је захватило и косовско-ресавске говоре поред призренско-тимочких.⁷⁷ Затим Белић говори о губљењу квантитативних разлика у вокала, нарочито у Ресави и Темнићу.⁷⁸

Најновија испитивања углавном потврђују Белићеве констатације, али подела дијалекта на говоре није прецизна. У оваквој констелацији није уопште ни прихватљива.

37. О косовско-ресавском А. Белић је говорио и у својој дијалектолошкој карти на руском језику.⁷⁹ Ова студија је рађена на историјској основи. У њој је реконструисана дијалекатска слика пре поделе на данашње дијалекте. А. Белић претпоставља да се некадашњи „ . . . рашки дијалекат поделио на призренски и косово-пољски у XIII веку ”.⁸⁰ У овом раду такође се даје подела косовско-ресавског на говоре. Поред осталог издвајају се јагодински, ресавски, параћински. Данашња ситуација не оправдава ни ову поделу.

У овом раду дате су и границе дијалекта које и данас важе уколико се не инсистира на превеликој прецизности. Значајна је констатација Белићева да је од свих косовско-ресавских говора „ . . . најчистији и за то најинтересантнији жупско-левачки. Мало је туђих утицаја ”.⁸¹ Овај закључак је тачан и оправдава нашу поделу трстеничког говора на две споменуте зоне.

У овом делу нема ни помена о смедеревско-вршачком типу.

И у овој студији дате су основне особине овог дијалекта.

38. А. Белић је у бележењу акцента полазио само од једне акценатске варијанте. Карактер те студије није ни захтевао вођење рачуна о дублетима, али из упоређивања његовог материјала и данашњег стања могуће је уочити неке тенденције у савременом развоју. Данашњи говорни материјал потврђује Белићев акценат, али и велик број дублета:

⁷⁵ Ibid. 71.

⁷⁶ Ibid. 71.

⁷⁷ Ibid. 103—104.

⁷⁸ Ibid. 105.

⁷⁹ Диалектологическая карта сербского языка. Сборник по славяноведению II. Санкт-Петербург 1905, 27—32 et passim.

⁸⁰ Ibid. 25.

⁸¹ Ibid. 28.

Белићев примери	Садашње стање
вѣзâ (аорист)	вѣза
нѡжѣм	нѡжѣм
причâње	причâње и причање
плâнина, ген. плур.	планинâ и планина
стѡгова	стогѡвâ и стѡгова
ѡвнова	овнѡвâ и ѡвнова
грѡбова ⁸²	гробѡвâ и грѡбова ⁸³

Овде су потребне две напомене. Прво, у општем збиру тенденција употреба акцента даље од иницијалног слога данас је јача. Друго, Белић не наводи одакле је узео материјал, али је по свој прилици највећи део из Левча. Навођење паралелних случајева Белићевом материјалу указује да постоји еволуција развјетка акценатских односа и да су неки процеси врло актуелни.

39. И у Белићевом делу „О двојини у словенским језицима”⁸⁴ има доста материјала из овог говора. Посебно су опет занимљиви акценатски проблеми. Белић је и овде бележио само један акценатски тип. Вероватно није ни имао намеру да да комплетну слику акценатских односа. Стварно стање данас изгледа овако.

Белићев материјал	Садашње стање
грѡбова	гробѡвâ, грѡбова, грѡбѡва
тѡпова	топѡвâ, тѡпова, топѡва
дâна	дâнâ, дâна
шљивâкâ	шљивâкâ, шљивâка
брâвâ	брâвâ, брâва
бйкâ	бйкâ, чешће бикѡвâ
синѡва	синѡвâ, сйнова, синѡва
момâка	момâкâ, момâка
на рѡкâ	на рѡкâ, на рѡка
у оне љѡди	љѡдй, љѡди
по брѡда	по брѡдâ, по брѡда
по пѡтова	по пѡтѡва, по пѡтова
по сâбора ⁸⁵	по сâборâ, по сâбора

Белић је овај материјал узео у селу Пољна. Наш материјал није из истог села, али је акценатска и морфолошка структура говора села I зоне и Пољне данас иста.⁸⁶

А. Белић каже да тачком на крају обележава „остатак иктуса”. То је неки специјални удар који се јавља на овако акцентованим вока-

⁸² На истом месту.

⁸³ У нашем материјалу је прва варијанта обичнија. Тако се акценат, а и остали примери бележе и у даљим излагању.

⁸⁴ Посебна издања СКА ХСГ, Београд 1932.

⁸⁵ Оп. cit. 120—123.

⁸⁶ По властитом материјалу.

лима.⁸⁷ То може бити, међутим, просто већа изразитост интонације слога иза узлазног акцента што је обично и на многим другим странама па и у књижевном језику. Све остале особине одговарају данашњем стању говора, нпр. падежни облици именица, наставци тврђих основа у заменица (у оне људи) итд.

Дублетни акценатски односи карактеристични су за све три зоне. Нису, дакле, нека усколокална појава. Занимљиво је да ни Елезовић не наводи више дублетних примера. Да ли је ова појава настала после Белићевог и Елезовићевог прикупљања материјала, или је и тада постојала па је из извесних разлога у Белићевом раду изостала, данас је тешко утврдити. Било би корисно испитивање косовско-метохијског говора да се данашња слика утврди.

40. О косовско-ресавском дијалекту А. Белић говори и у Народној енциклопедији.⁸⁸ Овде су дати конкретнији подаци о жупском говору. Нарочито је важно што су границе дијалекта прецизније него у другим радовима. Побројане су најбитније особине и дата је подела дијалекта.

41. Интересовање А. Белића за жупски говор види се и из недавног написа Милоша Московљевића.⁸⁹ На заједничкој дијалектолошкој екскурзији по Жупи Белић је прикупио нешто материјала и већ тада уочио постојање једног специјалног дугог акцента у позицији за $\hat{}$. Везоватно се мисли на акценат који се у нашем материјалу бележи као $\hat{}$.

42. О косовско-ресавском дијалекту говорио је и Милан Решетар, али без илустрација материјалом. Он углавном дискутује о месту овог дијалекта међу другим дијалектима.⁹⁰ О Решетаровим закључцима је опширно и критички говорио А. Белић.⁹¹

43. Павле Ивић у најновије време у оквиру других радова дао је више прилога за изучавање косовско-ресавског дијалекта. Реч је, пре свега, о Дијалектологији на српскохрватском језику⁹², о Дијалектологији на немачком⁹³, затим у Извештају о дијалектолошкој екскурзији.⁹⁴

44. Посебно место у изучавању овог дијалекта има студија Павла Ивића о херском говору. У овом драгоценом раду дати су не само најважнији феномени смедеревско-вршачког и осталих косовско-ресавских говора, већ су показане и узајамне везе и еволуција језичких факата.

Рад је расправио многа питања односа косовско-ресавског и шумадијско-војвођанског дијалекта.⁹⁵ Уз овај рад иде и материјал из села Глоговца код Светозарева.⁹⁶

⁸⁷ Оп. cit. 120.

⁸⁸ В. књ. IV, 1072.

⁸⁹ Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором А. Белићем, НЈ X, н. с. Св. 3—6 (1960), 69—81.

⁹⁰ В. Der stokavische Dialekt, Wien 1907.

⁹¹ Глас САН LXXVIII.

⁹² Дијалектологија I, 99—107.

⁹³ Дијалектологија II, 226—246.

⁹⁴ В. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV (1957), 159—184.

⁹⁵ В. фусноту 3/в.

⁹⁶ В. фусноту 3/г

45. Павле Ивић је говорио о појединим феноменима косовско-ресавског дијалекта и о многим другим радовима. Нарочито је важно оно што је дато о консонантизму⁹⁷, о вокализму⁹⁸, о акценту.⁹⁹ Затим посебно и изузетно у студији О говору Галипољских Срба.¹⁰⁰

46. Врло користан прилог изучавању овог дијалекта дали су Асим Пецо и Бранислав Милановић у чланку Особине левачког говора.¹⁰¹ Нарочито је користан прилог о фонетским и акценатским особинама. За зону ближе јужноморавском говору Извештај Бранислава Милановића¹⁰² употпунио је празнину у познавању овог дела говора.

47. Чланак Стојана Јовића о говору Неготинске Крајине¹⁰³ дао је неке фонетске и морфолошке особине говора тога краја.

48. Да споменем најзад Извештај о испитивању говора Трстеника¹⁰⁴, као и посебне чланке: О имперфекту у говору околине Врњачке Бање¹⁰⁵, а делимично и у раду О проблему именица III врсте у неким штокавским говорима¹⁰⁶, који су били претходни радови у припреми за израду ове дисертације.

Наравно, овим се никако не исцрпљује све оно што је у радовима о нашем језику речено о косовско-ресавском дијалекту. Све остало, међутим, мање је важно. Реч је о узгредним примедбама и освртима, или се у склопу са другим проблемима говори и о овом дијалекту.

Етнолози о језику овог подручја

49. Етнолози обично наводе мало језичког материјала, што је и разумљиво. Дијалекатске границе по правилу не одређују. Иако оскудно, досад је најбоље оно што је о овој области рекао М. Б. Милићевић.¹⁰⁷ Интересантно је да он говор III зоне не сматра косовско-ресавским типом. Очигледно је да се у овоме повео за етнолошким границама. Прецизно обележава границу између II и III зоне на десној страни Мораве. Граница на левој страни реке није онаква како ју је он дао. Разлике у акценту и нарочито у деклинацији именица II врсте прецизно

⁹⁷ Два главна правца у развоју консонантизма у српскохрватском језику. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду II (1957), 159—184.

⁹⁸ Основные пути развития сербохорватского вокализма. Вспросы языкознания I (1958), Москва, 3—20.

⁹⁹ Die Hierarchie der prosodischen Phänomene im serbokroatischen Sprachraum. *Phonetica*, Internationale Zeitschrift für Phonetik. Basel—New York, Separatum vol. 3, No 1, 1959.

¹⁰⁰ Галипољски Срби.

¹⁰¹ Левачки говор, 13.

¹⁰² В. Извештај о говору села Макрешана. Гласник САН XII, 1960, 231—232.

¹⁰³ Неке особине говора Неготинске Крајине, Развитак I (1957), Неготин, 129—134.

¹⁰⁴ В. фусноту 43.

¹⁰⁵ В. фусноту 43.

¹⁰⁶ Зборник за филологију и лингвистику Матице српске IV—V, Нови Сад 1963, 156—162.

¹⁰⁷ Кнеж. Србија, 755.

одвајају I и III зону између села Стубла и Угљарева, око 18 километара узводно од Трстеника.¹⁰⁸

Милићевић је уочио и неке акценатске специфичности овог говора. Показао је разлике у падежном систему према књижевном језику. Забележио је постојање иновираних секвенци *јз* (лојзе), инфинитив без финалног *-и*¹⁰⁹, и неке друге особине.

Милићевић је забележио и неке народне песме са садржином из овога краја. Песме немају већег значаја у језичком погледу. Све су у Вуковом стилу, или су такву обојеност добиле „сељењем” из једног краја у други, из једне социјалне средине у другу.

50. Станоје Мијатовић дао је нешто језичког материјала из Темнића.¹¹⁰ Он исправно констатује да је „ . . . говор Темнића врло сличан левачком, само је акценат особити, тако да се у овом крају каже: *Миладџин, Сџојадџин, Сџојџин, Милџин*”.¹¹¹ Из Беле Воде, Коњуха и Брајковца наводи ове примере: *шџм џушџм, шџм сокакџм, шџм човекем, џо окешџу, џо челешџу, џо руке, ки она човек*.¹¹²

Облици су и данас такви. Акценат је нешто друкчији. Мијатовић не наводи пре акценатске дужине које су сигурно и у његово време постојале.

За Велику Крушевицу каже да народ већим делом „ . . . говори оним говором који се чује у врањској и лесковачкој околини”.¹¹³ Говор Крушевице данас је већим делом као и говор осталих села ове зоне. Тачно је, међутим, да је експираторни акценат чешћи и да има више аналитизма у падежном систему.¹¹⁴ Мијатовић је ове особине добро уочио и ово се поклапа с пореклом становништва овог села које је највећим делом из околине Врања и Лесковца.

Говорни материјал који је Мијатовић скупио одговара говору I зоне. Забелешке о акценту су значајне јер је Мијатовић уочио тенденцију везивања акцента за неке деклинационе наставке. Бележење акцента је нестручно, али је лако закључити на какав је акценат мислио. Све наведене особине постоје и данас у I зони.

51. Врло је интересантан прилог изучавању говора овог подручја дзо В. Карић.¹¹⁵ Његова „Србија” је скуп географских, историјских и економских података, али су дате и белешке о језику. Драгоцене су јер су релативно старијег датума, а већим делом су тачне.

Из података о становништву Трстеника и околних села види се да је гро становништва тада био у селима, али су она ипак била врло мала.

¹⁰⁸ По моме материјалу.

¹⁰⁹ Кнеж, Србија, 765.

¹¹⁰ Темнић, 284—285.

¹¹¹ Ibid. 284.

¹¹² Темнић, 284—285.

¹¹³ Темнић, 285.

¹¹⁴ По мом материјалу.

¹¹⁵ В. Србија, 203—211.

Језику је посвећено неколико страница.¹¹⁶ Карић констатује да се источни говор не говори свуд једнако по Србији. Разни су нагласци и разни облици.¹¹⁷ Нарочиту пажњу посвећује разликама шумадијскога и моравскога говора. За моравски каже да има врло велику старину, а да је шумадијски млађи од њега.¹¹⁸ Сматра да је шумадијски мелодознији од моравскога. Констатује да моравски нема сва четири акцента.¹¹⁹ Добро уочава акценатске разлике: *Ресава: Ресџа, домаћине: домаћине* (шумадијски: моравском). Додаје да је у шумадијском оштри акценат само на првом слогу.¹²⁰ У неким случајевима бележи на исти начин акценат у оба дијалекта, али се из контекста види да има у виду разлике, нпр. *ћујџи: ћуџији*. У шумадијском први слог схвата као акценатован, други с дужином. У моравском обрнуто.¹²¹

Карић је констатовао и морфолошке одлике моравског говора: номинатив јд. м. рода демонстративних заменица без финалног -ј (та), заменичке и друге облике без -х у неким падежима множине, аорист без с у првом лицу множине.¹²²

Одваја јасно „јужни“ (мисли на призренско-тимочки) од моравског говора. Констатује сасвим исправно да неке одлике моравског говора прелазе у Банат.¹²³

Новији дијалектолошки радови потврђују Карићеве закључке. Интересантно је да Карић неке податке није могао наћи у дијалектолошким радовима свога времена. Сва је прилика да је до тих података дошао властитим испитивањем говора.

52. Већ је речено да закључци етнолога о пореклу становништва I зоне нису увек у складу с оним што старији људи из тога краја кажу. Г. Бушетић тврди, нпр. да је бројна фамилија Брадића у Медвеђи пореклом из Брода у Жупи.¹²⁴ Брадићи кажу да су дошли из Црне Горе. Неки говорни елементи потврђују наводе сељака, нпр. компаратив у говору ове фамилије претежно је на -ији и: *стариј*, немају карактеристичну отвореност вокала о и е. У другим фамилијама у Медвеђи ове особине обично су друкчије.

Занимљиво је да код млађих људи у овим селима не постоји у већој мери осећање за традицију.¹²⁵ У време када су вршена етнологска испитивања то је вероватно било више развијено.

¹¹⁶ В. 203—211.

¹¹⁷ В. Србија, 205.

¹¹⁸ Србија, 205.

¹¹⁹ Србија, 207.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Србија, 208.

¹²² Србија, 209.

¹²³ Ibid.

Ово питање је детаљније обрадио Павле Ивић тек последњих година.

¹²⁴ В. Левач, 485.

¹²⁵ У Медвеђи и Мијајловцу млађи свет обично не зна ништа о свом пореклу.

Обично се позивају на неког врло старог човека који је о томе много знао, или је о томе имао неку стару књигу, али је умро. И тамо где се подаци о пореклу појединих фамилија делимично чувају обично се само делимично нешто зна. Често се преношењем с колена на колена веродостојност података потпуно изгубила. Због свега овога је и донекле разумљиво што етнологи нису увек сигурни и веродостојни.

53. Говорни елементи I и II зоне упућују на закључак да је највећи део становништва дошао миграцијама косовско-метохијске струје. Говор ове дијалекатске формације дао је и основну боју трстеничкој зони и у највећој мери потиснуо елементе друкчијих структура. Известан утицај на формирање овог говора имали су и представници моравско-вардарске струје.

Вероватно су и старинци дали свој удео у коначном формирању физиономије говора. Језички подаци у овом правцу, сем у случају старинаца, углавном се поклапају са закључцима етнолога. Нарочито су веродостојни подаци које наводи Ј. Цвијић.¹²⁶

54. Досадашња разматрања показују да је било неопходно изучавање језика ове зоне. Прво, досадашња истраживања нису ни приближно дала комплетну слику дијалекта. Према томе, многи проблеми значајни за нашу дијалектологију очекују решења. Друго, крајње је време да се утврде особине говора појединих зона косовско-ресавског дијалекта, да се покажу њихове разлике. Због тога је управо и дошло до истраживања чији резултати чине основу овога рада.

55. У трстеничком говору постоје данас отприлике три групе становништва које имају говорне разлике. На томе је и постављено тежиште испитивања овог говора.

а) Један део старијих људи, особито жена без школе, имају чист дијалекат. Тако је најчешће и са дошколском децом.

б) Мушкарци који су служили војску или учествовали у ратовима имају извесне одлике књижевног језика, неко мање, неко више.

в) Млађи људи, нарочито генерације које су се школовале после револуције, имају говор у знатној мери приближен књижевној норми.

Нагло мешање дијалекатске норме с књижном ствара понекад и тешкоће у истраживању, али и врло интересантне феномене у говору.

¹²⁶ В. Оп. cit. 7—9 и 68.

АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ

56. Напоменуто је да један део дијалектолошких радова косовско-ресавски третира као архаичнији новоштокавски говор. Као један од доказа за ову тврдњу узима се и старија акцентуација. Понекад се непрецизно каже да је очуван систем од два силазна акцента. Другим речима, да су очуване само квантитативне опозиције. Међутим, сама чињеница да је готово у свим косовско-ресавским говорима повучен краткосилазни акценат с ултима јасно говори да акцентуација овог дијалекта не може бити сматрана архаичном у оном смислу како се то понегде истиче. Додуше, из других положаја силазни акценти нису преношени, али се зато овај дијалекат одликује једном важном прозодијском иновацијом — ликвидирање су све послеакценатске квантитативне опозиције.

57. Акценатски систем трстеничког говора, као што је већ у уводном делу напоменуто, састоји се из три акцента: " ^ ' . Разуме се, постоји и доста других разлика према књижевном језику, нпр. у месту акцента, као што ће се из даљег излагања видети.

58. Опште је познато да је у косовско-ресавском " остао на старом месту с изузетком последњег слога. Или је пренесен са последњег слога, али је фиксиран само један квалитет нпр.

бабура, бабетина, баздео, бакаруша, баруштина, боловао, ванцага, вашарште, Велимир, ведрица, вражале, гласао, глобио, гомила, давао, данашњи, Даница, двокатно, дождмо, ђавољше, женио, живео, закљонио, закључао, изборио се, издевао се, изгорео, издире се, издише, Јасеница, једанес, клепао, клепетуша, косица, котурао, кренили, лопушина, лисица, малаксао, младожења, Морава, мравњак, мутно, навалјавао, нагрдио, намикнем, напросио, оболео, обуватио, оголео, отелјила се, повезача, покрао, поњава, премислио, прескочио, разбутао, растерао, расклопао, садница, срчанница, сведочио, свилао, ужагрео, утјило, Шумарце итд.

У савременом говору трстеничке зоне краткосилазни је преносен са ултима у већини категорија. Међутим, овај говор карактерише и делимично чување споменутог акцента и на крају речи, али то није фиксирана, стална, већ факултативна особина. У истој речи се кратки акценат некад преноси, други пут не.

59. У компаративу придјева мушког рода врло често долази до квантитативне редукције вокала па се на месту ^ јавља нека врста

полудугог акцента. Квантитативно је тај акценат ближи $\grave{}$ него $\hat{}$. У зависности од кретања реченичне интонације вокали под овим акцентом редукују се даље и акценат се потпуно идентификује с $\grave{}$:

беснеџ, болеснеџ, гладнеџ, јевџиннеџ, круџинеџ, млађеџ, мокреџ, оџровнеџ, џамешнеџ, џусиџеџ, сиџнеџ, сиџареџ, сигурнеџ, смешнеџ, ша-шавџеџ, шаџчнеџ, уморнеџ, здравџеџ, жалоснеџ итд.

У истој позицији, опет у зависности од реченичне интонације, јавља се дугосилазни. Краткосилазни је изразито чешћи и поступно преовлађује.

60. Упоредо с овим процесом постоји још један феномен. Слог испред овако акценатованог вокала најчешће је полудуг и због те полудужине постоји специјална интонација речи.

61. На сличан начин настаје $\grave{}$ у компаративу придева средњег рода и у компаративу прилога.

Крџиџо е јевџиннеџ, шаџкд ми е згоднеџ, дошџо ранџ од мџне Т, оно млађеџ, џџд џи е џамешнеџ В. Д., бџлд би сигурнеџ, дџђи мало ранџ, зеленџ од шџравџе В., џлаџиџи ми оно главнеџ Мед., џзо би оно сиџареџ, џокуџиџи шаџмџнаџке онџ круџинеџ Т.

У свим овим формама $\grave{}$ је био и у старијим епохама. Сажимањем два финална вокала добијен је $\hat{}$, па је тај акценат у даљој еволуцији скраћен. На тако сажетом вокалу јавља се ређе $\hat{}$ или нека врста полудугог акцента, или *-џе*, са обезвученим другим вокалом и сасвим нормалним $\grave{}$ на првом вокалу. Најчешћа варијанта је сажет вокал са $\grave{}$. Процес је жив, интензиван, али још незавршен.

Кратки акценат на финалном слогу компаратива чешћи је у селима удаљенијим од саобраћајних магистрала и Мораве. Ово је природно јер књижевни језик брже продире у села ближе главнијим путевима.

62. У прилозима *овџм, онџм* кратки акценат је на ултими.¹²⁷ Карактеристичан је делимично за обе зоне. Постоје и облици *овџмо, онџмо*. Објашњење је једноставно. Кратки акценат био је на пенултими. Финални вокал је елиминисан, а акценат је остао на старом месту.

Поред косовско-метохијског, у коме се кратки акценат јавља често на ултими, и у Ресави постоје спорадични случајеви појаве $\grave{}$ на финалном слогу.¹²⁸

63. У речима *шиџогдџ, когдџ, кадгдџ, комегдџ, чимгдџ* и у зависности од позиције *шиџогдџ* итд.

Тежиште супротстављања је на *-гоџ/-гоџ*, а реч испред ове морфеме понаша се као проклитика. Овако је и у књижевном језику. Ово није искључиво место акцента у овом говору.

¹²⁷ Ова особина позната је и призренско-тимочком дијалекту. Затим говору Галипољских Срба. В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 304.

Ивић овде наводи и литературу о овом питању.

Иста појава позната је и шумадијским говорима. В. Д. Јовић, Неки општи и акценатски проблеми у говорима Шумадије. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 169 и 174.

¹²⁸ В. М. Ивковић, Ресава: *вакџ, шаџкд*, 93, 296, 301.

Павле Ивић је исту појаву забележио у говору Галипољских Срба, Ландолу код Смедерева, у Банату. В. Галипољски Срби, 34—35.

Није искључено да је " задржан на морфемаи -гоћ у извесним емоционалним ситуацијама. Неки примери упућују на то: *дџо ми шио-гоћ имџо, шио-гоћ га ииџа, ћуиџи* Миј., *дџе кадгоћ дџе, иџе дегдџ дџе* Т.

64. Кратак акценат спорадично се јавља на ултими и у аористу: *иа се оболџ, иа се ожени* (прво лице јд.) Т., *он седџ, седџ* Мед., *мајка е грџи, грџи* (док беше жива) Миј., *игрџа и иџва* (ја), *идџ грџна, седџ* (ја) В., *једџа ойредџ оно маџо, иреседџ ручак* Мед.¹²⁹

Професор А. Белић је изучавао порекло акцената на ултими полазећи од ситуације у призренско-тимочком дијалекту.¹³⁰ Ова појава у трстеничком говору је мале фреквенције, а порекло јој није сасвим јасно. Од косовско-ресавских говора вучитрнски има највећу фреквенцију овог феномена. Глиша Елезовић је у Речнику регистровао слично место акцената у аористу:

глаџвм слоџи лџд 549/II, *иџдџд* 550/II, *рано иџдџд, дџцкан дџдџд* 574/II, *кџиџи* 212/I, *илџвџ* 80/II.

Да није реч о сасвим новој појави, говори чињеница што је у шумадијским говорима, у селима са призренско-тимочким и косовско-ресавским становништвом нађен овакав акценат.¹³¹

За косовско-метохијски објашњење је највероватније у овоме. У извесним глаголима на финалном слогу инфинитивне основе је ". Тај акценат је задржан на истом месту и у аористу: *седџи : седџ, слоџиџи : слоџи*. У другим категоријама глагола, а и у напред споменутих, акцената на ултими у једнини може бити према месту акцената у множини аориста: *иџдџдмо : иџдџдџиџе : иџдџд, грџиџмо : грџиџџиџе : грџи* и сл.

65. У речима страног порекла " такође је могућан на ултими: *комунџс, комедџниџ, комадџниџ, шиџкулџниџ, сиџудџниџ*. Ово је познато и у говорном књижевном језику. Наравно, неправилно.

66. У косовско-метохијском " је на ултими и у речима *данџс, ноћџс*.¹³² У Ресави је такође регистрован сличан случај у *ноћџс*.¹³³ У трстеничком говору само *данџс, ноћџс*. У III зони *ндџас, дџнас*.

Трстенички говор овим потврђује факат да је процес дуљења финалног слога интензиван, а говор Галипољских Срба да тај процес није свуда нов.¹³⁴

67. Кратки акценат на ултими забележен је и у следећим примерима: *Раиџџи Маџа, Шаџрџн Маџа, Џиџџн Маџа* Мед.

У овим истим примерима факултативно се јавља и ^, а долази и до потпуне дезакцентуације прве речи у синтагми у зависности од

¹²⁹ Акценат на ултими бележен је и у неким централним жупским селима: нпр. Ратају и Шљивову.

¹³⁰ В. ДИЈС, 556, и О дијалекатском материјалу Олафа Ђрџа, СДЗБ II, (1911), 64—65.

¹³¹ В. Д. Јовић, Неки општи и акценатски прблеми у говорима Шумадије, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 174.

¹³² В. Елезовић, Речник.

¹³³ Ивковић, Ресава, 360.

¹³⁴ В. П. Ивић, Галипољски Срби, 30.

ритма говора. У синтаagmaма ове врсте постоји тенденција за стварањем потпуне сложеннице.

68. У везама речи где је енклитика саставни део акцентованих речи кратки акценат је само привидно на ултими:

дуждн ми, сјаџ се Миј., огледнн се, кажн му, њреврн га, њош-ковд ми Т., у главу ше дейнн, у ружу му дау В., њомен ме В. Д., сиресд га, њренесд е Мед., најннн му, њокренн се, задужн се, смнн се, удавн ше В., сломн се, њреломн га, изгубн га, њошн га, Миј., околн га, ошера е, довед е, узеш ме, убодд га В. Д., итд.¹³³

Занимљиво је да се акценат ретко чува испред енклитике у двосложним речима, где је иначе ` у дијалектима основице књижевног језика:

жена е, њшац га, сеснра му, вџда е, змнца му, магла е, село му, деца му, нџга е итд.

У овој позицији ретко има колебања. Јавља се, нпр. понекад у псовкама са речју *ошац* + *енклишнка*. Исто тако у клетвама с прилогом: *како њрџво говорнцо, њако њн све бнло!* Акценат у овако употребљеним речима јаче је емоционално обојен. О томе говори и прилог *тако*, који иначе у исказима са мање емоције има дугосилазни акценат: *њако*.

Чување места акцента испред енклитике није само косовско-ресавска особина, али за овај дијалекат има посебну важност. Ликвидацијом окситонезе појавио се ` на ултими. Али ако је таква реч употребљена са енклитиком, акценат је на старом месту. У трстеничком говору има извесних одступања. Поред наведених примера дешава се да повећање броја слогова везом основне речи и енклитике утиче на промену акцентатске ситуације без обзира на то што је силазни акценат на иницијалном слогу двосложних речи: *дуждн ми, жуднн њн ово деше, њамдн њн ова . . .* Ово су изузетни случајеви и вероватно зависе од колебања у акценту између ^ и `.

69. За кратки акценат карактеристично је у овом говору да се јавља у две фонетске варијанте у извесним позицијама:

земља/зџмља, мџшка/мџшка, засџо/засџо, сагорџо/сагорџо, жена/женна, њшац/џшац, гледам/гџдам, њрешрџао/џрешрџао, сломн/сло-мн, баба/џбаба, снноћ/снноћ, њде/џде, акам се/џкам се, бџла/бџла, бџра/бџра, бџашо бџашо, буре/џуре, црешнџа/црешнџа, дџме/дџме, дџкле/дџкле, гџре/гџре, грџда/грџда, грешка/грешка, Кџснџа/Кџснџа, кџда/кџда, лџква/лџква, лџва/лџва, лџкнуло/лџкнуло, мџннуо/мџнну, Мнџко/Мнџко, Нџшка/Нџшка, џбала/џбала, џџшка/џџшка, џџца/џџца, џџшннн/џџшннн, рџшнн/рџшнн, рџа/рџа, сџшка/сџшка, сџко/сџко, џџмо/џџмо, џџшка/џџшка, џџма/џџма, џџлио/џџлио, итд.

Карактеристично је неколико момената за ову алтернацију.

¹³³ Ова појава карактеристична је за цео косовско-ресавски дијалекат, а и за неке друге дијалекте и говоре.

а) У позицији " + ˇ или ˇ + " кратки акценат је далеко ближи (или идентичан) краткоузлазном него краткосилазном.

б) У позицији - + " интонација је углавном силазна:

оцеџио, иишџла, уиџлићу, главџама, сирџанџама, иишџаћу, радеџући, иреџрџула, иройишџла, Раџићи, Брџнкџви, на нџсиџу, з главџама, осуџили итд.

в) Алтернација ` и " чешће је на вокалима *о* и *е* него на другим. Ово говори да могућност варирања зависи и од специјалне артикулације вокала, али је увелико зависна и од темпа говора.

70. Узимајући у обзир и ову акценатску варијанту, може се констатовати да постоји и пета акценатска вредност ` . Међутим, у овом случају нема фонолошке диференцијалне вредности. Разлике су само у фонетском варирању.¹³⁶

71. Постоји једна акценатска вредност у II зони којом се даље увећава број акцената. У центру говора Жупе фреквенција овог акцента је највећа. Граница његове распрострањености није коначно утврђена, али изгледа да је карактеристичан углавном за Жупу и Копаоник. Што су села ближе З. Морави, фреквенција му опада. У Тоболцу и Велућу га има, али му је фреквенција мања него у Ратају. У Стопањи, селу на прузи Краљево—Крушевац, једва се може чути иако је село гранично са Тоболцем.

Фонетске особине овог акцента сличне су чакавском акуту. Вокали под овим акцентом артикулишу се упочетку равно, а онда артикулација нагло расте и нагло се прекида.¹³⁷

Дистрибуција овог акцента није самостална. Јавља се углавном у неким позицијама где и ˇ, а употреба ова два акцента је факултативна.¹³⁸

Број примера са ˇ знатно је већи. Посебно питање је да ли употреба ~ уопште и може бити већа. Наводимо највећи број примера са овим акцентом:

раџим, ураџим, раџи, иораџи, зараџиш, рџча, зайишеш, иишеш, иишеш, иоииишеш, илаџе, исџлаџиш, исџлаџи, наџем, наџеш, оиииџем, наџем, иреџира се (иреџираш се), рџча, ириџам, ириџам, ириџа, виџе, избџиш, деџимо, деџим, иодеџимо, раџи, браџим, забраџиш, ваџи, неџа, иокрџива, ииџраџиш, иоџраџиш, моџа, одреџе, иреџиџам, куџим, куџи, неџеш, неџе, роџеџа, иосаџи, каџе, оџеџа, избџе, заврџиш, замрџси, разговџамо, скрџене, раскоџаџамо, чуџаџиш,

¹³⁶ У даљем раду бележиће се само краткосилазни акценат, дакле само једна репрезентант фонолошке улоге ових двеју варијаната. Бележи се оно што је установљено кад је реч о овом дијалекту, мада би кратки акценат с узлазном интонацијом више одговарао с обзиром на фреквенцију његову у трстеничком говору.

¹³⁷ В. о томе детаљније А. Белића, О основној чакавској акцентуацији. Глас САН СЛXVIII, 2.

¹³⁸ Бележење знаком ~ је условно. Узима се само да се обележи фонетска разлика према ˇ.

в) Као што је већ речено, овај акценат се јавља на месту где је у штокавским дијалектима с непренесеном акцентуацијом дугосилазни. Међутим, постоји и једно ограничење. Налази се на медијалним и иницијалним слоговима, али се никад не јавља на ултими. У овом смислу битно се разликује од ситуације у чакавском дијалекту.

г) У Велућу и Тоболцу није нађен ' на једносложним речима, што је иначе проф. А. Белић констатовао за Жупу.¹⁴⁶ Према томе, немогућно је вршити поређења и тражити неку артикулациону сличност између ове две акценатске вредности.

д) О постојању овог акцента говори и проф. М. Стевановић¹⁴⁷, али изгледа да то нису исте вредности. У Стевановићевом материјалу то је само начин реализације акцента призренско-тимочког типа.

ђ) ~ се само изузетно јавља и у случајевима где у косовско-ресавском није дугосилазни:

лџеџе, ѿџвам, ѿџвао, зайџваше.

Примера различитих од устаљене алтернације са ^ веома је мало. Објашњење ових неколико примера могуће је наћи једино у аналогји. Према *лџжан* је вероватно и *лџжеџе*, па онда и алтернација са ~. Исти акценат у облицима глагола *ѿеваѿ* теже је објаснити. Понекад се чује и *ѿџдо*, *ѿџдомо*. Дужина је свакако аналошка према сличним глаголима. Исто тако је могућно да се овде и дугосилазни јави аналог¹⁴⁸.

73. У лингвистичкој литератури није било покушаја објашњења овог феномена. Тешко је претпоставити да је реч о чакавском акуту. У источним штокавским говорима није констатовано постојање овог акцента. Питање се може поставити само у том смислу да ли је идентификација дугосилазног и акута оставила извесних трагова у разлици артикулације вокала.

Оваквом закључку ишла би у прилог чињеница што су ови говори због географске конфигурације терена на коме су смештени могли очувати извесну старину у овом правцу. Данас је једино очигледна чињеница да је ~ позициона варијанта ^.

74. Етнолози нам нису много помогли у решавању овог питања. Теорија о потпуном испражњивању ове територије после великих сеоба није много убедљива. О Жупи, истина, није много ни говорено, али је Ј. Цви'ић у општим цртама дао мишљење о њеном становништву.¹⁴⁸ Географски положај Жупе био је повољан да се један део становништва задржи и склони од турских најезда. Ова област је била далеко од главних саобраћајница, шумовита и непогодна за сталну контролу и систематски је одмазде. С друге стране неразвијеност привреде у турско време и недостатак саобраћајних веза били су сметња за живље контакте са другим крајевима. Све је то могло повољно утицати на очу-

¹⁴⁶ В. Народна енциклопедија IV, 1072.

¹⁴⁷ В. Ђаковица, 96.

¹⁴⁸ В. Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице, СЕЗБ XXIV, Београд 1922, 8.

вање неких старијих говорних особина или развијање специфичних феномена.

Уколико би се доказало да је реч о акуту чакавског типа, то би уједно био и доказ да је стариначко становништво оставило неког трага у говору ове зоне.

У говорима Шумадије нађени су идентични примери. Било их је врло мало, али су констатовани у селима која имају становништво и са овог терена.¹⁴⁹ То упућује на закључак да се постојање овог акцента у Жупи може доказати за 150 до 200 година уназад. У то време је становништво из Жупе досељавано у Шумадију.

75. Поставља се питање, даље, да ли, можда, општа тенденција идентификације \sim и \wedge није сведена на губљење фонолошког диференцирања, али је остала факултативна фонетска алтернација.

76. Појава \sim у позицији за \wedge могла би се у извесном броју случајева објаснити и уједначавањем система, тј. неком врстом морфологизације акцента, нпр. *радиш-радим*, *ручаш-руча*, *делиш-делиш*, *нађо-нађем* итд. Такво објашњење може се дати и за сличне акценатске односе у придевима. На сличан начин објашњава се и појава \prime у једнословним речима у жупском говору. Међутим, појава \sim у речима *сџуцу*, *десџо*, *сидџка*, *мајсџор*, *мџру* и сл., онемогућавају дефинитивно објашњење овог феномена на овакав начин. Могућно је једино претпоставити да је тенденција за уједначавањем система комбинована делимично са очуваном фонетском разликом \sim и \wedge потпомогла да се увећа број речи са овим специфичним акцентом.

77. Напоменуто је да у трстеничком говору постоји \prime и да је везан искључиво за пенултиму (в. т. 23/а), нпр.

Аврама, младџа (ген. јд.), *били на Цџру, Ђрић Душан, грне, грнице*, Т., *Циган Малу В. Д., Миле, Мила В., на дрџу сџрану, цџла, једнџа, џсаш, сџва, глџва Т., у глаџу, млада Мед., у граџу, злаџну медџлу, Града В. Д., лице Миј.*, итд.

Од овако устаљеног односа ретко има одступања и она су углавном у следећим случајевима.

78. На једнословној речи \prime постоји само у једном случају: *вџд* и *џд*, поред *џвде* и *џде*, нпр. *џн је џд џџџнуо*.¹⁵⁰

79. Дугоузлазни привидно постоји и на финалном слогу редуцираног императива:

умџр се, смџр се, јав се, џџџр дер, џџр се, џџр се, џџр се и др.

Напомена: овакав акценат је у овим случајевима условљен редуцијом финалног вокала. После тога је настајала реализација овог акцента. Према томе, веза основне речи и енклитике, односно рефлек-

¹⁴⁹ В. Д. Јовић, Неки општи и акценатски проблеми у говорима Шумадије, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, V, 179.

¹⁵⁰ В. о овоме Павла Ивића, Галипољски Срби, 73.

сивне заменице ствара услове за редукцију, а онда и за настајање овога акцента. Ако нема елиминисања вокала, акценатски однос се успоставља овако: *смйрѣ се* итд.

80. Дугоузлазни се релативно ретко јавља ван пенултима и уопште у позицијама некарактеристичним за косовско-ресавски дијалекат:

залѣвао, мѡраће Мед., сѣчемо Т., немо д'осѣчеш рѣке В., од ѡвде ћерке, двѣс кокѡши В. Д., вѣчем, ѡсао, јеле (ген. син.), баѡцо, ѡо кде грѡне, Маѡѡвка, сѣседна, Радивѡевићу Т., Ћѡсићи, ѡеѡ минуѡа В. Д., на онѣ беле земље, онѣм Влѡсиће Мед.

Милош Ивковић забележио је у Ресави много више речи са ' на месту нетипичном за трстенички говор, нпр.

гддину дѡна, украде 57, ѡоловѡну војске 58, заѡим (два пута) 58, око главе, цѡреве ћерке 94, лѣдог 175, у ѡуће кѡће 299, од мѡшине воде 302, за душом, рѡнили 315.¹⁵¹

У трстеничком говору је у оваквим позицијама обично однос — + ^.

Појава ' ван пенултима је двојаког порекла.

а) Материјал косовско-ресавског дијалекта показује да је до померања силазних акцената спорадично долазило и у медијалним слоговима. Међутим фреквенција ове појаве није велика (в. т. 39).

б) До овакве дистрибуције ' могло је доћи и из тежње за уједначавањем система, нпр. *грѡна — грѡне, Влѡсиѡа — Влѡсиће, Ћѡсић — Ћѡсићи, ћерка — ћерке.¹⁵²*

в) Овај акценат ван пенултима познат је и у левачком говору. И у ресавском и у левачком може бити да је реч о утицају говора средервско-вршачке зоне. Гранична села према Шумадији под утицајем су шумадијског говора. Стварање услова за продирање књижевне норме има свакако утицаја на стабилизацију овог феномена и његовог даљег ширења. Није искључено да се ' понекад јавља и као резултат комплексности интонације. Уланчавања појединих речи у секвенце чини да се неке акценатске вредности мењају.

81. ' забележен је и у оваквим случајевима: *одавдице, долѣнак, волѡви*, поред типичног *одавдице, дѡлѣнак, волѡви*. Овде је реч свакако о експресивној модификацији. На то упућује и контекст: *ѡао, одавдице е мѡе, сѡшо је долѣнак* (дубоку у долину), *ѡвдѡи волѡви су ѡо ѡѡли*. Тежиште исказа је свуда на речима с оваквим акцентом.

82. У презименима с више од два слога постоји често колебање у акценту. Јавља се или — + " или ' : *Сѡшанимѡровић* и *Сѡшанимѡрѡвић*, *Недѣљковић* и *Недѣљкѡвић* В. Д., *Радѡѡновић* и *Радѡѡнѡвић* Т., *Радѣнковић* и *Радѣнкѡвић*, *Игњѡшѡвић* и *Игњѡшѡѡвић* Мед.

И овде делимично може бити аналогije и тежње за уједначавањем система, нпр. *Радѣнко-Радѣнковић, Недѣљко-Недѣљковић* итд.

¹⁵¹ В. Ресава.

¹⁵² Врло интересантно објашњење сличних феномена дао је Павле Ивић, нпр. *вршеш, ѡрѡш, оѡца, синѡа*. В. Жерски говор 328.

83. У релативно ограниченим позицијама и ретко установљено је постојање и експираторног акцента. Почев од Сталаћа према Трстенику и Краљеву фреквенција му се смањује. У говору III зоне никада се не јавља. Овде је његова граница према централним штокавским говорима.

Овај акценат има исту вредност као и у призренско-тимочком дијалекту.¹⁵³ Наравно, несравњено је ређи у трстеничком говору.

Експираторни акценат овде може бити и утицајем призренско-тимочког дијалекта.

Граница између косовско-ресавског и јужноморавског је око Сталаћа.¹⁵⁴ У околини Крушевца има становништва досељеног с призренско-тимочке територије, нпр. у Бивољу. Међутим, овај акценат може бити и резултат самосталног развоја. А. Белић је констатовао да у Темнићу такође постоји појава редукције вокала (в. т. 30). Истина, он не каже у којим позицијама је дошло до ових редукција, да ли у акцентованом слогу или ван њега. Михаило Стевановић забележио је сличне примере у ђакочавском говору¹⁵⁵, што је и природно. Говор је иначе призренско-тимочке основице. Љуба Стојановић нашао је овај акценат у околини Врњаца.¹⁵⁶

У трстеничком говору нека варијанта експираторног акцента најобичније се јавља у радном глаголском примеру: *наденуо, шидо, Т., найунила, намучио га, йомерио га* Мед., *ударио, йрејшурила* Миј., *варошине* В. Д., *найунио, мислдо* В.

Реч је ипак више о појединачној појави него о константној вредности у садашњој фази. То је варијанта " карактеристична по недовољној силазности, али и по недовољној узлазности да би сасвим личила на "

Интересантно је да је исти акценат нађен и у неким шумадијским говорима, такође најчешће у радном глаголском придеву.¹⁵⁷ У зонама око Ђуприје, Параћина, око Равне Реке и у том месту, око Деспотовца, Маквишта, овај акценат је врло велике фреквенције.¹⁵⁸ Овде је утицај призренско-тимочког дијалекта већи јер су ово граничне територије.

84. Што се тиче ^, постоји наглашена тенденција да се не помера ни са затворене ни са отворене ултимае, нпр. *аишв, ћуијим* Т., *кџмијим* Мед., *чијјам, седјим, борјим се, йлāvјим се, йаван, Трстеник, Драган, Милан, ваган, Милуијим* Миј., *главџм, браџџм, срјјем, йуијем, будајкџм, йасуљџм* В. Д., *гологаџв, седјџ, чијјџ, женџ, глаџџ, Мурџ, Љубџ, сшаринскџ, рџчнџ корјишџ, џакаџ, даџа, саијџ, Влаџџ, Тџмџ* В.

85. Даље, овај се акценат јавља у низу флексивних наставака међу којима има и таквих који су у књижевном језику кратки. Затим

¹⁵³ О овом акценту в. А. Белић, О дијалекатском материјалу Олафа Броха, СДЗБ II (1911), 35—38.

¹⁵⁴ В. ДИЈС, 271—281.

¹⁵⁵ В. Баковица, 88—89.

¹⁵⁶ В. Врњци, 212.

¹⁵⁷ В. Д. Јовић, Неки општи и акценатски проблеми у говорима Шумадије. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 168.

¹⁵⁸ По мом материјалу.

је познат и на морфемама које су дуге, али испред којих је у књижевном језику краткосилазни акценат. Ради илустрације наводимо неколико таквих појава. Детаљније ће се о томе говорити у морфологији:

- 1) *брѣгѣм, рѣйѣм, Милѣнѣм.*
- 2) *букѣйк, веселѣк.*¹⁵⁹
- 3) Овакав акценат је и на деривационом наставку *-ив/-лив*: *ва-ш-лив, смрд-лив, брб-лив, гад-лив, њанѣлив, лшайв.* У књижевном језику овај наставак је кратак.
- 4) Широко је распрострањен и на деривационом наставку *-ов/-ев*: *Милѣнов, бресѣв, врбѣв, брезѣв, њошекѣрѣв, берѣчев, коѣчев, младѣћев.*¹⁶⁰
- 5) Постоји и на двосложним и вишесложним придевима с наставком *-ав*: *лукѣв (= шкрт), рђѣв, шашѣв/шѣшав, главничѣв* и др.
- 6) Акценат је на финалном слогу и у придевима: *гологлѣв, бандоглѣв, шуѣлоглѣв, сѣрмоглѣв.* У женском и средњем роду је: *гологлѣва, -о, бандоглѣва, -о* итд. Из овога се види да је дуљење акцента испред сонанта на крају речи очигледно.
- 7) Овај акценат је ређи у наставку *-ан*: *ѣицѣн : ѣицѣна.*
- 8) Затим у примерима као: *црвѣн, водѣн : црвѣна, али вѣдена* је чешће него *водѣна.*
- 9) Затим, *донѣшѣн : донѣшѣна, сѣѣшѣн : сѣѣшѣна, оѣрѣшѣн : оѣрѣшѣна.*
- 10) *богѣи* : *богѣиѣ.*¹⁶¹ Можда је овде $\hat{}$ према одређеном придевском облику *богѣиѣ*¹⁶², који и данас постоји у употреби.
- 11) Налази се у наставку *-ић*: *црвѣић, цвѣић, бикчић, бресѣић, волѣић, зубѣић, главѣић, синчић.*¹⁶³
- 12) Повећи је број именица са овим акцентом на финалном слогу мада је у књижевном језику на истом слогу краткоћа: *шећѣр, ћилѣм, ексѣр, мангѣи, босѣѣн*, Мед., В. Д., Миј.
- 13) У презименима типа *Илић, Павлић* (< Павлијић < Павлија).¹⁶⁴
- 14) $\hat{}$ се утврђује и у извесној групи прилога. Поред *данѣс, ноћѣс* (в. т. бб), исти акценат је и у *зимѣс, јесенѣс, вечерѣс*, али *лѣтѣос, ѣролѣѣос.*

Све ове особености, поред других, потврђују констатацију да је косовско-ресавски имао властиту еволуцију, да није реч о неким архаичностима у односу на дијалекте основице књижевног језика. Еволуцијом су створене многе особине које се разликују од познатих акцентских система нашега акцента.

¹⁵⁹ Вук у Рјечнику бележи *букѣйк, вѣселѣк.*

¹⁶⁰ У Вуковом Рјечнику је само *брѣзов.*

¹⁶¹ У Вуковом Рјечнику је *богѣиѣ.*

¹⁶² В. А. Белића, Променај акцента у прасловенском језику. ЈФ I, св. 1—2, 42.

¹⁶³ У старијим речницима *-ић* је обично бележен без дужине. То је, нпр. у Броза-Ивековића. У новијим речницима се бележи алтернативно — с дужином и без ње. Трстенички говор у складу с општом тенденцијом усвојио је углавном облике с дужином.

¹⁶⁴ В. о овоме П. Ивића, О акценту презимена као Илић, Попадић. НИЈ X, в. с. св. 7—10 (1955), 251—254.

Свака од ових категорија формирала се или се формира дуљењем вокала испред сонанта на крају речи, а у неким случајевима и аналогном. Интензивност овог процеса врло је упадљива.

86. Акценатске промене у вези са скраћивањем или проширивањем структуре речи при деклинацији или коњугацији такође су карактеристичне за овај говор. Категорије промена врло су бројне. У морфологији ће бити о томе посебно говорено.

Промене могу бити различите.

*Сврљиг-Сврљига, Сџојан-Сџојана, Живоџин-Живоџина, Богдан-Богдана, Вукоман-Вукомана, Душан-Душана, крџељ-крџеља.*¹⁶⁵

У претходним примерима промене су квалитативне. Међутим веома су честе квантитативне промене: *црвљиџ-црвљиџа, рђав-рђава, богџи-богџија, донешџен-донешџена* и др.

У зависности од броја слогова могу се јавити и комбиноване квантитативно-квалитативне промене: *бунџр-бунџара-бунџарима*. У овом последњем случају акценат мења место, а квантитет увек остаје на истом слогу.

87. Трећа зона у многим правцима има друкчију акценатску ситуацију. Нарочито је уочљива разлика према претходном типу, нпр. *бунар-бунара-бунџарима* и *бунарима*, али и у овој зони као и у прве две постоји тенденција за формирањем истих квантитативних односа у парадигми појединих речи. Квалитативне промене и место акцента нису у овом случају битни, нпр. *Милан-Милана-Милану* или *Милан-Милана-Милану* (овде је реч о два посебна имена).

Преношење акцената на проклитике

88. Овај феномен је врло ограничен у трстеничком говору. Преношење је у вези с општом законитости овог дијалекта да акценте чува на старом месту. Акценат се често није померао и зато што је семантичка хијерархија условљавала задржавање акцента на основној речи. Проклитике су остале као помоћни елементи па се то манифестовало и у акценатским односима.

Од битног је значаја што се преношење акцента на проклитике поступно шири и на дијалекте који су иначе пренели силазне акценте са финалног и медијалних слогова, или је била тенденција да се преношење оствари (неки говори Шумадије). Говор Београда носи снажан печат ових утицаја, иако о овом говору не можемо говорити као о посебном индивидуалитету с властитом физиономијом. Међутим, Београд са своје стране путем средстава масовне комуникације утиче на развитак целог српскохрватског језичког подручја.

¹⁶⁵ У Вуковом Рјечнику је само *крџељ/крџеља*.

Особина непреношења акцента је једна од већих разлика према књижевном језику, а и према суседним говорима Шумадије у којима је преношење делимично реализовано.¹⁶⁶

89. Преношење акцента на префиксе и проклитике, или у сложеницама на први део сложенице колико се преноси, у неким случајевима је дефинитивна, у другим факултативна особина.

а) Као у књижевном језику преношење је остварено у овим случајевима. Аорист: *и́рнесе, и́реломи, и́рдлеше, и́регази, одмори, изгуби, ишџера, угради, саломи, сашџера, идлеше, идгура, и́рџерме, уграби, и́рџџера, дгади, угура, и́рџџерча* и сл.

Уколико се 3. л. јд. аориста и презента не разликују по форми, носиоци диференцијалних компонената су или место акцента или место акцента и квантитет: *уграби : угра̀би, идгура : идо̀гура*. Нема тенденције за уопштавањем места акцента за ова два облика као што је случај са неким говорима Шумадије.¹⁶⁷

Преношење је редовно и у сложеницама с негацијом: *небраӣ, несӣи, неӣошӣо, неӣашџӣа, незгодно, несӣгурно, неӣознаӣ* и сл.

Затим у вези негација н е + облици презента глагола *знаӣ*: *не знам, не знаш, не знау* итд.

У и + *ио*: *кило ӣ ио*; затим не + кондиционални облици глагола *бӣи*: *не би* и др.

б) Постоји велики број случајева где је преношење факултативно: *ју́тро-у ју̀тро, у́лето-у лѐтом, у́вис-у вӣс, у́руке-у ру̀ке, ши́љак унос-ши́љак унос, у́памет-у па̀мет, у́главу-у гла̀ву, у́десно-у дѐсно, у́лево-у лѐво, у́страну-у стра̀ну,*

на́руке-на ру̀ке, на́ноге-на но̀ге, на́главу-на гла̀ву, на́воду-на во̀ду, на́суво-на су̀во, на́ноћ-на но̀ћ, на́дан-на да̀н, на́нос-на нос, на́памет-на па̀мет, на́страну-на стра̀ну, на́ом-на о̀м,

изме̄ђу̀себе-изме̄ђу̀себе, пре̄доко-пре̄д доко, пре̄дочи-пре̄д дочи, пре̄дглаву-пре̄д гла̀ву, пре̄дноћ-пре̄д но̀ћ, пре̄двече-пре̄д ве̄че, подруку-под ру̀ку, подноге-под но̀ге, подглаву-под гла̀ву, у́знос-уз нос; ӣзбрдо-низ бр̀до.

Употреба оваквих облика с проклитикама позната је у свим селима обе зоне. Међутим, има случајева да је преношење важно само за појединачне изразе. У свим осталим случајевима нема преношења, нпр. *ју́зни шӣо уруке* (= ради неки ручни рад, ради нешто), *ши́љак унос*, али *ударио га унос, ју́зни се у́памет̄*, али *не веруем у ш̄воду ӣамет̄, да̄о ми на́руке* (= новац), али *ӣало ми на ру̀ке, на́воду* употребљава се само у вези *ӣ на во̀ду*. Затим *брица̄ се на́суво : ос̄ӣа̄ви на су̀во, добӣва да̄вес ба̀нке на́ноћ; носе га изме̄ђу̀себе*, иначе је *изме̄ђу̀себе; на́памет̄* је само у значењу *научӣи на́памет̄; ӣр̄доко* — само у значењу — *не види се ӣр̄с*

¹⁶⁶ В. Павла Ивића, Дијалектологија I, 87, и Д. Јовића, О неким општим и акценатским проблемима у говорима Шумадије, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 163—184.

¹⁶⁷ Појава идентификације места акцента за 3. лице јд. аориста и презента нађена је у зони Раче Крагујевачке. (По властитом материјалу).

йрд око; *йрдглаву* само у клетви: *билд ии йрдглаву* или *йрдглаву ии било*; *йдрруку* само у *ић йдрруку*; *узнос* само у изразу *збдри уз нос* (= љутито).

Употреба форми с пренесеним акцентима претежно је у прилошким значењима или у специјалним изразима.

Преношење акцента у сличним примерима по правилу је прасловенско. Изостанак преношења млађа је појава морфолошког порекла. У примерима под *a* пренесени акценат се чврсто одржава. У примерима под *b* тенденција је да се преношење елиминише.¹⁶⁸

90. Поред енклитика које сасвим природно никада немају властитог акцента, и проклитика, које се углавном ослањају на друге акцентоване речи у синтагми и реченици, и друге речи, у зависности од различитих фактора, не акцентују се. Поред случајева дезакцентуације речи у говорном току, у зависности од ритма исказа, од тежишта супротстављања, постоје неке синтагме у којима су поједине речи често потпуно лишене акцента:

кума Сидванова, баиша Миланов, баба Сидјкина, сирина Сидјина, деда Пјерин, брала Милин, чича Мићин, мајка Нјерина, Циган Мала и др. Губљење акцента у оваквим везама синхронизовано је с губљењем деклинације првог дела синтагме. Паралелизам феномена условљен је истим фактором: други део синтагме, на којем је тежиште исказа, својим обликом довољно објашњава реализације оба члана синтагме.

91. Постоји низ других акценатских појава, нпр. постојање већег броја акценатских дублета. Ово је међутим питање које се тиче морфологије.

92. Карактеристичан је акценат у вокативу именица мушког рода у дозивању, нарочито у довикивању. У овом случају интонација се реализује друкчије од књижевне:

Пјрд, Оцд, Ацд, Вјд, Мајд, Влајд итд.

Први вокал је обавезно дуг, а на вокалу у слогу иза њега је дуго-силазни акценат јако интензивираан. Наравно, ово је одлика именица које имају дуг вокал у основи. Ако је акценат кратак, онда је у вокативу само финални слог дуг: *Радомире, Драгомире, Милораде*.

Ни Елезовић ни Ивковић нису забележили овакав акценат вокатива у говорима из којих су узимали језички материјал. У македонском језику, међутим, интонација вокатива слична је овој и трстеничком говору.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Занимљиво је да Елезовић у свом Речнику бележи много више примера преношења акцента на проклитику. Да ли је у косовско-метохијском очувано старије стање или је реч о иновацији, остаје да се утврди.

¹⁶⁹ Блаже Комески, Грамматика на македонскиот литературен јазик I, 227 и 232.

Иста појава уочена је у говорима Баната околине Зрењанина. (Из властитог материјала).

З а к љ у ч а к

93. Дистрибуција акцента у трстеничком говору има следеће одлике:

а) $\hat{\text{}}$ је слободан и обичан на свим слоговима.

б) '' је такође слободан на свим слоговима, али му је дистрибуција на ултими у већој мери ограничена (в. т. 58—67).

в) ' је углавном везан за пенултиму. Појава на слоговима ближе почетку речи је ограничена (в. т. 77—82).¹⁷⁰

г) За обе зоне карактеристично да разликовање квантитета у слоговима ван акцента имају строго фиксирано: дужине се јављају само у слоговима који непосредно претходе акцентованом.

д) За обе зоне констатовано је да кратки акценат имају у две варијанте, али са истом фонолошком вредности (в. т. 69).

ђ) У II зони се дугосилазни акценат манифестује у две варијанте, али такође као једна фонолошка јединица (в. т. 71).

¹⁷⁰ О акценатском систему косовско-ресавског дијалекта, в. П. Ивића, Дијалектологија I, 100.

ФОНЕТСКИ И ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ ТРСЕНИЧКОГ ГОВОРА

ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

94. Опште карактеристике вокалског система трсеничког говора састоје се у овоме.

У фонолошком смислу, изузимајући утицај прозодијских фактора, има пет стандардних вокала и самогласно *р*.¹⁷¹ Слична ситуација је и у већини других штокавских дијалеката. То је систем који се најчешће представља троугаоно¹⁷²

и	у
е	о + р
а	

95. У зависности од комбинација фонетских и прозодијских фактора број фонема у акцентованом слогу повећава се на 18, а у зависности од квантитативних могућности у преакцентним позицијама, још на дванаест. Укупно је 30 диференцијалних јединица.

й,	й̄,	й́,	й̄́,	й̄̄
ѐ,	ѐ̄,	ѐ́,	ѐ̄́,	ѐ̄̄
ǎ,	ǎ̄,	ǎ́,	ǎ̄́,	ǎ̄̄
ǒ,	ǒ̄,	ǒ́,	ǒ̄́,	ǒ̄̄
ǔ,	ǔ̄,	ǔ́,	ǔ̄́,	ǔ̄̄
ř,	ř̄,	ř́,	ř̄́,	ř̄̄

Из одељка о акценту може се видети да број различитих фонема у фонолошком смислу није исти у књижевном језику и у овом говору. Разлике су у директној зависности од неједнаких прозодијских особености.

96. Неакцентоване дужине испред акцентованог слога такође имају способност да диференцирају значења или форме па се морају узети у обзир кад се говори о прозодијским факторима као диференцијалним елементима.

¹⁷¹ О вокалима под ~ и ˘ овде се не говори јер за ова два акцента нису нађене диференцијалне фонолошке вредности.

¹⁷² В. Н. С. Трубецкој, Основы фонологии. Москва 1960, 115—116.

Ради илустрације наводимо неколико примера:

борѐ : Бѐрѐ (презент : дативу именице), седѐ : сѐдѐ
 стоѐ : Стѐбѐ „ „ „ , нарѐди : нарѐди
 селѐ : Сѐлѐ „ „ „

Диференцијалне вредности су овде квантитативне опозиције. Разуме се, дужина/краткоћа могу разликовати облике или значења само ако је акценат идентичан тј. заједно с њим, па се и морају узети у обзир као фонолошке вредности, мада у овим случајевима акценат нема никакву одлучујућу функцију.

97. Једна од основних разлика у вокалском систему овог говора према књижевном језику је у овоме. Фонеме *o* и *e*, када су кратке, обично се изговарају отворено. Највећа отвореност је под кратким акцентом.¹⁷³

белѐжѐио, вѐрѐбе, вѐзу, вѐће, вѐлике, вѐрѐжѐеви, глѐао, дебѐле, дѐчко, дѐчу, дѐси се, дѐсеи, дирѐкѐтор, донѐсу, жѐна, жѐнѐмо, зѐиш, зебу (акуз. јѐ.), исѐјѐко, исѐко, јѐс, јѐдва, јѐдну, јѐлѐче, крѐч, крѐвѐша, кѐшо, лѐба, мѐне, мѐшем, (= мѐишем), наѐшѐра, нѐ знам, нѐку, нѐде, нѐга, бѐдѐнак, осѐћаш, ѐрѐмеѐи (аорисѐи), ѐослѐдѐње, рѐкла, рѐиа, сѐишѐе, седамѐсеи, сѐарѐа, самѐљем, сѐло, шѐли, шѐо, шѐбе, шѐрѐће, шѐлаци, шѐрао, чѐкаѐ, чѐга, шеѐѐра, шеѐшка.¹⁷⁴

бѐсиан (и босѐан), з бѐка, вѐдиш, вѐлиш, вѐду, гѐдина, гѐсиѐе, дѐбар, јакѐше, еконѐмски, кѐла, кѐина, кѐцке, лѐишу, мѐм, мѐпа, мѐрске, мѐго, мѐгу, мѐже се, мѐжемо, нѐћу, наѐрѐшѐмо, нѐдѐво, оѐшѐмо, оѐшѐри, дѐћу, дѐшока, оѐшѐрени, одѐвуд, дѐбичан, ѐре-нѐћѐмо, ѐрѐшила, ѐрѐшило, ѐдѐгибе, ѐоѐрѐсѐше, ѐдѐсо, ѐоѐшѐкѐће, рѐишѐиу, рѐду, сѐдѐка, слѐбодна, у скѐку, шѐвар, умѐчи, чѐвек.

98. Ван акцента се отвореност споменутих вокала јавља у следећим случајевима:

а) *нѐрѐдиѐца, крѐвѐшем, шеѐкѐ одлѐиѐле, оѐшѐлила, ѐрѐглѐдао, ѐрѐ-бѐгла, ѐрѐмеѐишѐи, ѐрѐшѐѐра, ѐрѐглѐда (села I зоне).*

б) *оѐшѐри, ѐрѐбѐди, рѐглѐди, одлѐми, одлѐжи, грѐкѐшѐла, вѐдѐ, онѐга.*

99. Неопходно је дати неколико напомена пре него што фонетски систем буде даље разматран.

а) Отвореност вокала под кратким акцентом природна је и одговара тенденцијама развоја и у другим индоевропским језицима.

б) Отвореност ових вокала мање је изразита него, рецимо, у војвођанским говорима. Поставља се питање да ли се ова појава у споменутих говорима може доводити у везу са косовско-ресавским. Изгледа да отвореност поступно расте почев од јужне и југозападне штокавске

¹⁷³ О овој појави први је говорио А. Богородицкиј. Он је констатовао да се *o* и *e* под акцентом изговарају као *o^a*, *e^a*. Аутор не каже одакле је информатор чији је говор забележио; наводи само да је „од Мораве”. В. Дијалектологическе заметки надъ сѐрбско-хорватских произношениа. Рускиј филологическиј Вѐстникъ (1912), бр. 1—2, 201—206.

¹⁷⁴ Белѐжѐе кратког акцента симболом " је условно. Већини ових примера више би одговарао '.

зоне. Отвореност је забележена и у херском говору¹⁷⁵, захвата све говоре Војводине. Разуме се, отвореност нема сваки пут исту дистрибуцију као у косовско-ресавском дијалекту. Постоји, дакле, непрекидна зона која по овој особини повезује косовско-ресавске с војвођанским говорима. Рекло би се да је у трстеничком говору отвореност изразитија него у смедеревско-вршачком.¹⁷⁶

Кратки акценат на овако отвореним вокалима врло је нетипичан. Акустички варира од краткосилазног до краткоузлазног, а понекад се реализује као нека врста полудугог акцената. Нетипично се под кратким акцентом изговарају и други вокали, па и *a* као што ће се даље видети.

Нема сумње да је нетипичан акценат условљен фонетским околностима: вокали се артикулишу шире него обично и акценат се квантитативно, а донекле и квалитативно мења. Ово нема утицаја на фонолошки карактер кратког акцената.

в) Отвореност је већа у I него у II зони. Друга зона је и у овом погледу ближа III. Изгледа да је порекло становништва и у овом погледу имало конкретан утицај. Прва зона се надовезује више на говоре Јужне Мораве, где је ово такође констатовано. Проблем би се с више прецизности могао решавати да је позната ситуација у говору Вучитрна. Испитивање вучитрнског говора у овом правцу показало би да ли је говор I зоне чинио целину с вучитрнским говорним типом.

г) Интересантно је да отвореност у ванакцентским позицијама долази само непосредно испред акцентованог слога. Иза акцентованог слога је по правилу нема. Ово је сасвим природно јер ритам говорног тока поступно опада од акцентованог слога на даље. Затим, разлике у тону акцентованог краткосилазног слога и слога за њим су веома велике. Могуће је да припрема за артикулацију отвореног акцентованог вокала повлачи и отвореност претходног вокала. Томе у прилог би ишла и разлика у степену отворености. Неакцентован слог је редовно мање отворен од следећег акцентованог слога.

100. У вези с отвореношћу вокала у трстеничком говору постоје неке чињенице релативно тешко објашњиве. Отвореност је већа и изразитија код жена него код мушкараца. Код мушкараца је отвореност већа ако имају виши тонски регистар у изговору гласова.

Појава није типична за све говорне представнике овог подручја. Постоји значајан проценат становништва чија је артикулација стандардна, књижевна. У I зони отвореност је типичнија у Медвеђи и Мијајловцу него у В. Дренови.

Без специјалних и посебних испитивања тешко је разрешити ове проблеме. Отвореност може бити условљена пореклом становништва, а може бити везана за специфичности говорног апарата појединих личности. Није искључено да је миграцијама донета делимично различита

¹⁷⁵ П. Ивић, Херски говор, 330.

¹⁷⁶ Овакав изговор констатован је и у шумадијским говорима, нарочито онима који су ближе смедеревско-вршачкој зони. В. Д. Јовић, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 182.

боја вокала. Даљим мешањем становништва створила се оваква слика. То је само један од могућих фактора.

Има неких индиција које говоре да је ово била особина староседелачког становништва. Отвореност вокала у говорима Војводине била би једна од потврда ове констатације. Комплетније испитивање дијалеката у овом правцу и коначно решење проблема одговорило би и на питање колико је староседелачко становништво утицало на стварање физиономије не само косовско-ресавског дијалекта, већ и неких других дијалеката.

Интересантно је приметити да утицај школе и других фактора битно не мењају ову ситуацију. Чак и људи који су прошли кроз више школе обично имају артикулацију типичну за овај дијалекат.

Отвореност вокала понекад је и ствар моде, тежње за опонашањем. Понекад, опет, опуштање говорног апарата ствар је индиферентнијег става према нечему, нпр. *џек шћо седдмо*. Мед. Фактори психолошке и емотивне природе имају утицаја на појединачне изговорне варијације.

101. Отвореност *o* и *e* уједно је и најбитнија разлика вокалског система трстеничког говора према књижевном језику.

Из досадашњег излагања можемо закључити да вокалски систем, посматран комбиновано — фонетски и фонолошки — изгледа овако

џ	џ		
џ	џ	+	џ
џ	џ		
	d		

102. Самогласно *p* може бити носилац највеће тачке сонорности као и у књижевном језику. Дистрибуција је такође иста као у књижевном језику, нпр.

џрс, врснџк, џрс, крс, џрџина, брго, рђав, рже, рка, ргамо итд.

Разлике према књижевном језику су минималне. У радном глаголском придеву од глагола *умреџ*, *мреџ* постоји девокализација: *џмрео, џмрела* или *џмрала, џмрао*, али само *мрџо*.¹⁷⁷ Затим у радном глаголском придеву: *џџмрео, џџмрела, џџмрела*, али у клетвама постоји и без *e*: *џџмрла*, (зџтра те зџтрла). Архаизам је нормалан у клетвама, али и именица од исте основе може утицати на очување старијег стања.

Иста појава налази се и у придеву *срџбрен, срџбрена*.

Девокализовано *p* са самоласним *p* јавља се алтернативно и у речи *ражанџца-ржанџца*.

103. Отвореност постоји у нешто мањој мери и по дугим акцен-тима. Није примећена једино под ~.

Отвореност је регистрована и под неакцентованим дужинама.¹⁷⁸ У свим овим позицијама артикулација вокала је знатно шири него обично. Ево примера који илуструју претходни закључак.

¹⁷⁷ М. Стевановић је констатовао ову појаву такође и објашњава је аналоги-јом према инфинитиву, што је сасвим могуће. В. Баковица, 48.

¹⁷⁸ В. мој Извештај, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 462.

104. а) *водѣн, њѣнога, ѿлетѣш, седѣ, завѣзана*
дѣше, ѣѣрму, време, лѣшо
ѿѣснѣце, мѣсила, уредѣла, обѣлила, сѣдим, сѣдом,
 б) *Слободѣнка, Милѣнка, Прѣчѣнка, не дѣ, ѿцѣн*
ѿошѣлиш, ѿверѣћа, ѿлѣчкау, ѿозиде, валѣду, ѿревѣрили, крѣле,
наѿовѣрени, шарѣбу, јѣсно
 в) *ѿрдѣе, ѿрдѣу, ѿѣм, вѣзу, Гѣром, женѣм*
 г) *душа, скуѣо, гуша, куѣицо, ѿѣрицо, ѿосулио се*
 д) *бѣде, водѣла, жѣла, ѿѣрили, ѿѿрошѣло, чѣѣѣри, вѣдим.*¹⁷⁹

105. Као закључак намеће се следеће: сви вокали који се прозодијским средствима издвајају од осталих у конкретној речи имају донекле и друкчију артикулацију. Њима се придружују још само вокали у слогу који непосредно претходи акцентованом.

106. Фреквенција појаве отворености других вокала, сем *e* и *o*, под кратким акцентом, мања је. Отвореност је, у ствари, резултат друкчијег намештања говорног апарата при изговору. *a* као најотворенији глас у систему због своје специјалне артикулације више је предњи него стандардно средњи.

107. Овај феномен има директног утицаја на природу свих акцената не само кратког.

И дужина и тон интензивнији су него у књижевном језику. Дуги акценти одлично се распознају и у динамичнијој говорној ситуацији. Тако је и са вокалима под неакцентованим дужинама.¹⁸⁰

Треба напоменути да су дужине далеко интензивније него у послеакценатским позицијама дијалеката основице књижевног језика.

Изразитост дугих вокала под акцентом ствара врло велику разлику у артикулацији акцентованог и следећег слога. Због тога се следећи вокал артикулише делимично редуцирано, али не ствара нови квалитет. Није искључено да делимичне редуције квантитета вокала нису и узрок губљења дужина у послеакценатским позицијама у извесном броју наших дијалеката.

108. У неким положајима, не тако често, констатована је затвореност вокала *o* и *e*, већа него у књижевном језику. Овај феномен условљен је разним сажимањима или позицијом вокала.

Из Тобѣца (= из Тоболца), *са кѣца* (и са колца). Према томе постоји и изговор *кѣц* Миј. *ѿѿѿга ѿѿи бога Миј.*, *ѿѿн* (од ѿѿан) В. *ѿѿна* (болна) Мед. *ѿрѿѿка, буљѿѿка, вранѿѿка, мѿѿу, ѿѿѿѿѿу, свѿѿѿу* (сва села I и II зоне).

¹⁷⁹ Интересантно је да *и* и *у* теже отварању и у говору Галипољских Срба. Ово говори и о старини дате појаве, а и о повезаности Галипољца с овим подручјем. В. П. Ивић, Галипољски Срби, 43.

¹⁸⁰ У говору околине Чачка, Ужица, Горњег Милановца, Грузе постоји сличан интензитет изговора дугих вокала. (По мом материјалу).

Затвореност је нарочито изразита кад је *o* настало сажимањем $o + o < l$ на крају слога. Затвореност се јавља и у позицијама $o + u$, што може бити и адаптација *o* следећем *u*.

109. Затворено је *e* у компаративу на *-e*:

свињeц, *једрeц*, *јамеињeц*, *најслабeц*, *гладнeц*, *сигурнeц*, *новeц*, *јешнeц*, *румeнeц* и сл.

У целини узевши, затвореност је далеко мање типична од отворености у овом говору.

Остале карактеристике вокалног система

110. И у овом говору позната су разна сажимања карактеристична за већу број штокавских дијалеката. Разлике су углавном у фреквенцији или ширини реализације, не и у принципу.

111. $a + o > o$:

излeго, *избeго*, *шрeсо*, *дdишо*, *идишо*, *ишо*, *нашо*, *мdго*, *дйго*, *слeго*, *сйeго*, *сeко*, *шeко*, *ирeишeго*, *увyко*, *црко*, *умyко*, *замрко*, *шрeго*, *мако*, *сdго се*, *идсо*, *мисо*, али само *иeишdо*.

Сажимања нема у глаголском радном придев утипа:

наишdо, *сломаишdо*, *имdо*, *снeвdо*, *иeвао*, *ирeишeрао*, *ирeглeдао*, *сйdрао*, *идйкао*, *накдйао*.

Дакле, сажимања нема у већини облика глаголског радног придева глагола VI врсте.

Сажимања нема ни у следећим случајевима:

рeзао, *исклао*, *ирdбрао*, *назвао*, *исирао*, *идорао*.

Дакле, нема сажимања код глагола II и V врсте.

Овај феномен познат је већини штокавских говора, али границе реализације нису свуда исте. Ни сам косовско-ресавски није јединствен у овом погледу. У Речнику Глише Елезовића сажимања је мање него у трстеничком.¹⁸¹ Ово је природно јер је у косовско-ресавском акценат врло често на пенултими у радном глаголском придеву. У ресавском говору број примера са сажимањем знатно је већи него у трстеничком говору:

ишйшо 9, *уишйшо* 311, *здсио* 338, *шeро* 175, *ирdдо* 94, *ишико* 223 *казо*, *идзво* 224, *сйрддо*, *иовeрово* 296, *назво* 301, *усйо* 303, *ирeио* (= препео), *мисло* 337.¹⁸²

Сем *шeро*, где понекад факултативно долази до сажимања, сви остали примери не сажимају се у трстеничком говору. Ресавски је по овој особини ближи смедеревско-вршачком и шумадијско-војвођанским говорима.

¹⁸¹ В. Речник.

¹⁸² М. Ивковић, Ресава.

У највише случајева сажимање је условило стварање дужине на тако добивеном вокалу, али се у неким дужина понекад губи у зависности од ритма исказа: *чи њи е њо чамац?* В. Д., али *чи си њи?* Мед.

117. Сажимање је прилично распрострањено и у секвенци *e + e*, где је ликвидирани елемент консонанта *j*:

згоднѐ, слабѐ, сѡарѐ, ранѐ, умилнѐ, кулѡурнѐ, сѡарѐга, сѡарѐм, јѐдрѐга, јѐдрѐм, с ѡамѡнѐм, јѐвшинѐм, круѡнѐга и сл.

Номинатив/акузатив јављају се и са кратким акцентом. Овде су наведене форме које показују јасно да је реч о сажимању. Процес је у току, а праћен је и неким другим моментима.

Слог испред акцентованог је полудуг, силазни акценат се врло интензивно изговара. Понекад постоје и форме с несажетим *-еѐ*. Финални слог је у овом случају беззвучен. Чује се врло нетипично.¹⁸⁵

118. Секвенца *y + y* такође се сажима, али у врло ограниченом броју случајева: *у ѡрбу, у кожју, на реѡу* (= репуху).

Паралелно са сажетим формама постоје и несажете, са другим у у већој мери редуцираним: *у ѡрбуу, на кожјуу*. Друго у је беззвучено. Процес води потпуно сажимању.

119. Консонант *j* у интервокалској позицији *y + y* не елиминише се. Сажимање је тако искључено: *сѡѡу, куѡѡу, лудѡу, ѡрѡу, болѡу, ѡслѡу* итд.

120. Пример прогресивне асимилације је у речи *зѡа* (= зѡва), познат и многим другим дијалектима.¹⁸⁶

Обрнуто од овога је *сѡнѡѡ < саонѡѡ*.

Сажимање *a + a* постоји у речима: *Влѡ < Влѡ(х)а, снѡ, мѡ, од сѡрѡ* и др.

121. У једном случају место секвенце *a + y* је само *y*: *булѡ, булѡо, булѡѡ, булѡѡѐ* (облици од књижевног бауљати). Питање је да ли је овде реч о сажимању или о испадању *a*; у је у свим облицима кратко.¹⁸⁷ Ово је иначе постала лексичка особина.

Посебан случај сажимања је у топониму *Сѡдол Т.*, који је несумњиво настао од *Сѡводол*. Процес је морао тећи овако: *Сѡводол > Сѡодол > Сѡдол*. Квантитет вокала *o* говори да је реч о сажимању, а не о редукацији.

122. Један од случајева сажимања је и у *нѡки = онаки, нѡки = некаки*, нпр. *нѡки човек да ѡројадне, наки човек дошо . . . Т.*

Објашњење првог случаја дато је у Рјечнику ЈАЗУ. Други случај је вероватно настао сажимањем, а *k* је испало јер се јавља два пута у истој речи.¹⁸⁸ Дужина *a* потврђује ову констатацију.

¹⁸⁵ Сличне појаве забележио је и П. Ивић. В. Испитивање говора села Глогова код Светозарева, Гласник САН IV, св. 2, 322—323.

¹⁸⁶ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 87.

¹⁸⁷ У РЈА се наводи да је ова реч позната само у Вука, да ју је Вук нашао у Шумадији. Облика са сажимањем у овом Рјечнику нема.

¹⁸⁸ В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 221.

Јован Вуковић бележи облик *нако*, али је то реч сасвим другог порекла. В. П. Др., 24.

Сажимања има и у говору Косова и Метохије. В. Речник Глише Елезовића

123. Један од случајева сажимања је и у речи *њон* (= њојан), о чему се говори у морфологији (в. т. 382).

124. И у трстеничком говору као и у књижевном језику јављају се алтернативно: *мдега-мбга*, *швдега-швбга*, *свдега-свбга*. Друга варијанта се изузетно ретко чује.

Појава назализираног а

125. Постоји специфичан случај артикулације *а* с назалним елементом када је ово *а* у функцији упитне речце:

шїџа си шїо учинїо, а? дџа си иџшла, а?

Појава је факултативна. Ово је познато и говору Косова и Метохије¹⁸⁹, а Јован Вуковић бележи исти изговор у говору Пиве и Дробњака.¹⁹⁰

Елиминисање вокала у хијату и другим случајевима

126. Елиминисање вокала у хијату је честа појава, али не у тој мери као у неким другим дијалектима.¹⁹¹ Јавља се и у иницијалним и у финалним слоговима.

127. Иницијални слог

а) *номџд* (= ономад). Испадање *о* настало је у везама сличним *дџшо ономад* > *дџшо номџд*. О се јавља у два узастопна слога, а акценат је тек на трећем. Нормално је онда да је највећа редукција на првом *о*.¹⁹²

б) *учи свџдбе, учи Нџве гџдине, учи вџга иџразника*. Каже се још и *очи иџразника, очи свџдбе* итд.

Може се претпоставити да је у испало у везама сличним *ноћу уочи Н. године*, па се облик без *у* пренео и у остале позиције, односно кад је овај предлог на почетку исказа.

в) Испадање иницијалног вокала у страним речима је релативно честа појава, али процес не мора бити остварен сваки пут у хијату:

двокаџи, двокаџиџа, иџшекџр, иџшека, Талијџн, Талијџанка, Усџиријџа-наџ, иџиџрайџљ, леџиџриџка (чује се још и електриџка и елетриџка), *леџиџриџчџар, леџиџриџчџар, Сџидор, наџшема* итд.

Могућно је да је изговор ових речи био схваћен без иницијалног вокала па се то уопштило.

128. Финални слог

а) Испадање финалног слога врло је често у императиву неких глагола, нарочито рефлексивних, као и испред партикуле — *дер*.

умџр се, иџомџр се, слџм се, сџк се, дџк се, иџовџр дер, иџокџр се, мџк се, иџомџр се, бџр се, мџк се, смџр се, сџл се, осџл се и др.

¹⁸⁹ Глиша Елезовић, Речник I, 1.

¹⁹⁰ П.-Др., 27.

¹⁹¹ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 85—95.

¹⁹² О овоме в. Павла Ивића, Галипољски Срби, 46.

Појава елиминисања вокала у императиву врло је распрострањена. Јавља се и у формама испред енклитичких облика заменица, а и у другим позицијама: *уми́р га, дрџ* и сл. (в. т. 428). Разуме се, овде се може само условно узети промена у финалном слогу, само ако се глаголски облик узме изолован од следеће морфеме.

б) *дои́дџ, дои́оич* (< *отџ, до отџ*): *седџо дои́дџ, ои́ишо ои́оич*. Постоје и везе од *ои́дџ, до ои́дџ*. Испадање је свакако настало у овом другом примеру.

в) Поред *ша́мо, ова́мо, она́мо, ме́не, ши́бе, се́бе*, јављају се и форме без финалног вокала: *ша́м, ова́м, она́м, ме́н, ши́б, се́б*. Дужи облици се знатно чешће чују. Форме без финалног вокала бројније су у областима ближе призренско-тимочком дијалекту.

И овде је питање да ли је испадање вокала настало у хијату. У неким случајевима то се могло остварити па се аналогijом преносило и на друге случајеве. Данас се *е* и *о* у овим формама схватају као покретни вокали.

г) Као покретни самогласник *е* се схвата и у следећим примерима *дџа-дџле, гџр-гџре*¹⁹³ (*горе* употребљавају само млађи).

д) Исти је случај и са испадањем вокала у примерима *ал-али, ил-или*. Затим у императивној речци *нек-нека*.

ђ) Релативно-упитна заменица у м. роду употребљава се са финалним вокалом, али и без њега: *коџи-кџи, куџ-, понекад и куџи*.

е) Елиминисање предлога у испред именице која почиње истим вокалом је сасвим обична појава: *убаџи што устиа, не мџџ да сџане устиау, набио дрџаљу ушаџ, удаџио ушњиџ* (у ушњиџ).

ж) И други предлози у различитим везама могу имати елизије. Обично је то у зависности од природе вокала којим почиње следећа реч, нпр. предлог *до* елиминише *о* испред речи које почињу истим вокалом: *дои́џрао га д'дбале* (чешће до обале), *дџшо д' оваџа, сџџо д' ормана*.

И у предлогу *на* елиминише се *-а* ако следећа реч почиње истим вокалом: *ши́џрио н' аси́ал, ирџила н' аџи́ну*.

Елизија других речи

129. Елидирање је веома честа појава: најмасовнија је у везама да испред глаголског облика који почиње вокалом:

д' идем, д' удаџим, д' искраџџем, д' умлаџи, д' омџџе, д' ои́крџџеш, д' ураџимо, д' исџџераџе, д' иџрамо, д' уи́лџџеш и сл. (Детаљније о овоме в. т. 434).

130. Елидирање је нешто мање заступљено у везама одричне речце с глаголским обликом који почиње вокалом:

ако н' ураџиши дџџро, ако н' укрџџем, н' умџем, ако н' ои́џраш лџ-долеџе . . .

¹⁹³ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 91.

131. Елизије су обичне и у облицима заменица:

а) Акузатив *не* (нас): *оће да н' искраде, оће да н' ошџера, оће да н' ошљачка.*

б) Датив мн. *ни* (нам): *оће да н' укрәде овб лејо девдјче, нице н' искәо нишиа, немб н' ошџераш гдсие.*

в) Акузатив јд. заменице за друго лице *ше*: *оће да ш' удари, неће ш' исџера, неће ш' убије.*

г) Датив јд. личне заменице за друго лице: *неће ш' исџера дчи, ша неће ш' изџера.*

д) Акузатив заменице м. и ср. рода за треће лице јд.: *оће да г' убице, немб да г' изе, немб да г' умлаши* и сл.

Елидирање овакве врсте у реченичном току врло је познато. Павле Ивић забележио је да таквих појава има у говору Галипољских Срба, тамо је ова појава у већој мери заступљена.¹⁹⁴ Према томе, овакве елизије су вероватно релативно старијег датума.

132. Елизије су понекад потпуне, нарочито у везама д а и глаголског облика, нпр. *немб да г' убицеш*, па онда дефинитивно испадање д а: *немо г' убицеш*. О свему овоме биће детаљније говора у морфологији и синтакси.

Елиминисање ове врсте, нарочито елиминисање д а у споменутим везама и њима сличним врши се углавном у присни јој говорној ситуацији. У другим случајевима обично се избегава.

133. Почетно о- у неким демонстративним заменицама губи се кад се облици ових заменица употребе с предлогом који се завршава вокалом:

*ошџо на нү сџрану Мед., шџеди за нү јушишњу Миј., не мџж нишиа да јондсеш на на свџи В.*¹⁹⁵

Испадање о- у формама демонстративних заменица нарочито је евидентно у везама *ки + она, ова*:

дџо сүв ки на Јџвин, ки ва из Ѓџсџске авлице В. Д.

135. У овом говору у т о р а к употребљава се у форми т ђ р - н и к. Облик је настао свакако у вези *дошо у ушорник* и сл. у је испало, а именица се употребљава само без почетног вокала.

Испадање слогова и секвенци

136. Испадање целих слогова и секвенци из појединих речи честа је и обична појава. У том процесу постоји један општи принцип: испадање делова речи је најчешће из тежње овог говора, као и многих других, да се реализује већа економичност употребе језичких средстава.

Слогови се најчешће испуштају ако то не нарушава значење. Измена структуре речи избегава се ако нова форма јасно не упућује на ону од које је редуцијама појединих средстава настала.

¹⁹⁴ В. Галипољски Срби, 89.

¹⁹⁵ В. литературу коју је о овом питању дао П. Ивић, Галипољски Срби, 94.

Елиминисање слогова и секвенци најчешће се врши у следећим случајевима:

а) *двдес, штрдес, чештрдес, шдесети, штридесети, двдесети*. У бројевима *седамдесет, осамдесет, деведдесет, њеддесет*, нема елиминисања.

За елиминисање секвенци у овим примерима дошло је из два разлога:

1) Услед понављања истих вокала у неколико узастопних слогова. То доводи до испадања једног вокала, обично заједно са неким консонантом.

2) Због сличности природе консонаната који се нагомилавају у једној речи

Ово су само могућни разлози, никако не и апсолутне законитости. У шездесет је нагомилано пет консонаната блиских или и идентичних по месту творбе. Због тога и настаје елиминисање. У п е д е с е т су три таква консонанта и елиминисања нема. Дакле, присутна је само тенденција упрошћавања, не и дефинитивна реализација те законитости у свим случајевима.

б) *зајно, зајнички, зајница*, м. *заједно, заједнички, заједница*.

Испадање секвенце манифестује се квантитативном променом вокала у акцентованом слогу. Секвенца *-ед-* потпуно је изгубљена у свим формама ових речи. Тако је и у косовско-метохијском говору.¹⁹⁶ Павле Ивић нашао је *зајно* у Глоговцу код Светозарева и у галипољском говору.¹⁹⁷ А. Белић забележио је у призренско-тимочком говору *зајдно*.¹⁹⁸

в) *виш-виж* и *мди-мдж* врло често се употребљавају у овако редуцираној форми: *виш шџа си урадила, виж да си могао да њогинеш, не мди шб шакб, не мдж да бидне шакб, не мдж га убицеш, не мди му њишиа, виш ону Медвеђанку, шџ мди овако д' урадиш*.

г) Редуције се исто тако врше и у одричним формама глагола *к т е т* и *и м а т*: *не се вдзе, не се разговара, не да ради, не д' учи, неш ми њобгнеш, неш ми дам, нем ши дам њишиа, нем за другого деца*.¹⁹⁹

За облике *виш* и *мди* и сл. важи оно што је проф. Ивић констатовао за галипољски говор. Он каже да није лако одредити шта је ту „...остатак старих облика *хоћ* и *мож*, шта аналошко проширење *њихово*, а шта дејство елизије”.²⁰⁰

У не м. неће оштећење форме је знатно. Веза са основном речи одржава се путем интонације.

д) Испадање секвенци имамо и у именици *јазу(х)*. У овом говору постоје две форме: *јазу-јазуа-јазуом* (и пазуем), али у инструменталу је чешће *иод јазом*. У овом облику испала је секвенца *-ух-*, само је питање да ли су оба гласа ове секвенце испала у исто време.

ђ) *је-* испада из речи *јечмичак*, па се употребљава облик *чмичак*, који је чешћи од облика са *је-*.

¹⁹⁶ В. Речник.

¹⁹⁷ Галипољски Срби, 93.

¹⁹⁸ ДИЈС, 256.

¹⁹⁹ Ова појава је позната свим селима обе зоне, а има је и у целом косовско-ресавском дијалекту.

²⁰⁰ Галипољски Срби, 91—92.

Факултативна употреба вокала

137. Појава факултативности употребе вокала у појединим речима нема оне размере које има призренско-тимочки дијалекат или јужнији делови косовско-ресавског. Трстенички говор је по овој особини везан за говоре на истоку и југу штокавске зоне, али се у њему ово мање рефлектује него у споменутиим говорима. Факултативност постоји у следећим случајевима:

1) *убучѐм-обучѐм, уљуџио се-ољуџио се, да с' убѹем-да с' обѹем, ѿрѹдала-ѿрѹдала.*

Процес је несумњиво асимилативан. Први вокал адаптира се следећем. У *ѿреодала* такође је реч о некој врсти асимилације. *е*, вокал предњег реда условно је везивање *о* из задњег реда, које му је парно, место *у*, које му је непарно. На тај начин остварен је систем симетрије.

2) *маџџика-моџџика, омиџеш-умиџеш*²⁰¹, *коџине-куџине* (и *купџе*), *лесиџа-лисиџа, бриџеш-бриџеш*.

Промене у овој групи врло су разнородне. У типу *лесиџа* може се претпоставити процес дисимилације. Форме *омиџеш* и *умиџеш* у научној литератури су објашњене (стсл. омыти и оумыти). Што се тиче облика *бриџеш* и *бриџеш*, реч је о коњугацији овог глагола по различитим основама.

3) *ученио-учинио, мислѐо-мџслио*.²⁰²

4) *на ѓм-на ѹм*: *о* место *у* је само у изразу *ѿаѐло му на ѹм* или *ѿаѐло му на ѿ да*. . . Иначе се каже искључиво *имѐо је ѿѐ на ѹм*.

5) *јаребиџа-јеребиџа*.²⁰³ Ово је познато и црногорским и херцеговачким говорима. *а* место *е* је само у извесним позицијама, углавном иза *ј*.

6) *водениџа-воданиџа*.²⁰⁴

7) *далѐко-долѐко*.

8) *свѐштиа-свџштиа*. Прва варијанта је према *све*, друга према *сва* као и у књижевном језику. Тако је и у облицима *свѐчега-свџчега*.

9) У примеру *свиџа-свеџа* мешају се форме меких и тврђих основа.

10) *кеџѐља-киџѐља*. Могуће је да је други пример настао дисимилацијом.

Исте законитости су, вероватно, и у примерима: *јасџка-јесџка, чџшире-чашире, меѹна-маѹна, Сениџа-Синџа, ѿринач-ѿиринач, ѿфамџда-ѿирамџда*, мада се у неким од ових речи може претпоставити и усвајање изговора оног језика из ког су позајмљене, изговора како су га представници овог подручја схватили.

11) Сасвим изузетан случај је у *меѹдновиџа-меѹдновеџа*.

Н а п о м е н а :

1) У овом говору процеси овакве врсте обухватају више вокале задњег него предњег реда.

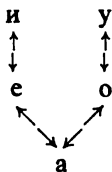
²⁰¹ Галипољски Срби, 101—102.

²⁰² В. о овоме П. Ивића, Галипољски Срби, 46—48.

²⁰³ В. Ј. Вуковић, П.-Др., 19.

²⁰⁴ В. Јован Вуковић, П.-Др., 8—9.

2) Факултативност се креће углавном у вертикалном смеру.

Један једини пример одступа од овог принципа — *међудновица* (у овом говору обележава један одсек времена између Божића и почетка Ускршњег поста), али је овде могло бити и аналогиче пошто је у овој сложеници избледело значење *дан-дне*. Ова сложеница иначе није есоцентрична.

138. Појава факултативности на сасвим истом принципу постоји и у неким речима страног порекла које су раније или касније ушле у наш језик:

*дџкиџор-дџкиџур*²⁰⁵, *јџкиџар-јџкиџор*, *комеданџи-комџаданџи*, *креџиџу-куеш-криџиџукуеш*, *џолеџиџка-џолиџиџка* (други пример је ређе у употреби), *џолеџиџчарка-џолиџиџчарка*, *џољуџиџрџеда-џољуџиџрџеда*, *асџџџџл-асџџџџл*, *аџџџџл-омџџџџл*, *каџџџџн-коџџџџн*, *џксџџра-џксџџро*.

И у овим примерима има асимилативних, дисимилативних и других процеса. За *к о м е д а н т* постоји исти изговор и у неким западним штокавским говорима. Реч је у овој форми позната и у косовско-метохијском. Глиша Елезовић је забележио *коменда* са истим значењем као *команда* у књижевном језику.²⁰⁶

Стране речи се употребљавају, како је већ речено, обично у форми како је првобитно схваћена од стране говорних представника дијалекта. Наравно, и закони дистрибуције нашег језика, у овом случају дијалекатски, утичу на стварање изговора.

139. Постоје још и неке промене вокала које су различитог порекла:

а) У овом говору постоји реч *наџалиџн* (врста златног новца). Проф. М. Стевановић забележио је у ђаковачком говору *наџалеон*.²⁰⁷

б) *бџдем-бџднем-бџднем-бџдем* и др.

в) *воља-ваља*: воља да се жени Т. Могућно је да у овом примеру *а* прелази у *о* асимилацијом коју условљава *в*.

г) *куџ-кџу*.

д) *ки < као + и*.²⁰⁸

О овим и сличним појавама биће говора у појединим одељцима морфологије. Трстенички говор има доста лексема које су овим и сличним процесима добиле коначан облик.

140. Косовско-ресавски по овој особини није јединствен. М. Стевановић забележио је у говору Пећи, још више у Метохији, што је и природно, доста речи с кретањем факултативности и у хоризонталном

²⁰⁵ Радић је такође бележио сличне примере. За *докиџур* в. ЖН, 91.

²⁰⁶ В. Речник I, 307. У Рјечнику ЈАЗУ ова[реч] је забележена у истој форми. У наш језик је могла ући и из италијанског језика: *commendatore*.

²⁰⁷ В. Баковица, 29.

²⁰⁸ Проф. Павле Ивић ми је указао на ово решење.

смеру.²⁰⁹ Слична ситуација је и у другим јужнијим деловима косовско-ресавског дијалекта, а и у другим суседним говорима на југоистоку.²¹⁰

Од трстеничког говора даље ка централним штокавским говорима закони факултативности су друкчији, условљени су другим тонским и ритмичким елементима. Трстенички говор је у овом смислу ближи западнијим говорима. Има само у рудименту и појаве којима је врло богат призренско-тимочки и њему сродни говори по акценатској ситуацији. Развој трстеничког говора у овом смислу приближава се дијалектима основице књижевног језика.

Метатаџеза

141. Метатаџеза се врши у нашим, а још више у страним речима чији склоп не одговара законима дистрибуције нашег језика. Понекад је метатаџеза условљена и психичким факторима. У трстеничком говору изражена је углавном у овим случајевима:

1) *вѣд м. овде.*

2) *ѣрефѣкѣино м. ѣерфѣкѣино.* Секвенца *-рф-* је у овом дијалекту мање погодна од *ѣр*. Могуће је да отуда и долази до замене. Није, међутим, искључено да у свести преовлађује осећање за префикс *ѣре-* па то налази одраза и у изговору ове речи.

3) *самѣѣива м. сваѣѣива.* Постоји и *савѣѣива*.

4) *бѣрѣјак* је редовно. Никада се не употребљава *бајѣрак*.

5) *нѣдмасѣѣир*. Ова реч у наведеној форми, као и друге, позната је и многим другим нашим дијалектима.

6) Посебан случај преиначавања структуре речи је у именици *револѣер*. Чује се *левѣрѣѣр*, *левѣѣр*, *ливѣрѣѣр*, *ливѣѣр*.

Глас ѣ

142. У научној литератури косовско-ресавски дијалекат обично сматрају дијалекатским типом у коме је глас *ѣ* конзеквентно замењен са *е*. Ова констатација важи за већи део косовско-ресавског дијалекта и за већину речи у којима је био овај глас. Има, међутим, делова овог дијалекта где то није доследно спроведено, нпр. у смедеревско-вршачком.²¹¹ Исто тако и у косовско-метохијском.

У говору Ресаве и једног дела Левча такође нема потпуно реализоване замене *ѣ* у *е*. Ни у нашој I и III зони овај процес није у свим

²⁰⁹ В. М. Стевановић, Метохија: *овелика, мајстѣѣрица* итд., 60—61.

Ова појава постоји и у другим дијалектима и говорима сличног типа. В. А. Белић, ДИЈС, 17—18 et passim.

М. Павловић, Говор Сретечке Жупе, СДЗВ VII (1939), 133—139.

²¹⁰ В. М. Стевановић, op. cit. 27—35.

²¹¹ В. Павла Ивића, Дијалектологија I, 87—88.

случајевима спроведен.

У трстеничком говору у следећим категоријама замена *ѣ* у *е* није доследно остварена:

а) *нѣсам-нѣси-нѣце*. У селима I зоне увек је овако. У селима II зоне поред ових облика постоје напоредно и *нѣсам-нѣси-нѣсмо-нѣсте*.

б) *сѣарѣ, мѣлѣи*. Употреба компаратива са *-и* углавном врло је ретка. Примери се мање налазе у II него у I зони. Млађи људи у обе зоне употребљавају чешће облик компаратива на *-и*.

в) *додѣцам, додѣцаш*. Никада *додѣам*. Овако је у селима обе зоне.

г) Поред *од шѣ људѣ, овѣ људѣ* (гн. мн.), чује се у обе зоне и *од шѣ људѣ, од овѣ људѣ*. Овде је, наравно, реч о аналошкој појави, али је чињеница да је *ѣ* било у овим облицима.

д) Занимљиво је да има случајева јотовања неких консонаната у ограниченом броју случајева испред *е < ѣ*: *кѣѣшиѣа, лѣѣшѣик, жѣѣб, жѣѣзда*.

ђ) Постоје даље алтернативно *де-ди*, а затим и *ѣред мѣак-ѣрид мѣак, ѣред кѣћу-ѣрид кѣћу*. Облик *п р е д* је несравњено веће фреквенције.

Прва зона највећим делом уклапа се у североисточну зону косовско-ресавског дијалекта. Отуда и ова замена *ѣ*. Ова зона у овом смислу блиска је говорима Ресаве.²¹³

Под утицајем школе и струјања која долазе из III зоне и у овом делу дијалекта све више преовлађује стање карактеристично за екавску варијанту књижевног језика. Друга зона је доследнија у чувању *е* као замене за *ѣ*.²¹³

Прелазак л у у

143. Једина разлика према књижевном језику је у облицима глагола *шумачѣши* и именице *шумач*. У овом говору је *шолмѣчим, шолмѣћо, шолмѣч*, па понекад и *шолмѣчење*. Секвенца *-ол-* се даље упрошћава па се употребљава и *шомѣћо, шомѣчши, шомѣчи*, али је ово ипак изузетна појава, не проширује се на већи број случајева.²¹⁴

Прелазак л у о

144. Као у многим другим штокавским говорима, *л* се данас јавља и на крају речи и на крају слога испред консонанта. Таквих примера највише је у речима које су касније ушле у наш језик или су образоване у каснијим фазама.

ђенѣрѣл, бокѣл, асѣѣл, шѣргѣл, кѣлски, шѣулца, Јѣлка, Мѣлка, Бѣлка, Сѣлка, Новосѣлка, Новосѣлца и сл.

²¹³ О овоме недвосмислено говори језички материјал Милоша Ивковића и Тодора Бушетића.

²¹⁴ О замени *е* у *ѣ* у појединим облицима именица, придева и заменица говори се и у морфологији.

²¹⁴ В. мађарско *tolmács*.

У неким речима *л* и *о* се јављају алтернативно: *сѣлски-сѣоски*, *Тобѣла-Тобѣа*, *бѣво-бѣвол*.

У прилогу *дѣл* и именици *дѣл л* је свакако дошло аналогijом према *дѣле*, *долѣна* и сл.

145. *л* постоји на крају речи и у именици *ѣѣл* (= део) од немачког *Teil*.²¹⁵ Ова именица је иначе данас ретка у употреби.

146. Придев *бѣлан* се ретко чује, али је сасвим нормална појава *бѣна*, *бѣно*, *бѣн*. Интересантно је да се као речце употребљавају *бѣлан* и *бѣна*: *немѣ, бѣлан, ѣѣ да нѣсиш*, Т, *кѣ ѣеш с ѣѣм сѣрдѣѣѣм, бѣна?* В.

147. *л* се редовно употребљава и у придеву *сѣѣлна*. Овде је свакако *л* устаљено аналогijом према речима од истог корена: *ѣѣле*, *оѣѣ-ѣѣла се*.

148. Код великог броја именица ликвидирањ је типичан однос *чиѣѣалац-чиѣѣаоца-чиѣѣалаца*, *моѣѣлац-моѣѣоца-моѣѣалаца*. У свим падежима уопштено је *о*, дакле оно што има већу фреквенцију. Овакве именице нису иначе често у употреби. После рата устаљила се именица *руководѣоц*, као *сѣѣрѣоц*. Никако се не употребљава *руководилац*.

149. У осталим речима које имају алтернацију *л-о* ситуација је као у књижевном језику: алтернација се увек остварује у радном глаголском придеву, затим у именичком типу *радѣоница*, *учѣоница* и сл.

150. Као и у књижевном језику *л* остаје у зависним падежима као део консонантске секвенце у именицама следећег типа:

жѣѣлац-жѣѣлаца, *ѣѣлац-ѣѣлаца*, *сѣѣрѣлац-сѣѣрѣлаца* и сл.²¹⁶

Алтернација *а-ѣ*

151. Мало је резултата ове алтернације који не би били као у књижевном језику. Разлике су углавном везане за неке облике добивене аналошким процесима, или су резултат упрошћавања изговора појединих секвенци. Најчешће разлике су у овоме:

Именице *сѣн* и *ѣѣс* имају у зависним падежима *-а-*: *сѣн-сѣна-сѣну-сѣнови*, *ѣѣс-ѣѣса-ѣѣсу*. У овој другој речи *а* је спорадично. Јавља се алтернативно са *ѣѣѣ-ѣѣѣ-ѣѣѣм-ѣѣѣ-ѣѣѣма*. Употреба јој је углавном метафорска. Дијалекатски облик је *кѣѣче*.

Појава два истиа вокала у секвенци

152. У претходним разматрањима већ је констатовано да се два вокала јављају у истој секвенци чешће него у књижевном језику. Испуштање употребе неких консонаната или њихово дефинитивно уклањање у интервокалским позицијама умножава број оваквих могућности:

²¹⁵ В. о овоме Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im serbokroatischen*, Berlin 1958, 215.

²¹⁶ В. о овоме М. Стевановић, *Стварање дужине претходног самогласника и прелаз л у ѣ*, НЈ, н. с. X, св. 1—2 (1960), 1—9.

а) Удваја се пре свега *о* слично као и у књижевном језику.

идорао, иоо̄йучдла, иоо̄ӣк̄ид̄али, иообав̄љивали, иообук̄уем.

б) Удваја се затим глас *е*: *јев̄ӣин̄џе, с̄ӣар̄џе, глав̄н̄џе, муч̄н̄џе, њамеш̄н̄џе, ран̄џе, болес̄н̄џем* и др.

в) Удвајање гласа *а* везано је за губљење фонеме *х*: *сиром̄аа, м̄аа, њла̄а* (плаха), *Вла̄а* (ген. јд.), од *с̄ӣр̄џа, м̄џао, сна̄а* (и сна).

г) И *у* се одваја под истим условима као и *а*: *џр̄бӯу, кож̄џӯу, ре̄џӯу, њаз̄џӯу.*

Сем примера под тачком *а*, сви остали су само прелазне форме које воде потпуном сажимању.

И кад нема сажимања, други вокал је само делимично реализован. Изговара се обезвучено и донекле редуцирано.

д) Рефлексивносћ вокала *и* такође постоји, али ређе него осталих вокала, нпр. *Милӣица* и сл. Друго *и* се после испадања *ј* врло брзо претвара у неку врсту несложног *и* а онда се коначно сажима. Слично се догађа и у компаративу типа *глав̄н̄ӣи, с̄ӣар̄ӣи* (говор I зоне).

Неке с̄ӣӣније вокалске њромене

153. О појави покретних вокала већ је говорено узгредно (в. т. 128, в, г).

У овом говору као и у већини других постоји алтернативна употреба *с-са, к-ка*.

Затим појава покретног *е*: *ка̄д-ка̄де, са̄д-са̄де, џа̄д-џа̄де.*

Јавља се и *а* алтернативно у неким придевским и заменичким облицима нпр. *д̄д̄б̄рог-а, л̄џ̄д̄г-а, џ̄д̄г-а, м̄д̄ег-а, он̄џ-а, св̄џ-а* итд.

У два случаја постоји покретно *о*- на почетку речи: *о̄ӣа̄ј, од о̄ӣд̄га, о̄ӣо̄л̄ӣко, о̄ӣо̄л̄ӣки, од о̄ӣо̄л̄ӣкога*.²¹⁷ У примеру *о̄ӣа̄ј* — *џа̄ј о* је усвојено према *ова̄ј, она̄ј*. Облици као у књижевном језику су више у употреби.

Закључак

154. Вокалски систем у трстеничком говору је као у књижевном језику. Исти је број стандардних фонема, али је број фонема комбинован с прозодијским факторима мањи. Друго, дистрибуција фонема под *п* и *п'* и кратким акцентом такође није иста (в. т. 95). Ресавски и смедеревско-вршачки имају исти број фонема као и трстенички, али је дистрибуција вокала под дугоузлазним и кратким акцентом нешто друкчија. Кратки акценат је доследније повучен са ултимае, а дугоузлазни се јавља чешиће ван пенултимае него што је то у трстеничком говору.

Број вокала у трстеничком је мањи него у косовско-метохијском. У овом последњем говору, поред пет стандардних, постоји и *џ*, а у извесним речима и *џ*. Број вокала комбинован с прозодијским факторима такође није исти. У косовско-метохијском су присутне само разлике у

²¹⁷ Исп. наведене примере у Речнику Глише Елезовића.

квантитету. У трстеничком говору је дистрибуција вокала под кратким акцентом мање слободна него у косовско-метохијском.

По сажимању и асимилацији трстенички је говор, како је и разумљиво, на средини између косовско-метохијског и смедеревско-вршачког. У овом говору, нпр. *a + o* и *e + o* сажимају се у мањем броју него у смедеревско-вршачком, а више него у косовско-метохијском. Појава је условљена разликама у прозодијским факторима и њиховој дистрибуцији.

По ликвидацији окситонезе трстенички је ближи смедеревско-вршачком него косовско-метохијском. У трстеничком говору процес померања кратког акцента са ултима остварен је у великој мери. У косовско-метохијском, нарочито у вучитрнском типу, кратки акценат на ултима сасвим је обична појава.

Замена *ѝ* најдоследније је остварена у нашој II зони. Број примера са *и* место овог гласа у извесним категоријама речи чешће се налази у ресавском и смедеревско-вршачком типу и у нашој I зони.

КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ

155. Систем консонаната није идентичан стању у књижевном језику. По правилу не постоји *x*, а *џ* у говору старијих генерација такође је у врло реткој употреби.²¹⁸ У говору млађих *џ* је углавном као у књижевном језику. У говору млађих се и *x* јавља, али недовољно стабилно. За оба гласа важи да још нису дефинитивно устаљени у говору.

Поред ове разлике у говору старијих и млађих, старији још у извесном броју речи употребљавају и фонему *џз*. О овом гласу као фонетској јединици и његовој фонолошкој вредности говориће се касније.

У говору старијих постоји систем од 24 консонанта. Овде се подразумева и *џз*. У говору млађих има 25 фонема, али с нетипичном употребом *x*. У говору старијих је, дакле, систем консонаната који имају дистинкцију звучност/беззвучност потпуно симетричан:

плозиви	п—б	т—д	к—г
констриктиве	с—з	ш—ж	
африкате	ћ—џ	ч—џ	џ—џз

Фонема *ј*

156. По особинама фонеме *ј* трстенички говор се укључује у много шире штокавско подручје. Овај говор је један од представника дијалеката који познају већу нестабилност овог консонанта, али с прилично уједначеним и фиксираним процесима који одређују и разлике у његовој артикулацији.

²¹⁸ Реч је свакако о тежњи уклањања појаве непарних беззвучних консонаната. В. о томе П. Ивића, Два главна правца у развоју консонантизма у српскохрватском језику. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду II, 162—163.

Варијације су најчешће условљене дистрибуцијом, али у неким случајевима су и факултативног карактера: зависе од активнијег или пасивнијег артикулационог замаха при његову изговору.²¹⁹ И прозодички фактори такође имају удела у стварању фонетских варијаната овог консонанта.²²⁰

157. За *j* у трстеничком говору најбитнија су следећа два момента:

а) Јавља се у различитим фонетским варијацијама.

б) У неким позицијама се дефинитивно губи.

158. *j* се елиминише и у финалним секвенцама и у интервокалским позицијама. Овако је најчешће.

За природу овог гласа у овом говору важи готово све оно што је Јован Вуковић констатовао за један део херцеговачких говора.²²¹ Најизразитије се изговара на почетку речи и испред некадашњих тврдих вокала:

јдблан, Јдјце, јдш, јујиро, јуне, Јбка, јдд итд. Нешто се пасивније изговара испред *e*: *јдан, јело, Јела, јџрва* и сл., али је и у овој позицији његова стабилност евидентнија.

На почетку речи испред *и j* се не јавља. Према томе, ово је и једно од ограничења његове дистрибуције.

159. Остале особине овог консонанта онакве су како их је фиксирао Павле Ивић за галипољски говор, али повезујући његове особине у овом говору са ситуацијом у другим дијалектима:

а) *j* је најслабије испред вокала предњег реда.

б) Што је даље од акцента, *j* се слабије одржава.²²²

160. Консонант варира на тај начин што се артикулише с мање или више интензитета. У извесним позицијама врло се нетипично изговара. Сличну појаву констатовао је проф. М. Стевановић у источно-црногорском.^{222а}

1) *o + u*: *йоџи, гоџи, сџоџи, зноџи, џроџица, Радоџица, обоџица, Милоџица*. Ово постоји и у црногорским говорима.^{222б}

2) *a + u* на крају речи: *чиџаџи, џџваџи, џродџи, џоџџраџи, зџаџи, не зџваџи, не заџџваџи*. У овим случајевима *и* понекад потпуно испада (в. т. 428).

a + u на средини речи: *гаџи, џродџи, граџи, Маџи, уџаџи*.

У обе ове групе *j* је врло слабе артикулације. Нарочито у другој групи, где је једва приметан.

3) У обрнутом поретку ова два вокала *j* је такође врло слабе артикулације:

Миџа, џриџа, лиџа, савиџа, Милосџица, џиџаниџа, сџаџиџа.

²¹⁹ Вушовић је констатовао: „... постојање двојак артикулације: јаче и слабије”. Ист. Херц. 21.

²²⁰ В. Михаило Стевановић, Граница слога у речима српско-хрватског језика НЈ VII, н. с. (1955), 14—30.

²²¹ В. П.-Др., 43.

²²² Галипољски Срби, 104—105.

^{222а} Стевановић, Источноцрногор. диј. 28.

^{222б} На истом месту.

У овој групи фонетска вредност *j* у вези с дугим слогом изразитија је него ако је претходни или следећи слог кратак.

Неки придеви изведени од именица наставком *-ија* изговарају се без *j*: *шумадијски*, *авлијски*, *кбмијски*, или чешће — *шумадински*, *комишински*, *авлински*.²²³ Прва два придева су *д* добила према *Шумадиџа* или *кбмијин*, трећи је аналогijом према сличним.

4) Вредност *j* у везама *у + j* такође је релативно слаба, а исто тако и у везама *и + у*:

везуј, *снјуј*, *куј*, *милуј*, *кујуј*, *Дујина*, *Лујина*. У средини речи *j* је још слабије него на крају.

У обрнутом поретку вокала је слично: *ијџук*, *биџу*, *д'иџу* (3. л. јд. през.), *мирују*, *диџурна*.

5) У положају *е + и* овај глас се веома слабо чује: *Пејин*, *Сејин*, *Сејина*, *Јејина*; *сиарџ*, *главнџ*, *мирнџ*, *јамешнџ*. На крају речи је нешто јачи него у средини.

У обрнутом поретку је мало изразитије: *биџе*, *робџе*, *омџемо*, *Шумадиџа*.

У положају дуг вокал + *j* + неки други консонант изговор је јачи или варира ка јачем:

снајке, *Рајке*, *Рајкдвић*, *Радџке*, *Рујке*, *мајке*, *Сијајке*, *Сиџкдвић*, *вајда*, *њџзи*, *лџзе*, *грџзе*.

Иза кратког вокала изговор је мање изразит: *ваџиа*, *иџси*, *Паџсак* (село код Трстеника за разлику од *Пасјака*, села код Крушевца).

161. Овај консонант се елиминише из великог броја позиција, најчешће у интервокалском положају.

1) У позицији *о + е*: *иџдем*, *мдем*, *свдем*, *џбое*, *коџм*, *иџстоџе*, *Крисџивоџе*, *Борџивоџе*, *Бџроевић*, *Миливџџвић*, *иџџе* (3. л. јд. през. глагола *иџоџе* и 3. л. мн. од глагола *иџиџи*), *сиџџе*, *Сиџџе*.

Факултативно се *j* може чути у везама префикс + глаголски облик који почиње секвенцом *је-*: *иџџџе*.

У обрнутом поретку ова два вокала *j* се боље чува: *Теџо* (вокатив), *са Сеџџм*.

2) У позицији *а + у* *j* се често елиминише, али још увек није потпуно уклоњен из овог положаја. У овој позицији постоје следећи случајеви:

а) Дефинитивно се уклања у 3. л. мн. през. глагола чији је акценат даље од пенултима к почетку речи:

гледау, *исџреџсау*, *издрџаџвау*, *иџриџау*, *иџџвау*, *саслуџаџвао*, *иџрџбау*, *изврџаџвау*, *исџробаџвау*, *излеџаџвау*, *иџремораџвау* итд.^{223а}

Исто тако *j* испада из облика глаголског прилога садашњег: *гледајући*, *иџрџбајући*, *скаџкајући*, *иџриџајући*, *иџџајући*, *иџсџајући*.

Овај консонант се боље чува кад је пенултима дуга или ако је акценат на ултими: *даџу*, *иџрџаџу*; *у гаџу*, *Маџу*, *Баџу* и сл.

²²³ В. Ј. Вуковић, П.-Др., 43.

^{223а} В. Стевановић, Истоочнопргор. диј. 29—30.

в) Ако је пенултима акцентована кратким акцентом, *j* се у извесним случајевима уклања, у другим не.

чишџу, њрочийџу, али *снџу, бџу, ѡрџу, у крџу, ѡрезнџу*.

Одржавање *j* у неким позицијама је из семантичких разлога. Уклањање се избегава ако би то изазвало веће поремећаје у односу форме и садржине неке речи.

И у овој групи, ако су вокали у обрнутом поретку, *j* се боље чува: *јџа, Грџа, гуџа, буџа, набуџа*.

3) *j* испада и из секвенце *y + e*: *чџе, ѡлџе, ѡрџе, ѡргџе, лџмије, ѡдмазџемо, ѡвезџемо, обаљџем*.

Ако је један вокал у овој секвенци дуг, или су дуга оба, *j* се најчешће одржава: *џџе, Грџџе, Мџџе, Лџџе*, али понекад и из овог положаја испада: *Грџџе*.

4) У секвенци *a + e* испадање *j* је сасвим обична појава: *ѡресџае, ѡродџае, дае, удџае, уздае, несџаемо, исџаемо, ѡсџаеш, осџаеш, ѡрџаеш, крџаеш, ѡбџаеш*. Прозодијски фактори у овом случају немају никаквог утицаја на очување *j*.

Обрнут поредак фонема у овом случају условљава везивање неког елемента *j*: *Тџа, лџа, Сџа, сџали, овџали*. *j* ни у овој групи није стабилан консонант. Испада нпр. у *беау, беа* а факултативно такође испада у глаголском типу *огрџали се, наџли се* и сл.

Исте законитости постојања или испадања овог гласа важе и у везама речи с енклитиком: *како е, нека е, да е, ова е, свака е, ѡлако е, секо е, не било е, сломио е, ѡверџуо е кџа* и сл. Овде се по правилу чува неки елемент гласа *j* само ако је испред енклитике вокал *-e* или *-и*, нпр. *ндси џе, боли џе, мџле џе, ѡрџае џе, угџе џе* и сл. Ово је нашао проф. М. Стевановић у источноцрногорском.^{223б}

5) О елиминасињу *j* у облицима императива в. т. 428.

162. Из материјала који је напред дат може се закључити да је елиминасиње *j* пре свега у секвенци ако је на првом месту вокал задњег реда + *j* + вокал ѡредњег реда. Ако је обрнути поредак фонема, *j* се мање елиминише. За ову појаву, поред косовско-ресавског, знају и многи други дијалекти.²²⁴

163. Испадање *j* у формама посесивних заменица је, сем у номинативу синг. м. рода, постала готово општа особина: *мџа, мџе, мџем, ѡвџа, ѡвџем, свџа, свџем* итд.

164. О појави елиминасиња *j* између два вокала било је говора (в. т. 152/б). Овде се напомиње следеће. Елиминасиње се остварује у неколико оваквих случајева:

а) *e + e*: *јевџинџе* итд.

б) *и + и*: *главџиџи* (веома ретко), *куџиџа, ѡсџиџа* и др.

в) *о + о*: *мџом, свџом, ѡвџом*.

^{223б} В. н. д. 28.

²²⁴ В. Павла Ивића, Дијалектологија I, 100, Галипољски Срби, 106 и 237—238; овде је наведена и литература о овом питању.

В. П. Ивића, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду IV, 210—211. Даница Вушовића, Ист. Херцеговина, 22.

Свугде је овде тежња за елиминисањем велика, али то још није потпуно завршен процес.

165. а) Нека варијанта *j* постоји у радном глаголском придеву м. р. глагола чија је основа на *и-*:

бориџо, мислиџо, ошкриџо, радиџо, судиџо, угоџио, ушјуџио, забиџо, изломџио, исџраиџио, окоиџио, исџросиџо итд.

Напомена: појава гласа *j* у овој позицији у трстеничком говору је факултативна. Иначе је позната целом косовско-ресавском дијалекту, а и многим другим штокавским говорима. У косовско-метохијском му је фреквенција највећа, мање се јавља у трстеничком, а још мање у ресавском говору.

б) Енклитика *и(х)* ослоњена на реч која се завршава са *-е*, а понекад и на други вокал, редуцира се у *џ*:

енџ џ иџу, еџџ џ шамо, болџ џ ноге, шиџ џ ња џ џузни, џдче џ грдим, енџ џ ња џ води, џоломџо џ, сакриџо џ, зашџражџо џ, гура џ.

Артикулација овог несложног елемента врло је лабилна и неизразита. Слични примери постоје и у херцеговачким говорима, али је проблем за те говоре друкчије објашњен.²²⁵

в) У неким речима различитог порекла *j* је настало у иницијалном положају, утврдило се и постало лексичка особина ових речи:

Јеврџиа, јџксер, јџкшар (и јектер), *јџксик, јџгеде, јџиеш.*

Начин настанка *j* у свим споменутим облицима није исти. За оне које су из турског или преко турског језика ушле у наш језик може се претпоставити да се мекоћа почетног *e* схватала с неким палаталним елементом, нарочито ако је реч чувена од представника цариградског дијалекта.²²⁶ За *j* у *јојси* јасно је да је настала на исти начин као у *радиџо*, само у овом случају у хијату.

166. У речи славуј *j* се понекад супституише с *љ*, које остаје у целој парадигми као лексичка особина.²²⁷ У РЈА наводи се неколико варијаната за ову реч. Изгледа, међутим, да су форме с *љ* нешто новије.

Фонема *x*

167. Косовско-ресавски дијалекат спада у дијалекатску групу која је готово потпуно елиминисала глас *x*.²²⁸ Његово губљење из фонетског система условљавало је двојаке процесе:

а) *џ* на месту где је било *x*.

б) Развитак других гласова на месту за *x*.

²²⁵ В. Ј. Вуковић, П.-Др., 19.

²²⁶ В. Фехим Бајрактаревић, Основи турске граматике, Београд 1962, 16—17 и

А. Н. Кононов, Грамматика современного турецкого языка, М—Л 1956, 23.

²²⁷ Д. Вушовић је нашао исти пример. В. Ист. Херцеговина, 33.

²²⁸ П. Ивић је забележио да градски говор Пећи чува фонему *x*. В. Дијалектологију I, 100.

И једна и друга могућност познате су свим штокавским говорима изузев неких периферијских дијалеката и једног дела муслиманског становништва у Босни и Херцеговини.²²⁹

168. Елиминисање *x* у трстеничком говору остварено је у свим позицијама.

а) Иницијална позиција: *абање, ишамо, ладан, лад, лѣб, ајдук, ајка, аљина, вдиша*, (хвата), *рче, уче*, (*хуче*), *рчак, дће, дше* и сл.

Исту појаву масовно је регистровао и Душан Радић у својим делима. То му је понекад служило као стилско средство:

рас 9, ајде, екшара, вала 10, лебац 23, иша 29, оћу 41, ајше 46, аришија 62, ишам 64, рана (храна) 69 ТКНС, асниш 10, вала 64 ЖН.

б) У медијалним позицијама *x* је врло често остало незамењено:

илаовишо, сираовишо, мдало ми е, сна, снае, Мидљдан, иоарали, завдишило вѣду, иривдишио га, ураним (ухраним), оладшо се, дѣака ми, у сирау, из ваздуа, мауна, киншо е итд.

У језику Душана Радића веома много је сличних примера који, као и претходна група, одговарају потпуно стању у савременом говору:

вру (врху), уваиши 20, доакаиши 24, сиромау, шрбуа 65, залеби ТКП, греоша је 16, Влаа 39, шрбуу 64, меана 51, сираоша 81, маове 62 ТКНС, иооде 16, изјаало 48 ЖН.

в) У финалном слогу *x* је врло често остајало несупституисано:

вр, на вр брда, увдиши зама, сирѣма, сира, од сирѣше људи, од дѣбре жѣна, дѣма, сѣдо, иѣдо, не мѣго, слѣми, од онѣ, за њѣ, Влѣ, не дѣдо, ја га исидѣра, ира и др.

У Радићевим делима постоје слични случајеви: *сеши се* (аорист), *реко ши* 14 ЖН, *њи* 16, *би* 43, *у(х)* 49, *дадо, нађо* 65, *ма* 103 ТМП, *и(х)* 7, *гре* (грех) НСО.²³⁰

169. Један део речи замењује *x* неким другим гласом. Пропорција незамењених места далеко је већа. *x* се супституише обично следећим гласовима:

а) *ц* место *x*: *смѣц, мацао, мацала, маца* (аорист); *сирѣце* (чешће је стрее); *виѣор, задѣцао се, шѣцѣ, шѣца* (тиха).

Појава *ј* на место *x* није сасвим нова.²³¹

б) *в* место *x*: *уво, бува, глува, суво, сувдиша, глугаћ, грѣва, дѣва, иѣва, мува.*

У свим овим и сличним речима место *x* чешће се јавља нека врста несложног у или је *x* несупституисано: *буа, муа, глуга, муама,*

²²⁹ В. П. Ивића, Два главна правца у развоју консонантизма у српскохрватском језику, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду II, 163.

²³⁰ Радић бележи апострофом место где је *x* изостављено. У овом раду је то избегнуто из техничких разлога.

²³¹ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 125.

грууан, или бѹа, мѹа и сл. Несложно у обичније је при пасивној артикулацији речи.

в) Супституција из потребе диференцирања значења постоји нпр. у именима *Кранислав*, *Ранислав*, *Ранисав*. *к* остаје диференцијално за два различита имена: *Кранислав* и *Ранислав*. Према овој другој форми, испадањем *л*, настаје и треће име од истог корена — *Ранисав*.

У имену *Крсијина* или *Кресјина* *к* је аналошко. Супституише се вероватно према *крс* (крст). Можда је и име према речи *крси* настало.

У глаголским облицима *киџо*, *киџла*, *киџло*, *киџли* употреба *к* је факултативна. Постоје и облици *иџо*, *џо*, *џо* итд. Фонетски процес остварен је овде на следећи начин: *хиј-* > *киј-*.

к место *х* редовно је у облицима *дџке*, *усакнуло*³², а факултативно у *осмекнуло се*, у *иџаку*, у *сиџаку*. Постоје и нормалније су форме *осме-нуло се*, у *иџау*, у *сиџау*.

Под утицајем школе, штампе и млађих генерација које употребљавају *х* јавља се и код старијих људи тенденција да га употребе, па понекад место *х* употребљавају *к* јер им је артикулација *х* непозната:

кладно, *дџмак*, *дџок*, *вџдук*.

Ово је пролазна појава, делује неприродно и изазива подсмех код млађег света.

170. Елиминисањем консонанта *х* реализована је тежња уклањања непарних безвучних консонаната. Чување *џз* створило је потпуну симетричност по критерију звучност/безвучност. Међутим, ово постоји још само у говору старијих људи. Млађи употребљавају *х* и *ф*, али не и *џз*.

Глас *х* у говору старијих људи нађен је изузетно у Тоболцу и то само у говору два информатора: *хиџла с монџм*, *шиџ си хиџла иред мџом врџињиџом*. Оба информатора су ретко одлазила из села, мало су писмени, старији су људи. Ипак је на основу ово мало примера тешко закључити откуда појава *х*. Карактеристично је да се *х* артикулише с врло слабом фрикацијом. По томе се разликује од истог гласа у књижевном језику.

У говору млађег света *х* се употребљава, али не сасвим као у књижевном језику: *кладно*, *клад*, *хлеб*, *хиџо*, *хџриџиџа*, *хџйна*, *хукиџи*, *механиџар*, *задахџиџо се*, *иџњника*, *дџмах*, *врџ* и др. Обично се у овим и сличним примерима *х* факултативно изговара или испушта.

Фонема ф

171. У говору старијих људи ова фонема се ређе употребљава; чешћа је у говору оних који су учествовали у ратовима или су више путовали, нпр.

Крф, *кафа*, *факе-факе* (ономатопеја за брзе ударе), *нафџа*, *фрџ-сови*, *фџкса*, *фрџиџиџи*, *фџра*, *фџрма*, *џариџа* и др.

³²² Исту појаву забележио је и Ј. Вуковић, П.-Др., 34.

У говору млађих овај глас се употребљава, али код свих појединаца није подједнако стабилизован.

172. Косовско-ресавски није јединствен кад је реч о овој фонеми. Косовско-метохијски има далеко више речи у којима се *ф* употребљава: него што је случај са осталим говорима овог дијалекта. Глиша Елезовић бележи *ф* и у оваквим позицијама:

уф̂а̂и̂и̂јо, уф̂а̂и̂и̂ 548/2, *доф̂а̂и̂и̂ше* 554/2, *ф̂а̂ћа̂и̂, ф̂д̂ле̂и̂* (воleti), *р̂д̂ф̂и̂и̂* (рофито јајце) 183/1, *одф̂р̂кнуй̂* 20/1, *заф̂а̂ћа̂и̂, заф̂а̂и̂и̂и̂* 202/1.²³³

У материјалу Милоша Ивковића из Ресаве види се да је *ф* врло често у облицима глагола *фалии̂и̂*.

173. У трстеничком говору *ф* је најчешће супституисано са *в*: *в̂аличан, валинка, ва̂јда, Вилимон, в̂арба, в̂арба̂о, Јд̂сив, вур̂уна, вилиан, сд̂вра, завр̂ка̂ва̂о се, р̂ав, х̂ев* и др.

Исти феномен у истој пропорцији забележен је и у делима Душана Радића:

ћевлија, ћев 18, *валинка, оварбан* 57, *вермен* 58, *верма* 66, *валичан* 72, *врај, варбу* 103, *ва̂јшу* 106, *вабрични, вилиан* 138 ТМП, *вијакер, француски* 99 КЖ.

У следећим речима *ф* и *в* су обично факултативни:

в̂ењер-ф̂ењер, вијакер-фијакер, ву̂ња̂ра- фу̂ња̂ра, ва̂ла-фа̂ла, мув̂љуз- муф̂љуз, валинка-фалинка, вли̂ни̂а-фли̂ни̂а (жена лошег понашања), *ча̂ршав-ча̂ршаф*.²³⁴

174. Појава *ф* у трстеничком говору новијег је порекла. Књижевни језик различитим путевима усмерава утврђивање ове фонеме у говору. Употреба *ф* лексички је ограничена. Један део турских речи који је раније био у употреби поступно се губи или има све мању фреквенцију, нпр. *в̂ес, виси̂ан, вер̂еца, ви̂шек* и сл. Већа фреквенција овог гласа у косовско-метохијском говору условљена је и већим фондом речи примљених из турског језика и других, а онда и другим језичким процесима.

У трстеничком говору *ф* се најбоље утврђује и одржава у онома-топејским речима:

фру̂и̂и̂и-вр̂у̂и̂и̂и, фру̂ска-вр̂уска, ф̂и̂ук-ви̂ук, ф̂р̂ке-вр̂ке, фи̂уче-ви̂уче.

У овим случајевима форме с *ф* знатно су чешће.

175. Понекад се јавља алтернација *ф* са *в* и у овим речима: *ј̂ев̂и̂ин-ј̂ев̂и̂ин, и̂р̂ва̂и̂ан-и̂р̂фа̂и̂ан, и̂р̂фа̂и̂но-и̂р̂ва̂и̂но*. У два последња случаја форме с *ф* звуче мало помодно. Тако обично говоре сељаци који имају више веза с градом.

²³³ В. исте примере у Речнику I—II.

²³⁴ На првом месту су увек облици с већом фреквенцијом датог феномена.

Фонема $\widehat{d\acute{z}}$

176. Ова фонема у извесним речима постоји у обе зоне. Њена појава није нешто изузетно. По овој особини трстенички говор се укључује у шире подручје. Овај глас постоји у косовско-метохијском²³⁵, призренско-тимочком²³⁶, као што га има у македонском језику²³⁷, у бугарском. Границе појаве ове фонеме дао је Павле Ивић.²³⁸

Карактеристично је да се $\widehat{d\acute{z}}$ јавља најчешће испред \widehat{d} као другог консонанта, у два деминутива и у $b\acute{z} > b\acute{d}\acute{z}$:

а) $\widehat{d\acute{z}v\acute{e}zda}$, $\widehat{d\acute{z}v\acute{i}j\acute{z}d\acute{i}}$, $\widehat{d\acute{z}v\acute{i}j\acute{z}d\acute{e}o}$, $\widehat{d\acute{z}v\acute{o}dno}$, $\widehat{d\acute{z}v\acute{o}n\acute{i}}$, $\widehat{d\acute{z}i\acute{d}a}$, $\widehat{d\acute{z}i\acute{d}\acute{a}o}$, $\widehat{d\acute{z}i\acute{d}}$, $\widehat{d\acute{z}un\acute{d}\acute{z}\acute{a}ra}$, $\widehat{d\acute{z}in\acute{d}\acute{z}b\acute{v}}$, $\widehat{d\acute{z}gl\acute{d}b}$.

б) $\widehat{D\acute{z}\acute{a}ka}$, $\widehat{D\acute{z}\acute{d}\acute{z}a}$. Ово су деминутиви за имена Радош и Ђорђе.

в) $\widehat{ob\acute{d}\acute{z}b\acute{v}a}$.

Говор III зоне зна за ову фонему само у речи $\widehat{ob\acute{d}\acute{z}o\acute{v}a}$ и у два споменута деминутива $\widehat{d\acute{z}}$ у $\widehat{ob\acute{d}\acute{z}o\acute{v}a}$ јавља се на истом принципу као $\widehat{i\acute{c}}$ место $\widehat{i\acute{s}}$, о чему ће се говорити касније.

Западнији штокавски говори углавном немају у већој мери овај глас.²³⁹ М. Стевановић га налази више у неким црногорским говорима (В. Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII (1933—34). Глас $\widehat{d\acute{z}}$ је познат шумдијским говорима, али углавном у селима са становништвом из косовско-ресавског, призренско-тимочког дијалекта²⁴⁰, а има га и у селима са црногорским становништвом. Има га и у Банату.

177. Питање је да ли је овде реч о посебној фонemi у фонолошком смислу или је то само фонетска количина. Фонетски је $\widehat{d\acute{z}}$ несумњиво посебна вредност. Има индивидуалне карактеристике које га издвајају као посебан феномен у односу на \widehat{z} . То је звучна африката, парна с \widehat{c} .

Овај глас ограничен је на мали број речи. Јавља се у истој позицији где и \widehat{z} , алтернира с тим гласом. Све би то говорило да није посебна фонолошка јединица. У речима $\widehat{D\acute{z}\acute{a}ka}$ и $\widehat{D\acute{z}\acute{d}\acute{z}a}$, међутим, $\widehat{d\acute{z}}$ је самосталније. Теоријски постоји могућност појаве \widehat{z} у истом окружењу, али с друкчијим значењем те речи. Постоји нпр. име $\widehat{Z\acute{a}ka}$, затим реч $\widehat{z\acute{b}z\acute{a}n}$ (стомак = пејоративно). Према томе, реч је о посебној фонemi. Она, и са овако ограниченом дистрибуцијом, употпуњује систем бинарних опозиција по критерију звучност/беззвучност и ствара хармоничан однос супротстављања.

²³⁵ В. Глиша Елезовић, Речник, слово $\widehat{d\acute{z}}$.

²³⁶ В. А. Белић, ДИЈС, 200—205.

²³⁷ Блаже Конески, Грамматика на македонскиот литературен јазик I, Скопје 1952, 75 и 96—97.

²³⁸ В. Дијалектологија I, 100 и 112.

²³⁹ Из ове скупине говора издваја се дубровачки говор бројнијом појавом овог гласа.

²³⁹ У црногорским говорима такође има масовније појаве гласа $\widehat{d\acute{z}}$. В. Стевановић, Источноцрногор. диј. 49.

²⁴⁰ У околини Раче Крагујевачке има овог гласа готово у истим примерима као у трстеничком говору.

178. Појава $\widehat{d}z$ у овом говору у везама речи позната је исто онако као и књижевном језику и другим дијалектима:

маџра $\widehat{d}z$ би *киџо* да *бидне* *дџиџор*, *сирџи* $\widehat{d}z$ га *удџрио* *џо* *главџе*, *дџаџз* га *његџе*! *дџаџз* би *џе* *дџо* у *џџсиџе*, *џлџџз* га *кџиџиџо* . . . , *дџиџо* *Немаџз* до *Раџџе*, *слџиџаџз* би *џо* *бџџе* *склџиџо* и др.

Као што је познато, реч је у оваквим позицијама о алтернацији по звучности. У пракси резултати алтернација у везама речи обично се не схватају као посебне фонетске вредности.

Из досад споменутих радова, а и других ²⁴¹, као и из уџбеника старословенског језика²⁴², јасно се види да на целом овом подручју $\widehat{d}z$ има ограничену фреквенцију и да је већ у ранијим фазама био нестабилан члан консонантског система.

У извесним дијалекатским радовима из српскохрватског језика констатује се појава $\widehat{d}z$, али се не дискутује о његовом односу према з. Уџбеници македонског језика третирају га као посебну фонетску и фонолошку индивидуалност.²⁴³ Још одређеније је ово подвучено у бугарским уџбеницима.²⁴⁴

Консонантске секвенце *jz, jс, jн*

179. У I и II зони *zj > jz* у овим речима:

грџџе, *гвџџе*, *лџџе* (поред *грџџе*, *гвџџе*).

И други косовско-ресавски говори знају за ову особину.²⁴⁵

Иста консонантска секвенца постоји и у неким шумадијским говорима, нарочито оним који су ближи смедеревско-вршачким.²⁴⁶

Објашњење ових иновираних група дао је А. Белић.²⁴⁷ Он је претпоставио да је овде *j* настало антиципацијом палаталног елемента, па је онда дошло до потпуног образовања фонеме *j*.²⁴⁸

Конкретних материјалних потврда за овакво решење није било па се закључак свео углавном на хипотезу. У трстеничком говору нађено је неколико примера који делимично потврђују закључак А. Белића. У Велућу и жупским селима Ратају и Њоџаџима, поред *лџџе*, *грџџе*, код неких старијих људи чује се и *грџџ'е*, *лџџ'е*.²⁴⁹ Артикулација

²⁴¹ В. о томе Стеван Куљбакин, *La vieux slave*, Paris 1929, 188—206, где констатује нестабилност овог гласа у фонетском систему.

²⁴² А. Белић констатује: „ . . . у стсл. језику има колебања т.ј. у речима где се употребљава $\widehat{d}z$ може се употребити и з; мада обрнутог случаја нема” ДИЈС, 200—205.

²⁴³ В. Блаже Конески, *Op. cit.* 96—97.

²⁴⁴ В. А. Андрейчин, Н. Костов, Енџо Николов, *Български език*, София, 1962, 15 et passim.

²⁴⁵ Глиша Елезовић бележи исте примере који постоје и у трстеничком говору. В. Речник.

У долини В. Мораве ово такође постоји (по мом материјалу).

²⁴⁶ Нпр. у говору Раче Крагујевачке. (Мој материјал).

²⁴⁷ В. ДИЈС, 145—147.

²⁴⁸ *Ibid.* 146.

²⁴⁹ Примери су из говора Дивне и Александра Милошевића из Ратаја и Александра Радивојевића из Велућа.

з' слична је з', које је добијено новим јотовањем у неким нашим говорима, нпр. *з'еница*. Међутим, веома је мали број примера и мали број људи који их овако изговарају да би се са сигурношћу могло тврдити како је жупски говор очувао стање које је претходило дефинитивном антиципирању палаталног елемента.

Још два примера са овако промењеним местом консонаната указују на метатезу: *кџзи*, *кџзе*, *лемејзе* (штапови који се постављају на пластове да их ветар не разнесе). Последњи пример нађен је у III зони.

180. *сј > јс*: *иђјси*, *иђјса вџра*, *Пђјсак*. Понекад се каже и *кљјсе*, али је у употреби нормалније *кљсе*.

Ово су случајеви који јасно говоре да је реч о метатези, а појава је паралелна претходној.

181. Поред напред споменутих секвенци, постоји и секвенца *-јн-* у неколико облика, али који су друкчијег порекла:

з дџне сџрџнџ, *дџни дџо*, *Дџна Мала*.

Процес настанка ове секвенце имао је овакав развој: *дџнџи > > дољнџи > дојнџи > дојни*.²⁵⁰ Дакле, асимилација, редукција, па онда дефинитивно процес дисимилације.

Асимилација консонаната њо звучности и њо месту њворбе

182. Асимилација по звучности је аутоматска гласовна законитост као и у другим српскохрватским дијалектима. И у овом говору остварује се максимално. Посебно о томе и не би требало овде говорити. Нужно је подвући једино да се ова асимилација реализује максимално и у везама речи. Резултати у овој позицији исти су као и унутар речи, или долази до испадања једног елемента уколико је реч о истим или сличном вредностима добивеним после остварења ове законитости, нпр.

а) *бок ње њиџа*, *наџ куђом*, *нис крџиџа*, *бес њџбе*, *ис камења*, *врз глаџе*, *ус њланџну*, *ус њџиџ*, *саз граџуљу*, *грџи џи њиџе дџбар за џџо*, *враџ џе дџно*, *нџи џи е џџмо*, *јџџ га њџма* итд.

б) У *сас-саз з-с* јављају се спорадично, а алтернација је условљена, као и у другим случајевима, тиме да ли следећа реч почиње звучним или беззвучним консонантом. Испред вокала је увек *з*: *врз њне*, *врз а њне*. Постапак овог *с* односно *з* могућно је довести у везу са случајевима где су ови гласови добивени палатализацијом. Разуме се, овде се тај закон могао остварити само у везама речи.

в) У другим везама алтернација по звучности аутоматски је условљавала и испадање првог консонанта, нпр. *на чџбрем*, *бе џџлџ*, *ни сџло*, *бе сесџџра*, *у зџд* (уз зид), *џре Тобџџем*, *о дџда*, *о џџбе*, *џре дџдом*, *кро зџмљу*, *кро зџд*, *оџку џи* итд.

Испадање консонаната у везама речи врши се у неколико случајева:

а) Кад у говорном току два иста консонанта дођу у контакт.

б) Кад два консонанта неједнака по звучности дођу у контакт па се реализује симетричност.

²⁵⁰ Проф. Павле Ивић ми је указао на ово решење.

сециво;²⁵¹ овом говору познато је само *шџцило*, не и *шџчило* у значењу оруђа. *Сециво* је усвојено у овом говору понекад за шапу исечену у сецкалици.

О неким резултатима јотовања

188. Процеси јотовања у највише случајева успоставили су исте односе као и у књижевном језику. Врло ретко се јавља појава ликвидације јотовања у трпном глаголском придеву, нпр. *зарџбен* Мед., ВД, што је свакако утицај призренско-тимочког дијалекта.

189. У трпном глаголском придеву глагола VII врсте јавља се подновљено јотовање. Групе *шиј* и *жд* мењају други елемент: *обавџићен*, *онесџићен*, *најџићено*, *йојлаџићено*, *исџићено*, *ујројџићено*, *обрџићено*, *измџићено*.

Облицима презента је ово, такође, познато, нпр. *саојићџавам*, *најџићам*, *јремџићам*, *ујројџићџава*, *исџићџа* итд. Факултативно се овде јавља и *шиј*.

Факултативно и врло ретко јављају се и групе *шиј* и *жд*: *најџићено*, *ујројџићено*. Затим се јављају и у облицима: *измџићен-измџићен*, *кџићен-кџићен*, *сџићен-сџићен*.

И глаголи VI врсте имају подновљено јотовање у неким облицима: *најџићам*, *исџићамо*, *нагџџџа*; *најџићан*, *исџићана*; *исџићџо*, *нагџџџо*.

У овој групи глагола факултативност је обичнија него у глагола VII врсте: *најџићан-најџићан*, *најџићџање-најџићџање*, *нагџџџа-нагџџџа*, *нагџџџање-нагџџџање*.

Глаголи VII врсте перфективног вида имају факултативност и у радном глаголском придеву: *йојџићџио-йојџићџио*, *исџићџио-исџићџио*; затим у аористу *йојџићџише-йојџићџише*. Међутим од глагола *исџићџи* радни придев је само *исџићџио*.

190. Подновљено јотовање се факултативно јавља и у именица, нпр. *ндџићџај*, *јремџићџај*, *сџићџај*: *ндџићџај* а врло ретко и *сџићџај*, *јремџићџај*.

191. Ово се јавља у именичком типу *унићџење*, *саојићџење*, *јремџићџење*, али само *јремџџење*.

192. Придев *џићџински* понекад се чује и као *џићџински*.

Двојност се јавља у именици *јџићџа* и *јџићџа*. Прва форма има значење као и у књижевном језику. Друга именица настала је према *јџићџи*, *јџићџио*, *јџићџена*, што значи напуштена жена, тужна, несретна, али и добро грађена, лепа. Па онда пејоративно: *дебела*, *гломазна*,

²⁵¹ О старини форми са *џ* писао је А. Белић. В. Основи историје српскохрватског језика I, Фонетика, Београд 1960, 119.

Правопис српскохрватског књижевног језика, Нови Сад—Загреб 1960, даје форме *шџцило/шџцила*, *шџчило* — ген. плур. *шџчила*. *Сециво* (екавски).

неспретна. Ова друга варијанта употребљава се и за дебелу, снажну краву.

193. Место *ш* јавља се *шиш* у речи *горушишца*²⁵³ (= подагра). Могућно је да је ова група унета аналогијом према придеву *горушиши*, али како тог придева данас нема у трстеничком говору, то је тешко доказати којим је путем дошло до овога.

Дисимилативни процеси консонанаша

194. Постоје пре свега случајеви дисимилације познати и другим деловима штокавског дијалекта:

1) *мн-* > *мл-*: *млдо*, *млозина*. О образовањима типа *млозина* писао је А. Белић.²⁵³ Поред *млозина* изговара се и *мложина*.

2) *-мн-* > *-вн-*: *гүвно*, *шавно*, *шавница*.

3) *-мњ-* > *мљ-*: *сүмља* (именица), *сүмља* (облик презента), *сүмљао*, *сумљив*, *сумљиво*.²⁵⁴

4) Обрнуто од овог процеса је асимилација која условљава да *мљ* пређе у *мњ*: *дремљив*, *зёмља*. Обичније је *дремљив* и *зёмља*.

5) И у овом говору постоје давно познати примери дисимилације у речима:

дјмљак, *шдмљан* (и *тамљан*), *Ддмљан* (и *Ддмљан*). Исте појаве постоје и у косовско-метохијском говору²⁵⁵, говору Ресаве²⁵⁶, у херцеговачком дијалекту.²⁵⁷

195. *-мј-* > *-нј-*: *синјаштше* (и *сенпатшше*), *ләнја*, *шијанјдо*, *шијанјано*, *шрдња*, *шрдњино*, *аниушшрдо* (последња реч је нова и ретка у употреби).

Напомена: асимилација *нб* у *мб* у примерима типа *зеленбаћ*, *сиднбени*, *йрехрднбени* (последња реч се јавља само у говору млађих). Све ове речи изговарају се са секвенцом *нб*, али по изузетку и са *мб*.

196. *-нб-* > *-мб-* или *-лб-*: *бонбона* > *бомбона* > *болбона*. Прво се јавља процес асимилације, а онда дисимилације.

Сви ови процеси, сем преласка *мн* у *мл*, регресивни су:

197. *-ћњ-* > *-ињ-* реализује се у следећим речима: *јомошњик*, *гајшњик*, *вдишњак* (последња именица чешће је у овој форми у III зони. У I и у II обичније је шљиваћ или шљивар).

Ова појава је позната и у речима *синдишњи*, *несрејшница*, *несрејшњик*, *имушњец*, *јамешњец*, *несрејшњец* итд.^{257а}

²⁵³ В. о овоме Вуков Рјечник.

²⁵³ В. о овоме, А. Белић, Двојица, неколицина и сл. образовања, ЈФ III, 78—81, и Основи историје српскохрватског језика. Фонетика, Београд 1960, 119.

²⁵⁴ В. А. Белић, Историја српскохрватског језика. Фонетика, Београд 1960, 143.

²⁵⁵ В. Гл. Елезовић, Речник.

²⁵⁶ По мом материјалу.

²⁵⁷ В. Ј. Вуковић, П.-Др., 41.

^{257а} Ј. Вуковић бележи неке од ових и сличне примере и у херцеговачком дијалекту. В. П.-Др., 48.

Супротан процес овоме постоји у $-i\bar{n}- > -i\bar{m}-$: *ѡамейѡица*, *ѡроклѡиѡица* (змија, жена итд.), *ѡролѡиѡица* (врста маларије). У последње три групе постоје тројаки процеси:

а) *ћњ* даје *ињ* на принципу разбијања палаталне секвенце и стварања односа тврд + палаталан консонант.

б) Промена *ињ* у *ињ* такође јасно говори о дисимилацији. Процес је супротан оном из претходне тачке. Овде два тврда консонанта дају однос тврд + палаталан.²⁶⁸

в) *ћн* даје *ињ*: у овој групи имамо замену места елемената: палаталан + тврд мењају однос у тврд + палаталан. Међутим, и овде је могло бити дисимилације, нпр. *синдћњи* у *синдѡњи*.

198. Процес дисимилације зависан од везе речи постоји у презенту глагола *ић* и везника *да*: *д'ѡцу*, *д'ѡцемо*, *д'ѡцеш*; $d-d$ условљава елиминисање једног од консонаната.

У именици *Глигдрије* и презимену *Глигорѡјевић* од *Григорије* сматра се да је замена *р* са *л* резултат даљинске дисимилације.²⁶⁹

Исти такав процес је и у именици *фланѡр* од *фланѡл*.

Даљинска дисимилација је и у речима *блѡгосов*, *благосовѡ* итд.

199. Дисимилација секвенце *шч > кч* има релативно широк одомашај:

бѡкча, *нѡкче*, *дакѡица*, *ѡѡкче* (= пашче), *мѡкѡина*, *кокѡина*, *брѡкѡић*, *зукѡѡина* (гушчије месо), *зукѡѡр*, *зукѡче*, *зукѡићи*, *зукѡица*, *бѡкча*, *бокѡѡлук*, *обрѡкѡић*, *болѡкѡина*, *ѡукѡица*.²⁶⁰

200. Дисимилативни процеси обухватају и речи страног порекла. То су обично појединачне појаве и најчешће условљене дистрибуцијом. Мењају се секвенце потпуно непознате или оне које су мале фреквенције у нашем језику, односно у конкретном дијалекту.

а) $r-r$ у речи *шангарѡѡа*, *агѡрна* < *агрѡрна*, *конѡѡр* < *кромѡѡр*. Потпуно је очигледно да у сва три примера редукција једног *р* долази деловањем дисимилације.

б) $дл > гл$ у речи *глѡѡ*. Разбијање консонантске секвенце условљено је блискошћу консонаната по месту творбе. Реч је у овој форми једино и позната трстеничком говору.²⁶¹

201. У речима *главѡа*, *главѡица* гласовни процеси су двојаки:

а) Процес асимилације: *гламѡа*, *гламѡица*.

б) У примерима *гламѡа*, *гламѡица* заступљен је процес дисимилације.

Примери под *а* и *б* употребљавају се факултативно у трстеничком говору. Облици у књижевном језику старији су од дијалекатских.

²⁶⁸ В. о овоме Т. Маретића, Граматика, 118.

²⁶⁹ В. А. Белића, Основи историје српскохрватског језика. Фонетика, Београд 1960, 143.

²⁶⁰ В. о томе Т. Маретића, Граматика 72.

О овоме говори и П. Ивић, Дијалектологија 100.

²⁶¹ О пореклу ове речи и њеној распрострањености у словенским језицима и српскохрватским дијалектима в. Рјечник ЈАЗУ.

Упрошћавање консонантских секвенци

202. На широком подручју српскохрватских дијалеката врши се упрошћавање консонантских секвенци.²⁶² Једна од најизразитијих је упрошћавање *сш*, *зд*, *шш* на крају речи:^{262a}

а) *сш* > *с*: *бдлес*, *брѣс*, *влас*, *вѣс*, *ђавдлас*, *жѣлос*, *здѣјас*, *јѣс*, *мас*, *милос*, *младос*, *мѣс*, *јрдс*, *јрѣјас*, *јус*, *рдос*, *рас* (храст), *сшѣрос*, *слас*, *свѣс*, *шрѣјас*, *час*, *шмѣкљас*, *шарѣнкас*, *шѣс* итд.

сш се упрошћава и у медијалним позицијама у придевима изведеним од именица које имају упрошћену секвенцу *сш*:

власан, *жѣлосан*, *милосан*, *јдсан*, *рдосан*, *јѣкосан* итд.

У овом случају упрошћавање је могло бити и из тежње да се систем изједначи, а и аналогijом према именицама од којих су придеви изведени.

б) *шш* > *ш*: *јрѣјри*, *јрѣјш*, *вѣш*, *Букуреш*, *Прѣвеш*.

в) *зд* > *з*: *дрѣз*, *грѣз*, *гѣз*.²⁶³

Упрошћавање споменутих секвенци на крају речи резултат су фонетских законитости.

Струјни + пловив без ослонца на вокал као максимално непрекидан елемент у овој позицији подложни су извесним променама. Односно, при артикулацији пловива могућно је да се нека од фаза изговора редукује па да се консонант и дефинитивно уклони. Из односа номинатива и евентуално акузатива према осталим зависним падежима може се јасно извести закључак. Однос се успоставља на принципу алтернације *в/ш*, *д*: *гос-госша*, *гроз-грозда* итд.

Косовско-ресавски по овој особини ослања се на широку ареу. Пре свега на призренско-тимочки дијалекат. Упрошћавање се врши и у македонском језику па су неки резултати упрошћавања у средини речи усвојени и као норма књижевног језика: *жалосен*, *свесен*, *јосен*.²⁶⁴ У бугарском постоји иста појава.²⁶⁵ Југоисточна зона нашег језика укључује се на овај начин у југоисточну јужнословенску зону.

203. *-вд-* > *-д-*: јавља се само у једној речи — *бде* < *бвде*: *он је бд сшѣјѣо*, *видо сам га бд*, В., *дѣ си га срѣо*? — *бде*. *Он је бд био* Мед.

Могућно је да је схватање *е* као покретног вокала створило услове за упрошћавање. И фонетски и фонолошки разлози били су повољни да се овај процес оствари. Фонетски — између максимално непрекид-

²⁶² В. о овоме П. Ивића, Галипољски Срби 138—141, где је наведена и литература о овоме питању.

^{262a} В. Стевановић, Источноцрногор. диј. 57.

²⁶³ О губљењу *ш* и *д* у овим групама в. А. Белића, Ор. cit. 140.

²⁶⁴ В. Блаже Ковески, Ор. cit. 115—116.

²⁶⁵ В. Л. Андрейчин, Н. Костов, Енџо Николов, Ор. cit. 45

1) њч > ч: *јџаци*. Тако је у свим облицима ове речи.

2) рм > р: *мандар, жандар, џендар, жендар*. Секвенца рм у финалној позицији није у природи нашег језика и то објашњава упрошћавање.

3) сл > с: *идсе м. йосле*. Облик са л је обичнији у употреби.

4) *ниин* > *ин*: *интересдино, интересдина, ийиљика м. йаниљика, ийиљичара*.

5) дн > н: *изена м. изедна* (= стално).

212. Релативно широко је распрострањено упрошћавање *вљ* у *љ*:

расирџа, насирџа, насирџам, йосирџа, йресирџа, йресирџали, забџамо, забџао, досирџаш, усирџамо га, исирџа, заусирџао га.

За повелику групу глагола VI врсте ово је постало готово лексичка особина. Међутим, глаголи VII врсте понекад немају ово упрошћавање, или га имају факултативно: *искривљен, измрљен* и *измрљен йојрџљен-йојрџљен, исирџљен-исирџљен, усирџљен-усирџљен*.

213. Упрошћавање *йи* у *и* у речи *йица* веома је ретко. Наиме, сама та реч мале је фреквенције. Употребљава се у новом и помодном изразу *йицо јдна*.

кћер се упрошћава у *ћер*. И ово није често у употреби. Облик *ћерка* је обичнији. За појаву *кии-* м. *кии-* или њено упрошћавање у *и*, нпр. од облика глагола *киди* в. т. 169/в.

Ње упрошћава се група *бз* у *обзџа-обзџа*. Исто тако не упрошћава се *йч* у *ч* у речи *йчџа*; *йш* у *ш* у *йшеница*.²⁶⁹

214. Принципи упрошћавања консонантских секвенци у јужној словенској зони релативно су далекосежни. Упрошћавање настаје, пре свега, што већина дијалеката да и трст. говор не трпе нагомилавање консонаната. Упрошћавају се секвенце у финалном, медијалном и иницијалном положају. Иницијална позиција у трстеничком говору најмање је обухваћена променама из простог разлога што у тој позицији и нема секвенци с већим бројем консонаната. Даље, и кад постоји консонантска секвенца, она се увек ослања на неки вокал као максимално непрекидни елемент.

Закони дистрибуције који важе за косовско-ресавски дијалекат учинили су да је процес упрошћавања радикалнији него у књижевном језику, а и у неким другим дијалектима нашег језика.

Ови процеси обухватају, пре свега, речи српскохрватског и словенског порекла. Речи које су у наш језик ушле из других језичких група такође се подвргавају законима дистрибуције нашег језика. Постоји ипак једна разлика према речима српскохрватског и словенског порекла. У овим последњим постоји тежња да се редукована форма не одвоји сувише ни семантички ни морфолошки од основне речи. У речима из других језичких група то није сваки пут обавезно, нпр.

а) *ванџирџи* (= напредовати, полудети, изгубити меру у поступцима), настало је од немачког *avancieren*. У нашем језику с и з, (то су

²⁶⁹ О овим појавама в. А. Белића, Оп. cit. 138—139.

изговорне могућности за немачко *ц*), никада не дају *и*. У речима из других језичких група то је могућно.

б) *федрмес* (мали нож, мањи калемарски нож), настало је од немачког *Federmesser*.

Оба примера су позната у обе зоне, поред других речи које могу обележити исто значење.

Остале гласовне промене консонантиа

215. Карактеристика трстеничког говора, а и целог косовско-ресавског дијалекта је да у извесним позицијама *зм* > *зн*: *узнем* итд. (в. т. 399).

Паралелно са овом променом глагола, постоји један сличан процес — *ми* > *ни*: *идниши*, *иднишим*, *идниће*, *идниљив*, *идлин ше*, *кумин ше*, али само *синим ше*.

Ово је асимилативан процес. Билабијални испред *и* постаје нелабијалан и адаптира се овом консонанту по месту творбе.

216. Констриктив иза билабијалног прелази у одговарајуће африкате:

а) *иш* > *ич*: *иченица*, *иченични лѐб*, *иолийче*, *иолийчемо*. Ова појава је факултативна. Врло ретко се чује и *лѐйче* м. *лѐйше* (Т., Миј.). У другим речима група *иш* остаје неизмењена, нпр. *оишивѐно*, *оиши*, *ишуйши*, *ишуйше*, *гљуише* итд.

б) *ис* > *иц*: *лициуе*, *лициуем*, *лицоване*, *лицца* (именица), *лиццаћ*, *ицуе*, *ицуем*, *ицѐвке*, *ицѐшо*, *ицѐйишише*, *ицина*, *оицѐшила се*, *оицѐво*, *наицила се*, *наицио се*. Понекад и *аицина* м. *айсана*.²⁷⁰

в) *бз* > *бѓз*: *обѓва* и *обѓѓва*, *обѓѓри се* и *обѓѓри се*.

У овим случајевима обичнија је варијанта без *ѓ*.

Асимилација је у претходним примерима створила супротан резултат од иначе наглашене тежње ка језичкој економији у овом говору. Место струјног дошао је полупрекидни, сложенији консонант.

217. Сродне појаве су и кад констриктив испред плозива прелази у африкату:

а) *шк* > *чк*: *чкѓла*, *чкѓлован*, *чкѓловање*, *чкѓлка*, *чкаршѓрѓла*, *чкаршѓ*, *чкиљѓ*, *чкиљав*, *чкѓмбе*, *чкѓмбићи*, *чкѓмѓѓња*, *чкрѓѓина*, *чѓдрѓш*, *чкѓѓѓ*.

б) *ск* > *цк*: *цкѓла*, *цкеларѓна*, *цкеларѓ*.

в) *шб* > *ѓб*: *ѓѓѓн*²⁷¹, *ѓѓѓн*, *ѓѓѓр*.

Све особине под т. 216 и 217 имају и остали косовско-ресавски говори.

218. У све три зоне чува се секвенца *сѓр* у следећим речима:

осѓрѓ, *ѓсѓро*, *сѓрѓѓ*, *сѓрѓѓѓ*, *сѓрѓѓѓѓ*, *сѓроѓѓ*, *усѓрѓѓ* га.²⁷²

²⁷⁰ Сличан однос постоји и у македонском језику. В: Блаже Конески, Грамматика на македонскиот литературен јазик I, 114—115; за херцеговачки дијалекат в. Ј. Вуковића, П.-Др., 41.

²⁷¹ *гѓѓѓн* даје *ѓѓѓѓн*, *ѓѓѓѓн* у књижевном језику је новије. В. А. Белића, Основи историје српскохрватског језика I, 138.

²⁷² Испор. стел. *ОСТР*; Овај облик постоји и у другим словенским језицима, али је свуда с м. ш.

219. Прилично је распрострањена, такође лексичка особина, појава *њ* место *н*:

1) *грáња, грáњама, разгрáњала се, разгрáњава се*. Овде је неоспорно аналогија према колективној именици *грáње*.

2) *рáдњик, рáдњице, рáдњички, с рáдњичким вóзѐм*. Ово је паралелна појава са *шн > шњ* (в. т. 197).

3) *ладовиња, брдшњо*. У овој последњој именици *њ* је вероватно према придеву *брашњав*.

О придевима типа *радњец* и др. в. т. 335.

Процес дефинитивног утврђивања *њ* место *н* није завршен. У истим примерима јављају се алтернативно оба ова консонанта.²⁷³ У косовско-метохијском²⁷⁴, у ресавском²⁷⁵ налазе се скоро исти примери са овом особином.

220. Место *л* употребљава се *љ* у неким речима:

згўљи, згўљио, ужсељдо, ужсељѝм, бђљега, баљега̑ (през.), *баљега̑рка* (остале примере види т. 142/д).²⁷⁶

Сийније консонантске промене

221. Повећи је број промена које су регистроване у једној или у мањем броју лексема. Најчешће су то данас лексичке особине, али су за овај говор карактеристичне. Наводимо оне које су најкарактеристичније.

1) *чи м. чк*: електрички. Реч је страног порекла. У овом говору је суфикс *друкчији* од суфикса у књижевном језику.

2) *сл > шљ*: *шљей*²⁷⁷, *шљийер, шљѝм*.²⁷⁸

Овде се ради вероватно о супституцији *л* са *љ*, јер је немачко *л* нешто мекше од нашег.

3) *р м. л* налази се у речи *шињѝр*. Секвенца *-ел* ретка је у финалном слогу. Није искључено да је због тога и дошло до измене.

4) *ж > џ*: ова појава се јавља испред *а* или *е*, нпр. *џендѝр, жандѝр, мандѝр, џѝсѝок, џесѝдко*, поред *жесѝок* и *жесѝоко*.

5) *чкр м. ч*: *чкрѝйља м. чайља*.

6) *жв. м. зв*: *жвѝждѝ*. Поред овога јавља се *звѝждѝ* и *жвѝзѝдѝ* па и *жвѝзѝдѝ*. Нема сумње да први пример показује деловање закона асимилације, а трећи дисимилације, с тим што се јавља супротна вредност од књижевног *звѝжди*.

7) *џр м. џр*: *џрѝшња м. ѝрѝшња*. У трстеничком говору очувано је старије стање.

²⁷³ В. о овоме П. Ивића, Херски говор, 338.

²⁷⁴ В. Гл. Елезовић, Речник.

²⁷⁵ По мом материјалу.

²⁷⁶ В. о овоме П. Ивића, Галипољски Срби, 155.

²⁷⁷ В. Edmund Schneeweis, Die deutschen Lehnwörter im serbokroatischen, Berlin 1960, 19 и 87.

²⁷⁸ За *шљѝм* је усвојена ијекавска варијанта. В. Правопис.

8) Између *ж* и *р* умеће се *д*: *ждра̑ка, ждр̑кам, ждр̑као*. Новије *д* је такође и у овом говору у речима *ждр̑бна, ждр̑бе, ждр̑бац*.²⁷⁹ Ово су данас потпуно лексичке особине.

9) *гњ* м. гн: *гњѣздо, гњѣзди се, угњѣздио се*. Готово цела централна Србија има ову варијанту, али и призренско-тимочки дијалекат такође.

Слична појава је и у речима *гњеш̑н, гњеш̑но, гњѣшем, гњѣда*; понекад и у *гњдј, загњойло се*.²⁸⁰

10) *г* и *з* се јављају алтернативно у речи *бр̑зо-бр̑го*. Први облик је према глаголу *бр̑зати*, именици *бр̑зина* итд. Облик са *г* је аналошки према *дуго, благо* итд.²⁸¹

11) *ђ* м. *д*: *ош̑ђи, ош̑ђем, ра̑ђ, ра̑ђен, јѣђи, дѣрађа, оскуђева*. Ово *ђ* није у свим примерима истог порекла, али се о томе говори у морфологији.

12) Карактеристика обе зоне је изговор *с* у проширеном деривационом наставку *-ћка*: *она̑ никд̑чић̑ка лив̑да, она̑ рад̑ић̑ка њив̑а, у она̑ ч̑кић̑ке лед̑не, Велу̑ћ̑ка река, ћб̑ић̑ка лив̑да*. Ово *с* је нека варијанта *ц* с нешто јачом фрикацијом.

13) *д* често испада у облицима глагола *глед̑ати*: *глед̑ам, глед̑аш, глед̑ац, глед̑амо*.

14) *д* испада и у 2. лицу презента и у 2. лицу множине императива глагола *вид̑ети*: *ви̑ши ли га, ви̑ше ма̑ло б̑ђе*. Уз *д* испада и *и*.

15) *ш* м. *с*: јавља се редовно аналогичном у трпном придеву глагола типа *си̑ас, дон̑ети*: *си̑аш̑ен, дон̑еш̑ен* итд., о чему ће се више говорити у морфологији. Исто тако је и у именицама насталих од овог типа глагола: *си̑аш̑ење, и̑р̑еш̑ење* итд.

16) *вж* или *вј* је у речима *мир̑авж̑ица* и *мир̑авј̑ица*. Поред овога јавља се и *мир̑авж̑ица*. Постоји *мир̑авј̑ица* и *мир̑авж̑ица*. У овом последњем примеру очувана је основа *мираз + ија*. Нејасно је откуда се јавља *в*.

17) Ново *н* постоји у неким речима нашег и страног порекла: *ком̑ендица, ком̑ендица̑мо, ком̑ендица̑о, ман̑ђица, оман̑ђосан, ман̑ђица̑*. Овај глас се факултативно јавља у речима *ком̑енсица, ужив̑ан̑ица, ш̑иан̑цир*.²⁸²

18) тл кљ: *и̑кља, и̑кља̑, и̑кља̑мо, зай̑екља̑о, зай̑еклан*. Ово је постала лексичка особина у овом говору.²⁸³ Има је и у црногорским говорима.^{283а}

љ м. *л* јавља се и у речима *и̑ош̑д̑гљ̑ио, и̑д̑гљ̑и, огу̑љ̑ио, загу̑љ̑ио*.²⁸⁴

19) Ново *л* је у речима *убил̑си̑о, мош̑ла̑м, мош̑ла̑ш, мош̑ла̑*.

Место *и̑л* овде се факултативно јавља и *и̑л̑*: *мош̑ла̑м, мош̑ла̑ш* *мош̑ла̑*, али не и у случајевима као *м̑ѣш̑ла* и др.

²⁷⁹ В. о томе између осталог, Павла Ивића, Галипољски Срби, 133.

²⁸⁰ О овом питању расправљао је П. Ивић и дао литературу. В. Галипољски Срби, 148.

²⁸¹ В. о овоме Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch.

²⁸² То је особина и херцеговачких говора. В. Д. Вушовић, Ист. Херцеговина, 30. О томе говори и Е. Schneeweis, Op. cit. 131.

²⁸³ Ареа ове појаве је врло широка. Има је скоро у целом штокавском дијалекту, у чакавским говорима, у језику старијих приморских писаца. В. Рјечник ЈАЗУ. Ова појава позната је и призренско-тимочком дијалекту.

^{283а} В. Стевановић, Источноцрногор. диј. 44.

²⁸⁴ В. о томе А. Белића, ДИЈС, 220, 222 и ЈФ IX, 260.

МОРФОЛОГИЈА

222. Морфолошке особине трстеничког говора, укључујући ту пре свега структуру падежних и глаголских облика, имају извесних разлика према другим штокавским говорима. У досадашњим радовима о косовско-ресавском дијалекту неке од морфолошких особина су показане. У овом раду констатује се све оно што је диференцијално према књижевном језику без обзира на то колико је о томе било раније говора. Разуме се, тежиште је на проблемима који су мање обрађени у досадашњој литератури.

Именице

223. Именице I врсте имају извесних разлика према књижевном језику, али су те разлике малобројније и мање битне него у другим двома врстама.²⁸⁸

224. У једнини именца мушкога рода систем деклинационих наставака је исти као и у књижевном језику. Најизразитија разлика тиче се инструментала. Према односу *-ом/-ем* у књижевном језику, трстенички говор по правилу зна само за *-ем*. Однос је дакле уопштен. Преовладала је малобројнија варијанта. Тако је у I и II зони, а највећим делом и у III:

з будакем, с вргем, са Живорадем, с каменем, с белем лукем, с лебем, с Миддрагем, с Милдрадем, с иаишљкем, с илугем, с ијањем, с шрдкшорем, с шойем, сурвао се с ишавнем, с чабрѐм, с човѐкем, с чивилукем, с Миланѐм, с брашѐм с сриѐм, са чшарѐм итд.

Исто је, као што ће се касније видети, и са инструменталом придева, придевских заменица и бројева.

Порекло овог наставака је аналошко. Павле Ивић је исправно поступио кад је у објашњењу ове појаве пошао од наставака некадашњих меких основа уопштених и за тврде основе.²⁸⁹

²⁸⁸ Подела именица на врсте је по критерију Милије Станића. В. Типови именичких деклинација нашег језика, Рад ЈАЗУ 278 (1949), 208.

Ову поделу усвајају и други. В. Павла Ивића, О деклинационим облицима у српскохрватским дијалектима, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду, IV, 202.

Радомир Алексић и Милија Станић усвојили су ову поделу и у својим уџбеницима за основне школе.

²⁸⁹ В. Дијалектологија I, 101.

225. Вокатив једине у овом говору има специфичан развитак. Постоји процес елиминисања морфонемотске алтернације *к/ч, г/ж, в/ш*. У неких именица постоји двојност облика: са овом алтернацијом и без ње. То упућује на закључак да је процес новијег порекла и да води дефинитивном уклањању ових алтернација у развојној пер-спективи.²⁹⁰

Према томе, постоји неколико могућности за обележавање вока-тива у овом говору:

а) Поред наставка *-у*, који је обичан за именице које имају палата-лни консонант на завршетку основе, нпр. *младићу, Милићу, Дра-гићу*, и др., наставак *-у* имају и неке друге именице које се завршавају на непалаталан консонант:

ћаку мџ В., бику јџдан Миј., вразу В. Д., лудаку јџдан, мрџву, црву, ћавољ човџку В. Д., сељаку гљуји Миј., будаку јџдан, рад-нику мџ, шио си оийшо? Мед.

Док се *-у* утврђује за неке именице са непалаталним консонантом на крају основе, дотле се именице са палаталним консонантом јављају и са *-е* као наставком за вокатив: *Драгиће, Милиће* (лична имена). У пре-зименима на *-ић*, међутим, никад не постоји *-е* као наставак.

Наставак *-у* искључује постојање алтернације у овим формама.

Глиша Елезовић је забележио понеки пример вокатива на *-у*: *е, дџшману I/170, е, јунаку мџ I/170.*²⁹¹

Нормалне алтернације такође се још увек јављају: *ћаће, шио ши кџа скџе*. Мед., *бџже, шџд е лџд, дрџже мџ, вџјиче В. Д., мџмче, лџдаче, кџко е болесниче?* Т.

б) Интересантно је да лична имена која се завршавају на кон-сонант *-г* у вокативу имају алтернативно или *-е* без алтернације финалног консонанта: *Миддраге, Прџдраге, Живџдраге*, или имају наставак *-у*: *Миддрагу, Живџдрагу*. У говору старијих људи никада се не употре-бљавају облици са алтернацијом.

226. Слична ситуација је и у именицама које као финални кон-сонант имају *с, з, ц*:

а) *бџлу, бџлавцу, маџарцу, мџсецу, сџрџцу, сџромџу* или *сџромџсу*. У другом примеру *с* је из облика множине. Јавља се и облик *сџромџку*.

б) Постоје и алтернативни примери: *сџрџче, маџарче, бџлавче*.

227. Позната је особина и овог говора да се за вокатив употребља-вају понекад и форме номинатива:

џџ, бурџзер, џџ, друг, гологлавац Т., жуџокљунац, џрџбац оџд да дџгнеш В., земљаџ, дџћемо л! В. Д., Јџрац (псеудоним), исџйисник, да џџџџџџемо . . . , џашџног, џџ, сељаџ, Зџрџ, џренџси ме џреко рџкџ,

²⁹⁰ Наравно, овде се има у виду само релативна могућност у развоју наших дијалеката, Тежња ка унификацији и продирању књижевног језика свуда је врло сважна. В. о томе интересантно мишљење Павла Ивића, Дијалектологија, један наш културни проблем, Летопис Матице српске, март 1962, 175—180.

²⁹¹ В. Речник.

Тешак, дођи код нас Мед., Кнез (речено у иронији) *Мед., климавац, ши шшави, шшд си ћдо, ммак В., ммак, ћеш ме послушаш нешто?* Т.

Ово је особина позната у говору и старијих и млађих.

Вокатив презимена је на -у, али је много чешће за вокатив узет облик номинатива: *Ђбрић, Ђбсић, Мјркдвић, Павлдвић, Брдић, Рјсимић* итд.

Облик номинатива употребљава се за вокатив и кад је реч о именицама које обележавају припадника неког географског подручја:

Црнозбрац, Босанац, Ерцеговац, Рајдјац, Тобдљднин, Новоселац, Мијајлвац, Медвећанац, Дренвац итд.

Вокатив је често идентичан с номинативом ако је реч о именици која прати неку другу именицу као одредба, нпр. *господин кдјеишане, господин ћенерале, иријашељ Бранко, кум Драгане*, али само *друже Милане*. Наставак је у вокативу обавезан ако се реализује алтернација велара.

И у материјалу Глише Елезовића постоји понеки пример употребе номинатива за вокатив: *а, забедник ирокдјиш!* I/I, . . . *чесишшиа идиш, мајко и дшац!* 558/II, *дшац и мајко, љубим ши рђуку и ндгу* 560/II.²⁹²

Милош Ивковић је у Ресави забележио примере вокатива с наставком -у, али не и употребу номинатива за вокатив: *ајде, дцу, сјремај св 94, ој бога ши, кмдшу* 296.²⁹³

228. Именице које обележавају нешто неживо по правилу се не употребљавају у вокативу. Али ако се то ипак чини, онда се оне подвргавају законитостима важећим за именице које обележавају живо. По редоследу, најчешћи је вокатив од именица које обележавају човека, затим од именица које обележавају животиње. Најмање се чује вокатив од именица за небића. Изузетак је вокатив *боже*, који је често изгубио семантичку везу са именицом од које је настао. Од других апстрактних именица изузетно ретко се употребљава овај облик. По томе се овај говор разликује од књижевног језика.

Као што се из претходног види, као један од критерија морфолошког диференцирања према књижевном језику може се узети и вокатив.

229. Треба напоменути да и неке друге именице тврдих основа које се не завршавају на велар имају деклинациони наставак -у у вокативу:

рђбу, вдлу, црву, грђбу, камену, мангују.

- 1) -е најчешће
- 2) -у ређе
- 3) -ø је најмање фреквенције
- 4) -о фреквенција овог наставка одговара броју именица које се у номинативу завршавају на -о.

5) Именице без вокатива типа *сјра, ира, рас* и др.

²⁹² В. Речник I—II.

²⁹³ В. Ресава.

234. Синкретизам генитив/локатив делимично је објашњен. Сасвим је прихватљива концепција А. Белића о једначењу множинских падежа под утицајем двојине.²⁹⁴ Исто тако прихватљиво је решење порекла идентичности генитива и локатива множине у овом говору и целом косовско-ресавском дијалекту. Проблем је, у ствари, наставак *-а* у генитиву множине. Постоји богата литература о овом питању с врло различитим тумачењима његовог настанка.²⁹⁵ За косовско-ресавски је свакако јасно да је облик генитива усвојен и за локатив. Прозодијски елементи говоре у том смислу.

235. Мањи број именица у генитиву, а ређе и у локативу множине, имају наставак *-и*:

а) Неке именице које обележавају меру у времену: *шес месеџиј*, *неколико месеџиј*, *дсам минуџиј*, *двесеџиј секундиј*, *у њеџиј месеџиј*, *на двесеџиј минуџиј*.

б) Меру у простору: *џеџиј ариј*. Овде се употребљава само овај наставак. Понекад се употребљава и *шес киломешари*. Обичнији је наставак као у књижевном језику. Јавља се овај наставак и у именици *џкишар*: *и.џду и двесеџиј џкишари Т*.

в) Именице *мрав*, *џрв*, *зуб* и именица средњег рода *колџно* имају овај наставак: *с колџниј*, *на колџниј*, *од џрвиј*, *од мравџиј*, *од зубџиј*. Чује се овакав наставак и од именице *брав*: *двџе*, *десеџијна бравџиј џма*, Мед., *држи га у зуби Т*, *уваџило се на зуби . . . В*.

Наставак *-и* јавља се уз бројеве од пет на даље и количинске прилоге. Именице *минуџиј*, *секунд*, *колџно* јављају се факултативно и са наставком *-а*, али су обичније са *-и*.

Именице са *-и* у генитиву распрострањене су широко на српско-хрватском језичком подручју.²⁹⁶

Нпр. именица *п а р* има тај наставак у великом броју дијалеката, највероватније аналогично према другим именицама које обележавају меру у времену. *Ц р в* је стара именица м. рода основна *џ-*.²⁹⁷ Именица *м р а в* постоји и у старијој литератури у женском роду.²⁹⁸ Објашњење које даје Фасмер такође говори да може имати наставак *-и*.²⁹⁹ Именица *к о л е н о* обележава пар у изразима *с колџниј*, па је наставак *-и* можда према именици *џар*. Треба нагласити да се, додуше врло ретко, чује наставак *-и* у именици *рџме*: *скџни џо с рџмеџниј* (В., Т., Миј.). Ово би потврђивало горњу претпоставку да обележавање пара условљава понекад и у неким случајевима наставак *-и*.

236. Именица *п р с* у ген. пл. има двојак облик *џеџиј џрсиј џ-џеџиј џрсијџу*. Именица *г о с* има такође двојакџе наставакџе: *млџго гџсијџиј-млџго гџсијџу*.

²⁹⁴ О двојини у словенским језицима, Београд 1932, 188—199, и А. Белић, Историја српскохрватског језика II/1. Друго издање, Београд 1962, 75.

²⁹⁵ В. А. Белића, Двојина, 75—84, и Гојко Ружичић, Славия V, 214—232.

²⁹⁶ В. Рјечник ЈАЗУ.

²⁹⁷ В. Стјепан Куљбакин, La vieux slave, Paris 1929, 232.

²⁹⁸ В. Рјечник ЈАЗУ.

²⁹⁹ В. Russisches etymologisches Wörterbuch, Heilderberg 1954.

237. Продирање књижевног језика и усвајање његових норми од стране млађег света, и опонашање тог говора од стране старијих доводи до померања у осећању за употребу падежних облика па долази до синкретизама и тамо где се то не очекује, нпр. *однџем ко дућанџма, њред говџда сџоџџм*. Овакви поремећаји су нетипични и пролазног су карактера.

Нешто друкчије ствар стоји са синкретизмом падежа оваквог типа: *да се ѡдџне ѡ онџ зџсџоџи, бџла код нџки мџмџи* Мед., *кџџџо од нџки дџмџи* Миј.

Очигледно је реч о почетку продирања аналитичности у падежни систем. Један од доказа за ово је што се ова особина јавља чешће идући ка Сталаћу, ближе зони јужноморавског говора. Овакве конструкције познате су и неким шумадијским говорима, а често се јављају и у долини Велике Мораве.³⁰⁰

238. Један део збирних именица сачувао је морфолошку аутономију према једнини и множини:

грџна/грџне/грџње/грџње, грџз/грџздџви/грџџзе/грџџје, грџмен/грџмено-ви/грџмење, кџмен/кџменови/кџмење, лџмез/лџмезови/лџмеџзе, лџс/лџсџови/лџсџе, ѡдџруџџ/ѡдџруџџови/ѡдџруџџе, снџѡ/снџѡдџви/снџѡџле, ѡрџн-ѡрџндџви/ѡрџње.

И овде, као на многим другим странама и у књижевном језику, врши се диференцијација значења: *лис* — на дрвећу, у књизи; *листови* — у књизи; *лишће* и *лисће* — купуса или на дрвету. Потпуно је искључено да се формом *лишће* обележе листови у књизи. *Трн* обележава дрво, *грм* и *трн* којим се може убости. До-некле је помешана употреба *ѡрџнови* и *ѡрџње*:

ѡџна ми нџга ѡрџнџва, ѡџна ми нџга ѡрџња. Али се каже само *ѡџне ми дџи ѡрџња* или . . . *кџ да ѡмам ѡрџње у ѡџма*.

Такав однос успоставља се у садашњој фази и за *перут* *лука*: *перуће* = множина. Врло ретко је у употреби *ѡеруџови* за множину, али се сасвим нормално каже *ѡџруџови кукурџза*.

Постоји један интересантан феномен у значењу ових именица: Готово по правилу једнина има шире значење него множина, нпр' *грџџзе* има значење и *грџџџа* и *винограда*. *Гроздови* остају само као множина за *грозд*. *Цвеће* је поред колективног имена за *цвеџ* још и *бућ* у вину, мада се за *бућ* употребљава и једнина: *ово вино има цвеџ*, али у значењу колективног *цвеће*.

³⁰⁰ У Шумадију овај феномен унели су досељеници. У долину Велике Мораве такође досељеници, али се ту осећа и утицај близине призренско-тимочког дијалекта.

О овоме ће се опширније говорити у синтакси.

Још неке особине именица мушког рода I врсте

239. Именица *мех* у овом говору има облик *мѝов*. Испадање *х* довело је до деформације односа форме и садржине у номинативу/акузативу једине. За нову форму узета је основа множине са инфиксом *-ов-*, па је тако јасност обезбеђена.

240. Именица *сиромѝах* постоји у две форме: *сирѝма* и *сирѝмак* :, ген. јед. *сиромѝка-сиромѝа*; дат./лок. *сиромѝку/сиромѝу*. У инструменталу је забележен само облик *сиромѝем*. О вокативу је већ говорено (в. т. 226/а).

241. О алтернацији велара у вокативу такође је говорено (в. т. 225 и 226). Под утицајем облика номинатив/вокатив и датив/инструментал, и у акузативу множине уклања се разлика у финалном консонанту основе:

ајдѝуци-ајдѝуѝима-ајдѝуце, баѝсамаци-баѝсамацима-баѝсамаце, будѝаци-будѝацима-будѝаце, глупѝаци-глупѝацима-глупѝаце, љѝаци-љѝацима-љѝаце, кунѝаци-кунѝацима-кунѝаце, мѝмци-мѝмцима-мѝмце, сељѝаци-сељѝацима-сељѝаце, јѝрци-јѝрцима-јѝрце, дечѝаци-дечѝацима-дечѝаце, болесниѝци-болесниѝцима-болесниѝце, прѝсјаци-прѝсјацима-прѝсјаце, ништаѝци-ништаѝцима-ништаѝце, чупѝрци-чупѝрцима-чупѝрце; бубрѝзи-бубрѝзима-бубрѝзе; Вљѝси-Вљѝсима-Вљѝсе, сиромѝаси-сиромѝасима-сиромѝасе итд.

Ову појаву условила је тежња за уједначавањем система облика. Изван изједначених форми остају само генитив и евентуално локатив. О именицама на *-лац* и сл. в. т. 148.

Именице средњег рода

242. Именице средњег рода имају падежни систем сличан књижевном језику. Битније разлике су у овоме. Известан број именица има проширење основе у једини са *ѝ*:

вретѝно-вретенѝта-вретенѝту, вратѝло-вратѝлета-вратѝлету (и вратѝла, вратѝлем), глетѝо-глетѝетем-глетѝѝта (и глетѝем), зрѝно-зрѝнета-зрѝнетем, колѝѝно-колѝѝета-колѝѝетем, мотовѝло-мотовѝилем-мотовѝилетем, ѝко-ѝкета-ѝкетем. Тако је исто и у именицама *ѝдро*, *рѝбро*, *сѝдѝкло*, *слѝво*, *ѝо* (и *ѝмо*), *црѝво*, *цѝло*, *говѝдо*.³⁰¹

Ову особину има цео косовско-ресавски дијалекат. Позната је и неким банатским говорима³⁰², има је у Рушњу, Остружници, Желез-

³⁰¹ Доста оваквих и сличних примера констатовао је Павле Ивић у галипољском говору. В. Галипољски Срби, 180—190.

Павле Ивић је сличне примере нашао и на Гочу, В. Галипољски Срби, 188. Љуба Стојановић је забележио такве примере у околини Врњаци, В. Врњаци, 217.

Глиша Елезовић је регистровао такве примере у косовско-метохијском говору, нпр. за именице *колѝно*, *врѝѝно*, *говѝдо*. В. Речник.

³⁰² В. Павла Ивића, Херски говор, 336.

нику.³⁰³ Постанак ових форми је аналошки. На стварање оваквих структуралних особина битан утицај имале су именице средњег рода с карактеристичним обележјем *ш*. Именице *око* и *уво* имају ове специјалне одлике такође под утицајем горе споменутих именица, а настале су вероватно после елиминисања двојине. Тада су алтернативно могле усвојити облике именица типа *село* или *дете*. Преовладало је оно што је у конкретној ситуацији било обичније за говорне представнике. За именицу *говедо* може се претпоставити да је обележје *ш* добила по семантичком критерију: *шџле/шџлџша*, па према томе и *говедо/говедџша*.

240. Именица *мџшо* у бројној конструкцији често има очуван облик двојине: *на две мџше њосџао жџшо* В., *жџви на две мџше* Т. Затим је такав облик усвојен уз заменицу *све*: *на све мџше*. Овде је вероватно реч о аналогiji.

У другим позицијама и везама обично не постоји овај облик, каже се *на њонџку мџшу*, *на зџднем мџшу* Мед.

Облик двојине у овим везама је петрифициран. Никада се не проширује на друге именице.

244. Инструментал једнине има наставак *-ем* као и у именица мушког рода:

с шџм кучџшем, њосџао се с џџлџм сџлџм, удџрио ме з дџвџшем Мед., *џресџко га с шџсџтерџшем, сџџрџже с жџџшем, џровџлио га шџлџџшем* Миј., *з говедџшем, з бџлџм вџнџм, з дешџџшем* В. Д., *лџџшо з брџџшем, с шџлџџшем, с жџџџшем* В.

245. Посебно је карактеристичан однос једнине и множине код именица које проширују наставак са *ш*. Једнина је, сем споменутих разлика, као у књижевном језику. Множина има два обележја:

а) Најчешће су мушког рода: *бурџџи, гџкчиџи, дугмиџи, жарџџи, жџџаци, кучџџи, џџлиџи, џрасџџи, шџџлаџи, унџџчиџи, џџџџи, џурџџи* (и *џџрчиџи*), *шџџчиџи, са звонџџима* итд.

б) Неке од ових именица имају множину средњег рода, нпр. *дугџџџа, џџџџа, кубџџа*. Понекад се употребљава и *словџџа* (в. т. 242). Затим *дрџџа* и *дрџџе*.

Тешко је утврдити да ли је у овом говору уопште било збирних именица на *-ад*. Постоји једнина именице *ч е љ а д*, али један пример не доказује да је ова категорија некад била бројнија. Нема никаквих сломеника који су очували већу количину косовско-ресавских феномена у ранијим фазама. Елиминисање трећег члана из система, ако га је било, одговарало би општој тенденцији овог дијалекта, и не само њега, да се искључи тројност у систему ако она није неопходна. Преовладао је наставак множине који је био веће фреквенције.

246. Именице *дџше/дџџа* и *брџџи/брџџа* имају семантички однос једнина/множина, а морфолошки — једнина/збир. Вероватно је ограничност броја деце и браће и ангажовање свести примитивнијег чо-

³⁰³ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 188.

века на оно што је најближе, што је бројно фиксирано, условило да један члан већ у ранијим фазама изостане.

Међутим, деклинација ових именица има и неке наставке узете из множине:

дѐца	браћа
дѐца̄, децѐ	браћа̄, браће
деца̄ма, дѐци, децѐ	браћама, браће, браћи
дѐцу	браћу
дѐцо	браћо
з деца̄ма, з децѐм	з браћом, з браћама
на деца̄ма, по дѐца̄	о браће, на браћа (ређе браћама)

Доследно је очуван облик збира само у независним падежима и акузативу. У свим осталим падежима постоји двојност. Треба напоменути да су облици именица у множини чешћи, сем у инструменталу за именицу *д е т е*.³⁰⁴

247. Систем множине именица средњег рода има синкретизоване следеће падеже:

номинатив/акузатив/вокатив — ово је, уосталом, опште познато.
 генитив/локатив
 датив/инструментал

Постоје најчешће три облика за седам падежа узетих у класичном смислу. Међутим, облик генитива/локativa, у ствари, наставком је идентичан с обликом за номинатив/акузатив/вокатив. Разлика се одржава само помоћу прозодијских фактора: *сѐла-сѐла, врейѝднa-врейѝднa*.

Ако дакле, апстрахујемо прозодијске вредности, онда за већину именица овог типа имамо свега два деклинациона обележја:

-а номинатив, генитив, акузатив, вокатив, локатив
 -има датив, инструментал

Посебна група именица је с алтернацијом *ѝ/а*, која има аутономне форме за генитив и локатив у множини: *ребѝра̄, брѝвана, сѝдкала*.

Сишњије одлике ове групе именица

248. Именица *јагње* има множину *јагаци*. Ова форма, као што је познато, настала је према *јагањци*. За овај говор наведена форма постала је искључив облик за обележавање множине.

249. Од именице *ѝдле* облик множине је мушког рода — *ѝдлаци*, а ређе се чује и *ѝдлѝци*.

250. Именица *дѝба* има понекад облик *дѝбо*: у *ѝб дѝбо* Т. Овакав облик ове именице познат је повећем броју наших говора.³⁰⁵ Очигледно

³⁰⁴ У галипољском говору постоји облик *дицама*, што донекле указује на старину ове форме у повезаности трстеничког говора с некадашњом локализацијом Галипољаца. В. о томе Павле Ивић, Галипољски Срби, 190.

³⁰⁵ О овој именици и њеној распрострањености в. између осталог П. Ивића, Галипољски Срби, 193.

је да ова именица утицајем бројнијих именица средњег рода на -о губи специфичну форму.

251. Именица *јајце* изгубила је деминутивно значење. Друга форма ја је врло ретко је у употреби. Слична ситуација налази се и у галипољском говору.³⁰⁶ У трстеничком говору постоји један синоним за ову именицу. У В. Дренови и Медвеђи каже се и *љ у с к а*. И Глиша Елезовић навео је исти облик са истим значењем у косовско-метохијском говору.³⁰⁷

252. Остаци старијих консонантских основа на *с* још се увек чују у именицама *небо* и *чудо*: *на небеса, на небесима, дешавау се чудеса*. Именица *шело* нема више овог проширења. Међутим, постоји именица *шелесина*, која је несумњиво настала од старе основе.

253. Постоје именице *дечица, брдица, жийица, йоганйца*. Оваквих именица има још више у косовско-метохијском говору, а делимично постоје и у другим зонама косовско-ресавског дијалекта.

254. Именица *йазу* (*x*) само је мушког рода: *кош йазуа, исйод йазуа, йош йазуем, йош йазуом* и *йош йазом*.

У множини је забележен само један пример употребе ове именице: *зној се йош йазусима*.³⁰⁸ Номинатив се јавља једино у форми *п а з у*.

Акценатнй именица I врсте

255. Именице I врсте имају више акценатских типова него друге две. То свакако резултира из факта што је ова врста морфолошки прилично неједначена, што се у оквиру ње образује неколико подврста. Као што је познато, неколико типова с некада посебним морфолошким облицима чине ову врсту.

256. Једна од најосновнијих акценатских разлика према књижевном језику је дужина наставка *-ем* у инструменталу извесног дела ових именица:

ајдукѐм, брегѐм, бригадирѐм, будакѐм, војникѐм, Вукоманѐм, грабѐм, дзидѐм, цаќѐм, жирѐм, кључѐм, командирѐм, лудакѐм, леворвѐрѐм, Миланѐм, маљѐм, попѐм, пѹтѐм, праћкѐм, послѐм, пѹткѐм, пасуљѐм, рѐпѐм, Слободанѐм, чабрѐм, четврткѐм, шураќѐм.³⁰⁹

Интензивност овог процеса је упадљива, али обухвата углавном окситоне код којих је дужина скраћена јер је иза акцента. Друго, упадљиво је да је највише примера у именица са два слога. Мање их је код вишесложних именица.

Уопштавање овог акцента није остварено потпуно ни код свих ових именица. Јављају се и дублети, нпр.

³⁰⁶ В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 193.

³⁰⁷ В. Речник.

³⁰⁸ О овој именици в. Павла Ивића, Галипољски Срби, 194.

³⁰⁹ Акцент на овом наставку констатовали су и етнологи. (В. т. 50). И Љуба Стојановић наводи примере са акцентом на овом наставку, али не и истог квантитета. В. Врњаци, 212—213.

будакѐм-будакем, кључѐм-кључем, лудакѐм-лудакем, маљѐм-маљем, нбжѐм-нбжем, шуракѐм-шуракем.

Појава форми са ' изразито је мање фреквенције. Исто тако је и с кратким акцентом с промењеним местом акцента.

257. Објашњење дуљења ове врсте покушао је да да Стјепан Ивишић.³¹⁰ Он је претпоставио да је дуљење деклинационог наставка у инструменталу условљено сонантом *м*. Објашњење је вероватно. Трстенички говор потврђује овакво решење јер већина дуљења и јесу испред сонанта на крају речи. Нејасно је ипак што то није увек испред сонаната и што није у свим говорима косовско-ресавског.

Није искључено да овај процес аналошки потпомажу и именице II врсте с алтернацијом " и ^, као и именице са ' на пенултими с обавезним ^ у инструменталу (в. т. 311). Исти је случај и с неким типовима заменица. Нужно је напоменути да се деклинациони наставак у инструменталу именица II врсте, ако се акценатски односи успостављају на принципу $\bar{+} \hat{+}$: *руком, главом*, итд., врло интензивно изговара.

Именице средњег рода на *-о* и *-е* имају ређе акценат на наставку у инструменталу. Забележено је свега неколико примера:

винѐм, салѐм, селѐм, оилѐм (опело), *челѐм*. Ова последња именица иначе има проширење *ӣ* у једнини (в. т. 242).

258. Именице средњег рода с проширењем *и* и *ӣ* и именице мушког рода на *-о* и *-е* по правилу немају дуги наставак у инструменталу, нпр.

дугмеѝем, јагњеѝем, кубеѝем, ирдсеѝем, ийлеѝем, сирдчеѝем, ишељеѝем, ћурчеѝем итд.

илѝменем, рѝменем, сѝменем, иѝменем

Јанкем, Маркем, Мишкем, Павлем, Бошкем. Именица *Бошко* има понекад акценат на наставку инструментала: *Бошкѐм*.

259. Остале одлике акцента именица у овом говору најбоље се могу пратити кад се упореде с акцентом који је Ђура Даничић у своје време фиксирао, нпр.

Трстенички говор

Даничићев материјал

брк/брка/брку/бркѐм и бркѐм³¹¹

вид/вида/виду/видѐм

врѣг/врѣга/врѣгу/врѣгѐм

глиб/глиба/глибу/глибѐм

грѣзд/грѣзда/грѣзду/грѣздѐм

клѣс/клѣса/клѣсу/клѣсѐм/клѣсем

кљѣч/кљѣча/кљѣчу/кљѣчѐм/кљѣчем

крѣг/крѣга/крѣгу/крѣгѐм

лѣб/лѣба/лѣбу/лѣбѐм

срп/српа/српу/српѐм

трѣп/трѣпа/трѣпу/трѣпѐм

брк/брка

вид/вида

врѣг/врѣга

глиб/глиба

грѣзд/грѣзда

клѣс/клѣса

кљѣч/кљѣча

крѣг/крѣга

лѣб/лѣба

срп/српа

трѣп/трѣпа

³¹⁰ В. Стјепан Ивишић, Шаптиновачко нарјечје, РАД ЈАЗУ 168; стр. 117.

³¹¹ Именица *брк* ретко је у употреби. Позната је у изразима: *рѣко му у брк*, *на смецао му се у брк*, *иљунуо му у брк* (осрамотно). Обичније је *мусийдл*.

Такве акценатске односе имају и именице *брѣг, град, глас, дѹг, лис, свѣи, рѣи, лад, црѣи*.³¹²

Напомена: *дуг, глас* и *свѣи* имају у инструменталу $\hat{}$ на првом слогу. Именице *смѣц, снѣг, чѣр, зид*³¹³ имају двојак акценат у зависним падежима једнине: акценат је исти као у номинативу, или $\acute{}$. Ова друга варијанта је далеко веће фреквенције.

У трстеничком говору за зависне падеже у једнини усвојен је и стабилизван акценат локатива. У једносложној форми долази аутоматски алтернација дугосилазног према дугоузлазном у двосложним формама. Само је инструментал донекле друкчији. Центар Жупе у овоме је отишао корак даље.

Тамо је, а и у неким другим деловима жупског говора, дугоузлазни регистрован и на једносложним формама.³¹⁴

Напомена: ово важи само за именице које обележавају нешто неживо. Уколико обележавају живо, акценат је исти за све падеже једине изузев инструментала неких од ових именица: *мрѣв/мрѣва/мрѣву/мрѣвем, црѣв/црѣву/црѣвем, дрѹг/дрѹга/дрѹгу/дрѹгем*.

Дакле, код I групе заступљена је репартиција на принципу зависни/независни падежи, а уједно и репартиција по критерију живо/неживо.

260. У овој групи једино именице *члѣн* и *жљѣб* имају изузетан акценат. У свим падежима је кратки акценат на истом слогу као и у номинативу. Једино инструментал има колебања: *члѣнем-члѣнем, жљѣбем-жљѣбѣм*.

Именица *члан* вероватно је касније ушла у овај говор па је аналогном усвојен и друкчији акценат.

261. У множини ова два именичка типа имају скоро подједнак акценат. У зависним падежима постоји колебање у месту акцента:

дрѹгови/дрѹгѣвѣ/дрѹгѣва/дрѹговѣма/дрѹговима
градѣви/градѣвѣ/градѣва/градѣвѣма/градѣвима
мрѣви/мрѣвѣ/мрѣва/мрѣвѣма
кљѹчѣви/кљѹчѣва/кљѹчѣва/кљѹчѣвима/кљѹчѣвима

Разлике су појединачне и углавном у зависности од броја слогова.

Акценат је у пару генитив/локатив на старом месту и примери с помереним акцентом су мање фреквенције. У пару датив/инструментал акценат је више на наставку него померен према почетку речи. Изузетак су именице *кљѹч, дѹг, сѣрѹк*.

Именица *дан* има неких специфичности: *дѣнови* и *дѣни дѣнѣ* и *данѣвѣ/дѣнима* и *данѣвѣма/дѣновима*.

³¹² В. Даничић, Акценти, 19—20.

³¹³ В. Даничић, Акценти, 20—21.

³¹⁴ В. А. Белић, Енциклопедија Станоја Станојевића IV, 1072.

262. Следећа група именица акценатски се такође разликује од Даничићевих примера:

Трстенички говор	Даничићев материјал
гáјтáн/гáјтáна/гáјтáну/гáјтáнем	гáјтан
грéдeљ/грéдeља/грéдeљу/грéдeљем	грéдељ
зáбрáн/зáбрáна/зáбрáну/зáбрáнем	зáбран
зáклóн/зáклóна/зáклóну/зáклóнем	зáклон
кóрoв/кóрoвa/кóрoвy/кóрoвeм	кóров
нáлoг/нáлoгa/нáлoгy/нáлoгeм	нáлог
нáрoд/нáрoдa/нáрoдa/нáрoдy/нáрoдeм	нáрод ³¹⁵

Као што се види, зависни падежи једнине углавном одговарају Даничићевом типу. С повећањем броја слогова мења се квантитет акцента, али акценат остаје на истом месту. Исто је тако и у множини: *гáјтáни*, *гáјтáнима*, *гáјтáна*.

Разлика према Даничићевом типу је у дужини финалног слога у номинативу и акузативу. Друга интересантна чињеница је што има дуљења финалног слога и у именица које се не завршавају на сонант.

Све друге именице овог типа, нпр. *лáвeж*, *нáбој*, *йрíрез*, *сúйон* и др. имају '. Извесне именице које Даничић наводи, у трстеничком говору никако не постоје, нпр. *руцeљ*, *усйрей*, *назањ*, *нaсaй*, *йлашaу*³¹⁶ итд.

263. И наредна малобројна група именица има промењену ситуацију према Даничићевом типу:

Трстенички говор	Даничићев материјал
извóр	йзвор
сведóк	свeдок
Јовáн	Јòван
тавáн	таван
вагáн	ваган
Воџáн	Вòјин ³¹⁷

У зависним падежима *извóра*, *сведóка*, *шавáна*. У II зони алтернативно *сведóка*, и *сведóка*. Међутим, у личним именима акценат се мења: *Јовáна*, *Воџáна*, *Јовáнeм*, *Воџáнeм*. Исто тако двоструке акценатске вредности јављају се и у *сведóкeм/сведóкeм*.

264. Именице *кóнац*, *лóнац* у множини имају *кóнци*, *лóнци*; генитив/локатив *кoнáцá*, *лoнáцá*; датив/инструментал *кoнцима*, *лoнцима*, понекад с инфиксом *кoнчeвима*, *лoнчeвима*. У пару генитив/локатив јављају се и *лoнаца*, *кoнаца*. Акценат одговара Даничићевом типу у *кoнци/кoнáцá*.³¹⁸ Слично је и у *вeнци*, *вeнаца*, *вeнцима*, али се чује номинатив с акцентом *вeнци*, што је сасвим друго него код Даничића и што је условљено аналогијом према једнини: *вeнац/вeнца*. Тежња за уједначавањем система је уосталом врло евидентна у овом говору.

³¹⁵ В. Даничић, Акценти, 26.

³¹⁶ В. Даничић, Акценти, 26.

³¹⁷ Даничић, Акценти, 29.

³¹⁸ В. Даничић, Акценти, 31.

265. Именице типа *рѣк-рѣка* и *гнѣј-гнѣја* у једнини остају с истим акцентом, у првом примеру, и промењеним квантитетом, у другом. У множини ове именице имају слична колебања као именице типа *друг* (в. т. 261): *ракѣвѣ-рѣкова*, *гробѣвѣ-грѣбова*, *ракѣвѣма-рѣковима* итд.

266. Именице *ован* и *ѡрѡ* у једнини имају ^ˈ, сем у инструменталу, где поред обичног ^ˈ, имају и ^ˆ на наставку. У множини је *овнѡви*, *овнѡвѣ/овнѡва*, *овнѡвѣма/овнѡвима*. Исто је тако и с именицом *орао*.

267. Именица *змѣц* такође има извесних специфичности у акценту. У једнини је свуда кратки акценат. У множини је *змѣвѡви*, *змѣвѣвѣ/змѣвѣва*, *змѣвѣвѣма/змѣвѣвима*. Акузатив има исти акценат као и номинатив.

268. Највећи број вишесложних именица има акценатске односе који одговарају књижевном језику. Само у неким правцима трстенички говор, а и косовско-ресавски дијалекат у целини, има свој властити пут.

269. Известан број именица које у Даничићевом материјалу имају ^ˆ на иницијалном слогу и дужину на ултими, у трстеничком говору имају ^ˆ на ултими:

Трстенички говор	Даничићев материјал
бадњѣк	бѣдњѣк
бачвѣр	бѣчвѣр
воћѣр	вѣћѣр
гуслѣр	гѣслѣр
мѣур, меур	мѣур

У зависним падежима једнине ова група разбија се на неколико акценатских подгрупа:

а) бадњѣка, бадњѣку, бадњѣкем

б) гѣврана, гѣврану, гѣвранем

в) бачвѣр, бачвѣра, бачвѣрѣм. Овакве исте акценатске односе имају и *гуслѣр*, *воћѣр*.

Акузатив има акценат као номинатив, односно гентив.

У множини је такође доста разлика у овом акценатском типу:

бадњѣци/бадњѣкѣ/бадњѣцима

гѣврѣни/гѣврѣнови, гѣврѣна/гѣврѣнѡвѣ, гѣврѣнима/гѣврѣновима.

Именица *меур* се у множини акценатски слаже с претходном.

Тип *гуслѣр* има акценат гуслѣри/гуслѣрѣ/гуслѣрѣма.

270. Именице које у Даничићевом материјалу имају друкчији акценат у локативу према осталим падежима, у овом говору се неједнако понашају. У извесним случајевима акценат локатива се шири и у осталим зависним падежима, у другим, акценат номинатива се шири у локативу.

Даничићев тип *вѣздух*, локатив у *вѣздѣху*. Затим *дѣвар*/*дѣвару*³¹⁰, има овакав акценатски однос у трстеничком говору:

вѣзду(к), *вѣздѣа*, *вѣздѣу*, или *вѣздѣка/вѣздѣку*

Дѣвѣр или *дѣвѣр*, *дѣвѣру* или *дѣвѣру*, или *дѣвару/дѣвару*.

³¹⁰ В. Акценти, 37.

Дугоузлазни акценат у локативу је велика реткост. Именица *Земун*, међутим, редовно је с тим акцентом, у локативу, али и у другим зависним падежима: *Земунa/Земуну*. Врло често се овај акценат чује и у *случају* и др.

Исто тако и Даничићев тип са " у номинативу и дужином на финалном слогу с промењеним акцентом у локативу у ' не одговара стању у трстеничком говору. Ова група има уједначене акценатске односе према номинативу. На тај начин је аналогичном успостављен уједначен систем:

камен/камену, угљен/угљену, њрсиен/њрсиену.³²⁰

271. Именица *џушић*³²¹ у трстеничком говору има $\hat{}$ на истом слогу и не мења га ни у једнини ни у множини.

272. Даничићев акценат у речи *сасијавак/сасијавци*³²², у трстеничком говору има дублетне форме: *Сасијавак/Сасијавци/Сасијавака* = назив места, и *сасијавак/сасијавака/сасијавци/сасијавака/сасијавце* = обележје објекта добијеног састављањем. Ова друга варијанта донекле одговара Даничићевом типу. У нашем случају акценат има диференцијалну семантичку вредност.

273. У ове три именице акценат је друкчији него у Даничића: Трстенички говор: *бандвац, њнтерес, кантарић*.

Даничић: *њнтерес, бановац, кантарић*³²³

Разуме се, у осталим падежима једнине и множине ове три именице имају у овом говору различите акценте јер припадају различитим акценатским типовима:

бандвац/бандваца/бандваце/бандваци

њнтерес не мења акценат ни у једнини ни у множини

кантарић/кантарића/кантарићу

274. Следећа група по Даничићевој класификацији је акценатски врло компактна. У трстеничком говору је са доста разлика.

Трстенички говор

Даничићев материјал

барјачић

дунђерин

игуман

језичић, језичић

побратим, побратим

барјачић

дунђерин

џгуман

језичић

побратим³²⁴

С Даничићевим примерима слаже се прва варијанта именице *језичић* и друга именица *џобраш*. У осталим падежима једнине и множине разлике су свуда присутне, нпр.

а) Именице *барјачић* и *дунђерин* не мењају акценат у једнини. У множини прва именица има двојаки акценат у пару генитив/локатив:

³²⁰ Акценти, 38.

³²¹ Акценти, 38.

³²² Даничић, Акценти, 35.

³²³ В. Акценти, 39.

³²⁴ В. Акценти, 40.

bārjāchiha/bārjachiha. Друга има углавном $\hat{}$ на првом слогу: *dūnhēra*, али се спорадично и овде чује акценат на пенултими: *dūnhēra*.

б) *uimān* и *jezičihi* имају $\acute{}$ на пенултими у једнини у генитиву/датову/локативу. У инструменталу имају $\hat{}$ на наставку и понекад с појавом $\acute{}$ на ултими. У акузативу је акценат као у генитиву, односно као у номинативу.

в) *iborđim* има кратки акценат на пенултими у једнини. У множини су забележени само номинатив и акузатив с истим акцентом као у једнини.

275. Именице типа *Prñāvōr*, *Veselin*, *Vukašin*, *Vukomān*, *gosiōdin* не одговарају Даничићевом типу само у дужини финалног слога. Даничић има акценатски однос $\acute{}$ + $\overset{\sim}{325}$, а трстенички говор $\overset{\sim}{}$ + $\hat{}$.

У зависним падежима је *Vukomāna*, *Veselina*, *Vukomānu*, *Veselinu*, *Vukomānem*, *Veselinem*, што сасвим одговара Даничићевом типу *barjakišar*.

Именица *Prñavor* има акценат *Prñāvōra*, *Prñāvōrem* и иде у исту групу са *dunđerin* (в. т. 274/а).

276. Именице *īrezimeňak* и *anaiēmnik*³²⁶ имају други акценат у овом говору: *īrezimeňak*, *anaiēmnik* (и *natiēmnik*, *natiēmnik*). У зависним падежима је исти акценат као и у претходној групи.

277. Именице типа *lajšlivač* имају такође друкчији акценат него у књижевном језику: *lajšlivač*, *lajšlivača*, *lajšlivaču*. У једнини је свугде $\acute{}$. У множини се мења у генитиву и локативу: *lajšlivača*, и у пару датив/инструментал: *lajšlivačima*. Такав је акценат и у *Bosānac*, *Drenōvač*, *Medveđānac*, *Mijaјlōvač*, *Crnogbrač* итд.

Разлике у акценту су и у именици *nāvilyak*, *nāvilyka*, *nāvilyci*, *nāvilyaka*, *nāvilycima*.

278. Извештан број именица јавља се с дублетним акцентом у номинативу једнине:

а) *udōvač-udđvač*. Прва варијанта је чешћа. У III зони постоји само други акценатски тип.

б) *grđbље-grđbље* јавља се алтернативно. У I зони је први тип нешто веће фреквенције.

в) *kōњ-kđњ*: појава је факултативна, али је у III зони познат само други тип.

г) Као и у неким другим дијалектима акценат има диференцијалну улогу у разликовању имена исте гласовне структуре: *Brānko/Brānko*, *Žika/Žika*, *Мика/Мика* итд.

279. Остале именице углавном одговарају акценатском систему књижевног језика. Тако је са именицама типа *grāђанин*, *Grūжанин*³²⁷, *bezobrāžnik*, *vodeničar*³²⁸ итд.

280. Именице страног порекла акценатски одговарају законитостима које важе за овај дијалекат, нпр. *bifē*, *aiarāiš*, *вагн*, *Laiān*, *шлдсер*, *авион*, *Париз*, *Ишћлица*, *īбздршише* и др.

³²⁵ Акценти, 43—44.

³²⁶ В. Даничић, Акценти, 52.

³²⁷ В. Даничић, Акценти, 42.

³²⁸ В. Акценти, 53.

Акцентна именица средњег рода

281. Ова категорија именица нема великих разлика у акценту према књижевном језику, али извесне разлике ипак постоје. Оне су везане за друкчију еволуцију овог феномена у косовско-ресавском дијалекту.

282. Даничићев акценатски тип *гр̄ло/гр̄ла, кд̄ло/кд̄ла* (ном. јд.: ген. јд.), највећим делом имају исте акценатске односе и у трстеничком говору. Разлике су само у појединостима и то најчешће у генитиву множине.

Трстенички говор		Даничићев материјал
зр̄нā	ген. мн.	зр̄нā ³²⁹
јут̄арā		јут̄арā
нед̄арā		нед̄арā
реб̄арā		реб̄арā

У ген. мн. акценат се повлачи на дужину финалног слога.

У пару датив/инструментал није исти акценат у свим именицама: *зр̄нма* и *зр̄нима*, али само *ж̄ӣшма*. Затим редовно: *ј̄ӯшрима, реб̄рима, нед̄рима*.³³⁰

Напомена: Овде се не узима у обзир морфолошка варијанта у јд.: *реб̄ро/реб̄реша, кол̄но/кол̄ен̄ша* (в. т. 242), где повећан број слогова условљава и промену акценатског типа.

283. Од повеће групе именица са ` на првом слогу, у овом говору су само неколико различите.

к̄анд̄ило, в̄ар̄з̄ило, на̄сл̄ес̄ио (= наследство)³³¹

284. У генитиву множине има такође извесних разлика и код других именица:

Даничић: *кд̄л̄енā, кд̄р̄ӣша*

Трстенички говор: *кол̄енā, кор̄ӣшā*

285. Даничићев акценат у именици *сведоч̄анс̄ӣво*³³² у трстеничком говору се дуљи — *сведоч̄анс̄ӣво*.

286. Из јединствене Даничићеве групе са " на првом слогу и дужином иза акценатованог слога³³³, у трстеничком говору разликују се следеће именице:

а) *ӣоздр̄ав̄ље/ӣдзд̄рав̄ље, злам̄ење*

Ове именице у свим падежима задржавају исти акценат.

б) *бла̄ш̄анце, брд̄ачце, јез̄ерце, нед̄арца, ос̄ӣрвце, сун̄ачце, ӣу-ћинс̄ио*.

287. У Даничићевом материјалу и следећа група именица је акценатски компактна, а у трстеничком говору је разнородна:

³²⁹ Акценти, 64.

³³⁰ Акценти, 63.

³³¹ Акценти, 65.

³³² В. Даничић, Акценти, 60.

³³³ Акценти, 67.

Трстенички говор	Даничићев материјал
зарука̀вље	за̀рука̀вље
игра̀лиште	ѝгра̀лиште
купу̀сиште	купу̀сиште
повеса̀мце	повеса̀мце ²³⁴

Од свих ових именица само *игра̀лиште* одговара Даничићевом типу. У осталим је акценат тамо где је у Даничића дужина. У *зарука̀вље* је овакав акценат вероватно према *рука̀в*, у *купу̀сиште* — према већем броју именица у којима је акценат на деривационом наставку *-иште*: *дерџиште*, *девоџиште*, *бурџиште* итд.

288. Постоје још неколико специфичних разлика према књижевном језику:

Трстенички говор	Књижевни језик	(Вуков Рјечник)
во̀ртање	во̀ртање	
ка̀ртање	ка̀ртање	
па̀нђење	па̀мђење	
вра̀жање	вра̀жање	
рѝнтање	рѝнтање	
ку̀рвање	ку̀рвање	

Именице *сунча̀ње* и *ѝрава̀ње* имају на истом месту акценат као и напред наведене, али без дужине на претходном слогу. Акценатски однос је у Вука $\hat{+} -$, у трстеничком говору $- + \hat{}$. То потврђује закључак да је тенденција овог говора да акценат буде на месту где је у књижевном језику дужина без обзира на то какве је природе акценат испред дужине у књижевном језику.

289. И следећа група именица има доста разлика према књижевном језику, али је карактеристично што и у њој постоји процес који је у току из кога резултира акценатска двојност:

Трстенички говор	Књижевни језик
испла̀ђивање/испла̀ђивање	испла̀ђивање
истерџѝвање/истерџѝвање	истерџѝвање
испитѝвање/испитѝвање	испитѝвање
нава̀љивање/нава̀љивање	нава̀љивање
одлеп̀љивање/одлеп̀љивање	одлеп̀љивање
опту̀живање/опту̀живање	опту̀живање
показѝвање/показѝвање	показѝвање

За ове именице карактеристично је што све више преовлађују форме с кратким акцентом, нарочито у III зони. Овако је код огромног броја глаголских именица изведених на овај начин. Исти феномен постоји и у неким облицима одговарајућих глагола:

истерџѝвао/истерџѝвадо, *испѝтџивао/испѝтџивадо* итд.

²³⁴ Даничић, Акценти, 69.

290. Глаголске именице изведене од глагола VI врсте једним делом сличне су акценатском типу датом у т. 289, али имају интересантан однос према истом акценатском типу у књижевном језику и према глаголима од којих су настале, нпр.

Трстенички говор: *забављање, заседање, набављање*

Књижевни језик: *забављање, заседање, набављање.*

У овој именичкој групи акценат је на месту где је дужина у књижевном језику без обзира на то што књижевни акценат не претходи непосредно слогу под дужином.

291. Даничићев акценат у *јеванђеље, Поморавље* у овом говору има акценат на месту дужине, али је акценат узлазан: *јеванђеље*; у *Поморавље* је силазан као у акценатском типу *зарукавље* (в. т. 291).

292. Именице средњег рода које проширују наставак са *н* или *и* имају разлика према истом типу у Даничића

Трстенички говор	Даничићев материјал
брáвче/брáвчѐта	брáвче/брáвчѐта
дѐте/дѐтѐта	дѐте/дѐтѐта
йсе/йсѐта	йсе/йсѐта
јајце/јајцѐта	јајце/јајцѐта
јуне/јунѐта	јуне/јунѐта
кљу́се/кљу́сѐта и кљу́се/кљу́сѐта	кљу́се/кљу́сѐта
па́рче/па́рчѐта и па́рче/па́рчѐта	па́рче/па́рчѐта
сви́нче/сви́нчѐта	сви́нче/сви́нчѐта

Напомена: о именици *јаје, јајце* в. т. 251.

Јединствена Даничићева група разбија се на неколико подгрупа у трстеничком говору:

а) Најбројнија је типа *брáвче/брáвчѐта*. Такав акценат имају и двосложне именице *гу́нче, кумче*; затим тросложне: *живи́нче/живи́нчѐта, ждрѐбѐнце/ждрѐбѐнцѐта, шѐлѐнце/шѐлѐнцѐта*.

б) Из ове групе се сасвим издваја именица и с е. Такав акценат имају још и *кѐрче/кѐрчѐта, блѝзне/блѝзнѐта*.³³⁵

в) Именице *кљу́се* и *па́рче* су акценатски дублети. Први тип спада у групу именица под *а*, други у групу под *б*.

г) И именица *деи́е* има донекле друкчији акценат од осталих. У генитиву/дативу/локативу не остаје дужина испред акцента.

Даничићев систем ' : ` , у трстеничком говору је или кратак: кратак, или дуг: неакцентована дужина + кратак акценат, или дуг: кратак, али с промењеним местом акцента.

293. Даничићев акценат у именицама *мајмунче, наконче*, у овом говору имају друкчији акценат: *мајмунче, на́кѐнче* (на́кѐнче).

294. Именица *ва́рошанче* такође не одговара Даничићевом акценатском типу. У овом говору је *ва́рдшанче*. Тако је уосталом и у мушком и у женском роду: *ва́рдшанин, ва́рдшанка*. Акценат је вероватно према *ва́рош*, па се повећавањем броја слогова при грађењу нових речи мења и акценат.

³³⁵ В. Акценти, 71.

295. Остале именице средњег рода у акценатском погледу немају битнијих разлика према књижевном језику, нпр.

Именице типа *село* остају с кратким акценатом у свим падежима једине и множине на истом месту. Акцент се једино мења у пару генитив/локатив множине, где је $\hat{}$, али на истом месту.

296. Тип *сено* и *месо* имају акценат без промене у једини. У множини *сена*, генитив/локатив *сѣна*, датив/инструментал *сѣнѣма*. Именица *месо* никада се не употребљава у множини.

Именички тип *одело*, *оуело* има такође акценатске односе као у књижевном језику.

297. Упоредивањем Даничићевог материјала и акцента трстеничког говора добија се доказ да је овај говор, а у ширем смислу и цео косовско-ресавски дијалекат, имао властиту еволуцију. У највише случајева јасно се уочава тенденција поједностављања акценатских односа. Једна од битнијих особина је тенденција везивања акцента за деklinациони или деривациони наставак.

И даље, тежња је да тај слог буде дуг без обзира на то да ли је у књижевном језику дуг или кратак.

Поред фонетских услова који су створили или стварају могућност појаве $\hat{}$ на месту кратког акцента, он је ту и због природе акценатских односа у овом говору: кратки акценат је у великом броју случајева повучен са улгиме. Ако се тенденција везивања акцената за ултиму ипак реализује, ту обично може бити само $\hat{}$.

Именице II врсте

298. Систем деклинационих наставака простији је у овом говору него у књижевном језику. У једини су синкретизовани генитив/датив/локатив:

Генитив: *ош куће*, од *Медвѣђе*, *ош Сѣјке*, ис *шѣдле*, ис *кошдре*, *кош сесѣре*, код *мајке*, ко *шѣђе* *жене*, *комад* *гибанице*, *комаш* *ѣгаче*, са *ѣрѣше*, с *крѣшке* итд.

Датив: *окрѣнѣ се сесѣре* В. Д., к *рѣкѣ*, *ошѣшо* ка *Мораве* Мед., *ошѣшла* к *ѣдне мајке* Миј.

дао *жене* *сѣ шѣо* је *имдао*, *ѣодаѣ* *мајке* В. Д., *ѣриѣдне* *комѣне*, *немо* *се ѣосле* *жѣлиш* *Млађе*, *Мије* *Дниѣћу* *ћерка*, *рѣко* *жене* В., *мде* *жене* *ѣѣраѣше* . . . *онѣм* *Јѣчићу* *жене*, *шѣдем* *дѣде* Т., *овѣзи* *сесѣре*, *кажем* *мајке* Т., *ошѣшо* *кући*, *мѣрам* *да* *кѣѣм* *једне* *жене*, *кажи* *шо* *шѣдем* *дѣди*, *ндси* *мде* *ћерке* Мед., *осѣѣѣво* *сѣ* *ћерки* В., *дѣвѣјки* *куѣѣла* *ндмешѣај* Т.

Датив је слободан или се употребљава с предлозима.

Локатив: *ради* у *Омѣшници*, у *једне* *куће*, у *задруге*, у *шѣђе* *куће* и *бѣшѣе*, у *ѣрѣше*, на *машѣне*, *овѣ* *шѣо* *бѣу* *ѣо* *ѣѣш*, *ѣо* *бѣрѣ* В., у *Осѣѣѣонице*, *ки* у *Медвѣђе*, *ради* у *фѣбрике*, *разбаѣали* *сѣ* *ѣо* *сѣбе*, *ѣо* *недѣље* *ће* *скѣдамо* *ѣокрѣѣѣч* *с* *лѣзе*, *ѣраѣѣла* *ѣо* *Јѣѣнке* В. Д.,

у ливаде, у сваке земље има закон, на какве си службе, на оне иш-
шићње све свила, све сиобанке осидвили на погаче Т., на оне ћу-
ирице, на мџише (на међи) Миј., види се по мајке како ће бидне
ћерка Миј.

Датив и локатив с наставцима као у књижевном језику све чешће
су у говору млађих, у говору старијих далеко ређе. Међутим, и старији
понекад употребљавају књижевне форме, нпр.

одазвали се држави, ради у Омашници, на Јасици, радио је млого
на Талијанки (пшеници) В. Д., на ладној земљи, уидишио ше у лажу Мед.

У говору млађих је несравњено више у употреби:

дао мајки (и мајци), куйио девојки, ирешио Дани, дднео жџни из
рдисиа . . . Миј., оишио к Морави Мед.

у Сугубини, у њиви, на аљни Т., има воденицу на Морави Мед.,
на кући дуйли ирбодри В. Д., од јуче скиће по Сиоиди Т. итд.

У говору старијих је, наравно, највеће фреквенције косовско-
ресавски локатив:

била по болница, по авлица осидвили кола Мед., поишрошио све по
кафана В. Д., само иде по слава Миј.

Старији посебно брзо усвајају књижевне форме именица које из
социолошких или других разлога добијају већу фреквенцију, понављају
се често путем разних средстава масовне комуникације, нпр. о д а з -
в а т и с е д р ж а в и. Израз је био у речнику конференција првих
поратних година, у доба откупа и акција. Ј а с и к а је опет спомињана
на разним састанцима јер је позната по борби у току другог светског
рата. Акција за сејање „Талијанке” унела је и књижевне форме у јез-
ик овог краја.

Овде треба додати да је утицај говора III зоне такође присутан.
У говору ове зоне постоје само књижевне форме локатива и датива.

Употреба примера код овиме кући посебног је карак-
тера. Вероватно је поступно усвајање књижевних облика створило
овакву мешавину у употреби. Сиудирдо кад и Вељи Беллићу ћерка посе-
сивна је форма датива. Датив кући наставак је меких основа ока-
мењен у прилогу, али је ушао у падежни систем као посебна форма.

299. Синкретизам генитива/датива/локатива обухватио је не само
облике, већ и прозодијске карактеристике (в. т. 310 и даље).

Према шест падежних облика у књижевном језику и дијалек-
тима који су му у основици, трстенички говор има пет.

300. Објашњење синкретизма генитива/датива/локатива већ је
одавно дато. Реч је о укрштању бивших палаталних и тврдих основа.
У генитиву финално -е је од -џ, у дативу и локативу од -џ. Дужина у
генитиву је стара. Пренета је аналогичном и у остала два падежа у изве-
сним типовима именица. Наставак -е за генитив особина је и књижев-
ног језика и великог броја српскохрватских дијалеката. Усвајање
е < џ за датив и локатив у складу је с врло великом доследношћу у
змени џ са е у косовско-ресавском дијалекту.

Вокаџив

301. У говору старијих људи вокатив има два наставка од могућа три у књижевном језику: *-о* и *-а*.

Све именице женског и мушког рода образоване деривационим наставком *-ица*, а које обележавају лица, имају наставак *-а*, као у номинативу:

Аница, Драгица, Маѝрица, Миѝлица, Јѝлица, Сиѝаница, Затим, Вукоѝца, Дѝбрица, Бѝрица, Милоѝца, Радоѝца итд.

Именице типа *бѝлавица, дечѝца, глѝдница, маѝзница, мѝченица, оѝдрѝвница, ѝрѝѝлица, ѝѝјѝаница, свѝђалица, ћѝркица* и др., имају и наставак *-о*. У говору млађих, наравно, много је чешће *-е* под утицајем књижевног језика.

Именице *ѝбаѝица, бѝјаѝица, буреѝица, виѝица, влаѝика*, имају алтернативно *-а* и *-о*. Први наставак је далеко веће фреквенције. Овом типу припада већи број именица, нпр. *Ниѝлица, раѝиѝица, саѝиѝица, судѝица, скѝлеѝица, сиѝлеѝица* и др.

Именица *ѝѝѝа* има искључиво *-о* кад је у овој форми. Интересантно је да је овакав наставак увек кад се употреби ознака поштовања или друго испред именице: *госѝѝѝѝѝ ѝѝѝѝѝ, дче ѝѝѝѝѝ* итд. Иначе је то именица друге врсте и тада има искључиво вокатив са наставком *-е*, као и у другим именицама ове врсте.

Вокатив је овакав у целом косовско-ресавском дијалекту. Колебања и разлика има једино код именица на *-ица* у косовско-метохијском говору.³³⁶ Наставак *-а* у именицама овог типа има широку ареу распрострањања. Познат је и чакавским говорима, херцеговачком дијалекту³³⁷, црногорским говорима итд.

Именице настале деривационим наставком *-ѝња*: *Бѝлѝња, глѝвѝња, нѝсѝња, Сиѝвѝња, Шѝрѝѝња* итд., у вокативу имају наставак као у номинативу. Међутим, постоји једна изузетна особина. Ако именица служи као име вола или краве, нпр. *Бѝлка, Сиѝвка, Шѝрка* итд., за вокатив се поред пуне употребљава и знатно редуцирана форма: *Бѝл, Бѝљ, Руѝ* (Руѝка), *Шѝр* и др.

302. Најосновније одлике структуре именица ове групе у једнини су следеће:

а) *номинаѝив*: *-а*

б) *гениѝив, даѝив, локаѝив*: *-ѝ* или *-ѝѝ*. У локативу још постоји и спорадична појава *-и* код старијих, а врло честа употреба овог наставка у говору млађих.

в) *акузаѝив*: *-у*

г) *вокаѝив*: *-а* или *-о*, и сасвим ретко наставак *-е*

д) *инѝѝруменѝѝѝѝѝ*: *-ѝм* или *-ѝмѝ*

³³⁶ В. Речник Глише Елезовића. О томе говори и проф. М. Стевановић, Бяковица, 104.

³³⁷ В. Д. Вушовић, Ист. Херцег., 36.

Остале одлике једнине

303. У вези *предлог* с + *аирибуи* + *сиран* употребљава се ова форма која је у језичком осећању представника овог говора облик именица *сирана*.³³⁸ Ово је констатовано више пута у везама следећег типа: *с ове сиран*, *с оне сиран*, *с ње сиран*, али не и у вези с облицима других речи, нпр. *с мде сиранџ*, *с његде сиранџ* итд. У говору Дубровника, такође је констатована ова појава.³³⁹

304. Именице *чезе*, *виле*, *рогуже*, *грабуље*, *дрбмбуље* имају у овом говору и једину и множину. Исто је тако и сименицом *ндвина-ндвине*.

Множина

305. Као и код именица I врсте идентични су генитив и локатив: *ддошо од оваца*, *идшо од оне кућа* В. Д., *који ирве кућа* Т., *из њива код Мдраве* Мед., итд.

скиће њо жєна, *иушиили су и њо њива*, *јури њо оваца* Мед., *иушиили и да скићу њо мвада* В. Д., *њо вадан се вуче њо сокака* и *шуже кућа* Т., *лом се њо оне гудура* В., *била њо болница* Мед., *њо авлица осидвили кдла* Мед., *њошрошдо све њо кафана* В. Д., *само иде њо слава* Миј.

кад у Шумарица Миј., *бил се њосакривдли у оне кдшара*, *жње муар у шуже њива* В. Д., *у шуже бакча* Мед.

на оне луде глава . . . Миј., *на кдшуља свуд навєждне* . . . В.

306. Генитив/локатив знају само за један деклинациони наставак. Тенденција је да се консонантске секвенце не разбијају. Уколико се разбијају, јавља се алтернација *в/а*:

двдєз банака Т., *сиб њи мајака*, *сиб бджи мајака* В., *у ње фамлице њма њеи* Миланка (од Миланка) В. Д., *набрао ддсиа босиднака* (врста крушке) Мед., *сиремдла ддсеи чєрага* (за удају) Миј.

Има случајева кад се секвенце не разбијају, али се у том случају не употребљава наставак *-и*, већ облик за номинатив/акузатив:

ддо ддсеи кдчке шећера Миј., *њма њамо мдго букве* Мед., *њма мдго цркве* В.

307. Именице *идиња*, *слуиња*, *ираиња* и сл. у множини се обично не деклинирају. Неке од апстрактних именица имају само један облик и за једину (в. т. 531).

Именица *молба* ретко се деклинира, а кад се употреби облик генитива, онда је *мдлаба*.

³³⁸ О пореклу ове форме в. Рјечник ЈАЗУ. Тамо је наведено и у којим се случајевима употребљава.

³³⁹ В. А. Белић, Историја српскохрватског језика II/1. Друго издање. Београд 1962, 51.

308. Према томе, синкретизовани су следећи падежи:

- а) номинатив, акузатив, вокатив: -е
 б) генитив, локатив: -а̇ или -а
 в) датив, инструментал: -ама

Гласовне алтернације у основи

309. Потпуно је ликвидирана алтернација *к, г, (х)* са *ц, з, с* у дативу и локативу синг:

на рѹкѣ, мајке, на ногѣ, у Пѡжеге, снаѣ.

То се односи на случајеве кад се јавља наставак *-и* у овим падежима под утицајем књижевног језика или говора III зоне: *мајки, девјки, на девѡјки, у Пѡжеги*. Резултати ових алтернација испред деривационих наставака такође нису стабилни. Јављају се форме:

рукеѡйна, ногѡйна, Полкеѡйна, рукеѡца, ногѡца, мајкица, снајкица.
 Поред ових постоје и облици као и у књижевном језику.

Акцентна̇ именица II врсте

310. Неке од акценатских особина ове именичке врсте већ су регистроване (в. т. 299). Овде се спомињу и ти случајеви јер има извесних интересантних појединости, а и да би се дао целовит систем.

Двосложне именице ове врсте имају, пре свега, јасно издиференцирана два типа. Ако изузмемо преношење акцента и питање преношења дужина, ситуација у најосновнијим цртама одговара књижевном језику.

Прво, именице са силазним акцентом на иницијалном слогу задржавају тај акценат у свим падежима сем у генитиву/локативу множине:

Једнина		Множина	
Н.	рѡба	Н. А. В.	рѡбе
Г. Д. Л.	рѡбе	Г. Л.	рѡба
А.	рѡбу	Д. И.	рѡбама
В.	рѡбо		
И.	рѡбом		

Тако је и с другим именицама овог акценатског типа. Неке именице, којима се разбија консонантска секвенца, могу имати исти акценат и у генитиву/локативу множине:

гѡска-гѡсака, ѡѡѡка-ѡѡѡака, кѡѡља-кѡѡља, бѡква-бѡква, вѡѡра-вѡѡара, ѡѡсма-ѡѡсама.

Друго, именички тип с дугосилазним акцентом има овакве акценатске односе:

Једнина		Множина	
Н.	ћурка	Н. А. В.	ћурке
Г. Д. Л.	ћурке	Г. Л.	ћурака
А.	ћурку	Д. И.	ћуркама
В.	ћурко		
И.	ћурком		

Овај акценатски тип је релативно бројан, нпр. *мајка*, *Пёрка*, *Рајка*, *сѣнка*, *сѣмка*, *сламка*, *шрѣвка*, *шљивка* (шљивовица).

Тако се акценатски понашају и вишесложне именице: *Медвећанка*, *Слободанка*, *чишанка* и сл.

Из ове групе изузимају се именице без консонантске секвенце на крају основе, нпр. *џрѣља*, које у генитиву множине имају \wedge . Таква је именица *џрѣља*, али је она у реткој употреби.

311. Именице с ликвидираним окситонезом имају следеће типове:

а) Н.	рука	Н. А. В.	руке, рѹке
Г. Д. Л.	рѹкѣ	Г. В.	рѹка
А.	руку и рѹку	Д. И.	рукѡма
В.	рѹко		
И.	рѹком		

Напомена:

1) Пада у очи тежња да се елиминишу облици са \wedge с изузетком вокатива једнине и множине. Акузатив једнине и номинатив/акузатив множине су обичнији са \wedge .

Тако се акценатски понашају, пре свега, све именице које код Даничића имају дугосилазни у споменутиим падежима:

војска, *гламља*, *глава*, *грѡна*, *грѣда*, *душа*, *зима*, *џѣша*, *рука*, *среда* и др.

Међутим, акузатив једнине је увек са \wedge , сем у именица *глава*, *душа*, *рука*, које могу имати и \wedge .

Дугоузлазни акценат у акузативу имају и све именице које у Даничића могу имати алтернативно \wedge и \wedge' : *брада*, *врба*, *клуѡа*, *сиѣна*.³⁴⁰

Сва је прилика да је поред тежње за уједначавањем система, у овом случају имала утицаја и аналогија према већој групи именица типа *слѹга*, *шѡрба*, које у акузативу сингулара имају увек \wedge' .

2) Повећавање броја слогова у инструменталу и дативу множине аутоматски условљава и промену акцента у овом типу именица.

3) Интересантно је да напореда с тенденцијом ликвидације облика са \wedge , постоји тежња да се \wedge' утврди у генитиву, дативу и локативу, нпр. поред *брѡдѣ* и *брѡде*, *главе*, *снаге*, *слѡне* итд. Овде аналогија потпомаже уједначавање система. Ево неколико примера који илуструју наведене закључке:

удѡрио га у главу, *џѡла му на рѹку*, *оџишио је на сиѡрану*, *на мѡу душу*, *на ову зиму*, *у браду*, *узѡма на снагу*.

³⁴⁰ В. Акценти, 4—5.

Тако исто и у номинативу множине:

главе су ви гдле, убиле ве сирéле, целу ндћ су севдле муње, слане убйше ово мало ш. љива итд.

312. Посебно је питање вокатива. Акцент у овом падежу се не мења. Промену квалитета акцента у акузативу по правилу не повлачи и промену у вокативу: *војску-војско, душе-душе, душу-душо, куму-кумо, ирице-ирице* и др.

Треба напоменути да је процес уједначавања система акцента падежа једине обухватио и придеве у атрибутој функцији уколико је акценат идентичан с именичким:

изубйћеш шу луду главу Т., иружи ми шу ивду шврду руку Миј., разбйћу ши шу седу главу В. Д.

313. Успостављање идентичних прозодијских односа у генитиву/дативу/локативу једине и генитиву/локативу множине, као и у дативу/инструменталу, потврђује тенденцију овог а и других косовско-ресавских говора да морфолошка хомонимија буде праћена и прозодијском идентификацијом. Морфолошка структура формирала се синхронизовано с прозодијским процесима.

Зи овим процесом следи и други:

Успостављање идентичних прозодијских, али не и морфолошких односа у пару номинатив/акузатив једине: номинативу/акузативу множине, који су идентични и морфолошки.

314. Тросложне и вишесложне именице имају још чвршће фиксирани систем акценатских односа, нпр.:

а) Н.	девџка	Н. А.	девџке
Г. Д. Л.	девџке	Г. Л.	девојакá
А.	девџку	В.	девџке, девојке
В.	девџко и девојко	Д. И.	девџкама
И.	девџком		

Велик број именица овог акценатског типа је овакав. Међутим именице типа *Дренџка, Мијајлџка, Сйџањака, Сйубáлка, лубџка* итд., у једини имају искључиво овакав акценат. У множини га мењају у кратки све именице у којих се консонантска секвенца разбија: *Дренџкака, Сйџањака* и др., али само у пару генитив/локатив. У свим осталим падежима множине остаје њ.

б) Сличне акценатске односе има и акценатски тип вишесложних именица с кратким акцентом:

бундџа, бундџе, бундџу, бундџо, бундџом
бундџе, бундџа, бундџама

Напомена: наводе се само заједничке форме за све синкретизоване падеже.

в) Постоји затим тип који у пару генитив/локатив множине има разлика према осталим падежима:

рогуља, рогуље, рогуљу, рогуљо, рогуљом
рогуље, рдогуља, рогуљама

У овом акценатском типу интересантно је да се у генитиву/локативу акценат нормално помера за један слог напред, уколико је на другом слогу, а за два слога унапред, уколико је на трећем слогу од почетка речи:

берачица-бѢрачица, бубуљица-бубуљица, везачица-вѢзачица. Исто тако је и у именицама воденица, главница, другарица, ђавољца, њауница-иђуница, грумуљица, играчица, кољачица, косачица, мајмунџа, ножица, њакосница, њевачица, ружица, чобаница и др.

Нема промене у акценту ових падежа у именицама типа *ѢријаиѢ-љица, учииѢљица*, дакле ако је акценат на основи.

г) Постоји још једна разлика према књижевном језику која обухвата велик број именица.

Даничић³⁴¹, а и проф. А. Белић³⁴² наводе да у књижевном језику постоји извесна група тросложних именица са ´ на пенултими, која у вокативу и акузативу јединине и номинативу/акузативу множине имају " на иницијалном слогу, нпр. *будала-будалу-будало, будале* (множина). Тако се понашају, нпр.:

аждаја, бајина, брзина, висина, врућина, госиода, даљина, дубина, дужина, живина, ледина, рудина, чистиџина, шириџина, њланиџина, сланиџина, зтим именице греоџа, глувоџа, лејоџа, срамоџа, скујоџа.

У трстеничком говору све ове именице у споменутом падежима имају кратки акценат на пенултими: *лејџина-лејџину-лејџино, лејџине; лејџџина-лејџџину-лејџџино, лејџџине.*

Од именица изведених на *-ина* само две у генитиву јединине могу имати акценат на наставку: *џланинѢ, сланинѢ*, мада и оне чеџиѢ имају, као и остале, акценат на пенултими. Што се тиче именица на *-оџа, -оџа* обично имају дуги акценат на наставку, а ређе кратки на пенултими:

од греоџѢ, глувоџѢ, лејоџѢ, срамоџѢ, скујоџѢ

Именице на *-ина* у великом броју имају акценатске дублете у генитиву и локативу множине:

долџина-ддџина, лејџина-лѢдџина, џланинѢ-џлџина, али само *бајина*.

С друге стране, именице на *-оџа, -оџа*, кад имају множине, имају јединствен акценатски тип:

лејџџѢ, срамоџџѢ, греџџѢ итд., али само *аждаја, будала*.

Као што се види, други именички типови мењају акценат.

³⁴¹ Акценти, 10—11.

³⁴² В. Историја српскокрватског језика, књ. 2/1: Речи са деклинацијом, Београд 1962, 44—45.

315. Именички тип *вдда*, *гдба* у номинативу-акузативу-вокативу има кратки акценат на основи: *вдда-вдду-вддо*. У генитиву/датову/локативу има акценат на наставку: *водѣ*, инструментал *водѣм*. Колебања постоје у именици рђа, која може имати акценат и на основи и на наставку у генитиву/датову/локативу и инструменталу.

Поред тенденције да се акценат утврди на наставцима у појединим случајевима, овде је потребно напоменути да постоји тенденција да се генитив, датив и локатив једине поред акцента *воде*, утврди акценат номинатива, па се јавља факултативно: *вдде-водѣ*, *жѣне-женѣ*, *зѣмља-земљѣ*, *ндге-ногѣ*, *сѣсѣре-сесѣрѣ*, *кѣзе-козѣ* и др.

У множини, међутим, ова група именица понаша се неједнако.

У номинативу/акузативу/вокативу све имају акценат као у номинативу једине. Међутим у генитиву и локативу множине постоје два типа:

а) *дасѣка*, *земља*. Овако је у свим именицама које разбијају консонантску секвенцу (наравно, ово се односи на оне које имају множину). Тако је и са именицама *ѣгла*, *ѣгра*, *мѣшла* и у неких других које немају консонантску секвенцу: *вдда*, *бѣа*, *змѣца*, *мѣа* итд. Ово је особина и црногорских говора.

Неке од ових именица могу имати алтернативно акценат на наставку или на основи: *дасѣка-дѣсака*, *мѣшла-мѣшала*.

б) Именице типа *гдба*, *жѣља*, *рђа*, *сѣза* имају у генитиву множине $\hat{}$ на основи.

У пару датив/инструментал множине ове именице се такође деле на две групе: једне, које имају акценат на првом слогу, нпр. *вддама*, *гдбама*, *дѣскама*, *жѣљама*, *змѣцама*, *рђама*, *сѣама* (сохама), *сѣзама*; друге, имају акценат на другом слогу од почетка, нпр. *женѣма*, *иглѣма*, *козѣма*, *мѣшлѣма*, *децѣма* итд.

Из ове групе потпуно се издваја именица *вајда*, која има акценат $\acute{}$ *вајда* и понаша се акценатски као акценатски тип *ѣрава*, нпр. *вајда*, *вајдѣ*, *вајдѣм*.

316. Именица *грѣница*³⁴⁵ има друкчији акценат у овом говору: *грѣница* и такав остаје у свим падежима једине.

Као што се види, разлике према књижевном језику мање су него у именица I врсте, али их ипак има. Најбитнија је, свакако, тежња да се елиминише тип с покретном алтернацијом: *грѣна-грѣну-грѣне*.

За све групе и акценатске типове који овде нису споменути карактеристично је само да имају разлике у границама општих диференцијација које постоје између дијалеката који су у основици књижевног језика и овог говора. То су два дијалекатска типа с посебном еволуцијом, али са заједничком осномом. Према томе разлике се могу посматрати у паралели; механизам односа је скоро увек предвидљив.

³⁴⁵ В. Даничић, Акценти, 9.

Именице III врсте

317. О именицама III врсте објављен је посебан чланак.³⁴⁴ Материјал за тај рад највећим делом је из ове дијалекатске зоне. Нема других значајнијих података који би друкчије осветлили овај проблем. Овде ћемо навести само неке моменте карактеристичне за именице ове врсте у зони Трстеника и косовско-ресавском дијалекту.

318. У споменутом чланку констатовано је да ова именичка врста, иначе најмање деклинабилна и у књижевном језику, има још мање облика у овом говору. Пре свега, не постоје два облика за инструментал јединине. На тај начин ликвидирана је добро позната репартиција и могућност диференцирања неких односа у оквиру инструментала. Падежни систем је овакав:

Н. А.	ра̑дос
Г. Д. В. И. Л.	ра̑дости

У инструменталу с м̑дом ра̑дос̑ти. Наставак -у очуван је само у прилогу н̑д̑ћу, а према томе и д̑а̑њу.

319. Велик број именица ове врсте има колебања у роду. То је нарочито уочљиво у неким падежима, посебно кад су у вези с атрибутом, или кад конгруирају с именским делом предиката, нпр.

к̑р̑в му њ̑д̑шо на н̑с, њ̑д̑шо њ̑и к̑р̑в на н̑с, д̑а ми њ̑а с̑ В., умор̑ио ме ж̑е̑ћ, дод̑а̑ц ми њ̑а с̑, за њ̑а р̑е̑ч̑ ћу га л̑у̑им сас к̑с, ле̑ио ж̑и̑в̑им сас в̑а̑с В. Д.

Колебања у овом смислу су готово у свих именица ове групе.

Неке од именица ове врсте употребљавају се и с наставком именица I и II врсте: *к̑р̑в̑ем-к̑р̑в̑ом, с̑б̑љем-с̑б̑љом, м̑а̑ш̑и̑ћем-м̑а̑ш̑и̑ћом* и др.

Именице ове групе нису ни онолико бројне као у књижевном језику. У говору се избегава деклинација. Чешће се употребљава описна конструкција са обликом номинатива, односно акузатива, а ређе неки други падеж.

Чешће су у употреби именице које обележавају материјалне предмете, ређе оне које обележавају апстрактне појмове. Код ових других најчешће су у употреби оне које се непосредно тичу човекове егзистенције:

м̑ла̑дос, с̑и̑а̑рос, ж̑а̑лос, љ̑убав, см̑р̑ти̑. У последње време повећава се фреквенција именица *в̑а̑с, св̑е̑с*, што је условљено извесним социолошким факторима.

Један део ових именица познатих књижевном језику овај говор уопште нема, нпр. *њ̑лесан, об̑и̑ше̑љ, разбор̑и̑ш̑и̑ос̑и̑, м̑р̑ес̑и̑, лас̑и̑, њ̑вар, кро̑ш̑и̑ос̑и̑, њ̑анкос̑и̑, сладос̑и̑, об̑јек̑ти̑вност̑и̑, несмо̑јренос̑и̑, њ̑ре̑ш̑ера̑нос̑и̑* и др.

Именица *б̑ла̑годет̑и̑* употребљава се само у номинативу: *њ̑ио је ј̑едан б̑ла̑годет̑и̑* (или то је ј̑една б̑ла̑годет̑и̑).

³⁴⁴ В. Мој чланак, О проблему именица III врсте у неким штокавским говорима. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске IV—V, Нови Сад, 156—163.

Већ је речено (в. т. 245) да у овом говору не постоји велика група колективних именица на *-ад*, познатих неким другим штокавским дијалектима.

320. Именица ствар у номинативу/акузативу множине има факултативно *-е* или *-и*:

сѣѡѣ ли ѿи ѿѣ сѣвѡре? Мед., *ѿродѡмо сѣвѡре*, да *куѿим сѣвѡре?* В., *ѿма сѣвѡри* Мед.

Партитивни генитив и бројна конструкција ове именице, а и осталих, има редовно наставак *-и*. У тим конструкцијама нема мешања с именицама других врста:

дѡ ми мѡло сѡли, *дѡвѡ кѣла сѡли*, *изѿшло мѡдо крѡви*, *нѣмѡи ѿѡмѣи* у *глѡвѣ*.

321. Именице *вѡш* и *лѡж*³⁴⁵ у овом говору постоје само по II врсти: *вѡшка*, *лѡжа*. У изразу *увѡѿио сам ѿѣ* у *лѡжи* ова именица је само привидно по III врсти. Реч је о књишком локативу од *лажа*.

И именица *буѿа* постоји само по II врсти.

322. Маѿа група именица разликује се и у роду и акценатски од јединствене Даничићеве групе:

Трстенички говор	Даничићев материјал
јесѣн	јѣсѣн
крмѣљ	крѡмѣљ
мочѡр	мѡчѡр
нѣкрс	нѣкрст
павѿт	пѡвѿт ³⁴⁶

Сем именице *јесѣн*, која је у овом говору чешће мушког него женског рода, све остале су мушког рода.

У множини ова именичка врста има наставке као у књижевном језику с разликама карактеристичним за генитив/локатив. Наставак *-ју* очуван је само у рудименту: *очѿцу ми*, *из уѿиѿцу му излѡзи* . .

Акцентнаѿ именица III врѣиѣ

323. Именице *влѡс*, *рѡж* (чешће ражанѿиѡца и ржанѿиѡца по II врсти)³⁴⁷, *сѡѡс*, *цѣв*, *чѡс* у свим падежима једнине имају акценат као у номинативу. У повећаном броју слогова према номинативу у II зони јављају се $\hat{\ } и \sim$.

У множини се ове именице ретко употребљавају, а кад је имају, акценат је овакав: Н. А. — *рѣчи*, Г. Л. — *рѣчи* и *рѣчи*, Д. И. — *рѣчиѡма*.

324. Именица *сѣвѡр* има још само у акузативу једнине акценат као у номинативу. У осталим падежима је $\acute{\ } : сѣвѡри$. У множини: *сѣвѡри*

³⁴⁵ Даничић наводи само облике *лѡж-лѡжи*. В. Акценти, 79.

³⁴⁶ В. Акценти, 81.

³⁴⁷ У Даничића *рѡж* и *чѡсѿ* спадају у други акценатски тип В. Акценти, 79.

и *сѣвѣри* — у номинативу и акузативу. У генитиву и локативу *сѣвѣри*, а у дативу и инструменталу *сѣвѣрѣма*.

325. Именице типа *кѣс-кѣсѣи*, *кѣв-кѣви*, *нѣв-нѣви* имају овакве акценатске односе: у номинативу и акузативу $\hat{}$, у осталим падежима једине ". У множини је *нѣви-нѣви-нѣвима*, *кѣсѣи-кѣсѣи-кѣсѣима*.

Именице на *-ос(ѣ)*: *жѣлос*, *лѣдос*, *мѣдос*, *рѣдос*, *сѣдрос* имају понекад акценат као у књижевном језику. У локативу је врло често у *жѣлѣсѣи*, у *болѣсѣи*, у *мѣдѣсѣи*. Понекад се и у осталим зависним падежима са истим наставком јавља акценат као у локативу. Тако је остварена делимитација: морфолошки идентичан пар има различит акценат према осталим падежима који имају различит падежни наставак.

326. Именица *ѣмѣи* има локатив у *ѣмѣи*, а поред тога и у *ѣмѣи*. У изразу *ѣи нѣси* у *ѣмѣи* (нѣси свѣстан шта радиш) акценат је само овакав.

Придеви

327. Граматичке и структуралне особине придева имају све основне елементе као у дијалектима основице књижевног језика. Разлике су само у појединостима. Најосновније особености су ове.

328. Постоји процес елиминисања разлика у наставцима одређеног и неодређеног придевског вида. Процес је познат већем броју наших дијалеката и то је релативно стара особина. Настанак процеса у овом говору везан је за поступно губљење разлика у видској диференцијацији, али то још није завршен процес, нпр.:

ѣи ѣакѣ дѣбар чѣвек ѣа да ѣогрѣшиш, ѣрѣшо онѣ лѣи мѣмак, В., ѣосѣко онѣ дѣбеѣ брѣс, ѣзни ѣи ѣѣ сѣдѣр кѣѣѣи, кѣѣжу да ѣрѣдѣо онѣ нѣв ѣлѣѣ Т., лѣѣо мѣѣ дѣѣѣ, нѣѣшо на рѣѣв ѣѣѣ ѣа . . . Мед., дѣѣи ми ѣѣ сѣдѣр ѣѣѣѣѣ да у ѣѣму мѣѣѣ набѣрѣм В. Д., кѣѣи си дѣѣѣѣѣ да ѣѣѣ ѣѣ сѣдѣр дѣѣѣѣѣ рѣѣни! Миј.

ѣѣѣи нѣѣѣи кѣѣѣѣѣ ѣа ѣѣѣ ѣѣѣ свѣѣк глѣѣѣѣѣ (уопште) Мед. Исказ се не односи ни на какав одређени капут.

Облици неодређеног вида у позицији за одређени релативно су чести у говору. Одређеност је имплицитна из целог контекста. Обично су други, најчешће заменички облици, носиоци одређености. Процес је у тој фази да морфолошки обе форме могу бити носиоци одређености. Обрнуто је врло ретко. То јасно указује на оријентацију процеса.

У номинативу, а евентуално и у акузативу, све више преовлађују форме неодређеног вида. Одређени вид се поступно елиминисе.

У зависним падежима, са изузетком акузатива кад је уз именицу која обележава нешто неживо, према независним падежима јасно је омеђена делимитација: за зависне падеже усвајају се форме одређеног вида и за позиције неодређености. Процес је при крају као што се види и из следећих примера:

Пецо Асим и Бранислав Милановић сматрају да су такви компаративи настали наставком *-ји* „као живљи, грубљи, дебљи“.³⁶³ Наш материјал никако не би ишао у прилог последњем мишљењу. Наиме, образовања компаратива су или са *-ши* или *-еџ*, а врло ретко су настали наставком *-ји*. Узајамни утицај и мешања прва два наставка су евидентна, број придева с компаративом на некадашње *-ји* је врло мали. Према томе речење није у овоме. Посебно се то не може тврдити за компаративе типа *јамеиџеџ*, који никако нису ни због самог изговора могли образовати компаратив на *-ји*.

Ивићево мишљење је убедљивије. За трстенички говор се може претпоставити мешање употребе наставака *-еџ* и *-ији*, па је тако за неке придеве усвојен компаратив с јотованим консонантом основе.

Има и примера који се могу протумачити деловањем асимилативних или дисимилативних процеса, нпр. *имућњеџ-имуиџеџ*.

Један део придева који у књижевном језику имају компаративни наставак *-и*, у овом говору се употребљавају алтернативно с наставцима *-еџ* и *-ши*:

бџши, бџкши, глџши, глџиши, жуџиши, љуџиши, њлџши, црџши, висџши, шуџиши.

Три придева из ове групе забележена су само с компаративом на *-ши*: *бџши, сџши, црџши*.

Наравно, само овај наставак имају и придеви *лџи, лџк, мџк*.

Из ове групе има један део придева од којих се чује само компаратив с наставком *-и*: *дџши, јџи, брџши, шврџи, блџши, луџи, слџи*. Наравно, историјски је овде био наставак *-ји*.

Овај наставак алтернативно имају и следећи придеви који у књижевном језику имају компаратив на *-ији*:

врџиши, врџиши, гдџиши, зрџиши, здрџиши, здрџишега, крџиши, ндрџиши, њрџиши, њуџиши, сџдрџиши, сџдрџише, слџиши, слџиши.

336. Деклинација компаратива има наставке меке промене као и у књижевном језику:

Једнина м. и ср. рода		Множина	
Н.	новџи, новџе, новџ	Н. Г. Л.	новџи
Г.	новџега, новџа	Д. И.	новџема, новџа
Д. И. Л.	новџем, новџм	А.	новџе, новџ
А = Н. или Г. новџе, новџ			

За средњи род наставак у множини за номинатив/акузатив је нормално *-а*.

Компаративни придева женског рода

Н.	новџа	Н.	новџе
Г. Д. Л.	новџе, новџ	Г. Л.	новџи
А.	новџу	Д. И.	новџема, новџа
И.	новџом	А.	новџе, новџ

³⁶³ В. Левачки говор, 198.

Н а п о м е н а: у дативу и локативу женског рода има понекад употребе компаратива карактеристичног за овај дијалекат + додатни наставак *-оу*:

новџоу, згоднџоу, њамеињџоу, слабџоу, сѣарџоу и сл.

Наставак је свакако усвојен према облицима женског рода заменице за 3. лице: *њ о ј*. Остале заменице у овим падежима имају карактеристичне косовско-ресавске наставке.

Компаратив на *-ши* у једнини има деклинацију као придеви одређеног вида, нпр.

Н.	глѹпши
Г.	глѹпшега
Д. И. Л.	глѹпшем
А. = Н. или Г.	

У множини, међутим, у пару генитив/локатив наставци су чешћи као у књижевном језику:

нисам виџо глѹпши љѹџи, даџ му од лејши јабука, од сѹвши дрѡа је бџља ракиџа (испечена), али и нѣма ниџде лејше девџака ки у Глеџићу, оџ сѣарџе дрѡџа, сѣињџе ш.љиве, из дубџкше ѡѡѡџа, од млађе љѹџи итд.

Н а п о м е н а: у говору су овакви облици у множини врло мале фреквенције и тешко је утврдити тачан однос употребе ових форми од свих придева овога типа.

337. Историјско објашњење структуре компаратива косовско-ресавског дијалекта је јасно. Наставак *-џи* је од *ѣ + и > џи*. Настанак ове категорије компаратива везан је, дакле, за доследну замену *ѣ* са *е* у овој зони.

Ова промена се може пратити у споменицима средњег века.³⁵³ Није лако, међутим, утврдити кад је дошло до редукције финалног *-и*.³⁵⁴

Наставак *-ши*, као што је познато, из зависних је падежа. Из материјала који је раније регистрован у радовима о овом дијалекту не види се сасвим јасно како је разграничена употреба наставака *-џи* и *-ши*.³⁵⁵ Глиша Елезовић у свом Речнику спомиње готово све примере који су нађени и у трстеничком говору.³⁵⁶ Ни из његовог материјала не види се јасно да ли ови придеви имају искључиво *-ши* у компаративу, сем наравно, у *лакши, лејши, мѣкши*.

Карактеристично је да у трстеничком говору овај наставак у садашњој фази имају само неки једносложни придеви. Даље, да се у већини тих придева овај наставак јавља алтернативно са *-џи*, да наставак

³⁵³ Сматра се да је почетак процеса замене *ѣ* са *е* у XII или XIII веку. В. А. Белић, Основи историје српскохрватског језика I, Београд 1960, 87.

³⁵⁴ У ћирилским текстовима средњег века пише се *-и*. Тако је углавном до Вукових реформи.

³⁵⁵ В. А. Белић, Народна енциклопедија СС IV, 1072. Овде се спомињу само неколико примера с компаративом на *-ши*.

³⁵⁶ В. примере у наведеном Речнику.

-*ец* има већу фреквенцију. Најзад, да у говору млађег света све више преовлађују књижевне форме.

Пут оваквог процеса одлучила је по свој прилици бројнија група придева која гради компаратив с наставком *-ец*. Отуда се и на једно-сложне форме аналогном пребацује овај наставак: *жуиџец*, *глуиџец*, *илавец* итд.

338. Будући да послеакценатске квантитативне опозиције не постоје, остају само компаративни наставци и евентуално остале прозодиајске алтернације као сигнали за обележавање дистинкције у компаративу. Понекад се врши потпуна морфолошка идентификација с облицима позитива: *сиџре* : *сиџре*, па тако остају само прозодиајске алтернације као обележја диференцијалности.

339. Ретко се јавља компаратив у форми *џо* + *комиџаџив* или позитив: *џддебео*, *џддебље*, *џддебља*, *џдџањи џруџ*, *џдмлађи чдвек*, *дџи му мало џдбоље вино* (примери су нађени у селима обе зоне, али више у I зони).

Ослонац за овакво формирање компаратива је призренско-тимочки дијалекат. Међутим, како се значење ових форми осећа, не може се рећи да је овај компаратив идентичан с обичним компаративима. Овде је реч о некој врсти међуградиције, неке врсте изоптренијег диференцирања:

дџи ми мало џдџањи џруџ = *мало џањи него обичан џдбоље вино* = *боље него иџио се обично даје*

Интересантно је да Пецо Асим и Бранислав Милановић не констатују постојање оваквог типа компаратива у Левчу.^{3.7} Међутим, у левачким селима чији је говор ушао у овај рад компарација оваквог типа постоји.

Суџераџив

340. Творба суперлатива је на истом принципу као и у књижевном језику: *суџераџивна морфема нај-* + *комиџаџив*.

наџдбљи, *наџслабеа*, *наџбелши*, *наџлеџши*, *наџмлађа*, *наџслађа*, *наџгоре*, *наџјаменџне*, *наџсиџарши*, *наџбелшега*, *наџмлађем*, *наџвисокиџа*, *наџмлађец*.³⁵⁸

Једна од разлика према књижевном језику је што морфема *нај-* има понекад слободно место испред енклитике:

наџ ми е бдље унуџтра Т., *наџ ми е гдре кад мџрам да чџкам* В., *наџ-џи леџши ова сџн*, *наџ џи е сигурне овуде* Мед.

³⁵⁷ О овом питању в. Левачки говор, 198 и литературу која је тамо о овом питању наведена.

³⁵⁸ Ова особина постоји и у материјалу који је сакупио Т. Бушетић у Левчу. В. Народне песме и игре са мелодијама из Левча, СЕЗБ III (1902) — *наџмлађија*, 80.

341. Постоји један пример суперлатива од радног глаголског придева, али је, у ствари, такав облик направљен префиксацијом глагола *волеи* и суперлативне морфеме *нај-*: *шијд би најволела?* Т., *најволи да скиће* В. Д. Ово је познато целом говору Левча³⁶⁹, а постоји и у III зони.³⁶⁰ То је познато и књижевном језику.

Акцентаӣ придева

342. Придеви као и остале врсте речи имају знатно упрошћенију акценатску структуру него у књижевном језику. Ова ситуација је не само резултат факта што овај говор има мањи број акцената, па према томе и мању могућност бројно истих диференцирања, већ је и посебан развитак акценатских односа у овом дијалекту у извесној мери условио овакву акценатску слику.

343. О акценту као диференцијалном елементу за разликовање одређеног и неодређеног вида већ је говорено (в. т. 328).

344. Неке групе придева имају устаљен акценатски однос према Даничићевом материјалу. Мањи део је разнородан. Из појединих група само понеки пример има друкчији акценат. Посматрано у целини, акценатски систем придева у овом говору има изграђену физиономију и релативно устаљене акценатске односе.

345. Велика група двосложних придева са ' и кратком ултимом, у трстеничком говору има у номинативу јединине дуг први слог и акценат на пенултими, или кратак први слог и дуги акценат на ултими.

Трстенички говор

Даничићев материјал

ма̄чкѡв-ма̄чкѡва (мушки и женски род)	ма̄чкѡв
овнѡв-овнѡва	ѡвнѡв
орлѡв-орлѡва	ѡрлѡв
ба̄бѡн-ба̄бѡна	ба̄бин
ма̄мѡн-ма̄мѡна	ма̄мин
сна̄шѡн-сна̄шѡна	сна̄шин
ћѡркѡн-ћѡркѡна	ћѡркин ³⁶¹

Из ове групе издваја се *ујков*, који има само акценат *ујков* и такав остаје у свим падежима.

У зависним падежима акценатски односи се мењају:

ба̄бѡн-ба̄бѡнога-ба̄бѡнем

У множини такође остаје исти акценат и на истом месту:

ма̄мѡни-ма̄мѡне-ма̄мѡнема

Овакав акценат има и велика група тросложних придева:

*Ада̄мѡв, Авра̄мѡв, врачѡрѡв, ковѡчѡв, коза̄рѡв, ора̄чѡв*³⁶² итд.

³⁶⁰ По мом материјалу.

³⁶¹ По мом материјалу.

³⁶² В. Акценти, 214.

³⁶³ В. Акценти, 227.

Однос је успостављен не следећи начин:

Даничић: ' : ^

Трстенички говор: ^ или ~ : ^

346. Цела група двосложних придева са ' : ^ у књижевном језику, има у трстеничком говору однос ~ : ^.

Трстенички говор	Даничићев материјал
грмбв/грмбва	грмова
дренбв/дренбва	дренов
винбв/винбва	винов
дудбв/дудбва и дудов/дудова	дудов
јелбв/јелбва	јелов
кленбв/кленбва	кленов
момкбв/момкбва и момков	момков
гадљив/гадљива	гадљив
дремљив/дремљива	дремљив
ћутљив/ћутљива	ћутљив
овсен/овсена	овсен
брашнен/брашнена	брашнен
богат/богата	богат
носат/носата	носат ³⁴³

Из ове групе потпуно се издвајају придеви *љутиић*, *мниић*, *сијасић*, који имају само акценат како је овде обележен. Међутим, у женском роду и зavisним падежима имају промењено место акцената: *чесијића*, *љуијића*; *чесијићога*, *љуијићога*, *љуијићем* итд., као и сви остали придеви ове групе, сем неколико изузетака: *свиленога*, *свиленем*, *Огњена Марија*, *сесирина*, *сесиринога*.

Велика група тросложних придева који у књижевном језику имају на пенултими, у трстеничком говору имају ^ на ултими:

болешљив, *голишљив*, *голуждрљив*, *кошушњљив*, *меишљљив*, *йејелљљив*, *йоиолљљив*; затим, *близнајљив*, *грабежљљив*, *срамежљљив*, *мандрљљив*, али акценат зavisних падежа одговара ситуацији у књижевном језику: *болешљљивога*, *с меишљљивем*, *меишљљиви*³⁴⁴ и сл.

Придеви на *-а:(и)*, међутим, не дуље овај слог: *будљљас*, *врагљљас*. Придеви на *-ић* такође имају исто место акцената као у књижевном језику с изузетком мањег броја: *домишљљачић*, *дугуљљачић*. И придеви на *-ић* по правилу имају исто место акцената као у књижевном језику, али с факултативном употребом на ултими у неким случајевима, нпр. *йесковийћ-йескввић*, *ћубревийћ-ћубрввић*, *гласовийћ-гласввић*.³⁴⁵ Прва могућност је ретка.

347. Неки придеви на *-ји* имају разлика према Даничићевом материјалу у акценту.

³⁴³ В. Акценти, 217—218.

³⁴⁴ В. Даничић, Акценти, 227—228.

³⁴⁵ Акценти, 228.

Трстенички говор

Даничићев материјал

вражй̑ и вра̑жи
в̑учи
з̑ѣчи и з̑ѣчи̑

вра̑жји
в̑учји
з̑ѣчји³⁶⁶

У зависним падежима акценат је као у номинативу.

348. И следећих неколико придева показују знатне разлике према књижевном језику.

Трстенички говор: *ју̑ш̑ар̑њи, су̑ш̑ра̑ш̑њи, ла̑њски, уну̑ш̑ра̑ш̑њи*

Вуков Рјечник: *ју̑ш̑ар̑њи̑, су̑ш̑ра̑ш̑њи̑, ла̑њски̑, уну̑ш̑ра̑ш̑њи̑*

Тип *ју̑ш̑ар̑њи* могао је добити овакав акценат аналогично према *држ̑авни*, па у ту акценатску групу и спада. *Уну̑ш̑ра̑ш̑њи* и *су̑ш̑ра̑ш̑њи* прикључују се великој групи придева типа *дан̑аш̑њи, но̑ђаш̑њи, зим̑уш̑њи, ле̑ш̑диш̑њи* и сл.

349. Придеви *кра̑ш̑ак* и *и̑ли̑ш̑ак* у трстеничком говору имају само " : *кра̑ш̑ак, и̑ли̑ш̑ак*. Остали придеви ове категорије одговарају акценатским приликама у књижевном језику.³⁶⁷

350. Придеви *ла̑сан* и *хи̑ш̑ан* у трстеничком говору на истом слогу имају " : *ла̑сан, хи̑ш̑ан*³⁶⁸, према томе прикључују се претходној групи.

351. Придеви *св̑ечан̑и* и *бра̑ш̑нен̑и* у овом говору имају акценат: *св̑ечан̑и̑, бра̑ш̑нен̑и̑*.³⁶⁹ У овај акценатски тип спада и Даничићев друкчији тип: *воден̑и̑, зем̑љан̑и̑*.³⁷⁰

352. Група придева с краткосилазним акцентом на иницијалном слогу као *м̑рш̑ав, в̑р̑лав, сл̑на̑в, ћ̑ела̑в* у трстеничком говору често има ^ на крају: *м̑рш̑ав̑, ћ̑ела̑в̑*.³⁷¹

Из ове групе издваја се само *ш̑ан̑и̑ш̑ав*, који друкчији акценат има вероватно према глаголским облицима с којима је у вези: *ш̑ан̑и̑ш̑ам, ш̑ан̑и̑ш̑аш* и сл.

Придеви *б̑о̑гов* и *з̑е̑ш̑ов* имају ^ на ултими:

б̑о̑гов̑, з̑е̑ш̑ов̑, или " на пенултими: *б̑о̑гов̑, з̑е̑ш̑ов̑*.

Придеви *ла̑жан* и *и̑ла̑чан* имају увек ^ : *ла̑жан̑, и̑ла̑чан̑*.³⁷² Сасвим је сигурно да је овде реч о аналогичности према именици *и̑ла̑ч*. Акценат у *ла̑жан* је аналоган структурално сличним придевима, јер именица *ла̑ж* у овом говору гласи *ла̑жа*.

353. Придев *ко̑миш̑и̑н*³⁷³ има акценат *ко̑миш̑и̑н̑*. Овакав акценат настао је после сажимања *и + и*. На тај начин је овај придев сврстан у акценатски тип *З̑ар̑ин* и др.

354. *ж̑алос̑и̑й̑в*³⁷⁴ има овакав акценат према придевском типу *ми̑лос̑и̑й̑в̑*.

³⁶⁶ Акценти, 214.

³⁶⁷ Акценти, 215.

³⁶⁸ Акценти, 216.

³⁶⁹ Акценти, 217.

³⁷⁰ Акценти, 221.

³⁷¹ Даничић, Акценти, 219.

³⁷² Акценти, 221.

³⁷³ Даничић, Акценти, 221.

³⁷⁴ Акценти, 226.

355. Придеви *времениѝ, камениѝ, мешовиѝ, ђавољи* имају акценатску алтернацију: *време́ниѝ-времениѝ, каме́ниѝ-камениѝ, мешо́виѝ-мешовиѝ*, али само *ђавољи*.³⁷⁵

356. Придеви типа *душе́ван, друже́ван, љуба́ван, чувáран*³⁷⁶ имају акценат на месту где је у књижевном језику дужина: *душе́ван, чувáран* итд.

357. Група једносложних придева са " има исти такав акценат и у трстеничком говору. Од овога одступају само три придева: *сив, ѝй(x), сивра́н*.³⁷⁷

358. Мањи број придева има у трстеничком говору двојак акценат: *гла́дан-гладан, грда́н-грдан, ду́жан-дужан, же́дан-жедан*. У херцеговачким говорима постоји знатно већа група оваквих примера.³⁷⁸

359. Већ је речено да у акузативу женског рода придеви врло често имају исти акценат као у номинативу. Акценат се управља често према именичком и слаже се с њим (в. т. 311).

разби́ му ѝу лу́ду гла́ву, одне́си ову́ ле́йу лубени́цу, ја ѝрода́до ону́ црну́ бвцу́, ѝљу́ни ѝи́ мене́ на ову́ се́ду бра́ду В., обу́чи ону́ ѝла́ву блу́зу, ѝрегрме́мо и ѝу́ сивра́шну бо́рбу, укра́ићу ѝи ѝу́ мла́ду ће́рку, да ѝрода́мо ону́ сиву́ кра́ву Т., ѝу́кљу́ га ѝа са́д ѝма криву́ ру́ку, куйи́ла е ле́йу блу́зу В. Д.

Слагање у акценту придева и именица је не само често у акузативу једнине, него и у свим осталим падежима једнине и множине:

ле́йа гла́ва, ле́йе гла́ве, ле́йм гла́вм, ле́је гла́ве, ле́је гла́ва, ле́јема гла́вама; ош сивра́шнe бо́рбе, с мла́дм ће́ркм итд.

360. Компаратив који се гради морфемом *-ец* има у номинативу/(акузативу) мушког рода алтернативно $\hat{}$ и " . У зависним падежима је такође исти акценат, и то: дугосилазни ако су вокали сажети (мучне́га) а кратки ако су вокали несажети (мучне́ем), (в. т. 59, 335, 336).

Задржавање кратког акцента у номинативу/(акузативу), мушког рода је делимично и аналогично према женском и средњем роду кад у облицима средњег рода нема сажимања.

361. Суперлативна морфема *нај-* има углавном кратки акценат, Понекад само и $\hat{}$, али углавном само онда кад се семантичка вредност самог суперлатива посебно потенцира:

најбо́љи, најѝаме́ишеу, најсивра́ец, али ѝвда́ рeч је ѝвек најѝаме́ишеу, ѝд е она́ ѝвдеу најбо́љи сив В. Д. Неки вишесложни придеви могу имати два акцентована слога у суперлативу: *најсигурне́е, најсигурне́е, најздраве́е, најуда́ленеа*.

³⁷⁵ Акценти, 226.

³⁷⁶ Акценти, 226.

³⁷⁷ Даничић бележи само овакав акценат. В. Акценти, 213. У најновијем Правопису је такође само *ѝйх*.

Данило Вушовић бележи у истим формама и краткосилазни и дугосилазни. В. Источна Херцеговина, 51.

³⁷⁸ В. Д. Вушовић, Источна Херцеговина, 51.

Закључак

362. Акценат придева боље него било која друга категорија илуструје општу тенденцију специјалне еволуције косовско-ресавског дијалекта, посебно трстеничког говора. Најосновније одлике акценатских односа су у овоме:

1) Акценат је очуван на старом месту при чему се у крајњем завореном слогу у номинативу често јавља $\hat{}$ према кратком акценту на истом месту у зависним падежима, сем евентуално у акузативу и вокативу.

2) Ако је придев добијен од других врста речи, акценат је често на ултими, на деривационој морфеми.

3) Ако је иза старих силазних акцената у књижевном језику дужина, у овом говору је акценат на тој дужини.

4) Ако је у књижевном језику дужина два слога даље иза акцентованог, у трстеничком говору је најобичније акценат на тој дужини. Дакле, деривациони наставак је носилац акцента. Слогови с дужином такође су по правилу носиоци акцента.

Деривациони наставак се најчешће завршава неким сонантом. Објашњење дужине у том случају је јасно. Има, међутим, примера кад на крају није сонант (в. т. 346 и др.). Објашњење је у аналогiji и општој тенденцији да извесне категорије придева имају акценат на финалном слогу.

5) У преакценатским позицијама постоји понекад дужина које нема у књижевном језику. У овим случајевима је јасно да је аналогija условила њено фиксирање.

Заменице

Личне заменице

363. Систем личних заменица потпуно је исти у обе зоне. Трећа зона се и у овом погледу разликује од I и II зоне. Косовско-ресавски дијалекат је прилично јединствен по овој особини. Основне одлике овог система познате су и из досадашњих дијалектолошких радова. Навођење целог система облика у овом раду има за циљ да што комплетније покаже структуралне карактеристике заменичких речи.

364. Заменице за прва два лица имају синкретизоване датив/акузатив/генитив/локатив једнине. Исто је тако и са заменицом за свако лице:

мѣне, шѣбе, сѣбе

У инструменталу је увек иста форма, али са акценатским дублетима:

*монѣм-мѣном, шѣбѣм-шѣбѣм, сѣбѣм-сѣбѣм*⁸⁷⁹

⁸⁷⁹ Акценат на првој форми је обичнији, веће је фреквенција.

365. У множини су енклитички облици за датив и акузатив само у форми: *ни, ви; не, ве*:

да ни да̄ш, о̄неш да ни кажѐм, да ви кажѐм, да ви љра̄штим нем̄о не изневер̄иш, не̄ћу ве за љр̄ја̄шѐље, нем̄о не изграв̄иш, о̄не да н' исп̄ѐра, нем̄о да ве удѐсим, нем̄о да ве в̄идим бде.

Ова појава позната је зетско-сјеничким, смедеревско-вршачким говорима, јужноморавском, косовско-ресавском, и даље, македонском и бугарском језику.³⁸⁰

366. Већина старијих људи не употребљава *в* и за једину. Однос једине и множине је чист.

Заменица за III лице

367. За мушки и средњи род облици ове заменице у једнини углавном су као у књижевном језику. Једина разлика је што не постоје облици *ња, њ* у акузативу, што је за неке штокавске говоре карактеристично.

368. Заменица за III лице за женски род има енклитику *џу* за датив и акузатив једине:

а) *син џу и дна* Миј., *о̄ш̄ӣће ш̄е џу љће у кӯћу, сна џу, ја џу вел̄им, да џу св̄аке нд̄и, ш̄е џу д̄до* Мед., *љма џу д̄дле л̄ад В., св̄џ џу љокӯшио; љзео џу кӯћу, има̄ње, с̄идку Т., он џу не да̄ н̄иш̄та, ка̄ж̄и џу да ра̄ди, љор̄ӯчи џу да ми љра̄ши, в̄и ће џу најр̄д̄више..., љро̄идло џу св̄џ, ш̄та да џу љла̄ћа, о̄ш̄ӣће ш̄е џу р̄ече, ља џу св̄џ љо̄кра̄де* В. Д.

б) *н̄ице џу см̄ео уд̄ари* Миј., *да ми џу да̄ш Т., кад џу уб̄д в̄илом, о̄с̄т̄авио џу на љӯшу, он џу најӯш̄иш̄ио, н̄иш̄та џу н̄ице о̄с̄т̄авио* В., *нем̄о да џу уб̄ицеш, он џу д̄до с̄т̄рицу љод св̄џе* Миј., *на̄ј би вол̄ѐла да џу о̄с̄т̄авиш* Мед., *м̄уж џу д̄до љед̄ѐсеш а̄ри* В. Д.

Употреба облика *џу* за датив и акузатив карактеристична је за цео косовско-ресавски дијалекат.^{380а} Глиша Елезовић бележи сличне облике:

*д̄дно ју 549, ш̄е ју љби 551, он ју љрив̄а̄шијо 552, кад ју в̄иде љд̄вика ју 554, кад ју р̄ече 555, и он д̄ӣӣће и в̄икну ју 559/II.*³⁸¹

Милош Ивковић констатовао је сличне облике у Ресави: *да̄ју ју 58, он ју љр̄џи 59, ља ју о̄в̄ако говор̄ио 302, да ју изл̄ѐчи 294, ако ју изл̄ѐчи 295, да̄ћу ш̄и (ј)у 295, да ми ју да̄ш 315, ӯљш̄идо ју 315.*³⁸²

³⁸⁰ В. о томе Павла Ивића, Галипољски Срби, 201—202.

^{380а} В. Стевановић, Источноцрногор. диј. 73.

³⁸¹ В. Речник.

³⁸² Ресави.

Именичке заменице

371. Заменице *ко* и *шио* деклинирају се углавном као у књижевном језику:

кѡ, кѡ	штѡ, штѡ; штѡ, штѡ
кѡга, кога, кѡг	чѡга, чѡга
кѡме, комѡ, кѡм	чѡму (врло се ретко чује)
кѡга, кога, кѡг	штѡ, штѡ
с кѡм, с кимѡ	с чѡм, с чѡм, с чимѡ
о кѡме, о комѡ, о кѡм	о чѡму, о чѡм

Према књижевном језику основна разлика је што су врло често успостављене акценатске паралелности. Као и у личних заменица, акценатско дублирање зависи од тежишта интонације, од реченичног ритма. Ово је познато и другим говорима, а и књижевном језику, бар кад је реч о номинативу.

372. Сложене именичке заменице у мушком роду имају овакву структуру:

датив, инструментал и локатив једине имају исти наставак, нпр. *сваѡем, нѡем*, што је у складу с наставком ових падежа и код других заменица бивших тврдих основа. Друга одлика је у генитиву/ акузативу. Облик је овде готово увек с финалним *-а*: *сваѡкога, нѡкога* и сл.

Придевске заменице

Демонстративне заменице

373. Заменице *ѡај*, *овај*, *онај* у номинативу једине мушког рода у говору старијих увек су без финалног *-ј*. Косовско-ресавски није јединствен у овом погледу^{386а}, мада је у ранијим дијалектолошким радовима и напоменама ова особина констатована као општа одлика дијалекта у целини.³⁸⁷ Глиша Елезовић је забележио и облике са *-ј* и облике без тог консонанта.³⁸⁸ Фреквенција форми с тим наставком у његовом материјалу знатно је већа.

374. Заменице *ѡаки*, *оваки*, *онаки* и *оваки*, *онаки* имају само ову форму у номинативу. Никад *ѡакав*, *овакав*, *онакав*.

375. Све придевске заменице имају и једину синкретизован датив/инструментал/локатив за мушки и средњи род. У говору млађих употребљавају се и књижевне форме: *са овѡм*, *са онѡм*, *с наѡшим*; затим и умерена употреба заменичких облика: *овѡм браѡи ѡоѡицу* Мед., *сѡд сам говорѡо код овѡме кѡћи* Миј., *овѡм Милѡну сѡѡѡра* В. Д.

^{386а} В. Стевановић, Источноцрногор. диј. 75.

³⁸⁷ Објашњење ове појаве дао је А. Белић, Историја српскохрватског језика II/1 (ново издање), Београд 1962, 116—125.

³⁸⁸ В. Речник II, 8, 292.

Структуралне особине овог заменичког типа су како их доле наводимо, али само у говору већине старијих људи:

tā	tō	tā	такй	такō	такā
tōga /	тоgā	tē	такōга /	такōга	такē
tēm					
	тоgā				
tā/tōga	tō	tē	такēm		такē
tēm		tū	такй/такōга, такōга		такū
у tēm		tōm	такēm		такōm
		tē	у такēm		у такē

376. Датив и локатив заменица женског рода једине имају и специфичне форме:

шѣзи, шѣзи, овѣзи, овѣзи, онѣзи, онѣзи

Ове форме су пореклом од *дашѣва* или *локашѣва* + *йаршѣкула* и + *йаршѣкула* *зи*. Треба напоменути да поред форме на *-зи*, постоје и форме *шѣзи, овѣзи, онѣзи*. На ову основу образују се и посесивне форме *шѣзин, шѣзина, шѣзино, овѣзин, овѣзина, онѣзино, овѣзин* итд., које имају исте деклинационе облике као и претходна група.

377. У трстеничком говору постоји још један феномен слабо познат осталим штокавским говорима. У малом броју случајева чувају се окамењени облици демонстративних заменица с партикулом *-и* на крају:

од овдгац сам чула Миј., ондгац, од ондгац Миландвога Мед., овдгац, он ми е шѣ рѣко В., ондгац, не мѣгу да се сѣшим да ме убѣцеш В. Д., од овдгац из Милушѣвца Миј.

Ове форме чешће су у употреби као паразитске речце него као активни облици заменица.³⁸⁹

378. Заменице овог типа постоје и са деминутивним наставцима: *оволички, -а, -о, оволични, -а, -о, шѣлички, -а, -о, шѣлични, -а, -о, онолички, онолични*.³⁹⁰ Постоје и форме *шѣличак, шѣличан, оволичак, оволичан* и сл.

Нема никакве разлике у значењу ових двеју деминутивних форми. То је разумљиво кад се зна да су заменице по природи својој актуализатори, па према томе форме са *-и* на крају не уносе никакво значење одређености.

Множина

379. У обе зоне врло добро су очувани наставци тврде промене ових заменица. То се нарочито односи на говор старијих људи. У I зони врло често употребљавају се и наставци бивше мекке промене. Несум-

³⁸⁹ В. о томе А. Белића, Оп. cit. 116.

³⁹⁰ Слични облици налазе се и у херцеговачком дијалекту. В. Дам. Вушковића, Источна Херцеговина, 56.

њиво је да ови наставци поступно преовлађују. Прва зона је део Левча, чији говори су у контакту са смедеревско-вршачким и шумадијским говорима, па је разумљиво што се систем падежних форми развија на овај начин.

све научи о шѣ дѣца, жѣна ми рођѣвала свѣке дѣвети месѣци В., иоцѣњен о шѣ људи, о шѣ гѣјде нѣма вѣјде, ио онѣ јѣзѣва Мед., да се боѣим о шѣкѣ јунѣкѣ В. Д., шѣи се изроди од онѣке људи, ио онѣ иошѣкѣ, ио шѣ гудѣра, ио онѣ иланѣна, иѣ се вѣчи ио ове кѣлаве земље и рѣди ио ове ирљушѣ Т.

ио онѣ зѣсѣоци, код ови нѣшиѣо да кѣже Мед., с овѣма и с онѣма Рѣдићскимѣ В. Д.

380. Једна од одлика овог говора је синкретизован датив/инструментал множине с наставком *-а* на крају:

иѣма људиѣма В., овѣма мѣма Мед., к онѣма, шѣкѣма дѣц В. Д., свѣкема В.

с овѣма Миј., с онѣкема нѣћу д' иѣем, с овѣкема голокѣирама нѣћу да се иријѣиѣѣим В. Д., са свѣкема В.

Веома ретко се употребљавају и облици без *-а*: *с шѣм дѣцаѣма*. Наравно, акценат се у овом случају квантитативно мења.

Питање настанка облика множине јасно је. Од *ѣ* добијено је *е*, па је тај наставак за генитив и локатив дефинитивно задржан. Што се тиче *-а* у дативу/инструменталу, постоји оваква могућност објашњења: облици ових заменица атрибушки употребљени тежили су конгруентности с именицама, па су тако и добили овај наставак.

Посесивне заменице

381. Номинатив женског и средњег рода је без *ј*: *мѣа, мѣе, шѣѣа шѣѣе, свѣа, свѣе*. Сви облици зависних падежа, сем евентуално акузатива једине мушког рода по правилу су без *ј*: *мѣега, свѣега, шѣѣега, с мѣем, с шѣѣем, са свѣеѣа* (в. т. 163).

382. Посесивна заменица за 3. лице женског рода има специфичан наставак: *њѣјан, љѣјна, љѣјно*. Очеvidно је да је на облик датива додат суфикс *-и* > *-ан*. Наставак је затим постао део свих падежних облика ове заменице:

њѣјан	њѣјно	њѣјна
њѣјнога		њѣјне
њѣјнем		њѣјне
Н. или А.	њѣјно	њѣјну
њѣјнем		њѣјном
о љѣјнем		о љѣјне

У номинативу за припадност мушког рода употребљава се и облик с наставком одређеног придевског вида: *њѣјни човек*.

У зависним падежима ове заменице понекад испада *j*, па постоје и облици *њбнем*. Аналогијом према зависним падежима и облик номинатива се употребљава без *j*: *она њбн зѣи В.*, *њбнем сѣну Г.*, *њбнем човѣку, њбн виндград, нѣце дѣшо њбн дѣн Миј.*³⁹¹

383. О образовањима посесивних форми од личне заменице за 3. лице и демонстративних заменица с партикулом *-зи* већ је нешто речено (т. 375 и 376). Овде треба напоменути да *њбјзин, њбјзина, њбјзино, овбјзин, овбјзина, овбјзино, ѿбјзин* итд. улазе у систем облика за обележавање посесивности.

384. Поред ових облика употребљава се и форма *њѣн, њѣна њѣно, њѣнога, њѣнем* и сл.

385. Група заменица која по пореклу има наставке меких основа у овом говору има и наставке некадашњих тврдых основа. То је нарочито заступљено у II зони:

грѣбље од нѣше војникѣ, сѣрѣдалѣ од нѣше лѣйова, од вѣше кокѣшака не мѣже се жѣвѣ Г., нѣма вѣше ѣомѣињикѣ, од нѣше дѣца ѣе дожѣвѣиш свѣишиа В.

386. Као и у демонстративним заменицама, у дативу и инструменталу множине и ове заменице имају *-а*: *с вѣшема дѣцама, с нѣшема, с њѣнема, с мѣма, с његдѣма* итд.

Систем посесивних заменица има више синкретизма него у дијалектима основице књижевног језика. Полазећи од овога, простији је. С друге стране компликованији је. Јављају се двоструки облици као резултат укрштања двеју основа или као резултат деловања других фактора. У говору млађих генерација систем се све више приближава стању у књижевном језику, што значи да школа и средства масовне комуникације у овом смислу делују на мењање дијалекатске норме.

Односно-ујитијне (релативне) заменице

387. И ова група заменица има исте основне одлике као и остале придевске заменице. У односу на књижевни језик ипак постоје неке разлике:

а) Сем номинатива и евентуално акузатива једине, све остале форме једине мушког и средњег рода су без консонанта *j*. Уз то, и ове заменице чешће имају двоструке акценатске форме:

кой	кое	коѣѣ
	кѣга, коѣга	коѣ, кѣе
	кѣм, коѣм	коѣ, кѣе
	Н. или Г.	коѣу, кѣју
	кѣм, коѣм	коѣѣм, кѣѣѣм
	кѣм, коѣм	коѣ, кѣе

³⁹¹ Сличну заменицу има повелик број говора. В. литературу и објашњења П. Ивића, Галипољски Срби, 218.

Н а п о м е н а : врло ретко се у номинативу једнине за женски род употребљава и форма без *j*: *кѡа*.

б) У номинативу мушког рода једнине постоји неколико варијаната: *куџ*, *коџѝ*, *кѡџ*. Нема никаквих разлика у значењу ове три различите форме. Облик *куџ* има широко подручје употребе. Постоји у бугарском језику, у призренско-тимочком дијалекту, у говору Галипољских Срба³⁹² (в. т. 139/Г).

388. У множини су облици слични као и у другим придевским замницама:

коџѝ	коџа	коѡ
	коџѝ, коѡ	
	кѡѡма, коѡма	

Интересантно је да је локатив ових заменица чешће синкретизован с инструменталом и дативом, мање с генитивом како би се то у овом дијалекту очекивало:

на коѡма мѡѡѡма си бѡо? Миј., *у коѡма чарѡѡма си сакрѡо ѡѡре?*

В., *на коѡма оѡѡѡѡма?* Т.

у коѡ ливѡде је зѡѡну сѡна? Т.

389. Заменица *чиѡѝ* има и облик *чѡѝ*, али су зависни падежи увек везани за први облик: *чиѡѡга*, *чиѡѡм-у* итд.

390. Заменица *сѡв*, *сѡѡ*, *сѡѡ* (никад *све*), генитив *сѡѡга/сѡѡѡѡ*, датив *сѡѡма*. Такви су и инструментал и локатив.

Генитив множине има и облик *сѡѡ*: *оѡѡ сѡѡ брѡѡѡ*, али чешће: *са сѡѡѡу сѡѡѡѡѡ*.

Бројеви

391. Од простих бројева потпуну деклинацију има само број један:

јѡдан, *јѡднѡга*, *јѡднѡм*, *јѡдан|јѡднѡга*, *јѡднѡм*, *јѡднѡм*
јѡдна, *јѡднѡ*, *јѡднѡ*, *јѡдну*, *јѡднѡм*, *јѡднѡ*
јѡдно,

У једнини нема ни акценатских ни морфолошких колебања. У множини, међутим, мешају се облици меких и тврђих основа: *ѡѡ сам од јѡднѡ ѡѡѡѡ* Т., *од јѡднѡ младѡѡѡ сам ѡѡѡ кѡѡѡѡ* Миј.

Датив и инструментал имају наставак *-ѡма*: *јѡднѡма*.

392. Број два у мушком и средњем роду никада нема деклинације. У женском роду се деклинира: *з двѡѡѡ женѡѡма се женѡѡ* В. Д., на двама странама В., *с ѡѡѡма двѡѡѡ женѡѡма не мѡѡѡ д' изѡѡѡѡ на крѡѡ* Т.

Н а п о м е н а :

а) Број *дѡѡ* у женском роду има само две форме: *дѡѡ* и *дѡѡма*.

б) *дѡѡма* има двојак акценат: *дѡѡма* и *дѡѡѡѡ*. Први акценатски тип одговара књижевном језику.

в) Потпуна или делимична деклинација очувана је по правилу у бројевима који су очували разлику у роду.

³⁹² В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 210.

393. Изузетак од претходног правила је број *шри*, који има још и облик *шрима*: *дџи онџма шрима*, *с онџма шрима*. Употреба зависних форми је увек везана за женски род. Зависне форме су иначе изузетно ретко у употреби. Број четири уопште нема деклинације у овом говору.

394. Редни бројеви имају наставке као придеви одређеног вида:

Н.	први	прво	прва	Н. А. В.	први, прва, прве
Г.	првога		прве	Г. Л.	прве/први
Д. Л. И.	првем		прве	Д. И.	првема
Н. = А.	или Д.		прву	А. м. р.	прве

У мушком и средњем роду синкретизовани су датив, инструментал и локатив јд., у женском роду генитив, датив и локатив јединине.

Деклинација осталих редних бројева у множини се готово не чује. За *други*, *шрдџи*, *четврџи* понекад постоје форме зависних падежа, али изузетно ретко: *од друге људи*, *шрдџема*, *четврџема*. Од *иџи* и даље чује се само номинатив: *дни су седми џо рџу*.

395. Збирни бројеви у овом говору врло се ограничено деклинирају. Постоје обично форме номинатива, односно акузатива и још једна форма:

дџе, *шрде*, *четворо*, *иџоро*, *иџандесџоро*; *онџма дџема*, *с онџма дџема*, *с онџма*, *шрдџема* или *з двџма*, *с шрџма* итд.

У употреби су нормалније аналитичке конструкције: *с онџ шрде*, *од онџ четворо*, *с онџ дџе* итд.

Већина штокавских говора има сличан систем ових бројева. Потпун инвентар јединине и множине тешко да постоји у употреби и у говору људи који се служе књижевним језиком. Нормативна граматика још инсистира на одржавању ових форми, али је сигурно да се њихова фреквенција своди на незнатне остатке и у књижевном језику, још више у дијалектима.

396. Дистрибутивни и мултипликативни бројеви су као у књижевном језику:

дџиуџи, *шриуџи*, *четириуџи* и *четири џуџи*, *иџи џуџи*, *шџс џуџи*, *дџам џуџи*. Сасвим изузетно се чује *дџа џуџа*, *шри џуџа*. Изгледа да је у овим случајевима утицај књижевног језика остварен, да ово није дијалекатска особина. Затим, *џо јџан*, *џо дџа*, *џо шри* итд.

397. О акценату бројева нема ништа посебно што већ није дато у парадигми.

У II зони само у формама које су наведене јавља се и ~ у алтернацији са ^: *четврџи*, *иџи* и *четврџи*, *иџи*.

Глаголски облици

Однос основа

398. У трстеничком говору однос основа данас је могуће пратити углавном из односа облика који се граде од инфинитивне и презентске основе. Парадигматски индикатор за инфинитивну основу — инфини-

тив — данас је прилична реткост па зато понекад постоје тешкоће у утврђивању односа основа.³⁹³

Глаголи I врсте

399. У великом броју глагола ове групе однос основа је очуван као у књижевном језику:

илеиџе, илџи, илеиџмо, илџа, илеиџен итд.

Глаголи *крас, шрес, мус, вућ, сирџић, исидџ* и други, имају однос основа по овој врсти добро очуван.

Постоји међутим повећа група глагола која по правилу има презентске форме по III врсти, а инфинитивне по I врсти. Међутим и овде има различитих мешања основе.

презент	императив	радни глаг. придев
рџкнем	рџкни	рџко
претџкнем	претџкни	претџко, претџкнуо
полџгнем	полџгни	полџго, полџгнула
дџгне	дџгни	дџгла, дџгнула
исклџизне	исклџизни	исклџизнуо
лџгнемо	лџгни, лџжи	лџго, лџгнуо
паџдне	паџдни, паџни	паџо, паџнуо
сџднемо	сџдни	сџо, сџднуо
стаџнем	стаџни	стаџо, стаџнуо
пуџкнем	пуџкни	пуџко, пуџкнуо

Аорист је по правилу као и у других глагола I врсте. Радни глаголски придев је по I или, у реџим случајевима, по III врсти. Глагол *џрџ*, нпр. има презент *џрџнемо*, императив *џрџни* по III врсти као у неким другим дијалектима и књижевном језику. Аорист има форме *џрџо, џрџомо* итд., али императив је *џрџни, џрџнимо*. Радни придев је такође по I, али у изузетним случајевима и по III врсти. Трпни глаголски придев је по III врсти: *џрџнуи*.*

Глаголи *загрџзуи, задџнуи, сџгнуи, уџрегнуи*³⁹⁴ имају углавном облике по III врсти. Међутим постоје и алтернативне форме које говоре да су ови глаголи припадали I врсти: аорист *загрџзо, загрџзе, загрџзмо*; глаголски придев радни: *загрџзо*: футур *загрџшу*. Од глагола сагнут се аорист је *сагну се* и *сагд се, сагдмо се*, радни придев *он се сагнуо* и *он се саго*.³⁹⁵

Од глагола *мџ*, поред нормалних књижевних форми, постоје и облици *мож/мош*: *не мџ да даи, не мџ ми нџиша, ми не мож д' урџдимо нџиша од овџ кџша* (в. т. 136/г).

³⁹³ У оваквим случајевима најбоље је утврђивати однос инфинитивне основе према I. лицу множине аориста како је поступио Павле Ивић, В. Галипољски Срби, 259.

³⁹⁴ Облици инфинитива наводе се према стању које постоји у косовско-ресавском дијалекту. Инфинитив је иначе и у овој форми врло редак.

³⁹⁵ Објашњење ширења *не* у I врсти дао је Павле Ивић, В. Галипољски Срби, 264.

* Овај придев је од непрелазног глагола па се употребљава само у придевском значењу.

Од глагола *јѣс* (јести) у презенту су двојачке форме: *јѣм, јѣш, јѣ, јѣмо, јѣше, јѣду и јѣдем, јѣдеш* итд. Први облик је врло чест у косовско-ресавском дијалекту, а има га и у Банату. Императив је *јѣше, јѣдише*, а понекад и *јѣђи*.^{395а}

Глагол *ић* има у инфинитиву и *иц*, а и сложени *оићиц*. Аорист је *одо* и *оићићо*, *оићѣмо* и *оићићѣмо*, императив је *оићићи*.

Глаголи типа *иросићреић*, *умреић* имају све облике са ступњем *е*: *иросићрем, иросићрео, иросићре, иросићреић*.³⁹⁶

Радни глаголски придев од глагола *умреић* може имати и *е* и *а* на крају основе: *умрео* и *умрао* (в. т. 102).

Глагол *дрѣић* има такође у презенту ступањ *е*: *дѣрем, дѣреш*. Тако је и у императиву *дѣри*. У радном глаголском придеву је *дрѣо* и *дѣрао*, у имперфекту *дрѣше* и *дѣраше*.

Глаголи *начѣић*, *иочѣић* имају у презенту *начнем, иочнем*, императив је *начни, иочни*, али је у аористу *наче, иоче*, у радном глаголском придеву *начео, иочео*, а трпни придев је *начѣић, иочѣић*.

Карактеристика овог говора, а и целог косовско-ресавског дијалекта да у презенту и императиву глагола *узѣић* и *оићѣић* место секвенце *зм* имају *зн*: *узнем, узнеш, узни, оићнем, оићнемо, оићни*. Тако је и у сложеним: *заузнем, заузнемо, заузни*. У другим глаголима нема промене ове секвенце: *измаћнем, измићце, измићићи* итд.

Глагол *црић* има презент *црићим, црићиш*, али је радни придев *црићео, исуцрићео* или *ицрићео*. Према томе, спада у VII глаголску врсту. Тако је и с облицима глагола *живѣић*: *живѣим, живѣо, ирѣживѣ*.

Глагол *грѣбаић* има презент *грѣбѣм, грѣбѣмо*, радни придев *грѣбо-грѣбао*, аорист *изгрѣбо*. Облици су по II глаголској врсти.

Од глагола *сиас* (спасти) презент је *сиасим, сиасиш*, радни придев *сиасо*. Презент је по VIII глаголској врсти.

Глаголи типа *илѣс* имају облике као у књижевном језику: *илѣићѣм, илѣо, илѣла, исилѣићо* итд.

Глаголи *маћ*, *одмаћ*, *иримаћ* имају презент *маћнем, одмаћнем*, императив *маћни, одмаћни*, а аорист *одмаћну* и *одмако*, *маћну* и *мако*: радни глаголски придев *мако, одмако* и *макноу, иримакноу* и др.

Сви ови глаголи имају и форму *мић се, одмић се, иримић се*: презент је *мићнем, одмићнем, иримићнем*, а такође и све остале облике *мићни се, одмићни се, одмићко се, иримићко се, одмићкнућ* итд.

Глаголи II врсте

400. Сви глаголи типа *сејайић, вејайић* иду нормално по овој врсти. Разлике постоје у III зони, где је искључиво *сићем, вићем, сић, вић* итд., што је и разумљиво с обзиром на порекло једног дела становништва.

^{395а} Овај облик постоји и у црногорским говорима. В. Стевановић, Источно-црногор. дијал. 90.

³⁹⁶ Источна зона штокавске територије има ове особине. В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 272, и литературу тамо наведену.

Глагол коват има две форме: *ковѐм*, *ѿошкдѐм*, а затим *кѹем*, *ѿошкѹем*. Овакве двојачке облике има понекад и глагол *сноваиш*.

Једна група глагола V врсте све више има облике по II врсти у овом говору:

зайрѐћем, *зайрѐћао*, *ка̀кд̀ћала*, *ка̀кд̀ће*, *кикд̀ћемо се*, *крѐћао*, *крѐћемо*, *обр̀ћала се*, *обр̀ћем се*, *огло̀ћао*, *гло̀ћао*, *гд̀ћем*, *огд̀ћем*, али је у аористу *гд̀ћа*. Затим облици *огр̀ћао*, *загр̀ћао*, *огр̀ћем*, *скѝћала*, *скѝћем* и др. Овде се огледа типично укрштање основа.

Сви ови глаголи имају и облике по V врсти.

Глагол *шкатиш* има облике *шкѐм*, *шкѐмо*, *шкѹи*, *шкѹала*, *сѹишкѹем*. Старе форме *чем*, *чеш*, *че* итд. уопште не постоје.

Глаголи III врсте

401. Огромна већина ових глагола је перфективна. То ипак није апсолутизовано као у неким другим говорима.³⁹⁷ Овде постоји, нпр. *ѿирнѐ ми ндга*. Облици за прошлост од овог глагола нису нађени. Употребава се само сложени глагол: *сѹѹ сам уѿирнѹла*, *ндга ми уѿирнѹла* и др.

Од глагола *бѹиш* постоје форме и по овој врсти: *бѹднем*, *бѹднеш*, *бѹдне*, *бѹдни* итд.

Глагол *киѹѹиш* и неки његови облици иду и по овој врсти: *киѹѹднем*, *киѹѹднеш*, али радни придев је *киѹѹо*, *киѹѹела*. Постоје и облици са несупституисаним *x*: *шѹо*, *шѹела*, *шѹели* итд.

Глаголи IV врсте

402. У трстеничком говору место односа *-ива-/-ује-* ређе постоји однос *-ова-/-уе-*:

закачд̀вао/закачѹе, *ѿодваљд̀вао/ѿодваљѹе* Миј., *ѿовишд̀вао/ѿовишѹе*, *ѿошѿишд̀вали/ѿошѿишѹју*, *ѿошѿишкд̀вали/ѿошѿишкѹемо*, *зайѿишѿишд̀вао/зайѿишѿишкѹеш*, *зайѿр̀д̀ковао/зайѿр̀д̀куеш*, *развукд̀вали/развукѹем*, *намећд̀вали/намећѹе*; *он ме зайѿр̀д̀ковао*, *зайѿр̀д̀ковао* Мед., *облизд̀вао се ки мачак* В. Д., *ѿишѿовдо га*, *ѿишѿѹем* Т.

Огроман је несразмер у формирању оваквих основа у косовско-метохијском говору према трстеничком. Глиша Елезовић је забележио велики број оваквих примера.³⁹⁸ У призренско-тимочком дијалекту такође је већи број оваквих глагола.³⁹⁹ У говорима косовско-ресавско-дијалекта око Велике Мораве ка истоку у Ресави, око Равне Рече таг кође је много више оваквих глагола.⁴⁰⁰ Трстенички говор у овом смислу чини ближе јединство с говором III зоне (в. т. 11) и везује се за говоре даље ка западу.

³⁹⁷ В. о томе Павла Ивића, Галипсљски Срби, 275. Тамо је наведена и литература о овом проблему.

³⁹⁸ В. Речник I и II.

³⁹⁹ В. А. Белић, ДИЈС, 497—503.

⁴⁰⁰ По мом материјалу.

Релативно ретко постоји однос *-ува/-уе*:

кујувадо, кујуе, кујувала, њокујували, њокујуем, њувадо, њувала, њуе, кумвадо, кумје, лицувадо, лицувала, лицуе.

Сви ови глаголи имају и облике као у књижевном језику. Други глаголи ове групе немају двојности, нпр. *дуговдо, лудовдо, мудровдо, љубовдо* итд.

И глаголи на *-иваи/-уем* имају промењен однос у *-ива/-ае*, али и овде постоји двојност с претежнијом фреквенцијом облика који су карактеристичнији за књижевни језик:

уишерџвао, уишерџе, уишерџеш, исџерџвао, исџерџе, исчуђивао и исчуђивдо, исчуђџе, заџрашџвао, заџрашџем, угурџвао, угурџе, њосведочџвао, њосведочџе.

Сасвим се ретко чује *џомаџе, џриблиџџе се, он се заварџе*. Облици ових глагола су углавном као у књижевном језику.

Глаголи V врсте

403. Глаголи типа *дремаи, куџаи, оџимаи, џиџаи, сџџаи, шџиџаи* итд.⁴⁰¹, имају обичније презент по V него по VI врсти. Косовско-ресавски није јединствен по овој особини. Оваквих облика има и у пожаревачко-вршачкој групи⁴⁰², нпр. *дремљем, куџе* и др.

Глагол *дркџаи* има презентске облике по овој врсти: *дркџем, дркџеш*, али и *дркџџем, дркџџеш* по VIII врсти. Радни глаголски придев је само *дркџџала, дркџџо* и др.

О глаголима типа *обрџем, обрџала* већ је говорено (в. т. 400).

Глагол *диџаи* и *диџаи* има облике презента по V врсти, али и све облике по VI врсти:

диџем, диџеш, диџемо; диџам, диџаш, диџаиџе, диџџала и др.

Глагол *сиџзаи* има облике презента *сиџџем, сиџџеш* итд., али и *џебе џе сиџџа* — по VI врсти.

Глагол *џеџи* изгубио је све старе облике и има само форме *џњџем, џњџеш, џњџе, џњџо* и сл.

Глаголи VI врсте

404. Глаголи ове врсте немају већих разлика према књижевном језику. О глаголима типа *куџаи* већ је говорено (в. т. 403).

Глаголски облици *сиџрам се, сиџрао се* и др. постоје напоредо с формама *џграм се, џграо се, џграо сам се* и сл. О пореклу иницијалног *с-* и

⁴⁰¹ Облици инфинитива су у форми која постоји у косовско-ресавском дијалекту. С обзиром на то да сви облици инфинитива нису потврђени у селима трстеничке зоне, то се у тексту неакцентовани облици према акцентованим употребљавају као непотврђени према потврђеним облицима инфинитива у овом говору.

⁴⁰² В. Павле Илић, Галипољски Срби, 279—280.

границама распрострања оваквих форми дао је потребно објашњење Павле Ивић.⁴⁰³

Глагол *шрѣбай* има често у употреби личне глаголске облике у презенту за сва лица: *шрѣбам, шрѣбаиш, шрѣба, шрѣбамо, шрѣбаише, шрѣбау*.

Глаголи VII врсте

405. Неколико глагола који у књижевном језику имају однос *и* : *и* у овом говору су с односом *е* : *и*. То су *чиним/чинѐо, мислим/мислѐо, радим/радѐо*. Ове форме се употребљавају напоредо с књижевним и мање су фреквенције од књижевних.

Глагол *иусийи* има облике и по овој врсти *иушиим, иушиио*, али и *иусийим, иусийио*.

Глагол *велѣи* има презент по овој врсти: *велѣим, велѣиш, велѣи, велѣмо* итд. Други облици сем презентских нису забележени.

Глаголи VIII врсте

406. Глагол *бежѣи* има све облике по овој врсти: *бежѣим, бежѣиш, бежѣи, бежѣмо, бежѣу*, али поред овога може бити и по VI врсти: *бегам, бегаиш, бегамо, бегау, бега* и др.

И глагол *врѣкаѣи* може имати неке облике и по овој врсти: *врѣкаѣо, врѣкаѣла*. Чешће је ипак у форми *врѣчи, врѣчала* и др. Тако је и са глаголом *иискаѣи* : *иискаѣо, иискаѣла*, али је чешће *иийшиѣо, иийшиѣла, иийшии*. Именица *ииска* је такође од ове основе.

Помоћни глаголи

407. Речено је да глагол *нѣсам* има у II зони и облике *нѣсам, нѣси, нѣсмо, нѣсише, нѣсу*, али је за 3. л. једнине забележен само облик *нѣце* (в. т. 29/а).

Глагол *биѣи* има форме *биднем, биднеш, бѣнем, бѣнеш, буднем, буднеш, будем, будеш*. Облици типа *бидем* су највише у употреби. Аорист од овог глагола је увек *бидѣмо, бидѣше* и др.

Глагол *киѣи* има тројакe форме у радном глаголском придеву које не одговарају сасвим основи инфинитива: *иѣо, иѣла, ѣо, ѣла, ѣо, ѣла*, и четврта форма одговара основи инфинитива: *киѣо, кидѣла* и др.

О облицима *нѣше, дѣше, нѣшемо, дѣшемо* и др. в. т. 24.

⁴⁰³ В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 285.

Презенти

408. Разлике у структури презента према књижевном језику показане су делимично у одељку о односу основа. Принцип творбе овог облика исти је као у дијалектима основнице књижевног језика:

- 1) 1. лице синг. -м или -ѿ^{403а}

Напомена: друга структурална одлика је у глаголима *дћу, мдгу*, а такође поред обичног *велѿм, вѿдим, постоји* и *вѿљу, вѿћу*.

- 2) 2. лице синг. -ш или -и (јѿси)

- 3) 3. лице синг. -ѿ или -ѿ(е) (јѿсте):

је л свѿ срѿдѿо у Милуѿшовцу? — Јѿсте. Је л врѿѿѿо ѿѿре? — Јѿс. Је л довѿла снаѿу? — Јѿсте. Мед.

- 4) 1. и 2. лице плурала су као у књижевном језику: -мо, -ѿе.

5) У 3. лицу множине нема разлике према књижевном језику. Глаголи VII и VIII врсте имају -ѿ као наставак, а -е као финални вокал основе. У осталим лицима једине и множине финални вокал основе је *и*. Трстенички говор се у овом смислу разликује и од косовско-метохијског и од ресавског говора. Исто тако и од већине говора В. Мораве.⁴⁰⁴

Глиша Елезовић је забележио већи број примера са -у као финалним консонантом основе према *и* у осталим лицима:

граду 154, *држѿу ли ѿѿс?* 154, *мрзѿу ме сви до јѿдан* 143, *не држѿу ми се дѿца* 154, *јагѿѿу ли ѿѿи се дѿце* 249, *нѿшѿѿо ме болѿу кѿкови* 340, *смрѿѿу ми нѿге* 365, *љѿшѿѿѿу ми дѿчи* 374, *ѿѿѿѿу се ѿѿѿѿ* 107/II.⁴⁰⁵

У Ресави је мање примера са оваквим наставцима, бар колико се из материјала Милоша Ивковића може видети. Он је забележио *вѿѿу* 57, *ѿѿѿѿу се* 337.⁴⁰⁶

Трстенички говор се и по овој особини везује за говоре Груже, Чачка, Рашке и чини целину с говором III зоне.⁴⁰⁷ У неким селима Жупе нађени су и облици презента са наставком *у*.⁴⁰⁸

Наставци за 3. лице множине су, даље, -у: *ѿѿѿѿу, чѿѿѿѿу, јѿсу*, или -ју: *куѿѿѿу, ѿрѿѿѿу* итд.

Глаголи чија се основа завршава на *к, г, ѿ (х)*, имају консеквентно *ч, ж, ш* у 3. лицу множине аналогично према осталим лицима једине и множине: *вѿчѿу, ѿечѿу, ѿресѿчѿу, сѿчѿу, врѿшѿу, ѿѿѿчѿу*. Глаголи *кѿѿѿѿи* и *мдћ* имају у овом лицу форме *дће, мдже*, али и с додатим -у на основу: *дћеу, дћеу, нѿѿеу, мджеу*.⁴⁰⁹ Поред *мдже* постоји и облик *мдгу*, али је мале фреквенције.

409. Свега неколико глагола имају интерполирано *д* у 3. лицу множине: *разумѿѿу/разумѿѿѿу, смѿѿѿу/смѿѿѿѿу, умѿѿѿу/умѿѿѿѿу, ѿмѿѿѿу/ѿмѿѿѿѿу*.

^{403а} В. о овоме Стевановић, Источноцрногор. диј. 85.

⁴⁰⁴ Павле Ивић је говорио о карактеру овог феномена. В. Галипољски Срби, 236, Херски говор, 340.

⁴⁰⁵ В. Речник.

⁴⁰⁶ В. СЕЗБ. 41.

⁴⁰⁷ По мом материјалу.

⁴⁰⁸ В. Радомир Алексић и Славко Вукомановић, Жупа, 307.

⁴⁰⁹ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 236.

Разуме се ово *đ* се нормално јавља и у облицима глагола *да̑и̑* : *д̑и не да̑ду*. Врло ретко се јавља у *д̑е̑ду*, *м̑д̑же̑ду*.

Распон ове појаве није ни близу онакав као у говору Војводине.⁴¹⁰ Јавља се и у говорима Северне Србије, у Железнику, Касидолу, затим у Поморављу, око Велике Мораве. У Глоговцу код Светозарева, у херском говору.⁴¹¹

О аналошком пореклу овог *đ* писао је А. Белић.⁴¹²

О испадању *j* у интервокалском положају у 3. лицу множине већ је говорено (в. т. 161 et passim).

410. Неки глаголи непотпуног значења понекад губе наставке за презент. Процес није захватио све глаголе овог типа ни све комбинације с другим глаголским облицима. До губљења долази само у извесним случајевима. Ту су пре свега глаголи *ш̑реба̑и̑*, *ва̑ла̑и̑*, затим фурска енклитика од глагола *ки̑џ̑и̑*, глагол *мора̑и̑* :

ва̑ла̑ д' њ̑демо В., *м̑бра д' ид̑џ̑е на гр̑б̑ље, д̑и м̑бра да дон̑су њ̑ре В. Д.*, *ш̑и м̑бра да ми уч̑иниш̑ ш̑д Мед.*, *ва̑ла̑ да ра̑димо Т.*, *ће да с̑и̑г̑немо Миј.*

Разлози губљења наставака су пре свега морфолошког карактера. Постојање наставака презента у другом по реду облику искључује потребу да и у првом глаголу дате конструкције буде наставак. Он је у овој позицији иначе редундантан.

411. О постојању двојакних облика од глагола *и̑ћ* већ је говорено (в. т. 399), *д' њ̑џ̑ем*, *д' њ̑дем* су паралелне форме у употреби.

Акцена̑и̑ њ̑резени̑а

412. Акценат презента има извесних разлика према књижевном језику. У овом говору постоји неколико акценатских типова. Обично неколико глаголских врста имају исте акценатске односе у презенту.

413. Двосложни глаголи који у књижевном језику имају један од узлазних акцената, у трстеничком говору имају $\hat{\quad}$ на финалном слогу основе у свим двосложним облицима. Промена броја слогова повлачи и квалитативне и квантитативне промене акцента у извесним случајевима :

печ̑ѐм, печ̑ѐш, печ̑ѐ
печ̑ѐмо, печ̑ѐте, печ̑ѹ
чит̑а̑м, чит̑а̑ш, чит̑а̑
чит̑а̑мо, чит̑а̑те, чит̑а̑у

сед̑ѝм, сед̑ѝш, сед̑ѝ
сед̑ѝмо, сед̑ѝте, сед̑ѝ

Такав презент има огромна група глагола, нпр.

беж̑ѝм, бр̑б̑ла̑м, гор̑ѝм, др̑ж̑ѝм, ж̑ел̑ѝм, к̑ључ̑а̑м, кой̑н̑ѝм, леж̑ѝм, ли̑њ̑а̑м, лов̑ѝм, кор̑ѝм, њ̑ек̑ла̑м, њ̑ер̑ја̑м, њ̑лани̑ѝм, сол̑ѝм, бор̑ѝм, мор̑ѝм, ш̑р̑ч̑ѝм итд.

⁴¹⁰ Павле Ивић, Дијалектологија I, 75.

⁴¹¹ В. Павле Ивић, Херски говор, 340—341.

⁴¹² Историја српскохрватског језика. Речи са коњугацијом II/2 (II издање), Београд 1960, 25.

У тросложним глаголима постоје такође овакви акценатски односи уколико је пенултима акценатована на исти начин као и у претходној групи глагола:

баљегá, байинá, комишá, комайá, ломайá, лујарá, млайарá, џуцкарá рачунá и др.

414. Сложени глаголи у чијој је основи споменути тип у претходној групи не понашају се акценатски јединствено:

исйечём, исйёчем, исйлешём, исйлешём, йрочийám, йрочийám.

Глаголи *уловий, наловий, йреломий, изломий, йресдлий* имају потпуно промењен акценат према основном глаголу:

улдвим, налдвим, йрелдмимо, йресдлимо, излдмимо.

Карактеристично је за тип с простом осномом да акценатске односе у презенту има у корелацији с морфолошким одликама. Остваривање промена акцената је аутоматско. У сложеним глаголима са већ споменутих је у највећој мери слично. Само по изузетку има колебања или друкчијих акценатских односа.

415. Друга група двосложних глагола која у књижевном језику има ´, у овом говору је увек са ^ на финалном слогу основе и дужином на иницијалном:

йрёсём, йрёсеш, йрёсё *йрёсёмо, йрёсёше, йрёсё*

Тако је с великим бројем глагола I врсте:

грйзём/грйзёмо, крадём/крадёмо, збём/збёмо, мўзём/мўзёмо, йрдём/йрдёмо, сёчём/сёчёмо и сёчем/сёчемо.

Сложени са овим и њима сличним глаголима не мењају акценат у презенту: *загрйзём/загрйзёмо, ойрдём/ойрдёмо.*

Овом акценатском типу припадају и други глаголи:

жсёднйм/жсёднйм, жсмўрйм/жсмўрйм; жсвйждйм/жсвйждйм; кўиййм/кўиййм; мбсйийм/мбсйийм и др.

416. Пажњу заслужују и глаголи III врсте. Даничић је констатовао да је то у акценатском погледу релативно јединствена група.⁴¹³ У трстеничком говору има извесних разлика према књижевном језику:

1) Глаголи *умукнуий, осменуий* имају презент *умукнем, осмёнем.*

2) Глагол *йрнуий* у презенту има *йрнём, йрнёш, йрнё*, али и дублет *йрнем, йрнеш, йрне*. Друга варијанта се ређе чује.

3) Глаголи *дигнуий, јурнуий, лануий, жсигнуий, мунуий, йлакнуий, сйргнуий, цвркнуий* имају кратки акценат у презенту, императиву, аористу, радном глаголском придеву: *јурнем, јурни, јурну, јурнуо*, итд. Ови глаголи су се акценатски потпуно идентификовали с типом *дануий, кануий, йлануий*.⁴¹⁴

⁴¹³ В. Даничић, Акценти, 117. У трстеничком говору акценат је углавном на истом месту као и у Даничићевом материјалу. Разлика има делимично.

⁴¹⁴ В. Даничић, Акценти, 119.

4) Из ове групе издвајају се глаголи типа *викнути* и *ииснути*, који имају двојак акценат у презенту, али различите акценатске варијанте су носиоци и различитих значења:

ви́кнем, ви́кнеш = издерати се на кога; *ви́кнем, ви́кнеш* = позвати кога.

и́йснем, и́йснеш = да ниси *и́йснуо* = да ниси пустио гласа.

и́йснем, и́йснеш = произвести звук пиштања.

5) Глагол *закле́ти* може имати двојак акценат у презенту: *закунѐм* и *закунѐм*, али без семантичких разлика.

417. Огромна група глагола који имају неки од силазних акцената на иницијалном или медијалном слогу нема никаквих акценатских промена у презенту, нпр.

брѝнем, вдлим, гуѝим, доиисѝем, куѝѝем, мислим, молим, дрѝем, ѝаднем, робѝем, самѝем, ѝреѝѝем, ѝуѝѝем и сл.

гра́дим, ку́јим, ра́дим, ле́јим, ѝрегра́дим, заку́ји, ѝрекра́јим, залѝѝи и др.

418. Интересантно је да је А. Белић у своје време мислио да префиксација у косовско-ресавском дијалекту битно мења акценатске односе. Он дословно каже следеће: „Има наших дијалекта у којима је то сталан принцип: да у простој глаг. форми имају један акценат, а у сложеној — други (такав је косовско-ресавски дијалекат)”.⁴¹⁵

Наша разматрања показују да у трстеничком говору префиксација не уноси веће промене у акценатске односе, да напротив акценат у великом броју глагола остаје исти и на истом месту како у простих тако и у сложених глагола.

419. Следећа група глагола показује акценатске разлике у месту према књижевном језику:

ѝовѝѝем, ѝовѝѝеш, ѝовѝѝе, ѝовѝѝемо, ѝовѝѝеѝе, ѝовѝѝу

Тако је и у облицима презента глагола *ѝребѝиѝи, убиѝиѝи, сакриѝиѝи, ѝмиѝиѝи, ѝрориѝиѝи, навиѝиѝи, ѝревиѝиѝи*.

420. Презент *ѝромѝиѝим, ѝроњѝиѝим, ѝрославлѝам, ѝреѝиѝиѝкам* има акценат на старом месту, али дуг место очекиваног кратког.

421. Акценатски тип *ѝроѝѝезаѝи се, наѝѝѝезаѝи се, исѝѝезаѝи се* има колебања у акценту презента: *исѝѝѝѝем се/исѝѝѝѝем се*.

422. Глагол *ѝмаѝиѝи* има такође двојак акценат: *ѝмамо'ѝмамо, ѝмаѝѝе, ѝмау/ѝмаѝу*. Употреба с енклитиком — *ѝмаѝѝѝѝ ли* — потврђује други акценатски тип. У јединици је акценат увек на иницијалном слогу.

423. Глагол *ѝћ, ѝс* има акценат или на иницијалном или на слогу иза иницијалног: *ѝдем/ѝѝѝѝем, ѝдеш/ѝѝѝѝеш, ѝде'ѝѝѝѝе, ѝдемо/ѝѝѝѝемо, ѝѝѝѝѝѝе/ѝѝѝѝѝѝе, ѝду/ѝѝѝѝу*.

Треће лице јединице и 2. и 3. лице множине имају акценат на финалном слогу само кад се употребе с упитном речцом: *ѝѝѝѝ ли, ѝѝѝѝ ли, ѝѝѝѝ ли*.

⁴¹⁵ В. Историја српскохрватског језика, књ. II/2: Речи са коњугацијом, Београд 1962, 91.

424. Глагол *сусџаи* у свим лицима презента и у свим другим формама има $\bar{\text{~}}$: *сусџанем, сусџане, сусџао, сусџадо*⁴¹⁶ итд.

425. Глаголи *џравдаи* и *сунчаи* у презенту и у свим другим облицима имају $\bar{\text{~}}$: *џравдам, џравдаи; сунчам, сунчаи, сунчаи, правдаи*, једино у радном глаголском придеву је *џравдао, сунчао*.⁴¹⁷ Акценат презента одговара акценатском типу *чиџам* (в. т. 413).

426. Глагол *вајкаи се* у презенту има двојаки акценат: *вајкам се / вајкам се, вајкамо / вајкамо, вајкају / вајкају*.⁴¹⁸

И глаголи *ковџм / кџвем, зовџм / зџвем* имају акценат или на иницијалном слогу или на слогу иза иницијалног у свим лицима једине и множине. Исти су односи и у сложеним глаголима у чијој су основи ова два глагола: *џоџковџм / џоџкџвем, џозовџм / џозџвем* и сл.

Имџераџиџ

427. Структура императива углавном је као у књижевном језику.

Једина озбиљнија разлика је што се поступно шире аналитичке форме у 1. лицу једине, нпр. *нек џркенем, нек џмрем, нек џогџнем* итд. Паралелно с овим феноменом јавља се и ширење аналитичких форми за 1. и 2. лице множине: *нек џдмремо, нек џдмреџе, нек џркенџе, нек џркенемо, нек изџнемемо* и др. Ово није непознато ни књижевном језику.

428. Карактеристично је врло често елиминисање *ј* из неких облика императива^{418а}. Овај консонант испада и у слободној употреби овог облика и у вези с енклитикама:

- а) *наџи саџи, немџ, слџша, брџ, џи, уџи, џџра џџ џџамо*
 б) *немџ га, омџ га, џџџи га, уџи ме, џреџи га*

Испада *и* и у средини речи, а такође и *ј*:

1) *дџиџџе, говџрџџе, гџџрџџе, заџџџаџџе ми, немџџџе, џџџџџџџе, џџџџџџџе, џџџџџџџе, џџџџџџџе га, џџџџџџџе га, џџџџџџџе, џџџџџџџе, слџџџџџџџе, сакрџџџџџџџе, смџџџџџџџе се, свџџџџџџџе*⁴¹⁹ итд.

2) Испада *и* и у облицима *дџџџ, џџџџџ, џџџџџ*.

3) Елиминише се *-е* у императивној речи *џџџ-џџџе*, али је то факултативно.⁴²⁰

Појава облика императива са испуштањем споменутих вокала и консонаната позната је целом косовско-ресавском дијалекту⁴²¹, а облици с елиминисањем *ј* или вокалом *и* карактеристични су и за многе друге дијалекте.⁴²²

⁴¹⁶ В. Даничић, Акценти, 106: *сусџанем, сусџанеш* итд.

⁴¹⁷ Даничић има увек $\bar{\text{~}}$: *џравдам*. В. Акценти, 165.

⁴¹⁸ Даничић бележи акценат *вајкам* итд. В. Акценти, 165.

^{418а} М. Стевановић је забележио сличне примере у источноцрногор. В. н. д. 89.

⁴¹⁹ У делима Душана Радића овакав императив је регистрован у истој сразмери као у књижевном језику. В. ТМП 12, 23, 49, 114, 154, НСО 25, ТКНС 110, 115 итд.

⁴²⁰ Ово је особина великог броја српскохрватских дијалеката.

⁴²¹ В. Глиша Елезовић, Извештај, 470.

⁴²² В. о томе литературу коју наводи Павле Ивић. Галипољски Срби, 237—238.

429. Ликвидирана је морфофонематска алтернација *к/ц, г/з*: *вучи, сѣчи, сѣчи, шучи, њѣчи, лѣжи, вучише, сѣчише, њѣчише, лѣжише*.⁴²³ Ова појава је аналошка и везана је за презент.

430. Од глагола *уићећ, ѡреићећ*, императив је *уићкни, ѡреићкни* опет аналогijом према презенту, јер је презент ових глагола по III врсти: *уићкне, ѡреићкнем*.

431. У императиву *јѣћи* очувана је стара форма императива атематског глагола с иновацијом.⁴²⁴ У употреби је чешће књижевни облик *јѣди*.

432. Врло честа је употреба речце *ѣла, ѣлајше*, којом се дозвољава вршење неке акције, али понекад има и призвук императивности.⁴²⁵

Акценаӣ императива

433. Акценат императива нема битнијих разлика према књижевном језику. У неким облицима јављају се дублети, али је то зависно од исто таквих односа у презенту, нпр.

сѣчи-сѣчи, сѣчимо-сѣчише; ѡриићешше-ѡриићешше; ѡӣсни-ѡӣсни, вѣкни-вѣкни (в. т. 416/4).

Акценатски дублети, или имају семантичку диференцијалну вредност или се свode на стилска диференцирања. Глагол *сѣћ* у зависности од ритма исказа у императиви има један или други акценат:

сѣчи ш̄у ѡфску и не измишљај.
сѣчи ш̄о мало брже!

Потенцијал

434. Уопштен је облик помоћног глагола *б* и за сва лица:

ја би ѡвао, ти би дошо, ви би шѣли, ми би могли, они би ш̄о урадили.

Ова појава је позната огромном броју наших дијалеката, а оваква творба потенцијала није ретка ни у говору школованих људи, иако нормативна граматика још увек инсистира на одржавању разлика у облицима.

Футур I

435. Футурске ситуације обележавају се помешаним примерима оба могућа начина грађења, али је несравњено чешћа конструкција: *енклитика ѡмоћног глагола хӣеши + (да) + ѡрезенӣ одговарајућег глагола*.

⁴²³ И ова особина позната је већем броју српскохрватских дијалеката.

⁴²⁴ Проф. А. Белић наводи да је ова појава позната и споменицима из XV века. В. Историја српскохрватског језика II/2, 1960, 66—67.

О томе говори и проф. М. Стевановић, Баковица, 125.

⁴²⁵ В. Данило Вушовић, Источна Херцеговина, 59.

436. *Фуџурска енклиџика* + *суџински облик* је један од начина исказивања футура, али знатно ређе од првог случаја и карактеристично је да све више нестаје из употребе:

ја ћу рáдиш ако бџднем мáгла Мед., он ће џи рећ кад мáже д' џде у чáршџу, они ће јáс кад бџду мáгли Миј., нећу сџић да дбђем В. Д., ћеш џћ једáма? оћеш ли дбћ? Миј.

437. Употреба глаголске сложенице за футур такође је позната особина. Употреба је интонацијски везана: најобичније се употребљава кад је тежиште исказа на предикату:

дбћу, мáће, исџће џи лáб, џрбће, рећемо му, сџиће, нáће га, ошџће, умџће (и умџкнџће).

Сажимање супинског облика и фуџурске енклитике познато је иначе и другим штокавским говорима.⁴²⁶

Облици *рáдићу, окоџћу, научџћу* и сл., постоје као и у књижевном језику, само је фреквенција ових форми мала.

О футуру типа *одгрџћу, ошрџћу, озџћу* и др. већ је говорено (в. т. 184).

Фуџур II

438. Творба футура II онаџва је као у књижевном језику. Разлика је једино у томе што облици помоћног глагола бити имају двојаке форме: *бџднем, бџднеш, бџдем, бџдеш* итд.

439. Поред футура II за исте ситуације употребљава се и конструкција *везник + џрезенић*:

ако мáжеш, кад сџићнеш, кад добићеш џáмећ, ако рáдиш, чим сџићнеш итд.

Употреба ове конструкције место футура II је релативно честа појава. То је, уосталом, врло стара особина.⁴²⁷

Глаголски облици за обележавање џрошлостџи

440. Систем глаголских облика за обележавање прошлости има све облике као и књижевни језик:

- 1) аорист
- 2) имперфект
- 3) перфект
- 4) плусквамперфект

⁴²⁶ В. о томе Павла Ивића, Галипољски Срби, 253—256.

⁴²⁷ О овом облику је у последње време доста писано, али више са синтаксичке стране. В. између осталог,

1) Јован Вуковић, Фуџур II-ги и еквивалентни глаголски облици по употреби у српскохрватском језику, ПКЈ IV-V, св. Б, 5—28.

2) Ирена Грицкат, О некиџ особинама футура II (футура егзактног), НЈ н.с. св. 3—4 (1956), 89—105.

Као и у другим нашим дијалектима и књижевном језику, и други глаголски облици служе за обележавање прошлости, али је то проблем о коме се расправља у синтакси. Овде се спомињу само они облици који представљају интегрални део система за обележавање прошлости без обзира на то што имају и друге функције. То су:

- а) презент
- б) императив
- в) пасивне конструкције за прошлост

Разлике према књижевном језику постоје, пре свега, код појединих облика у морфолошкој структури, али је разлика много више у фреквенцији употребе, о чему ће се такође говорити више у синтакси.

Аорисџ

441. Повелик број глагола нема никаквих морфолошких разлика за лица у једнини, нпр.

ја зџви, џи зџви, он зџви

Такав аорист имају глаголи II врсте:

ја дра, џи дра, он дра

Такав аорист имају и глаголи III врсте:

ја мџну, џи мџну, он мџну

Затим глаголи IV врсте типа *џмиџ, џдиџиџ, саџиџ, џробџиџ* и сл.:

ја џрдџи, џи џрдџи, он џрдџи

Такви су даље и глаголи V врсте: *гџда, гџђа* за сва три лица једнине; глаголи VI врсте: *џдва*; глаголи VIII врсте: *мџсли, мџли* и сл.

Јединствен наставак за сва три лица једнине је *-џ*. Нема никаквих прозодијских разлика између појединих лица у претходним групама глагола.

442. Глаголи I врсте имају често у 1. лицу једнине двојаке наставке, а истовремено, у зависности од 1. лица могу постојати и двојаки акценатски односи:

ја поџбо	или	ја пџгibe	ја трџсо	или	ја трџсе
ти пџгibe		ти пџгibe	ти трџсе		ти трџсе
он пџгibe		он пџгibe	он трџсе		он трџсе

Овакав аорист имају глаголи *џдаџ, убџс, џлес, осџаџ, џеџ, сеџ, маџ, џуџ, умџ, мџџ, сџџџ, лџџ* и огроман број других глагола с простом осномом, а такође и са сложеном.

У овој групи постоји један део глагола који имају непромењен акценат у сва три лица без обзира на форму 1. лица једнине.

Тако је и с глаголима неких других врста, нпр.: *ја вџде, ја сџде* или *ја сџде*.

ја пџдо	или	пџде
ти пџде		
он пџде		

Глаголи с основом на *к, з, (х)* у првом лицу једнине имају факултативну алтернацију ових консонаната:

ја рѣко-ја рѣче, ја сийго-ја сийже. Један део глагола се издваја из ове групе и има само један облик: *ја мдо*.

Једнакост облика и прозодијских фактора постаје све више одлика за сва три лица једнине. Разуме се, књижевни језик са своје стране утиче на стварање друкчије структуре облика и друкчијег акцента.

441. Повећи број глагола у 1. лицу једнине аориста има двојак акценат:

илѣио/илѣиѡв, рѣко/рѣкѡ, умре/умрѣ, сашре/сашрѣ, идче/иѡчѣ, закле/заклѣ, идѣе/иѡиѣ, идѡ/идѡв, нѣсу/нѣсѡ, ирдсу/ирѡсѡ, зашре/зашрѣ. дѡби/дѡбиѡ, изли/излѣ; сашш/сашшѡ, иѡиѡ/иѡиѡѡ, идкри/иѡкриѡ

Овакав акценат имају још и глаголи *надуѡи, иѡжњѣиѡ, самлѣи* итд.

Двојак акценат јавља се и у глаголима *зайѣва/зайѣва, ирѣмѣиѡиѡ/ирѣмѣиѡиѡиѡ, заврну/заврну, обрну/обрну* и др.

Напомена: процес уједначавања акценатских типова није нигде у целини остварен у наведеним примерима. Акценатски тип *изли/излѣ*, поред кратког акцента на ултими, има спорадично и дуго-силазни: *излѣ, сашшѡ*, али је кратки акценат много обичнији кад је на овом слогу.

Процес уједначавања акценатских типова у једнини вероватно је настао губљењем *х* и идентификовањем форме 1., 2. и 3. лица једнине.

ја зайѣва, иѡи зайѣва, он зайѣва, па према томе и *ја зайѣва*.

444. Глаголи донет, пренет, понет у 1. лицу једнине имају вишеструке форме: *донѣ, донѣсо, дѡнесе*. То се даље преноси и на остала лица једнине и множине, нпр. *донѣмо, донесѡмо, донѣше, донесѡше* итд.

445. Већ је одавно познато да је у косовско-ресавском дијалекту у 1. лицу множине сачуван стари наставак *-(х)мо*⁴²⁸:

изгубѣмо све, јѣдва изгубѡмо свѣ, ми оидѡмо, ми осѡиѡиѡиѡмо Т., исѡиѡиѡиѡиѡмо свѣ иѡ кући, удѡиѡиѡиѡмо на Веѡиѡиѡиѡ В., исѡиѡиѡиѡиѡмо сѡиѡиѡиѡиѡмо га, узѣмо иѡечѣње Мед., обрѡиѡиѡиѡмо онѡ мѡло иѡиѡиѡиѡиѡмо осѡиѡиѡиѡмо, иѡиѡиѡиѡиѡмо свѣ, ирѡиѡиѡиѡиѡмо сѡиѡиѡиѡиѡмо, ирѡиѡиѡиѡиѡмо на зѣмљу Миј., слѡиѡиѡиѡиѡмо га В. Д., развѡиѡиѡиѡмо, узѣмо Т., развѡиѡиѡиѡмо В., иѡиѡиѡиѡиѡмо се В. Д.

Поред косовско-ресавског и смедеревско-вршачког, и призренско-тимочки говорни типови имају аорист без *х* у овом лицу.

Проф. А. Белић је у својим радовима ово старије стање аориста узимао као генералну особину за цео косовско-ресавски дијалекат. Тачно је, у ствари, да сви говори овог дијалекта, сем косовско-метохијског, имају углавном овакво прво лице множине. Глиша Елезовић је за Косово и Метохију бележио облике са *с* и без тог консонанта:

*дѡиѡиѡиѡмо и дѡиѡиѡиѡмо 179/1, не могѡиѡиѡмо 181, идѡиѡиѡиѡмо 233, насѡиѡиѡиѡмо 266, нѣмѡиѡиѡиѡмо 277, ирѡиѡиѡиѡиѡмо 330, кѡиѡиѡиѡиѡмо 337, врѡиѡиѡиѡиѡмо 306, сѡиѡиѡиѡиѡиѡмо, заврѡиѡиѡиѡиѡмо 327.*⁴²⁹

⁴²⁸ В. А. Белића, Историја српскохрватског језика II/2: Речи са коњугацијом, Београд 1962, 64.

⁴²⁹ В. Речник.

На око тридесет примера са *с* Елезовић је забележио и три примера овог облика без *с*.

У Ивковићевом материјалу такође постоје облици и без *с* и с тим консонантом, али је проценат са *с* далеко мањи.

Сва је прилика да је у Ресави остварен утицај смедеревско-вршачког и шумадијских говора, али тај утицај није узео већег маха.

Друго и треће лице множине имају облике као у књижевном језику.

446. Творба аориста је углавном од глагола перфективног вида. У ограниченијем обиму употребљава се и од глагола имперфективног вида.

ја иде ше умлѐ жѣиѣ В., ѣѣше ракѣѣ, дѣвѣше и нѣма, она ѣѣи, брѣ, ѣѣ, ѣѣ идсле бѣѣва, бѣѣва Мед., искѣ е ја Т., он је мѣло глѣда, ѣѣ дде В. Д.

447. У једном случају у 3. лицу множине аориста постоји наставак имперфекта: *ѣѣѣѣ ѣѣѣѣѣѣ да ѣѣѣѣѣѣ; ѣѣѣѣ ѣѣѣѣ ѣѣѣѣ да ѣѣѣѣ.*

Наставак -у је несумњиво аналошки.⁴³⁰

Овакав аорист нађен је у свим селима све три зоне.

Још неѣиѣ о акценѣѣу аористѣѣ

448. О извесним разликама у акценту аориста овог говора према књижевном језику већ је говорено, нарочито о акценту аориста у једнини (в. т. 442).

О могућности појаве кратког акцента на финалном слогу неких облика аориста такође је говорено (в. т. 64, 43).

Постоје још неке особине, нарочито у множини, које одступају од књижевног језика:

Глагол *сес* има овакав акценат у аористу:

сѣдо и седѣ	седѣмо
сѣде и седѣ	седѣсте
сѣде и седѣ	седѣше ⁴³¹

У множини овај акценат не одговара Даничићевом типу. До оваког система акцента за ову категорију аориста могло је доћи из тежње за упрошћавањем. Наиме, у тросложним формама множине акценат је на финалном вокалу основе. То се могло пренети и у двосложне форме:

седѣмо : седѣ

Акценатска варијанта с краткосилазним на крају, већ је речено, изванредно је ретка.

⁴³⁰ В. Један необичан облик имперфекта, НЈ VII, Београд 1940, 19—21.

⁴³¹ В. Ђ. Даничић, Акценти, 97.

Глаголи типа *заклѣи* имају у множини друкчији акценат него у Даничићевом материјалу:

рѣза	резѣмо
рѣза	резѣсте
рѣза	резѣше

Исто такав акценат у множини имају и глаголи типа *исѣваи*, *исѣрай*, *изломий*, *сакуйий*, *изгубий* итд.

Повећан број слогова у множини обично аутоматски утиче и на промену места акцената. О осталим акценатским особинама било је говора раније. О ономе што је диференцијално говорено је у одељку о глаголским основама.

Имперфект

449. Имперфект у савременом трстеничком говору има врло малу фреквенцију. За њега важи исто оно што и за инфинитив — нагло губи позицију у систему глаголских облика за последњих неколико година. О овом облику говорили су или су га бележили за трстенички говор и за области граничне овом говору следећи аутори: Љуба Стојановић⁴³², А. Белић⁴³³, Душан Јовић⁴³⁴; Душан Радић је у свом материјалу регистровао овај облик⁴³⁵; интересантно је колико дијалекатске глаголске облике па и имперфект употребљава Добрица Ђосић⁴³⁶. О овом облику дају извесне податке Глиша Елезовић⁴³⁷, Милош Ивковић⁴³⁸, Михаило Стевановић⁴³⁹, и др.

Примере који се у току даљег излагања наводе наводимо у оном броју који је регистрован испитивањем говора за последње три године:

кдѣа, кдѣа док ме нѣ заболѣ глава Мпј., *ја љѣса онѣм човѣку* В. Д., *како се звѣдѣцаше?* (ти) Т., *како се звѣђѣцаше* (он) Мед., *она койѣђаше, долѣзаше лѣшо* В., *иђѣдѣцаше за монѣм* (он), *нѣмѣђѣцу нѣшѣа, чѣкамо да дођу, онда нѣмѣђѣцу лекѣри* Мед., *како се звѣше* (он), *она койѣше* В., *како ѣи имѣше* (име) В. Д.

⁴³² Стојановић је само забележио да овај облик постоји у околини Врњачке Бање. Из његовог материјала не види се колика је фреквенција имперфекта. Број примера које он наводи није велики. В. Врњци, 212—218.

⁴³³ Проф. Белић је регистровао постојање имперфекта са карактеристичним косовско-ресавским проширењем *-ђа* итд. В. између осталог, Народна енциклопедија СС IV, 1072.

⁴³⁴ В. О имперфекту у околини Врњачке Бање, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске II Нови Сад 1959, 114—127. Овде је сакупљен материјал претежно из III зоне, са леве стране З. Мораве.

⁴³⁵ Душан Радић скоро не употребљава имперфект у својим делима. Врло је редак и онда кад Радић наводи аутентичан говор својих личности.

⁴³⁶ Ђосић такође не употребљава имперфект у својим делима. Он и иначе не узима много изворног дијалекатског материјала.

⁴³⁷ Елезовић региструје употребу имперфекта и у Речнику и у текстовима.

⁴³⁸ За ресавски говор, по материјалу који наводи Милош Ивковић, тешко је одредити колика је фреквенција овог облика. Ивковић га ретко бележи.

⁴³⁹ И у ђаковачком говору констатована је мала фреквенција имперфекта. В. Ђаковица, 129. Говор је призренско-тимочке основице, а у торлачком говору на истоку се често употребљава.

Облик и м а ш е није сасвим јасан. Значење је исто као у *како се зваше*. Могућно је да је овај облик настао према именици и м е. За друга лица у овом значењу овакав облик није нађен.

Основна морфолошка одлика имперфекта је већ познато проширење облика са *-ћа*, *-ћадица/ћадице*. Због ограничене фреквенције није могућно сасвим прецизно показати однос употребе облика с проширењем и без проширења.

Трстенички говор има исту структуру имперфекта као и III зона⁴⁴⁰, али је фреквенција облика у III зони и данас нешто већа.

Проф. А. Белић је ове специфичне форме имперфекта констатовао као општу особину целог косовско-ресавског дијалекта.⁴⁴¹ Глиша Елезовић и Милош Ивковић не бележе форме с проширењем. Према томе, ово је регионална особина средишне зоне косовско-ресавског дијалекта. Ређа употреба имперфекта у Ресави у вези је са истом таквом појавом у смедеревско-вршачким и шумадијским говорима.

450. Од извесних глагола имперфект има већу фреквенцију него од других:

а) Од глагола *биш* имперфект је *беа* за сва три лица једнине, што је слично употреби аориста од неких глагола (в. т. 442). Исто је и с другом формом имперфекта истог глагола: *беадица*, *беадице*. У множини је *беадицамо*, *беадицасте*, *беадицу* или *беађау* или *беађицу*. Постоји још једна форма: *беамо*, *беасте*, *беау*.

б) Од глагола *имаи*, поред форме са значењем *зваше* (в. т. 449), постоје и остали облици: *имаћа*, *колико ти имаше* или *имађаше*, *имађамо*, *имађасте*, *имађау* и *имађадицу*.

Одрични облици су *немаћа/нема*, *немађаше/немаше*, *немађамо/немамо*, *немађадицамо*, *немађадицу* итд.

в) Од глагола *киди* имперфект је *ћаше* или *ћа* за сва три лица једнине. Постоји и форма *ћадица*, *ћадице* такође за сва три лица једнине. За множину постоје форме *ћамо*, *ћасте*, *ћау* или *ћадицамо*, *ћадицасте*, *ћадицу*.

г) Глагол *држаи* има имперфект *држаћа*, *држаће* и *држаше*, или *држађадицаше* за једнину; *држађамо*, *држађасте*, *држађау* или *држађадицамо* итд. — за множину.

д) Забележени су и облици имперфекта од глагола *иребай*: *иребаше*; од *волеи*: *вољаше*, *вољађаше*; од *иричай*: *иричаше*, *ирича*, као и остали облици за множину.

Имперфект ових глагола много је чешћи него од осталих. Интересантно је да то није само особина косовско-ресавског дијалекта. У говорима једног дела Шумадије, који су иначе скоро потпуно елиминисали имперфект, споменути глаголи имају овај облик.⁴⁴² О овом проблему већ је говорено⁴⁴³, а посебно ће се говорити у одељку о синтакси.

⁴⁴⁰ В. Д. Јовић, Оп. cit. 118 и даље.

⁴⁴¹ В. Народна енциклопедија СС IV, 1072.

⁴⁴² В. Д. Јовић, О глаголским облицима за обелсјавање прошлости у говорима Раче Крагујевачке, Зборник радова ВПШ у Зрењанину I (1962), 38.

⁴⁴³ В. Оп. cit. 124—125.

Као закључак намећу се, пре свега, две ствари. Имперфект се брзо елиминише из говора. Фреквенција му је врло сужена. Изузетак чине само споменути глаголи и неке специјалне конструкције типа: *како ти имаше, како се ти заћаше*.

Поред споменутих примера забележени су још и облици имперфекта глагола *шрес, лежаш, ић, знаш, видеи, желей*. У косовско-метохијској области налазе се углавном облици имперфекта од оних глагола који га имају и у трстеничкој зони, само у нешто друкчијој форми.

Акцентни имперфекти

451. Специфична морфолошка структура имперфекта готово аутоматски показује и знатна одступања у акценту од имперфекта у књижевном језику. А. Белић је својевремено, полазећи од Даничићевог схватања, констатовао: „... имперфект се сав наслања на акценат презенте, без обзира на то, да ли је по образовању једнак с њим или с основном претериталних времена”.⁴⁴⁴

И ово мало примера потврђује закључак да је повећање броја слогова условило друкчију акценатску структуру имперфекта у овој зони; нпр. *немаћдицу, којаћаше, имаћдицаше*. То још боље потврђује раније скупљени материјал у мом чланку о имперфекту.⁴⁴⁵

Ради илустрације наводимо неколико примера из споменутог чланка:

изграћду, њеваћаше (177), *лежачдицу* (119), *шрчаћдицаше* (120) и сл.⁴⁴⁶

Акцент имперфекта није истоветан на целој косовско-ресавској територији. То је зависно од друкчије структуре овог облика у појединим зонама, а и од друкчијег система акцента. Елезовић за говор Косова и Метохије наводи и овакве примере:

чију ћерку држаше 154, *много знаваше њај човек, њад имада мицко деије* 231, *ића, ића, ићаше, ићау* 233, *ићау* 235, *имаше* 258, *имећаше* 389/1.⁴⁴⁷

452. Акцент имперфекта друкчији је него у књижевном језику у неких глагола и кад нема специфичног проширења:

ића, ићаше, ићаше, ићамо, ићастије/ићастије, ићау. У књижевном језику је *ића, ићаше, ићаше, ићамо, ићастије, ићау*.⁴⁴⁸ Такав тип акцента имперфекта је и у облицима од глагола *видеи*: *вића, вићамо/вићамо*; од глагола *јес* (јести): *јећа, јећамо/јећамо*; од глагола *желей* и *желеи*: *жеља, жељамо/жељамо*.

⁴⁴⁴ В. Историја српскохрватског језика II/2, 1960, 101 и Ђ. Даничић, Акценти, 202.

⁴⁴⁵ В. Д. Јовић, О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске II, Нови Сад 1959, 114—132.

⁴⁴⁶ Оп. cit.

⁴⁴⁷ В. Речник.

⁴⁴⁸ В. Даничић, Акценти, 107.

Најосновнија разлика у овом акценатском типу према књижевном језику је изразита тенденција да је акценат на месту где је у књижевном језику дужина. Кад је акценат у књижевном језику узлазни, онда се акценат овог говора да саобразити са књижевним.

453. У првом лицу једнине има понекад идентификације морфолошки истих облика аориста и имперфекта и у акценту нпр. то се посебно добро види код неких глагола VI и VIII врсте: *ја ишча све до дућана, ја идва на швоџ савдби, а швоџ брдџи нџе*. У првом лицу множине идентични облици за аорист и имперфект условљавају у понеким случајевима и акценатску идентификацију:

иџамо, ишчамо, ишћамо, јећамо и др.

Перфект

454. Аналитичко-синтетичка форма перфекта је као у књижевном језику. Образује се на типичан начин: *енклиитички облик јомоћног глагола јесам + радни глаголски иридев*, или *јуни облик јомоћног глагола + радни иридев*. Ова два типа имају и неке стилске разлике. Према књижевном језику разлике су углавном у форми радног глаголског придева, где често има сажимања или појаве секундарног *џ*, нпр. *рџко, дџно, мџслиџо* (в. т. 110 до 112 и 165/а).

455. Широко је распрострањена синтетичка форма перфекта. Писци с овог терена не односе се подједнако према овом феномену. Душан Радић употребљава ову форму перфекта врло много, нарочито у познијим делима кад је већ био изградио лични стил. У делима Добрице Ћосића перфект без споне је редак. Ређи је него у говорном језику. Фреквенција употребе овог облика у трстеничком говору је отприлике негде на средини између Ћосићеве и Радићеве употребе.⁴⁴⁹

дџаџ му био жив, клџти га да џркне, осџао без нџишџа, ошџишо да рџди у Дебелџак, сџудџрџо кад и . . . јоџишо у џвџџе, носџла још сџџџџе шџи ишџџџџа . . . , имџо џдџџек џџџџу и џџао Мед., џџџџе седџли и разговџрџли, а нџџу удџрили, иџклџли сџџ, двџ џкџџџџа му иџџо (припало) Т., Муџа дџшо џџџџе, кџџишо џџџџе од нџџи дџџџџи, кџџџџе Нџџа: „Ошџишли саџџџџе”, и шџи оџоџџо! ја дџшо, ми кџџишли џџџџу Миј.

Најчешћа употреба перфекта без споне је у 3. лицу једнине и множине. За остала лица ова форма такође постоји, али је мање фреквенције. Детаљније о томе говориће се у синтакси.

456. О радном глаголском придеву, који и у овом говору служи за творбу познатих глаголских облика, нема ничег посебно да се каже бар кад је реч о његовој морфолошкој структури. У Медвеђи и Мијајловцу забележено је да понекад има акценат као у призренско-тимочком дијалекту:

донџо, шџџо, мџслџо, мџслџџа, џџџџо, узџо, узџџа и још понеки.

⁴⁴⁹ Паралеле између Радићевог и Ћосићевог књижевног рада у многим правцима и нису могуће. Овде се о језику једног и другог писца говори јер оба имају јекни утицај дијалекта. О стилским особинама њихових текстова је већ писано. Било би интересантно утврдити колико су дијалекатски феномени на то утицали.

Ово су, међутим, изузетнији и малобројнији примери (в. т. 81). То се у ређим случајевима јавља и у другој, али никада у трећој зони (в. т. 11).

О радном придеву типа *умрео, умрао*, в. т. 102 и 399.

457. Што се тиче акцента, има извесних разлика према књижевном језику:

а) Даничићеве примери *вио, вила, вило, ийо, иила, иило* — у трстеничком говору имају увек кратки акценат на иницијалном слогу: *вио/вила, ийо/иила* итд.

б) *задебљадо/задебљала, заимдо/заимјала, имдо/имјала, избрбљадо/избрбљала, исклиждадо/исклиждала, ирогуиждадо/ирогуиждала, изигрдо/изигрјала, наоруждо/наоружјала, најирабуњдо/најирабуњјала, насайуњдо/насайуњјала*.⁴⁵⁰

Овакав акценат у радном придеву има велика група глагола. Понеки од њих имају и акценатске дублете: *ирочијдо/ирдчијјао, искобелјадо се/искобелјао се*. Међутим, варијанта с акцентом на *а*, финалном вокалу основе, далеко је обичнија. Још једном се потврђује да се акценатски односи између ситуације у простим и сложеним глаголима не разликују. Ако се упореди Даничићев тип *кркљаиши/кркљао*, према *закркљаиши/закркљао*⁴⁵¹, и трстенички *кркљадо/закркљадо*, то се јасно види.

458. Исти је случај и с глаголским облицима типа *добило/добила, задобило/задобила, иробило/иробила, иребило/иребила, иовило/иовила, сакрјило/сакрјила, увило/увила, умјило/умјила* и сл.

Ови глаголи се разликују акценатски од књижевног и у неким неким другим облицима (в. т. 419).

Акценат се не мења у односу према простим, нпр. *био, била*.

Плусквामीерфект̄

459. Овај облик је релативно редак у употреби. Није непознат овом говору, али се у односу на друге облике за обележавање прошлости, изузев имперфекта, веома ретко употребљава.

У творби плусквамперфекта постоје оба могућа начина као и у књижевном језику:

а) Облик имперфекта помоћног глагола б и т + глаголски радни придев.

б) Перфект помоћног глагола б и т + глаголски радни придев.

Судећи по оно мало облика који су забележени у трстеничком говору, рекло би се да је први тип творбе још увек веће фреквенције:

*кад беше лѣго . . . Миј., идишио бѣу дѣли, нѣ знам Мед., бѣмо ири-
мјили мѣло одѣла . . . Миј., бѣамо исїлаиїили сѣд . . . В. Д., беше
наше иокїдало . . . В., он беше сїїго . . . Т.*

*Буда ушѣко био Т., Млађа био однео В., он се био сдгнуо Мед.,
(в. т. 581—583).*

⁴⁵⁰ В. Акценти, 166—169.

⁴⁵¹ Акценти, 167.

Инфинитивни глаголски облици

460. Од инфинитивних глаголских облика не постоји само глаголски прилог прошли. Трстенички говор је у овом погледу као и већина других штокавских говора, мада има ретких који знају за овај облик, нпр. посавски говор, шаптиновачки⁴⁵² и др. Оно што овај говор разликује од књижевног и неких других штокавских дијалеката је фреквенција појединих глаголских облика овога типа.

Глаголски прилог садашњи

461. Фреквенција овог облика није велика: *викајући* Мед., *идући* Нишу Миј., *мислејући* В., Миј., *израђући*, *ишћујући се* се нађе Т., *иекљајући*, *рађејући*, *скакајући*, *иридаде* *човек* *чишћујући* В. Д., *риљајући*, *иричајући* Мед.

Као што се види, суштинских разлика према књижевном језику нема у облицима *ишћујући*, *идући*, *иекљајући*, *израђући*, *чишћујући*, *риљајући*.

Наставак *-ући* је према глаголима који имају *-у* као наставак у 3. лицу множине. Овај вокал је схваћен као део тог наставка и за друге глаголе јер је иначе различит према осталим вокалима основе презента. Аналогном је пренет и у глаголе с алтернацијом *и/е* у презентској основи.

Интересантно је да је овај наставак додат на инфинитивну основу *вика-*, *скака-*, мада је у 3. лицу множине само *вичу*, *скачу*. Овде је могло бити и аналогije према облицима истих глагола који се граде од инфинитивне основе, а могло је бити аналогije и према типу *иекљаући* и др. Није искључено да и *иризренско-шумочки* није утицао на овако формирање овог облика.

Творба глаголског прилога садашњег постоји на исти начин и у говорима Велике Мораве⁴⁵³, а и у неким говорима Шумадије.⁴⁵⁴

Форме које постоје у трстеничком говору, постоје и у III зони, а и у косовско-метохијском говору. У Елезовићевом материјалу облици су исти као у књижевном језику или је наставак *-ћи* додат на 3. лице множине карактеристично у овом говору и за глаголе са алтернацијом *и/е*:

чудући се 550/II, *имдући* 231, *бијући* 234, *исцошћавдући* 238, *једући* 261, *радеући* 80/II, *илдчући* 128/II.⁴⁵⁵

462. Разлике у акценту према књижевном језику су следеће:

а) Ако је повећан број слогова: *рађејући*.

⁴⁵² В. Стј. Ивишић, Шаптиновачко нарјечје, Рад ЈАЗУ 168, 144—145.

⁴⁵³ По мом материјалу.

⁴⁵⁴ В. мој рад О глаголским облицима за обележавање прошлости у говору Раче Крагујевачке, Зборник радова ВПШ у Зрењанину I, (1963), 40.

⁴⁵⁵ В. Речник.

б) У *идући* акценат је на месту где је у књижевном језику дужина, што је иначе општа тенденција овог говора и што се јавља у различитим граматичким категоријама.

в) У *мислдући* акценат је исти као и у радном глаголском придеву — *мислдо*, што одговара ситуацији у призренско-тимочком дијалекту.

Глаголски *ѡрјини ѡридев*

463. Од већине глагола који имају трпни придев овај облик се не разликује од књижевног. Најосновнија разлика је у трпном придеву од глагола типа *донешѡ, ѡренешѡ, ѡрес*, од којих је придев *донешѡн, ѡренешѡн, ѡрешѡн* (в. т. 221/15). Ово је иначе позната особина многих штокавских говора.

Постоји мања група ових облика који имају и јотоване и нејотоване форме:

ѡревежѡн/ѡревежѡн, изгрѡжѡн/изгрѡжѡн, ѡмѡужѡна/ѡмѡужѡна и ѡмѡужѡна/ѡмѡужѡна.

Ово је честа појава и у другим штокавским дијалектима. Познато је да је у овим случајевима јотован консонант увек аналогичан из глагола с основом на *и*: *нѡшен* итд.

464. Веома је ретка појава трпног придева без јотованог консонанта од глаголских основа где се јотоване остварило: *зарѡбен, слѡмен* В. Д. (в. т. 188). Исту појаву забележио је и Милош Ивковић у Ресави.⁴⁶⁶

465. Акценат трпног глаголског придева има разлика према књижевном језику:

а) Велика група ових облика у Даничићевом материјалу има један од узлазних акцената на пенултими, кратку ултиму, а у трстеничком говору је дуги акценат на ултими:

Трстенички говор	Даничићев материјал
бивѡн/бивѡна, избивѡн	бијен
гребѡн/гребѡна, изгребѡн	грѡбен
дѡнет и донешѡн/донешѡна	дѡнет
ливѡн/ливѡна, изливѡн	ливен
обѡчѡн/обѡчѡна	обѡчен
одвѡчѡн/одвѡчѡна	одвѡчен
печѡн/печѡна, испечѡн	пѡчен
плетѡн, исплетѡна/исплетѡн	плѡтен
речѡн/речѡно, изречѡн	рѡчен
тѡчѡн/тѡчѡна, претѡчѡн	тѡчен
чувѡн/чувѡна, нечувѡн	чѡвен

Ово се не односи на глаголе који у презенту имају дугосилазни акценат на првом слогу, нпр. *ѡишем* : *ѡисан*.

⁴⁶⁶ Ресави, 300 et passim.

Ограниченост употребе инфинитива констатовао је проф. Михаило Стевановић у ђаковачком говору⁴⁶⁰, тај говор је граничан косовско-ресавском и делимично има додирних тачака с њим. Због тога је и споменута констатација проф. Стевановића значајна за овај рад.

468. У трстеничком говору у савременој фази овај облик није непознат, али има знатно мању фреквенцију него у књижевном језику и у већини штокавских дијалеката на југозападу. Нарочито се изузетно ретко чује у I зони. Ово потврђује да процес елиминисања овог облика долази с југоистока. Друга зона има јачи ослонац на говоре Косова и Метохије преко пећког говора. У III зони је употреба инфинитива приближна употреби у II зони.

469. Већ је у ранијој литератури речено да је у косовско-ресавском инфинитив без финалног *-и*. Усвојен је супински облик и за инфинитивне и за супинске ситуације:

бији, *ддћ*, *ић/ис*, *играи*, *намџчији* (= замазати) В., Т., *ојић/ојић*, *осидвији*, *иодраи*, *ирић*, *сији* В. Д., *радији* Т., *узџи/узџс*, *резилији*, *имаји* В., итд.

И Глиша Елезовић у свом материјалу има само форме инфинитива без финалног *-и*. Милош Ивковић бележи оба типа инфинитива.⁴⁶¹ Ресава у овом погледу представља прелазну зону према смедеревско-вршачким, шумадијским и војвођанским говорима.

470. Разлика у броју слогова косовско-ресавских форми понекад условљава и друкчији акценат:

ић, *ддћ*, *ирић*, *ојић*, *узџс*; *урадији*, *резилији*, али акценат одговара књижевном у формама *ојићи*, *узџи*, *урадији*, *резилији*.

Закључак

471. Од укупно пет инфинитивних глаголских облика у књижевном језику, четири постоје и у трстеничком говору, како је већ напред речено. Глаголски прилог прошли је у њему непознат. Систем ових облика углавном се слаже са стањем у већини штокавских дијалеката.

Сужавање употребе инфинитива одговара југоисточној српско-хрватској зони. Шири ослонац је на македонско и бугарско језичко подручје. Губљењем инфинитива трстеничка зона приближава се стању у призренско-тимочком дијалекту.⁴⁶² Фреквенција глаголског прилога садашњег је мала, али ни у другим дијалектима није велика. Радни и трпни придев су углавном као и у другим дијалектима, а и употреба се у принципу не разликује. Морфолошка структура ових облика ближа је западној штокавској зони. Наиме остварена је потпуна алтернација *-л* у *-о* у радном придеву мушког рода једнине, а у трпном придеву облици без јотованих финалних консонаната сведени су на минимум.

⁴⁶⁰ В. Ђаковица, 130.

⁴⁶¹ В. Ресава 58, 59, 94, 175, 303, 405 et passim.

⁴⁶² О узроцима губљења инфинитива в. између осталог А. Белића, ДИЈС, 475.

472. Од девет личних глаголских облика сужавање фреквенције евидентно је код имперфекта и плусквамперфекта. Овим се трстенички говор донекле одваја од југозападне и југоисточне штокавске зоне и везује се за шумадијске и војвођанске говоре, посебно кад је реч о сужавању употребе имперфекта.

Положај косовско-ресавског дијалекта, посебно трстеничке зоне, дозвољава овакву развојну двојност система облика.

Из материјала у претходним одељцима може се видети да систем облика није у свему идентичан у овом говору према другим зонама косовско-ресавског дијалекта. Регионална особина овог говора је имперфект с проширењем и специфична форма глаголског прилога садашњег од неких глагола. Ово, између осталог, потврђује да косовско-ресавски није онолико јединствен у свим правцима како се то иначе у ранијој литератури наглашава.

473. Акценатски систем глаголских облика трстеничког говора ближи је ресавском него косовско-метохијском. То је условљено, пре свега, чињеницом што ресавски тип има исти број акцената као и трстенички говор, а најчешће и исто место акцента. Вучитрнски говор косовско-метохијске зоне врло често има друкчије место акцента, а акценатски систем нема ' (в. т. 28, 64).

474. Већ је напомињано да постоје осетније разлике у говору старијих и млађих генерација. То се посебно види у следећим особинама говора млађег света:

1) Продирање наставка меке промене за све облике заменица и придева у множини.

2) Поступно усвајање синкретизма датива/инструментала/локатива у множини за све речи које се деклинирају.

3) Уклањање употребе акузативног облика за инструментал и локатив у једнини.

4) Рушење система компарације типичног за овај говор и усвајање система књижевног језика.

Неке одлике осталих категорија речи

475. У категоријама непроменљивих речи нема неких битнијих разлика према књижевном језику. Разлике су обично лексичке, а у неким случајевима постоје неке фонетске и акценатске разлике у појединим речима. У тим оквирима су ове категорије и обрађене у овом раду.

Прилози

476. Постоје неки ређи облици прилога, али је њихова функција у принципу иста као у дијалектима основице књижевног језика, уколико постоје, а и иначе у функцији прилога нема принципских разлика према књижевном језику. Ево неколико таквих прилога:

1) Прилози који у другом делу сложенице имају морфему *-год*, у овом говору имају алтернативно три варијанте ове морфеме: *-гоћ/-гоћ*

-год, нпр. *кадгдђ, комегдђ, дегдђ, кудгдђ*. Форме са *д* су као и у књижевном језику. Облици са *ђ* и *ћ* јављају се алтернативно у зависности од позиције: *џи си кигдђ он В.*, *кадгдђ буднеш џдо, кигдђ џиј Т*.

Интересантно је да се пред вокалима употребљавају углавном облици са *-ђ* или *-д*.

2) Прилог *лена, лѣца, лѣчка*. Сва три облика јављају се факултативно, али имају исто значење: *даџ ми лѣца, дђеш д' оџиднеш бадѣнак лена, џоџо је лѣчка*. Увек се употребљава у значењу *м а л о*.

Постоји придев *малѣцка, малѣцко, малѣцак*, који у женском и средњем роду често има именичко значење. Иста му је основа као и за споменуте прилоге. Овде је вероватно реч о деминуцији именице *л е к* при творби нових речи.⁴⁶³

3) Систем значењем постоји прилог *м а ј н о*: *си дђшла мајно у рдд, даџ ми мајно лѣба Миј.*, *џоблѣдо си мајно Мед*.

Овај прилог постоји и у косовско-метохијском говору.⁴⁶⁴

4) Као у Елезовићевом материјалу, постоји прилог *грѣшки*, само трстенички говор има и форму *грѣшке*.⁴⁶⁵

5) Прилог *вѣсма* веома је редак а употребљава се као синоним за прилог увек: *он вѣсма код овѣ нѣшџо каџе Миј*.

6) Прилог *џдџиле* у трстеничком говору је такође врло ретко у употреби. На другим странама широко је распрострањен.⁴⁶⁶ Пореклом је од ПО ТОЛЕ. Оваква форма могла је настати и аналошким путем према *д ђ т л е*.

7) Прилог *кђма*: *кђма дђбро свикњава В.*, *кђма далѣко Т*. Најобичније се употребљава у вези прилог + прилог. Има значење *д о с т а*, али у диференцијалном смислу према прилогу уз који стоји. Велике је фреквенције. Има неке семантичке везе с речју од које је настао.⁴⁶⁷

8) Прилог *збдкџиџа* има узрочно значење: *нѣ знам збдкџиџа је оџидџо*.

9) *де/ди* има углавном упитну функцију, али може имати и прилошко-временско обележје: *де џдеш?* Мед., *де џде она аџџдбус?* Мед., *дџ си?* В. Д., *де седџш* Миј. (где станујеш). Обележава и кретање и статистику. Старија форма је *д е*. У косовско-ресавском је овај облик и чеџћи у употреби од *д и*.

10) *јџџре, џрекојџџре* су прилози за време и лексичке замене за *суџра, ујџџру, џрекосуџра*.

11) Прилози *данас, ноћас, зимус, јџџрос, вѣчџрас, лѣџос* јављају се и формама *данџске, ноћџске, зимџске, јџџрдске, вѣчџрдске* итд. Ово је особина и косовско-метохијског говора.

⁴⁶³ На ово решење указао ми је проф. П. Ивић.

⁴⁶⁴ В. Глиџа Елезовић, Речник I, 70 и 381.

⁴⁶⁵ Речник I, 111. Овде су забележени и облици с двојаким акценом.

⁴⁶⁶ В. Рјечник ЈАЗУ. Овде су дате границе употребе овог прилога.

⁴⁶⁷ В. Рјечник ЈАЗУ, *коџа*.

Предлози

477. Овај говор има доста разлика у броју предлога према књижевном језику. Неки од предлога добро познатих књижевном језику овде су или потпуно непознати или су врло мале фреквенције. Ретко се, нпр. употребљавају сложени предлози са *-из*, као *изнад*, *између*. Из ове групе предлога издваја се и *с под*, који је нешто чешћи у употреби. Наместо ове групе предлога обичнији су у употреби предлози *међу*, *под*, *над*, али наравно с инструменталом.

И други предлози ове групе, која се гради с префиксом *из-* веома су ретко у употреби. У говору млађих се нешто више јављају.

478. Предлог *с/са* јавља се напоредо и врло често са *сас/саз*.⁴⁶⁸ Посебно је ова последња варијанта честа у употреби код људи који не разликују инструментал од акузатива: *сас мајку*, *саз девојку*, *саз брђиша* итд. Ширење овог предлога је евидентно и долази с југоистока наше језичке зоне. У говору III зоне никада се не употребљава (в. т. 11). Према томе, ово је и граница његовог ширења према централним штокавским говорима. Постоји понекад и у шумадијским говорима⁴⁶⁹, али је тамо унет из дијалеката који га имају:

479. Врло ретко се чује стари предлог *п р е м*.

окренѝ се ѝрем сунцу, ѝрем главѝ и кдѝа Т., ѝрем главѝ ѝши било Миј.

У комбинацији с предлогом *с* више се употребљава:

био нейошѝен сѝрема њој В. Д, сѝрема мѝне нѝси нѝшиѝа Миј., сѝрем њѝму нѝсам нѝшиѝа учинѝо Мед., шѝѝд си ѝши сѝрема мѝне В.

480. Предлог *п о д* јавља се и у облику *п о д а*: *кад смо били ѝода Турцима Т.*

481. Предлог *ѝоред* јавља се и с префиксом *с-*: *дозѝђуѝу сѝоред брда Т., сѝоред рѝкѝ ие В.*

482. О предлогу *в р*, *в р с*, *в р з* већ је говорено (в. т. 504).

483. Има приличан број случајева употребе два предлога уз један падежни облик, али је реч о познатим предлозима. Питање је синтаксичко па ће се о томе тамо и расправљати.

484. Именичке форме у функцији предлога, нпр. *краѝ ѝуѝа* итд. употребљавају се као у књижевном језику.

Везници

485. Везник *ј е р* јавља се редовно у форми *ј е л*: *каѝѝи му да ми врдѝи ѝдрѝе, јел ће га ѝѝаво однѝсе, ја ѝѝи нѝсам ѝѝсѝо јел нѝ знам лѝѝо да ѝѝшем Т.*

⁴⁶⁸ В. о томе А. Белића, ДИЈС, 654.

⁴⁶⁹ По мом материјалу.

Порекло овог облика је свакако од *је + л(и)*, који се такође употребљава у функцији *јер* кад је упитан, па је *је л* усвојено и за све друге случајеве.

486. Везник *и а к о* употребљава се у овом говору и у форми *ја к о*: *ддошо јакд сам му рѣко да не ддође* Т.

И везник *а к о* има понекад форму *ја к о*: *јакд е шѣо урадѣо* Мед., *јакд си му, брѣ, рѣко, . . .* Миј. итд. *јакд сам му реко*, В. Д. Везник *а к о* употребљава се иначе и у нормалној књижевној форми, а и без почетног *а-*: *ко сѣйгнем, урадѣћу* В. Д., *ко мдогнем, окоидћу* В. Д., *ако ш' ударим, ћеш да цркнеш* Т., *ако ми даш . . .* В.

487. Везник *а л и* и *и л и* употребљавају се факултативно са финалним *и а* и без њега, што је иначе позната особина и других наших дијалеката.

Никада се не употребљава везник *ѣремда*.

Партикуле

488. Трстѣнички говор спада у групу говора који су делимично очували старе партикуле, а делимично развили и нове. Већина ових партикула позната је и другим дијалектима:

а) *зи* врло је распрострањена у целом косовско-ресавском говору (в. т. 376).

б) *и*: *овдогац* (в. т. 377).

в) У неким речима партикуле се надовезују једна на другу и формирају неколико варијаната једне исте речи, али без промене значења:

шу + на + к + е + р + ице
овде + на + к; дол + е + на + к
гор + е + на + к + е; дол + е + на + к
дакле + м; дакле + н

489. Партикула *ке* постоји у *данас + ке, јушрос + ке* итд. (в. т. 476/11).

490. Партикула *ш* постоји у *благо + ш*: *блдош шебе, блдош њѣму*.

СИНТАКСА

491. У савременој лингвистичкој литератури постоје бројна и различита мишљења о односу форме и садржине, о односу облика и могућностима њихове реализације у исказу.⁴⁷⁰ Таква теоријска разматрања нису углавном предмет овог рада. Претходна констатација била је нужна јер су одређена схватања претпостављала и одређен однос у распореду крупнијих синтаксичких категорија у даљем излагању. Управо, место појединих феномена у хијерархији чланова исказа делимично је, колико је то било могуће, одређивало и њихов распоред. На прво место су стављени падежни облици јер је у дијалектолошким радовима обично таква пракса, а и због истог редоследа у морфологији. Глаголски облици су стога стављени на друго место иако би с обзиром на функције могло бити и обрнуто.⁴⁷¹

Употреба падежних облика

492. О неким феноменима карактеристичним за падежни систем трстеничког говора било је речи у морфологији. Исто тако неки проблеми овога типа који се тичу целог косовско-ресавског подручја третирали су у појединим одељцима морфологије. Сви ти феномени траже, мање или више, и посебну синтаксичку анализу. Неколико општих напомена неопходно је дати за разумевање неких проблема, бар када је реч о овом говору.

а) Систем падежних облика с карактеристичном косовско-ресавском структуром има основна значења и функционални распон као у дијалектима основице књижевног језика. Друкчија морфолошка обележја у већини случајева не играју неку битнију улогу и у стварању посебних значења.

б) Падежни систем и функција падежних облика нису сасвим идентични ни у свим говорима косовско-ресавског дијалекта. Има прилично колебања у употреби појединих облика; веза предлог + падежни облик не одговара увек ситуацији у књижевном језику.

⁴⁷⁰ Једно од најновијих дела наше лингвистичке литературе које третира и ова питања је „Правци у лингвистици” Милке Ивић, Љубљана 1963, 1—186.

⁴⁷¹ Спорно је, разуме се, да ли сви глаголски облици увек заузимају првостепену функцију. Кад се говори о примату тих форми, мисли се на фреквенцију њихове употребе у првостепеним позицијама.

в) У структури облика придева, заменица и простих бројева такође има извесних разлика према књижевном језику.

То има конкретних реперкусија и на синтаксичком плану, нпр. посебно фиксиран и утврђен систем односа одређеног и неодређеног придевског вида у морфолошком смислу, има утицаја и на употребу ових облика.

Упошреба именица

493. У именица мушког рода однос једнина/множина/збир морфолошки се не ликвидира, али се као и у књижевном језику поступно уводи диференцијација у значењу, нпр. *лис/лисиови/лишиће* (в. т. 245).

494. Именице средњег рода немају уопште збирних облика. Усвојен је однос — једнина средњег рода, а множина мушког рода, и тако два рода чине један исти систем: *ћебе/ћебџа; ћебићи, дугме/дугмеџа, дугмећи*⁴⁷² (в. т. 252).

И овде постоји један специфичан феномен. Евидентан је почетак процеса формирања односа једнина-множина средњег рода:

додаџ ми шић ћебџа В., њокидала ми се дугмеџа Т., кујовдо кубџа (= плехане пећи) В. Д., ајде да с' њграмо з дугмеџима В. Д., да се њокриџемо с ћебџима Миј.

Наравно, далеко је чешћи однос једнина средњег рода — множина мушког рода. То се особито односи на именице које обележавају нешто живо, које никако не мењају раније утврђен однос: једнина — средњи род, множина — мушки род, нпр. *џиле-џиљичи, џрасе-џрасићи* и др.

Не постоје подаци да ли је икада и било збирних именица овог типа у косовско-ресавском дијалекту. Постојање именице *ч е љ а д* много не доказује. Овде је успостављен однос једнине *ч е љ а д е*, и множине — *ч е љ а д*.

495. Постоји низ ситнијих специфичности у функцији именица у овом говору. Највише разлика према књижевном језику има у односима броја:

а) Именица *чезе* има једнину и множину: *чеза-чезе*.

б) Именица *џиле* такође има однос једнине и множине:

џила-џиле, а тако је и са именицама *грабуља-грабуље, рогуља-рогуље, дрџбуља-дрџбуље*.

в) Именица *ндвина-ндвине* такође има успостављен однос једнина/множина.

Бројно већа количина наведених предмета условљавала је стварање нормалног односа броја, с тим што се ранији заједнички облик за оба броја усвајао за множину.

г) Именица *наочари* чешће се јавља у форми *ндочаре*: *овџ ндочаре нџиџа не вџау, џакџ ми ндочаре џрџбау* Миј., али и *не вџау ми ндочари* Миј.

⁴⁷² О овом проблему в. Павла Ивића, Галипољски Срби, 192—193.

Милош Ивковић забележио је овакву употребу падежа у Ресави: *осиђавио на обалу 315, зайињао у сандуци*⁴⁷⁵ и др.

Употреба локативних форми несравњено је чешћа, као што смо рекли, него употреба акузатива у локативној функцији:

нашли смо се у Омјиници, ћерка ми живи у Медвеђе В. Д., билли смо гбр на нйве ња ни јавйше да сићемо Миј., ирѣжшо е њо цѣлѣм Трсїенику, изгубицо новчаник на ишцицу, рѣдицо сам у Срѣму, шѣшко да се рѣди на кѣмену В., и сл.

Обрнутих појава, употреба локативних облика за акузативне функције, има веома мало и сасвим изузетно. Забележена су свега три примера:

идем у ливѣди Мед., оиђшо је у кључу, иђшо је на сиђанице В. Д.

Појава овакве употребе може бити случајна, а свакако је индивидуалног карактера.

О проблему синтаксичке хомонимије у односу акузатив/локатив доста је писано. За црногорске говоре покушао је да да решење Рад. Бошковић⁴⁷⁶, а затим и Л. Вујовић.^{476а} На општелингвистичком плану, у ширем смислу, писано је о овоме више пута за последњих неколико година.⁴⁷⁷ Прилике у косовско-ресавском дијалекту не одговарају ситуацији у црногорским говорима. У косовско-ресавском, пре свега, то није потпуно спроведено ни у једној вези с предлозима. Друго, распоред овог феномена неједнак је. У подручјима ближе призренско-тимочком дијалекту обичнији је него у пределима ближе шумадијским говорима и говору III зоне.

Закључак за косовско-ресавски је овакав: систем падежних односа акузатив/локатив никада није био потпуно стабилизovan. Колебања су негде на средини између ситуације у призренско-тимочком дијалекту и књижевном језику.

Морфолошка хомонимија карактеристична је у нешто већој мери само у категорији обележавања места. У другим функцијама однос генитив/локатив, акузатив/датив није јаче нарушен. Односи углавном одговарају књижевном језику кад је реч о другим функционалним могућностима ових падежа.⁴⁷⁸

Није случајно што су баш акузатив и локатив делимично изједначени у функцији обележавања места. Из даљег излагања ће се видети да има честих поклапања функција обележавања места. Отуда и могућност да једна форма служи за различите функције.

⁴⁷⁵ В. Ресава.

⁴⁷⁶ В. Годишњак Саре и Васе Стојановића II (1935), 30.

^{476а} В. Л. Вујовић, ЈФ XX, 87—126.

⁴⁷⁷ Проблеми теоријске природе успешно су расправљени у познатој студији Романа Јакобсона, Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. Travaux du Cercle linguistique de Prague 6, 240—288.

⁴⁷⁸ В. Милка Ивић, On the Structural Characteristics of the Serbocroatian Case System, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, IV (1961), 38—47.

Однос инструментал/акузатив с предлогом с/са/са/саз

499. Готово у истој пропорцији мешају се облици акузатив и инструментал као што се мешају акузатив и локатив:

увдѣио сам вѣзу сас њу, онда идсла сас овдга Гѣлѣа, сас вѣлику као и сас мѣлу шкдлу, ономад љогодѣо сас јѣдно љредузѣће да донѣсе сас вѣза Мед., ка ш' удѣрим са ова сри! шо се љзне сас мѣлу кашѣку Миј., са љрѣкѣиор ћемо љодремо, дѣшла сам с Милдмировем дѣѣѣшем, врѣѣшла се с Јовѣнкино дѣѣе В. Д., ко ше љрѣснем са ова ко-мѣш Миј., сас овѣ дрво ћемо љодуѣремо Т., шѣѣ ћемо сѣд с ше љдре Мед., љрѣшо сас бѣрѣдѣе Т.

Ово је особина целог косовско-ресавског дијалекта. Карактеристично је да се облик акузатива у вези с предлогом с готово редовно употребљава за инструменталне функције у косовско-метохијском говору. Елезовић у свом материјалу бележи велик број оваквих примера:

ако ше удѣрим сас вѣрѣѣчу 74, сас мѣју сам грѣѣну зарѣдѣо 108, сас вѣјску 171, сас мѣѣку дѣѣу да се задѣваш 136, сас рѣке не љгра 218, мѣше ја здѣре сас мѣшѣмѣр 201.⁴⁷⁹

Милош Ивковић бележи такве примере и у говору Ресаве:

с мѣу жѣну 293, с кѣла, с волѣви 294, са цѣлу мѣрицу дѣкаѣа 302, сас љдре 302, сас секѣру 302.⁴⁸⁰

Материјал из сва три дела дијалекта говори да је овакав однос најраспрострањенији на Косову, смањује се у Ресави, али не и у периферијским зонама према призренско-тимочком дијалекту.

Ослонац за одржавање оваквог система облика налази се на територији призренско-тимочког. Међутим, ни у овом случају не може се говорити само о утицају друкчије дијалекатске структуре. Косовско-ресавски на целој територији, сем у III зони, има више или мање заступљену ову појаву. То значи да је била позната и у старијим епохама, а што је више развијена у периферним зонама према призренско-тимочком, потпуно је разумљиво.

Могуће је да је у косовско-ресавском оруђе схватао као нека врста објекта па је за обележавање овакве функције узиман облик акузатива. Данас је тешко одговорити на питање којим је путем процес текao, али оваква констатација није искључена.

У трстеничком говору постоји прилично јака тенденција уклањања овакве употребе. У том правцу снажно делује књижевни језик. Код млађег света постоји оштрије разграничење употребе и разликовање ових падежа.

⁴⁷⁹ В. Речник.

⁴⁸⁰ В. Ресава.

Однос инструменџала и акузатива с њредлозима за место

500. Облик акузатива за инструментал уз предлоге за место ређе се употребљава:

Акузатив
сидни у ред њред врџа и чекаџ
да ше љушите у кућу
сидни њред врџиницу ља љолако
ошвдри
шид ми сидиши љред дчи?
сиддоше љред ону вду . . .
изгубоше баш љред саму Пџину

Инструменџал
сидни у ред љред врџиша и че-
каџ да ше љушите у кућу
сидни љред врџиницом ља љо-
лако . . .
шид си ми сџо љред очџма?
сиддоше љред онџм водџм . . .
слџми рџду љред кривџном

Појава мешања падежних облика могућна је и у многим другим ситуацијама, нпр.

изгубио е главу љред сџу кућу Миј. сџи над винџград и кука, на
шџу главу нек се сџрши (зло) Мед., баш љред шџоу кайџу се љо-
шџкли В. Д.

Свугде се у овим и сличним примерима нормално може употребити и употребљава се инструментал.

Мешање ова два падежна облика најчешће је у реченицама где се значење правца и мировања може схватити двојако.

На овом терену је и граница таквих схватања падежних односа. Даље у централним штокавским говорима оваквих појава по правилу нема. У III зони слична колебања готово уопште не постоје. У говору Груже, околине Чачка и Краљева употреба је као у књижевном језику. Трстенички говор је и у овом смислу везан за југоисточну зону нашег језика, али је ова појава мањих размера него у говорима даље ка истоку и југоистоку.

Питање је значајно и с теоријске стране. Наиме, интересантно је пратити проблем односа језичког знака и његове функције.⁴⁸¹ Међутим, овде се о томе неће расправљати.

501. Генитив у трстеничком говору употребљава се по правилу као у књижевном језику. Већа суженост његове употребе формално се манифестује само у мањем броју предлога које овај говор има уз генитив (в. т. 477).

Употреба генитива није идентична на целој косовско-ресавској територији. Милош Ивковић, нпр. бележи врло честу употребу акузатива за генитивне функције:

Да окуси од шџу јџбуку 37, Рџзвџдници вџду да Јџву нема на шџ-
бџчно мџсто 57, Увџшо код царску ћџрку 57, Исџод зџдно 58, иза
џџвџицу 58, Исџод асџџл 59, Од шџу јџбуку 59.⁴⁸²

⁴⁸¹ В. о томе А. Белића, О језичкој природи и језичком развџтку I, Београд 1958, 110—111 и 219. Милка Ивић, О проблему падежне системе у вџзи са савременим схватањима у лингвистичкој науци, ЈФ XX, 202—203. В. и интересантне мисли о томе В. Торобин, Заметки о граматическом значении. Вџ No 2, Москва (1962), 33—35.

⁴⁸² В. Ресав.

У трстеничком говору се употреба облика акузатива за генитивне функције налази ређе, нпр.

Ту сам из суседно село Т., Узео је девојку из Сивари Трстеник В., Она је из другог места Мед., Увишо код њу Миј.

Примери мешања употребе ова два падежа с другим предлозима нису нађени.

У косовско-метохијском говору, према ономе што је Елсзовић забележио, мешања падежа у овом смислу нема. У Ресави је ова особина настала свакако у контакту с призренско-тимочком дијалекатском особином истог типа.

У долини Велике Мораве такође има доста примера мешања облика генитива и акузатива, нарочито у селима која имају један до становништва пореклом с призренско-тимочког подручја. Исти је случај и с неким говорима Шумадије.⁴⁸³

502. Као и у књижевном језику генитив је чест у партитивној употреби. Има га у адвербативним и адноминалним везама:

- а) *Имаш ли деџа, Пицо би ракице, Донеси воде В. Д., Одлми ми леба, Покуйицо оно мало шљива Т., Днела вајре ња се наљушила, Донеси дрва у сџбу, Куйицо крџа Миј., Узџми ми мало брџина Мед.*
- б) *Дџи му џарче леба ња нек џде В. Д., Најџце се од једне чџше ракице Мед., Начуџџ бременце шрџе Т., Накуџицо ове гџдине џџи кџла жџџа В., итд.*

Ова категорија генитива употребљава се и кад је у питању каква материја, али и у другим ситуацијама. Да наведемо још неколико примера који илуструју овакву употребу генитива:

Имаш ли браџа? Миј., Зајџшила кокџака ња у џџџе Мед., Донеси мџџика и рџџева В. Д., Довџди дџџџа рџџника Т., Имаш ли дџџџа џџџа ове гџдине В.

За фреквенцију ове врсте генитива значајне су две ствари:

а) Кад генитив обележава количину материје или кад је од других именица, али употребљен с неким прилогом за количину, бројем и др., употреба је велике фреквенције и одговара ситуацији у књижевном језику.

б) Када се употреби од именица које не значе количину материје и када је без неке прилошке одредбе за количину типа *донеси мџџика* . . . итд., употреба је такође велике фреквенције. Међутим за овај други случај карактеристично је да поступно губи у фреквенцији. Акузатив је обичнији у овој ситуацији: *донеси шљива* : *донеси шљиве*.

503. Посесивни генитив такође је чест у употреби. Највише се употребљава од именица које по природи својој не могу имати посесивни придев:

довџишо е вџџм џлџга Мед., скџчуо је крџџм мџџџе Миј., јџдно џџше ливџде оџџџила Морџва, крџџм баџџџне џу сџџџо главу Т., џрџџџџма дџџне рџџџе Мед., з дџџџџ крџџџа џџџе В. Д., и сл.

⁴⁸³ По мом материјалу.

Употреба посесивног генитива нешто је суженија него у књижевном језику. Разлози су двојаки: прво, посесивни придев има велику фреквенцију; друго, постоји употреба посесивног датива, што ће се касније видети.

Генитив с њредлозима

504. Предлог *вр/врс/врз*: све три варијанте овог предлога постоје у употреби с генитивом, а предлошка форма у два последња случаја зависи од позиције:

вр главѣ ми е ња свѣћа В. Д., вр куће њурили дѣрове Миј., њдо е врз мене В., врс ѡрѣвѣ је намѣшшила ѡнѣду Миј., вр сукње је ѡдсала кеѣљу Мед., врс кѣла Т., врс камѣња Миј., врз гѣћа Т.

Форме са *з* или *с* зависе од алтернације по звучности. Облик *вр* употребљава се као основна форма у положају у коме *з* и *с* испадају, а онда се то преноси и у случајеве где не бисмо очекивали испадање финалног консонанта, нпр. *вр главе*.

Исте варијанте и исти начин употребе има и предлог *ѡвр/ѡврс/ѡврз*:

ѡврз асѡдла нарѣђали свѣшћа, ѡврѡурио се ѡврз мене В. Д., ѡвр земљѣ Т., ѡврз главѣ, ѡвр куће, ѡврс ѡдѣ, Миј., и др.

Функција овог предлога је као у књижевном језику.

505. Предлози *од, до, из, са/сас/саз* употребљавају се као у књижевном језику. Једино је мања могућност релација која се овим предлозима може обележити. То је потпуно у складу с потенцијалним богатством веза предлог + падежни облик које овај дијалекат има.⁴⁸⁴ На пример, предлог *до* никад се не употребљава у функцији за изузимање: *не воли никога до њега*. У овом говору се предлог *до* замењује у оваквим функцијама предлогом с *м* или *о* с *и* *м*: *не воли никога сем њега, осим њѣ, ниједна се ниѣе ѡдала*.

Предлогом *до* обележава се нека граница: место завршетка радње или статички моменат, или нека временска граница:

дѣшо до куће, дѣшли ми до Албаниѣе, сломѡ ми ѡлѡг до грѣдѣља, ѡсѣко свѣ до ѡна В. Д., до Морѣе ѡлѡкала, седѡ до мене Мед., итд. до ѡѣика да си ми врѡшѡ ѡдѣ Миј., до Ндѣе гддине ће заврши кућу Т., ће д' осѡдане до срѣдѣ у Београду В.

Употребљава се и у узрочним везама: *свѣ се расѡдла од лежѡна Т., ѡмрао од бѡштина В., ѡбѣгла од злѣ В. Д.*

У везама *из неѡжње, из мржње* овај предлог се не употребљава.

⁴⁸⁴ В. о томе Милку Ивић, Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику, ЈФ XX, 143—145.

506. Предлог у уз генитив никако се више не употребљава. Потпуно је замењен предлогом *код* :

Њдемо ко шѣбе Миј., код мдега човѣка не мѣже се не рѣди Т., рѣдѣла код гѣзда и издржѣвѣла дѣцу Мед., је л њи е шѣ код мѣјке? ѡдем да код Нѣрѣ ѡишѣм мѣло брѣшина Миј., оѣе д' ѡзне ѡвцу код нѣс В., рѣни се код женѣ а скиѣе ѡо сѣлу, скиѣѣо ко шѣѣе женѣ В., ѡн и женѣ изѣшли и ѡрѣжѣли код Морѣве В. Д., код Мѣлоша на свѣдбу Т. Као што се из примера види, некадашње везе у+гениѣив и код+гениѣив потпуно су се идентификовале.

507. Предлог *п р е к о* употребљава се као у књижевном језику за обележавање места:

ѡреко ѡѣша, ѡрегѣзио ѡреко дѣшѣлине Миј., ѡде ѡреко брѣда Мед., удѣрио ме ѡреко рѣка В. Д.

Овај предлог се употребљава мање за обележавање времена.

У овој функцији се ограничава на неколико конструкција: *дѣѣи ѡреко ѡрѣзника, ѡреко лѣша ће ми дѣѣе у ѡдмоѣ ѣѣрка, ѡреко гѣдине ме ѣко ѣѣце глѣдао Т.*

У овој функцији обичнији је придев — *акѣуализаѣѡр + гениѣив* : *ѡвѣга лѣша, ѡрѣшѣ гѣдине, лѣњске гѣдине, идѣѣе срѣѣе, ѡрѣшѣлога лѣша* итд.

Везом овога предлога с генитивом обележава се вршење неке акције посредством некога или нечега:

ѡрѣѣи ми ѡреко ѡдшѣе, свѣ урѣдѣо ѡреко наводѣѣике Мед., добѣѣо ѡреко Унре, добѣѣо ѡреко Црѣвног крѣѣа итд.

Овај предлог се употребљава и у следећим случајевима:

говѣрѣо, дѣо ѡреко срѣца = нерадо; ѡреко глѣѣе ми е шѣ = досѣа ми је шѣга.

508. *Поред/сѡред* обележава место: *дозѣѣѣу сѡред брѣда Т., сѡред мѣне В., ѡред газдѣша дѣца В. Д.*

509. *з б о г и р а д и*: као и у многим другим дијалектима употреба ова два предлога није разграничена. У овом говору *з б о г* је несравњено веће фреквенције од *р а д и*:

због шѣбе ме шѣша исѣѣуко, због шѣбе ѣу у ѣѣс Мед., због мѣјке не дѣ ни мѣне д' ѡѣем Миј., ѣу д' ѡдем због шѣбе у свѣѣи, ѡѣѣшла код дѣца због Брѣнкѣвога ѡѣша В. Д., неѣу ја због шѣбе да ѡлѣѣем Миј., због шѣбе ѣу дѣи изгѣбим Мед.

Употреба *р а д и* је регистрована у два случаја:

*рѣ шѣбе да се свѣѣам В., рѣ шѣбе неѣу д' ѡмрем*⁴⁸⁵

510. Напоменуто је да су предлози који иду с генитивом малобројнији него у књижевном језику (в. т. 477). Од групе предлога сложе-

⁴⁸⁵ В. о овоме М. Ивић, *Les elements morphologiques auxiliaires aux formes casuelles dans la langue serbocroate*. Zeszyty naukowe universitetu Jagiellońskiego. Prace jezykoznawcze z. 4 (1961), 303—306.

них са *из-* у употреби је *исход* и понекад *између*. Први од ових предлога има оријентационо значење и служи за обележавање места, а *између* обележава место и време:

идшо га између дрвећа Миј., *йролейшо између кућа* В. Д., *на йушу између Мијајловца и Сугубине, идсе га измеђусебе* Т. — *између йейка и субдше* Мед.

исход Живдмирове куће В. Д., *идси га исходш кошуље* Мед.

О предлозима који се чешће употребљавају у позицијама за и с п о д и и з м е ђ у в. т. 477.

511. Предлог *мимо* такође је веома мале фреквенције. Нађен је само у два случаја:

мимо мене не идже нико нишиша да дае В. Д., *йролзи мимо мене ки йоред мрше* Миј.

Никада се овај предлог не употребљава уз акузатив.

512. Предлог *ван* и његова сложена форма *изван* уопште не постоји у овом говору.

513. Предлог *без* употребљава се углавном као у књижевном језику. Најчешћа функција му је обележавање изузимања:

он је бе срђе, йи си бе земље В. Д., *идшо у идшу кућу без гаћа* (= без ичега) Мед.

не идже се жйви бе жене Миј., *нигде не йдем бес кђна, ойишли на свдбу без мене* Т.

Предлог *с/са/сас/сас* употребљава се и уз генитив, али само за обележавање места од којег се нешто одваја, од којег је почетак кретања: *скйну се с шавана, йоскйдо сав црѣи с куће* Мед., *скйни шо млѣко с вайре* В., *с оне сйран* Миј., *з дрѹге сйране* В. Д.

Овај предлог се никада не употребљава са акузативом у везама типа *с ону сйрану*.

514. Предлози *насред*, *йосред*, *усред* употребљавају се као у књижевном језику. Фреквенција им у овом говору није особито велика: *насреши куће, йосред главе, усред идћи, усред главе*.

Позната је и конструкција *йосред среде, насред среде* (= *насред среде*).

Осећање *сред* као средине нечега још увек је потенцирано па се то манифестује и у интонацији. Други део предлога увек је акцензован. Разуме се, то понекад зависи и од емоционалности датог исказа.

Датив

515. Употреба датива има врло мало разлика према књижевном језику. То је директиван падеж. У најшире схваћеном смислу бинарни је члан у систему с акузативом.⁴⁸⁶ Обележава, пре свега, *намену* или *правац*. У ширем смислу је објекат у реченици. Постоје ипак две крупније разлике према књижевном језику:

⁴⁸⁶ В. R. Jakobson, *Classification of Case and Uses of Cases*. (The Hague, 1956), 187—194, и

Milka Ivić, *The Serbocroatian Case System*. *International Journal of Slavics Linguistics and Poetics* IV, (1961), 42—47.

а) Уз датив који обележава правац предлог *к/ка* веће је фреквенције него у књижевном језику:

и́де к њбјзине мајке Мед., њобегла е ка дџу В., окрѣну́ла се ка мѣне ѡа се дѣре Миј., ѡди к мѣм дѣде Т., крѣнемо ка Солу́ну В. Д., крѣну́ли ми ка Краљѣву В. Д., ѡдила Цана ка грбљу Мед., ѡдем ка Вѡнке Мед., к мѣе сесѡрѣ дѣшо на́ки чѣвек Миј.

Употребa дативa правца и циља без предлога изузетно је ретка. У прилошкој конструкцији — *ѡдем ку́ћи* — обична је, мада у истој позицији може бити употребљен и предлог: *ѡдем ка ку́ћи*.

Ова појава је јасна: тенденција је да *к/ка* буде диференцијални знак који разликује датив директне управљености од других његових функција.

Разликовање је, пре свега, у везама глагол *крѣпања* + *к/ка* + *даѡив*.

б) Употреба посесивног датива релативно је велике фреквенције. У свим селима I и II зоне употреба му је подједнака. У III зони не постоје слични примери. Призренско-тимочки дијалекат такође зна за посесивни датив.⁴⁸⁷ У књижевном језику ова категорија датива постоји, али је другог типа.⁴⁸⁸

Посесивни датив употребљава се на следећи начин:

Неће онá Жѡвку Бурковићу сѡн (да ради ништа), ѡвѣм Јѡчићу женѣ, ѡи́ша ѡвѣ мѡу ѡдѡику, Милáну Дуњићу мајку Т., крѣве су онѣм Милсáву В., у Аврáму Шѡѡовићу ѡвлице Мед., у Милѡмиру Ђѡсићу лѡзѣ, Ми́ци Недѣљкѡвићу сесѡрѣ, Богѡмиру Ђѡсићу женѣ В. Д., жѡдна онѣм Ра́шѣ свѡрачу, Т., ѡѡве онѣм Лејѣнцу су бѡиле . . . В. Д., онѣм Радѡвѡвићу мајка Т.

О употреби посесивног датива заменице за треће лице женског рода већ је говорено (в. т. 368).

Ред речи у исказима с посесивним дативом је такав да понекад ствара утисак као да се употребљава с предлозима, нпр.

сѡѡáлно се моѡлá ѡко онѣм Тра́ику женѣ Мед., ѡко Милáну Сѡѡѡ-лáнину ку́ће Мед., у Жѡкѣ Недѣљкѡвића ливáде.

Предлози су, међутим, у оваквим примерима увек везани за генитив који обично има последње место у исказу.

Трстенички говор по овој особини везује се за шире балканско словенско подручје. Посесивни датив, наравно на специфичан начин, постоји и у Бугарском⁴⁸⁹ и македонском језику.⁴⁹⁰

Посесивни датив у књижевном језику, као што је речено, је друкчијег типа. Примере које проф. Михаило Стевановић наводи у својој Граматици, нпр. *Милкану је ѡѡац ѡѡгинуѡ*⁴⁹¹, могу се протумачити као

⁴⁸⁷ В. А. Белић, ДИЈС, 335—338.

⁴⁸⁸ В. између осталог Т. Маретић, Граматика, 580, М. Стевановић, Граматика, 65.

⁴⁸⁹ В. Leon Beaulieux, Grammaire de la langue bulgare, Paris 1950, 120 (крата му и сл.).

⁴⁹⁰ Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик II, Скопје 1954, 48.

⁴⁹¹ В. н. д. 383.

датов инкомоди. Могу се такође лако супституисати посесивним придевима.

Интересантно је да посесивни датив постоји и у говору Галипољских Срба.⁴⁹² То би говорило да је подручје с кога су се представници овога говора иселили имало посесивни датив у живој употреби. Тиме би се могло тврдити да је ова категорија датива релативно старијег датума.

516. Синкретизам датива и генитива именица женског рода не смета јасном разликовању синтаксичких разлика ова два падежна значења, нпр.

сѝн Ракѝ оѝиѝмо у војску В., нѝше Јовѝнке сѝн ѝоложѝо, Таѝлке Тѝлѝне ѝдсѝорак се не јѝвља В. Д.

517. Као књижевни језик и други дијалекти овај говор зна за адноминалну и адвербативну употребу датива:

дѝо мајке, онѝм човѝку снѝе . . . В.

518. Датив који обележава неку унутрашњу потребу и жељу постоји и у овом говору:

дрѝмље ми се, не глѝда ми се, ѝѝце ми се вѝда, не рѝди ми се, сѝѝва ми се и сл.

Акузатив

519. Акузатив слободне форме употребљава се као у књижевном језику.⁴⁹³ Основно значење у је објекатско.

520. Акузатив с предлозима има неке особине које заслужују пажњу:

а) Предлог *ѝо* + акузатив употребљава се само у дистрибутивној функцији:

ѝѝде да ѝоѝѝцѝемо јѝдну ракѝцу Т., ѝѝде на ѝо јѝдно вѝно В. Д., да ѝонѝсемо ѝо јѝдну корѝу јѝбука куѝи? Миј., ѝоѝли смо само ѝо јѝдно ѝѝрче Мед., јѝдно ѝо јѝдно све исѝродѝвѝо, скѝѝља дѝнар ѝо дѝнар, оѝе да ѝрѝви куѝу на сѝрѝѝ В.

Место посредничког типа — *ѝослао ѝо њу, ѝослао је ѝо вино* — употребљава се за + акузатив⁴⁹⁴:

оѝѝѝили за девојку, ѝрѝѝили е за ракѝцу, ѝрѝѝио ме ѝѝѝѝа за вѝно В. Д.

б) Предлог *на* с акузативом употребљава се између осталог и у функцији за обележавање неправог објекта:

рѝдим и на ѝѝлеж и на бачѝвину В., нѝсам зѝдовоѝан на мајкин жѝвоѝи Т., дѝѝ млѝго на мајку и на дѝца В. Д., нѝсам зѝдовоѝан на снѝу В.

⁴⁹² В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 341—343.

⁴⁹³ О класификацијама падежа и неким корекцијама ранијих схватања в. Милку Ивић, On the Structural Characteristics of the Serbocroatian Case System. International Journal of Slavics Linguistics and Poetics IV (1961), 38—47.

⁴⁹⁴ В. о томе Милка Ивић, ЈФ XIX, 201 и даље.

У другим везама, иначе, готово потпуно се уопштава предлог + инструментал оруђа.

У косовско-ресавском, као што је већ речено, има релативно честе употребе облика акузатива за инструментал (в. т. 499).

Међутим, разлике у значењу су очуване. Предлог *с* уз акузатив је основно дистинктивно средство за обележавање разлике у значењима правог акузатива и акузатива у инструменталној функцији. То је донекле утицало да се *с* поступно утврди као обележје функције оруђа уопште.

524. У овом говору постоји један феномен који упућује на доскорашњу употребу инструментала оруђа од именица које обележавају нешто живо⁴⁹⁷:

ио ћу окдиам з децџма Мед., иошљамо сам з децџма онџ (шљиве), В. Д., иорџџо сам с радњицима Миј., иџо ћу с мџема радњицима д' урадим, иорџџо све с мџџџм В.

Ова употреба сведена је на веома мали број могућих веза. У нашем случају инструментал од именица *деца, радници, моба*, а можда и још од понеких, мада сама употреба ових конструкција није ретка. Лице које саопштава о раду који обављају *деца, радници, моба* не мора и обично не учествује у радном процесу. Провером је то утврђено. Ипак, оруђе се не схвата у оном смислу како је некад било кад су постојали друкчији социјални услови. Ово значење данас више обележава — уз помоћ *деце, радника, мобе*, урадиће се нешто за целу породицу.

525. Слободна форма инструментала за обележавање места постоји као у књижевном језику:

иорџрџо сокџкџм Мед., ирџшли иуџиџм, ирџшо улицом В. Д., брџгџм је ирџшло млого свџџа у Љубосџиџџу Миј., кџкала цџлџм иуџиџм, иди све иуџџџџом до винџграда . . . В., ишо све јџркџм до кџће, ишо све јџзџм, иџе рџџџм Т.

Употреба инструментала слободне форме за обележавање места везана је углавном за простор по дужини. У случајевима кад димензије нису јасније разграничене, чешћа је употреба локатива:

скџће ио чџриџџе, иџрџџе ио ливџџе В. Д., урџџу ио сџлу, вџџџе се ио сокџкџ, скџћу ио кџџџу, вџџџу и ио иџџу Т.

526. Инструментал као део предикатске синтагме у савременом трстеничком говору није велике фреквенције мада се понеки пример чује:

назџџџо ме кџрџвом Мед., звџџо ме лџџџџм В. Д., нџћу нџџо да ме ирџџи будџџџом Миј., мџне нџџо нџџе звџџо иџкварџџџџм В.

У овим позицијама данас је чешћи акузатив или номинатив. У ранијим фазама нашег језика предикативни инструментал био је знатно чешћи.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ О овом питању в. Милка Ивић, Значење српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, 30—53.

⁴⁹⁸ В. Милка Ивић, *Op. cit.* 147—148.

Инструментал са осталим њредлозима

527. Месни предлози уз инструментал употребљавају се као у књижевном језику. Реч је заправо о оријентационом значењу за обележавање места помоћу предлога *међу*, *над*, *код*, *у*, *из*. Фреквенција ових предлога нешто је више потенцирана него у књижевном језику вероватно због тога што сложени предлози са *из* + неки од ових предлога врло ретко постоје у говору (в. т. 477).

Предлог *за* у везама *иде за монџм*, *иде за мајком*, *шрчи за кџлима*, дакле кад показује динамичан процес, сасвим је обичан. У везама *седји за кућом* далеко је ређи. У овој позицији замењује се предлогом *иза* + *генишив*: *иза куће*, *иза брега* итд.

Постоји могућност одвајања предлога *међу*:

међу Медвџом и међу Дренџом, *међу Богџањем и међу Медвџом*, *међу њивом и међу забрџем*, *срамџија е шџид е шџакџ међу мајком и међу ћерџом*.

Сличну употребу овог предлога забележио је Павле Ивић у галипољском говору.⁴⁹⁹

О удвајању предлога в. т. 532.

Локатив

528. И локатив нема неких битнијих разлика у употреби према књижевном језику. Сви предлози који постоје уз овај падеж, *сем* *п* *р* *и*, познати су и овом говору. Уз ово треба напоменути да предлог *о* није велике фреквенције у функцији обележавања места. За обележавање неправог објекта више се употребљава:

обџси шџо о крушџу В. Д.

Замена за ову употребу је *на*: *на зџду*, *обџси на дрџво*. *Прџичали* *о Милџанке* В. Д., *о Рџлџе ми кџже . . . Т.*, *о комџе шџи шџо ирџичџи?* *о шџџем Мџилошу свџишџа говорџили* Миј., *немџо о мџде мајџке шџакџ да ирџичџи* Миј., *о њџе смо мајџоирџе ирџичџале* Мед., *о свекрџе да шџи не ирџичџам!* В.

Предлог *о* у ређим случајевима употребљава се и за обележавање времена:

дџишо о свџдбе В., *о слџаве ће да дџџе* Миј., *о Божџићу*, *о Васкрџсу*, *о Бурџевудне*, *о Нџдве гџдине* Т., В. Д.

Време у овим везама схвата се локационо. Реализација неког глаголског облика прецизно је омеђена временским оквирима.

Као синонимична конструкција овој употребљава се *за* + *акузатив*: *за мајџку ми говорџили да иџице*, *за мајџку ми кџзџили да иџице* В. Д., *дџџи за Нџдве гџдину* Т., *дџџи за ваџшар* В. Д.

⁴⁹⁹ В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 353.

529. Поремећеност осећања употребе и разликовања акузатива и локатива ствара услове за неке падежне везе оваквог типа:

онѝ шѝо бѣу ѝо ѝѝѝ ѝо бѣрбѣ Мед.

мѣѝ зѣѝ не дѣ да се ѝде за ѝо мѣне — овде локативна веза има инструментално значење: за *мног*.

Ово су, међутим, ретки и изнимни случајеви.

Вокаѝив

530. О вокативу на синтаксичком плану нема ничег што већ није споменуто у морфологији (в. т. 232—235).

Најбитнија одлика, је, свакако, појава употребе облика номинатива за вокативне функције.

Неке најомене о уѝоѝреби именица

531. Једна од најбитнијих разлика према књижевном језику је употреба неких именица, најчешће апстрактних или именица страног порекла које се нису усталиле у дијалекту, само у облику номинатива. Тако је, нпр. са именицама *ѝаѝѝња*, *милос*, *свес*, *добровољнос*, *филм* итд. У овом последњем случају именица *биоској* употребљава се и за *филм* кад је у зависној функцији.

Деклинације нема углавном код именице које посредством књижевног језика улазе у говор. За већину говорних представника такве именице су врло апстрактне, имају врло ограничен дијапазон семантичких карактеристика и употребљавају се зато само у основној, номинативној функцији. Процес се затим, наравно, у зависности од упознавања семантичке садржине именица поступно пројѝцира и на морфолошки план, па се такве именице јављају и у другим падежима.

Удвојени ѝредлози

532. Један од интересантних феномена овог говора је и појава удвајања предлога у неким везама. То није велике фреквенције, али ни у осталим дијалектима нашег језика ова појава није тако честа. Ево неколико таквих примера:

а) *мбрам д' ѝѝем до код њѣга* Мед.

б) *бѝо сам зарѣбен до код с онѣ сѝѝрѝнѣ Сѝвѣ* Мед.

в) *ѝн ѝде за ѝо мѣне* Т., *ѝн ѝде за ѝо њѝ* В.

г) *ѝѝѝе сѝѝѝго ни да се ѝдѝне до на кѝѝѝу* В. Д., *ѝѝрѝѝ до на краѝ ли-вѝде* В. Д.

д) *ѝдѝо до у Трѝшенѝк, ѝдем до у Бѣлу Вѝду* В. Д., *дѝѝу до у рѝд, ѝде до у винѝград* Миј.

Последње две групе су релативно честе у нашим дијалектима. Примери напред наведени и слични постоје и у говорима Шумадије.⁵⁰⁰ Удвајање предлога било је познато и у старијим фазама еволуције нашег језика. Македонски језик такође зна за овај феномен.⁵⁰¹

Занимљиво је да у свакој од ових веза, *йредлог + йадежни облик*, само један од предлога диференцира основно падежно значење. Он оријентационо обележава релације, али их непотпуно прецизира. Тим предлогом се обележава да је код неког објекта нешто смештено или да се у његовој близини нешто реализује. Други предлог, у нашим примерима *до, са*, однос даље прецизирају, али остаје и основни предлог *код*. То је пут за удвајање предлога у овом говору. Није, међутим, искључено да су промене падежних значења захтевале нови предлог, али остаје и стари, нпр. *за њо мене*. Овде је првобитно могао бити предлог *јо*. Кад се конструкција схватила у смислу *за мног*, унет је нови предлог, али остао је и стари. Што је интересантно, у овом случају остао је и стари падежни облик.

Овакве конструкције с предлогом *јо* постоје изгледа и у другим деловима дијалекта. Милош Ивковић бележи пример: *Џјдџиџе ви јо мџне*.⁵⁰²

Да је удвајање предлога могуће, говоре и неке савремене појаве у књижевном језику, а и у дијалектима. Материјала који је идентичан тим појавама има и у трстеничком говору, нпр.

до на крај ливаде
до на вр куже
у вр брда
са вр дрвета
из вр планине

Речи *крај* и *врх* поред именичког имају и прилошко значење. Врло лако постају и предлози у зависности од позиције у исказу:
вр главџе ми е џџ Миј.

Овим предлозима обележава се конкретна тачка или граница прецизирања нечега. Пошто кад су именице имају и друга значења, долазе други предлози који даље прецизирају однос у простору.

533. Сасвим је обично удвајање предлога у следећим ситуацијама:
дџи на по јџдну ракију
дџемо ли на по јџдно вино
сваки да нападне на по јџднога

Ова појава позната је и књижевном језику. Обележавање дистрибутивности омогућава да се прецизност оствари потпуније, а морфолошки знак за ово је употреба још једног предлога.

⁵⁰⁰ По мом материјалу.

⁵⁰¹ В. Блаже Конески, Грамматика на македонскиот литературен јазик II, Скопје 1954, 48.

⁵⁰² Ресава, 302.

534. У косовско-ресавском, а и у неким другим дијалектима, постоји овакво удвајање предлога:

*са шњѣм, са шњѣм, са шњѣма*⁵⁰³, али *ш њѣм, ш њѣм* итд.

Удвајање овог типа нема никакве посебне синтаксичке вредности. Процес је свакако настао фонетским путем: $c + њ > ш + њ$. Предлог се стојио са заменичким обликом и схваћен је као његов интегрални део. Онда је накнадно додат предлог *с/са* да обележи социјативност и тако је привидно дошло до редупликације.⁵⁰⁴

Употреба различитих форми овако новонасталог облика не уноси нове карактеристике у систем значења датих веза.

Употреба различитих форми придевског вида

535. У морфологији је констатован утврђени однос морфолошких разлика одређеног и неодређеног придевског вида (в. т. 328).

536. Морфолошко мешање облика одређеног и неодређеног вида има и у синтаксичком погледу исти резултат. Врло често употребљавају се облици неодређеног вида у функцији где је одређеност појмова сигурно дата. Поред већ датих примера (в. т. 328), наводимо још неке:

ѣ, дойдѣ шѣ се мѣѣ лѣѣ сѣѣ Мед., ѣрѣѣ ми онѣ зелѣн кѣѣѣ Т., и овѣ мѣѣ сѣѣѣр дѣѣѣѣ ѣѣѣѣ да се сѣѣѣѣ В. Д., обѣѣѣ онѣ бѣѣ мѣѣѣѣ шѣѣ ѣѣ кѣѣѣѣ за свѣѣѣѣ Миј.

Или обрнут пример: *обѣѣѣ ѣѣѣѣ кѣѣѣѣ ѣѣ ѣѣ ѣѣѣ глѣѣѣ* (в. т. 328).

Иста је ствар и са употребом придева у зависним падежима. Овде је мешање оба вида такође уочљиво, али с обзиром на то да је за одређени и неодређени вид усвојена иста форма, тих мешања има још и више. Акцент може бити диференцијално средство у неким категоријама придева, али и то се недоследно остварује. Губљење послеакцентских дужина у овом говору још више је компликовало однос два придевска вида:

од лѣѣѣѣѣ Живѣѣѣѣ ѣѣ д' исѣѣѣѣѣ и лѣѣѣ ѣѣѣѣѣ
од лѣѣѣѣѣ дѣѣѣ, лѣѣѣ и дѣѣѣ В. Д.

Ово су синтаксички две различите ствари. Међутим, разлике се никаквим морфолошким средствима, такође ни прозодијским елементима као морфолошким средствима, не обележавају.

537. Губљење прецизног разликовања одређености и неодређености придева познато је многим нашим дијалектима. То разликовање није ни у књижевном језику доследно спроведено. Други фактори поступно преузимају функцију одређености, па тако придевски вид престаје да буде неопходна категорија којом ће се то обележити. Као што

⁵⁰³ В. Данило Вушовић, Источна Херцеговина, 67.

⁵⁰⁴ Изгледа да је релативно брзо после елиминисања полугласника у слабијим положајима дошло до једначења по месту творбе, нпр. *сѣ шѣѣѣѣ гѣѣѣѣѣ*. В. Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354, САН. Издао и превео Никола Радојчић, Београд 1960, 84.

је познато, заменичке форме су најчешћи носиоци актуализације у савременом говору. Ево неколико примера који потврђују наведени закључак:

кўпїо сам прасе од једнѣ лѣпѣ женѣ (на пијаци) Мед.
 добио сам пїсмо од мѣе лепѣ девѣјке В. Д.
 рѣднем човѣку свѣ је лѣко В. Д.
 онѣакем рѣднем човѣку, а свѣ йде нѣопако Мед.

Први и трећи исказ имају придеве у неодређеном придевском виду, други и четврти имају придеве са одређеним придевским видом. Разуме се, ово је спроведено само на синтаксичком плану. Међутим, у овим случајевима придеви не обележавају дистинкцију одређеност/неодређеност, већ ту функцију носе заменичке форме. На тај начин су ликвидирани и акценатске разлике у односима вида. У трећем и четвртном случају због изгубљених послеакценатских разлика у квантитету придев не би ни могао обележити разлику у виду, али је заменица као актуализатор и у овом случају довољна као дистинкција.

Средства за актуализацију су многострука. Сасвим је природно што се једна шире на рачун других.

Двојство морфолошких и синтаксичких карактеристика одређеног и неодређеног вида релативно је компликовано. Пошто обележавање истих диференцијација може бити реализовано и другим категоријама, губи се потреба за диференцијалним придевским формама. Облици још увек делимично постоје, понекад врше и своје функције, али се разлике све више губе.

538. Одређеност придевског вида чува се доследније тамо где је то морфолошки уочљиво, нпр. у придева са именичком функцијом:

Жуџи ми је шїо дѣо, од Жуџїога сам кўпїо моѣбр итд., али *о шїдѣ жуџїога да се йлѣшим* Мед.

Разлике се чувају затим у блокираним синтагмама које обележавају спецификацију неког појма, материје, места итд.:

бѣли лўк, из Бѣле Водѣ, са Црног вѣа и др.

У већини других позиција мешање облика оба вида је врло изразито (в. о томе опширније у морфологији, т. 328).

Заменице

539. Лична заменица за 2. лице множине у говору старијих људи не употребљава се из конвенционалних разлога за појединца. Употребљава се само *шїи*. Обраћање неком са *ви* изазива редовно неспоразум: одговор је у множини јер је питање схваћено као да се односи на целу породицу или множину појмова, нпр.

кѣко сїе — Ми смо вѣла бѣгу дѣбро свї В.

540. Лична заменица за 3. лице женског рода има врло често употребу исте форме за датив и акузатив. Ова појава, међутим, нема посебне синтаксичке вредности. Осећање за разликовање функција ових двају падежа уопште се не губи (примере в. у т. 368 и 369).

541. У литератури је констатовано да у дијалектима постоји употреба плеонастичког *га* у функцији појачавања исказа⁵⁰⁵:

камо га Милдмир? В. Д., *камо га што дерџише?* Мед., *има ли га шдга Вукомана?* *камо ши га Милан?* Т.

Овај феномен познат је целом косовско-ресавском дијалекту, херцеговачким говорима, смедеревско-вршачком и говорима Баната⁵⁰⁶. Постоји непрекинута зона спорадичне појаве овакве употребе заменица.

542. О употреби посесивне заменице за 1. лице нема нешто нарочито да се каже што не би одговарало књижевном језику. Постоји једино навика да сваки члан домаћинства за све што је заједничко каже *мџ*, *мџа*, *мџе* итд.

мџ илџ, *мџи волџи* и др. Заменица *наш* мање је у употреби у оваквој функцији.

Посесивна заменица за свако лице врло је мало у употреби за значења која су за њу иначе типична. Врло је мале фреквенције.

немџ да се свџаш с мџема деџма, *ошџио са свџема кџлима у дрџа Миј*.

Нешто чешће се употребљава у значењу *својша*, *рођаци*: *ми смо свџи*, *дни су нџишо свџи* = *својша*.

Посесивност се најчешће, кад је реч о заменицама, обележава заменицама за поједина лица:

осџо дрџа у њџдем забрџну (у свом) Миј., *жџви у њџне кџће* и *на њџнем комџиу* Миј., *осџџвио сџџџре код њџдџе* (своје) *кџће*, *џна ошџишла с њџнем сџнем на џрошџе* (са својим) Мед.

Паралелан процес потпуног елиминисања, односно сужавања употребе, постоји у заменици *себе*.⁵⁰⁷ Место ове заменице употребљавају се одговарајући облици личних заменица за поједина лица:

џн је ошџио да рџди њџму (себи) Т., *мџне ћу да кџџим џанџиџџне* Мед., *ако мџслим мџне нешџио рџџво*, *мџслим и шџџџе* В. Д., *ши си џзо свџ за шџџџе*, *а шџџџ џе мџне* Миј., *је л шџџџе грџџиш ошџџџџе* Миј., *мџне ћу да кџџим свџ*, *шџџџџе нећу* В. Д., *џн џе њџму да најрџџи кџџа* (себи) Т.

543. Заменица *себе* врло често се употребљава у окамењеном изразу:

џџ је сџџе; *џџ си се сџџе џџџџе* Мед., *џџ се сџџе џџџџе* Мед., *џџ се сџџе сакрџџла* Миј.

⁵⁰⁵ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 358.

⁵⁰⁶ Павле Ивић, Галипољски Срби, 358.

⁵⁰⁷ Павле Ивић је констатовао у галипољском говору истовестан процес. Изгледа да је оваква употреба заменички форми почела релативно рано и да је захватала смедеревско-вршачке и косовско-ресавске говоре. В. Галипољски Срби, 359—360.

Фреквенција употребе ових израза врло је велика, али је број таквих веза релативно мали. Објекатска функција је у овим случајевима изгубљена, а конструкција *de + себе* има данас прилошко значење: *високо, далеко* итд. Вероватно је настајање ове конструкције остварено у следећем типу везе: *где је себе сакрио*, односно, *где се је себе сакрио* и сл.

544. Заменице се врло често употребљавају у именичкој и субјекатској функцији, затим у објекатској и то не само личне заменице. Међутим, у овом погледу је све као у књижевном језику.

Употреба глаголских облика

545. У морфологији су констатовани многи моменти који се тичу глаголских облика и који су карактеристични за систем у трстеничком говору. Показана је и сличност, а показане су и разлике према књижевном језику и дијалектима који су у његовој основици.

Формално великих разлика према споменутиим дијалектима и књижевном језику нема. Кад је реч о битним разликама, у које несумњиво спада и разлика у фреквенцији, оне су често веома велике и бројне. Разлике су управо крупне кад се облици посматрају у целокупности односа у које ступају. Потискивање појединих облика и њихова смањена употреба условљава супротну појаву — врло увећану и наглашену употребу других; у нашем случају перфекта и презента пре свега.

Синтаксичка синонимија на целој територији нашег језика ствара услове за измену структуре система глаголских облика широких размера. То понекад доводи до дефинитивног елиминисања појединих глаголских облика, доводи до измене структуре, што се одражава у великој мери и на синтаксичком плану. Неки од тих процеса актуелни су и врло илустративни и у трстеничком говору.

546. Поступак у изучавању функција и значења појединих глаголских облика у овом раду оствариван је на већ утврђени начин. Облици су посматрани у целокупности односа у које ступају. На основу тога одређиване су и њихове вредности, посебно оне које су карактеристичне за трстенички говор.

Презент

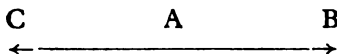
547. Презент је у широкој употреби у свим временским интервалима. Обележава садашњост. Поред перфекта најчешћи је облик за обележавање прошлости.

Овај облик постао је скоро искључив, наравно у конструкцији с футурском енклитиком, за обележавање будућности. Презент је и у овом говору један од најфункционалнијих облика. С обзиром на ову чињеницу, сасвим је природно што поред страних аутора⁵⁰⁸ и неки наши лингвисти прихватају принцип по коме се презент дефинише

⁵⁰⁸ В. између осталог Roman Jakobson, Zur Structur russischen Verbuns, Charisteria Guilelmo Mathesio, Prague 1932, 78.

као временски необележен облик, према временски обележеним облицима.⁵⁰⁹

548. Ако време схватимо као непрекидан процес и условно га обележимо правом

на којој је АС прошлост, а интервал АВ — будућност, то ћемо из даљег излагања јасно видети колико је презент својим функционалним потенцијалом широко обухватио све временске интервале.

549. Презент је, пре свега, облик за обележавање садашњости: *ишја рáдиш?* — *седим В.*, *дáнас дре у Цигáйовцу В. Д.*, *ишја си се замислио?* — *мислим ку ћу сáд Т.*, *чишám и ншшја не разумем Мед.*

йрáви кућу, а нéма йáре Т., *дé су швóци данáс?* — *бéру грбóзе, ймам, ал не дáм, нóсим жшшо у воденшцу Миј.*, *ишшо гáзшш йо ршљевине? Т.*, *кóшам, ал изглéда кшша ће свé убшце Миј.*, *кáко сше?* — *свáдбуемо, веселшм се, нóсим шшш ўжшну, йлáчем за монóм, не за мршшвáцем В.*

Оваква употреба је честа, обична, и одговара употреби презента уопште у нашем језику.

Основне особине ових функција презента састоје се у овоме:

а) Процес је актуелан.

б) Процес није временски везан за утврђене границе. Може бити напоредан у тренутку саопштавања: *мислим ку ћу*, а може се из контекста видети да је процес већ трајао и да ће по свој прилици трајати још извесно време, нпр. *свáдбуемо, веселимо се*. Свадба је почела дан пре и оба лица која учествују у говору знају за ову чињеницу.

в) У овим позицијама не постоји употреба других глаголских облика. Према томе, ово је искључиво домен презента.

550. Из досадашње литературе је познато да у претходно наведеним позицијама не може бити употребљен и презент перфективних глагола.

Ово намеће и одређен закључак. Презент као облик нема свог морфолошког парњака. Не стоји у корелацији ни с једним глаголским обликом. Из претходне констатације, да презент перфективних глагола не може бити употребљен за обележавање тзв. садашњости, јасно је да је само привидно тачно да не постоји парност и код презента.

Непостојећу морфолошку некорелативност успешно замењује унутрашња, видска, невременски обележена корелативност, која се манифестује и у функционалном погледу.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ В. Милка Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду III (1958), 141—142.

⁵¹⁰ В. Милка Ивић, Оп. cit. 78 и даље.

Ако сада посматрамо употребу презента на напред обележеним временским интервалима, видећемо да се временска необележеност односи само на презент имперфективних глагола, да постоји и један услован интервал на коме не могу бити употребљени облици презента перфективних глагола. Недостатак спољашње морфолошке корелативности условило је као и код инфинитива стварање унутрашње опозиционалности. Морфолошка корелативност, је, по свој прилици, некад постојала у презенту, али је услед гласовних и других промена, нарочито приликом формирања система словенског глаголског вида, претпоставља се, нестала. Успостављен однос бинарности у систему глаголских облика нашег језика, а и многих других, иде у прилог оваквој тврдњи.⁶¹¹

551. Ако у најгрубљим потезима упоредимо однос осталих облика према презенту, добија се следећа слика. Перфект, аорист, имперфект и плусквамперфект везани су по правилу за интервал прошлости, футур I и футур II за интервал будућности.⁶¹² То значи да једино презент тражи посебне критерије за утврђивање специфичности његових функција и значења. (У овом тренутку се изузима категорија модалности).

552. Овај факат је највероватније битан за другу важну функцију презента — схватање процеса као особине, или схватање процеса као особине која се у одређеним интервалима и у одређеним условима понавља:

мора да слушаш (уопште), само лежиш по сокака (стално), ми се вдишмо сваког идсла (увек). Мед., он јачи економски о шдебе Миј. (Форма презента у последњем исказу имплицитно се подразумева; морфолошки је изостала).

само ноћевам кош куде, једно гробље кдишја иддесеи банке (одлазак на гробље стаје толико), она не ишце нишја (никако), све иолаже на ну (на себе), иројда ку свд (уопште), чишам и иримам „Комунис“, не иш-идиши се (тако радити уопште), иши ндсиш колач у цркву (да ли имаш тај обичај?), иши жшвиши на швдем комашу, кад улггну у авлицу, свд иши иокуди, иши вдлиши да креишкучеш, мене млдго слађе да јем ндђу, свд иде на грабац В., иде у шкдлу (стално), ишце на машину (то јој је занимање), ради у Тршеник (тамо је стално запослен) В. Д.

Оваква употреба глаголских облика врло је велике фреквенције. Потенцирана је чињеницом да у односу на човекову егзистенцију или трајање неких општих природних феномена постоји схватање сталности извесних процеса. Непрекидност процеса се или схвата статички, или се подразумева као итеративан процес. На тај начин глаголски облици се приближавају придевима у начину обележавања извесних значења.⁶¹³

⁶¹¹ А. Белић, Инјуктив у вези са постанком словенског глаголског вида, Глас СКА СХI, 1—38, и А. Белић, Постанак прасловенске глаголске системе, Глас СКА СLXIV (1934), 12—25.

⁶¹² Овде је реч само о најтипичнијим могућностима употребе глаголских облика. Није узета у обзир модална употреба, или временска употреба императива и потенцијала.

⁶¹³ В. између осталог А. Белића, О језичкој природи и језичком развоју I, Београд 1958, 198, и

М. Стевановић, Начин одређивања значења глаголских времена, ЈФ XXII, 27—28.

II

... чуем неко ме више с њуша. Дѣ су њвои данас? — Ко зна, брѣ.
 Онда мдега човека нема да га гађаш с њушком.
 Да л нице, грдна, с неком другом?
 Баш ме брига, јако е . . .
 Навек се шакѡ шдли с монѡм В. Д.

Разуме се, у ова два текста сви примери нису у дијалогу, али је комбиновање причања и дијалога неопходно за тачније прецизирање момента реализације.

Облици презента оба глаголска вида сасвим су обични за обележавање прошлости. Према томе, без обзира на то шта се узима као основна употреба овог облика, обележавање прошлости је једна од његових релевантних функција.

Презент перфективних глагола у овом говору има далеко већу фреквенцију на интервалу прошлости него на интервалу будућности. Наравно, овде се изузима његова употреба с футурском енклитиком.

556. У простом причању врло је ретка употреба презента у 2. лицу јединине и множине. Говорно лице прича о себи лично или о трећим лицима. У присуству другог лица обично не постоји потреба да се нешто о њему саопштава. Међутим, уз извесне услове постоји употреба другог лица у дијалогу, друкчијег типа него оног који је наведен у т. 555/II, нпр.

... и ти се њдинеш гвр? Миј., а он ти да кућу и ѡрејише ти имане?
 Мед., и ти се ѡремдишиш у Велуће? и ти се рѣшиш д' ѡдеш до нѡмасѡира? В., и ви сѡјгнеште за сѡш у Руденице? Т., и ви е укрѡдѣше? В. Д.

Оваква употреба је у исказима кад друго лице упада у говор првом са жељом да добије шире образложење нечега што је резултат посебног интересовања или уживљавања у садржину саопштења лица које говори.

557. За приповедачки презент карактеристичне су још неке ствари:

а) Ова категорија презента употребљава се у овом говору углавном за нешто што је лично на директан или индиректан начин доживљено. Оваква употреба карактеристична је за људе с мање школе. Проблем је везан за ширину индивидуалног интересовања и ширину знања.

б) Употреба перфективног презента је у највише случајева везана. Јавља се по правилу у комбинацији с још неким глаголским обликом. Без тога исказ би био морфолошки коректан, али би семантички био непотпун, нпр. *скѡнем улѡр, ѡрејрѡим ѡш* итд. Ови искази су семантички дефектни без ширег контекста.

Информативност је нешто потпунија ако се перфективни презент употреби с неком прилошком одредницом која прецизира време, начин

или место реализације. Међутим, и тада тек се из ширег контекста види дефинитивно какав је смисао датог саопштења, нпр. *ше гддине изгубимо свѣ*. И овде је потребно накнадно објашњење које би комплетирао претходно у семантичком смислу. Овде се поставља питање које године, са чиме је саопштење везано итд. Исто је тако и при употреби с одредбама другог значења: *и ѿакѡ свѣ ѿосѣдау у кругу*. Овде се поставља питање како, када, зашто итд.

Презент перфективних глагола претпоставља допунска објашњења у ширем контексту. Према томе, није потпуно само-сталан. У ужем или ширем смислу зависан је од других делова исказа.

По овоме је овај облик функционално сличан глаголском прилогу садашњем и имперфекту.

Иста је ствар и са имперфективним презентом у следећим типовима исказа:

седѣмо ѿод бѣвом, а из сѣла најѣдше војници, скидамо крѣч, а ѿандѣр се наврзо . . В., мѡлимо ми њѣга, а он неће ни да слѣша Мед., гѡзи ѿо брзѣци, вѡда га нѡси, а Морѡва рѡсѣше све веѣа В. Д.

Тек у широј експликацији причање добија потпуност, искази су комплетни.

558. Начин исказивања футура конструкцијом *футурска енклитика + (да) + ѿрезени* у овом говору је сасвим обичан (в. т. 434). Овде се наводе услови морфолошког и синтаксичког карактера који условљавају елиминисање или употребу извесних делова оваквих конструкција.

Употреба или елиминисање да у оваквим везама није сасвим разграничено. Тенденција стварања конструкције без да врло је жива и илустративна. Постоје ипак неки елементи који указују да је испадање овог везника у неким везама чешће, у другим ређе:

1) Најмање се елиминише у конструкцијама типа *ћу ѡ' идем, ћемо ѡ' урадимо*. Два су разлога за чвршћу постојаност да у овим везама. Прво, реч је о хијатусу, па то условљава чување сугласничког елемента. Друго, редуција би била велика испадањем да и то би доводило у питање и само значење. Лична заменица се у овим конструкцијама не употребљава, па ако би и везник испао, саопштење би морфолошки било јаче деформисано.

2) да више испада у конструкцијама *заменички облик + футурска енклитика + да + ѿрезени*. Још више кад је у конструкцији и неки енклитички заменички облик, нпр.

ѡни ће да га добићу транспонује се у *они ће га добићу*.

Овде је процес редуције да много конзеквентнији него у претходном случају.

3) Врло често се да елиминише у везама у којима се налази неки облик рефлексивних глагола:

они ће се ѿобићу, они ће се расѣуре, ѿић ћеш се сакрѣцеш, ви ћеш се ѿобицѣше од рађа итд.

4) Сасвим сигурно је утврђено да везник *да* несравњено чешће испада у интимнијим говорним ситуацијама. Говорно лице у таквим случајевима дозвољава себи много више слободе у селекцији језичких средстава, па према томе и много више редукција. Из оваквог говора типови исказа без *да* преносе се и у друге ситуације и тако се поступно добија конструкција без тога везника.

Нагомилавање језичких средстава такође условљава упрошћавање исказа. Илустративан је пример кад је реч о следећој конструкцији:

лична заменица + њој/њом/њим глагол + да + енклиитички облик заменице + њрезениј, нпр.

ја ћу да га склџним = ја ћу га склџним = ћу га склџним.

Наравно, на овакав начин се може изменити и тежиште исказа. У последњем случају обавезно је тежиште исказа на *склџним*.

Проблем тежишта интонације у писаном тексту је компликованији него у говорном језику, а тежиште је иначе један од битних фактора од кога зависи елиминисање појединих чланова исказа. Овај говор је врло илустративан у овом погледу.

559. Постоје други начини да се обликом презента обележи футурска ситуација и то су релативно чести примери:

а) *чџка, брџиџе, ми њој/њом/њим глагол + да + енклиитички облик заменице + њрезениј, нпр.*
а) чџка, брџиџе, ми њој/њом/њим глагол + да + енклиитички облик заменице + њрезениј, нпр. (= ми ћемо потписати), *дџнас се њребивамо на овџм бџиџну* (данас ћемо се пребивати), *ја се дџлим са жџнџм и са синоџима* (= делићу се) В., *кџку нџђем, џџаку кџјим* (= такву ћу купити) Т., *долџзимо ко џџџе* (= доћи ћемо) Миј., *вџџџрамо ко џџџе* (реализација треба да се оствари следеће вече) В. Д.

б) *џдем на сџбор џа нек џрџне* (= ићи ћу) В., *нџсим му раџџу, а џи се џџи колико дџџи* Мед., *џдемо код нџџа на рџџак, а он нек сџрџи џџа зџџ* Миј., *ја кџџџем овџ моџџџ, а џи џџџи како зџџи* В. Д.

Разлика друге групе примера од прве је што је реализација у будућности одлучена без обзира на конкретне препреке и друге евентуалности које постоје или могу настати.

У свим примерима и једне и друге групе реч је о нечему што ће се тек реализовати. Овде нису наведени случајеви кад глаголи кретања под одређеним погодбама обликом презента обележавају глаголске реализације које ће се извршити тек после тренутка саопштења.⁵¹⁷

У овом говору, и не само у њему, облик презента синтаксички се реализује на интервалу карактеристичном за футур на тај начин што с а д а постоји чврста р е ш е н о с т да се глаголска радња или каква друга потенцијална могућност глагола о с т в а р и тек после тренутка саопштења.

То с а д а интензивирано је до максимума и облик који је карактеристичан за обележавање тога момента или интервала психолошки се пројцира на будућност. Решеност и сигурност уносе и нешто модалности у исказ, али с обзиром на то да је реализација с релативном сигур-

⁵¹⁷ В. Милка Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање вре-
у српскохрватском језику, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду
мвн, 141—142.

562. Један од начина исказивања императивности облицима презента је у конструкцијама у којима постоји веза *да + се*. Ова веза има функцију императивне речце *нека*:

он је сѝдр, да му се оѝрдѝи В., она је цркла рѝдеући у овѝ кући, да цу се дѝ сѝрѝма Т., ѝморни су, зарѝдѝли су да им се дѝ рѝчак Т., слагѝо е, да му се оѝсѝчу ѝши (детету) Мед., данѝс је лѝйо учѝо, да му се кѝје цѝѝле Миј., да му се учѝни, да му се кѝже В. Д., итд.

У реѝим случајевима, у сасвим интимним ситуацијама, оваква употреба обухвата и прво и друго лице:

да ми се ѝмѝгне, да ѝи се дѝ В. Д.

563. Као и у књижевном језику и другим дијалектима императивност се исказује и на следећи начин:

дѝбро да чуѝаш књѝгу В. Д., оѝцад да вѝдиш рачуна Миј., да ми не лѝарѝш ѝамо свѝѝѝа, кѝѝ сѝѝгнеш да дѝа скѝнеш нѝво одѝло Мед., да ми не скиѝарѝш ки лѝд ѝо Крушевцу Т., да га нѝђеш жѝв или мѝѝав В. Д. да ми не заѝѝаѝе ѝо чѝрѝѝце Миј., да ве не вѝдим вѝше око мѝе бѝкѝе Т., да ми вѝше не ѝодражѝѝе кѝче В.

Карактеристично за ову употребу презента је да обухвата пре свега 2. лице једнине и множине. Даље, да се јавља у конструкцији с временским реченицама.

Разуме се, за треће лице је ово обично у конструкцијама следећег типа:

кѝжѝ цу да ме не олаѝѝа вѝше, заѝрѝѝѝ цу да дѝбро чуѝа конѝѝѝе, Мед.

У првој групи императивност је очигледно резултат неке претходно реализоване радње или некаквог стања који условљавају ублажену заповест. Сасвим је јасно да је свуда реч о модалној употреби.⁵¹⁹

Друга група примера такође је модална. Неки случајеви су исте или приближне семантичке вредности као у првој групи, нпр. *оѝцад да водѝш рачуна*. Заповест резултира из чињенице да није било вођења рачуна до тренутка заповести.

564. Констатована је прилично честа употреба презента за обележавање пасива оног типа како је то констатовао проф. М. Стевановић за књижевни језик, нпр. *ѝо је ѝисаѝ који се данас најѝише чѝѝа*.⁵²⁰

У овом говору постоји много таквих примера:

сѝчѝ се колѝч, ѝрѝба се ѝечѝње, ѝосѝѝѝе се слѝма (то се чини још увек на Божић), В., ѝѝре се не зарађѝју како ѝѝѝ мѝслиш В., вѝнѝ се не ѝѝѝе на глѝдан кѝрам В. Д., ѝо дѝѝе се сѝмо вѝли, раѝѝца се ѝечѝ дѝѝѝѝ Т., ѝамо се јѝди дѝре оѝѝѝѝом В.

⁵¹⁹ В. о томе А. Белића, О језичкој природи и језичком развоју I, Београд фн58,9214—217.

⁵²⁰ В. Граматика, 213.

а) Већи број функција, и то оних главних, заједнички им је.

б) Употреба перфекта без споне реализује се врло често због економичности исказа. Према томе, изостављање облика помоћног глагола у овом случају не мења суштину перфекта.

в) П₂ није још обухватио сва лица подједнако. Најчешћи је у 3. лицу једине и множине. У осталим лицима је ограничен на извесне случајеве о којима ће бити говора.

Перфект₁

569. Већ је неколико пута речено да је екстензивност перфекта, пре свега П₁, врло велика у овом говору, а и у целом косовско-ресавском дијалекту.⁵²² Из досадашњих истраживања познато је да је перфект на временском интервалу прошлости слободан, необележен облик.⁵²³

Необележеност треба свакако схватити на овај начин само ако се мисли искључиво на интервал прошлости. Кад се однос успостави према тачки А (в. т. 548), онда се перфект, као што је општепознато, ограничава тренутком саопштења.⁵²⁴ Перфект је, дакле, везан за интервал прошлости у максималном броју случајева своје употребе. Једино кад се модално употреби, реализација се може претпоставити и после тачке А.⁵²⁵

Перфект је у многим случајевима синонимичан с другим облицима за прошлост. Међутим, пошто је перфект слободан, а други облици за прошлост имају већи степен обележености, то их перфект поступно истискује из употребе.⁵²⁶ Томе свакако доприноси и чињеница што је перфект један од облика с највећом фреквенцијом.

Постоји још једна од битнијих чињеница која одређује овакво место перфекта у систему глаголских облика:

Околност што је перфект видски невезан још је један фактор више који омогућава његову синонимичност с другим облицима за прошлост, посебно с видски везаним.

Ове напомене биле су неопходне да би се разумео однос према дијалекатском материјалу у даљем раду.

Синонимичност се јасно види из следећих примера:

Он је седео и уживао, док сам ја дан и ноћ радио В: док сам ја радио дан и ноћ, он се ировањаше њо целем срџу В.
сви су косили кад је свадба најшла . . . В.
дни копањау док сам тамо била Т.
ћао да ми да, ал она његдва не даде Миј.

⁵²² О овом термину и закључцима у овом смислу в. Павла Ивића, Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба, ЈФ ХХ, 259.

⁵²³ В. Милка Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. Год. Филозоф. факултета у Н. Саду 1958, 146—148.

⁵²⁴ То је, у ствари, чист однос реализације глаголског облика према тренутку саопштења. Проф. А. Белић и други аутори називају ову могућност употребе индикативном или правом употребом времена.

⁵²⁵ Овде се неће више говорити о овоме, јер је то питање за себе.

⁵²⁶ То нарочито важи за имперфект и плусквамперфект.

һаше да дбђе, ал мбра д' йде у Медвѣђу Миј.
 һали да се узну, ал нйсу дали њбјзини Мед.
 һадййу да препйшу све пбсйнку, ал суд нйце ддо Мед.
*догдђ га нйсам вйдо, седдо сам йймо В. Д., кад су свй исйролазйли,
 ја се дйго йе ддо кђћи; цѣлу гддину сам крђниао ки сйдка, а дна све
 д' одйсе В. Д.*
*кай сам сййго у вйндград, од грбца нйце осййло нйшйа В. Д.,
 йаман сам ја сдо, а он йдче да се свђђа Миј.*

Из ових неколико примера се види да је перфект синонимичан како с имперфектом, тако и с плусквамперфектом.

Успешно их функционално заменује.

У дијалектима који имају ширу употребу имперфекта и плусквамперфекта овакви искази су обично с тим облицима.

Перфект се јавља врло често и у ситуацијама, где се у књижевном језику у неким дијалектима јавља аорист. О томе ће бити говора даље.

Све остале синтаксичке особине перфекта овог типа су као и у књижевном језику.

Перфект₁

570. Перфект без формулисаних облика помоћних глагола добио је научну обраду у познатој студији Ирене Грицкат.⁵²⁷ Материјал за ову студију је из књижевног језика и дијалеката који су до времена израде студије били испитани. Уз то, проучавана је и еволуција овог облика у споменицима српскохрватског језика.

Пошто косовско-ресавски дијалекат није систематски изучен, материјал из овог дијалекта није у споменутој књизи дат у сразмери у којој се јавља у говорном језику.

Перфект₁ у трстеничком говору заслужује посебну пажњу. Прво, што илуструје ширину утицаја који поступно долази с југа и југоистока Балкана и захвата цео косовско-ресавски дијалекат. Друго, што је и један од писаца са овог терена, Душан Радић, има врло наглашену употребу ове категорије перфекта у својим делима. Према томе, дијалекатска ситуација имала је директан утицај на стварање индивидуалног стила једног писца. Међутим, вредност Радићевих стилских особина могућно је проценити тек кад се изврши детаљан опис дијалекатских феномена и упореди с пишчевим језиком. Разуме се, ово је само једна компонента индивидуалног стила неког писца.

И најзад, трстенички говор се преко говора III зоне везује за говор Грузе, а I зона преко Левча, чији је део, за говоре Шумадије. Тамо је такође констатовано не само постојање ове категорије перфекта, већ је утврђено и његово ширење као и неке законитости процеса настанка ове категорије.⁵²⁸

⁵²⁷ В. О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама. Посебно издање САН, књ. ССХХIII, 1—234.

⁵²⁸ В. мој чланак О перфекту без помоћног глагола у говорима долине реке Раче, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду IV (1954), 217—227.

*избего Гвдзден да не узне В. Д., она рекла да идила за мене шито
ймам кайишйал, ддила да види шитд сиремам за ручак Т., умдо да
йрича ки кай чийшд В., он йрича да му умрела ждена од јевийке,
он слагда да нашо йдре у воденйце В.*

Употреба Π_2 у причању је као у књижевном језику. У темпоралним реченицама и подређеним реченицама са да употреба је необичнија. Причање у оваквим реченицама је сажетије, концизније, атрактивније.

Разлике између Π_1 и Π_2 у првој групи примера стилског су карактера. То је само за нијансу друкчије од класичног — *био један цар ња имао . . .*

За овај говор, а и за друге, ово је сасвим јасно. У сличним позицијама употребљава се Π_1 . Исказ с Π_2 , поред извесних стилских особености, несумњиво је економичнији. Због тога овај облик, између осталог, лако продире у говор и учвршћује се у њему.

Из примера који даље следе види се да има исказа с Π_2 који стриктно узевши не би улазили у ову групу, нпр.

она рекла да йошла за мене . . .

Интересантно је да и у делима Душана Радића има веома много овакве употребе. Упоредивањем Радићевог материјала и савременог говора трстеничке зоне јасно се показује да се Π_2 и семантички и функционално осамостаљује.

Радић, нпр. овако употребљава Π_2 :

Једном мора, шито но кажу, у гроб, а зинула му ала да рачуна КЖ 99, Хишо да разврши сйару гранаишу ња насйрадао КЖ 107, Кад сйигла, све било йројало С 98 и сл.

Радић је сасвим добро запазио овај феномен у говору околине Крушевца, Врњачке Бање, у Жупи. Осетио је да се стилски лепо уклапа у одређене ситуације и искористио је овакву употребу за карактеризацију својих личности. Међутим, он је ову могућност експлоатисао до највеће мере. Тако је испало да је бројчани однос овог облика у у Радићевим делима према употреби у савременом говору несразмеран.⁵³¹ У делима Добрице Ћосића ова категорија перфекта нема велику ширину употребе, а и онолико колико је има не даје неку особеност његовом литерарном изразу.⁵³²

573. Напоменуто је да се у говору мање образованих људи глаголски облици употребљавају углавном на интервалима који су директно или индиректно везани за егзистенцију говорног лица.

⁵³¹ Сасвим је тачна констатација Ирене Грицкат да је код Радића „ . . . то више манир . . .”, Оп. cit. 201—202.

⁵³² У Ћосићевим делима, судећи по језичком материјалу, није ни било тенденције да се ситуације и личности карактеришу пре свега дијалекатским особеностима. Међутим, и у његовом стилском изразу постоји доста ослонца на дијалекат, али је то више у фактури реченице, ритму исказа, у селекцији фолклорних и дијалекатских елемената као основе за властити стилски израз. У самониклом стању Ћосић мало шта узима. Радић чини обрнуто у многим правцима.

То се у највећој мери може констатовати и за употребу Π_2 .

Потреба да се неки процес или стање временски прецизира у прошлости морфолошки се, као што је општепознато, регулише временским одредницама или временском ситуацијом. Уколико то није случај, реализација се непосредно везује за тренутак саопштења, на нашој шеми — за тачку А. Као и многи други облици и Π_2 се може директно везивати за време говора о нечему у прошлости:

осам деца издржала, а он ништа, или она рекла да пошла за мене што имам кайиштал и сл.

Овај говор потврђује да се Π_2 може употребити и у индикативу, према класификацији о употреби глаголских облика како је дата у радовима проф. А. Белића и неких других наших лингвиста.¹³³

574. Постоје и други начини употребе Π_2 :

- а) *ми отѣрали стѣдку* Мед., *од вѣлика мѣсла шѣулѣкнѣла љ љамей* (полудела) В. Д., *ја био у Омѣшнице, а шѣбе нѣма* (одговор на питање: шта би с тобом?) Мед., *дѣ био Трајко?* — *био у Трстеничк* Мед., *љмрала љу мајка, а она љѣва* В., *како отѣишо?* — *отѣишо с кѣлима* Мед., *рѣко да љу му отѣрам говѣда у жѣишо* Миј., *љѣдѣсеи љдѣио љодѣѣѣило свѣ* Мед., *што кѣка?* — *љмрео љу сѣн, што беснѣ данѣс?* — *изгубио новчанѣк* В. Д.
- б) *ја дѣишо* Миј., *сѣиго и шѣ!* Мед., *Драга, мѣне увѣишли . . . Т., ѣи заврѣишо љдѣо!* блягош *шѣбе* Т., *ми сврѣишли маљо* (констатација је непосредно по доласку), *ѣи изгубио сѣи!* В. Д., *ми љорѣдѣли свѣ* В. Д., *отѣишо ми Бранко у кљѣч* (= у поље) В. Д.
- в) *знаиш шѣа измѣлили на шѣбе* Мед., *да ѣи кѣжем шѣа љрѣѣали за шѣбе* В. Д., *нѣћу да ѣи кѣжем шѣа ѣи кѣишли* В. Д., *дѣи ѣи' исѣрѣчам како љрѣшла Цѣана на сѣбѣру* Миј.

У првој групи, а и у другој, Π_2 се употребљава и у аориским ситуацијама. То се из писаног текста мало теже утврђује. У говору такве информације се специјално интонирају. Носилац реченичног интонацијског врхунца је глаголски облик. На тај начин се добија специјално осећање непосредности исказа у односу на тренутак саопштења.

Перфект, функционално постаје идентичан с аористом, и рекло би се, поступно сужава његове функције, утиче на смањивање његове фреквенције. То се види и из следећих примера:

ми отѣрали стѣдку	:	ми отѣрамо стѣку
ја посаѣио кѣпус	:	ја окѣпа оно мѣе
ја дѣишо	:	ја дѣѣо
ја заврѣишо љдѣо	:	ти заврѣи твоѣ рад

В. Д.

У групи а Π_2 је мање синонимичан са аористом него у групи б. У неким примерима прве групе до замене не може доћи без штете по значење исказа, нпр. *де био Трајко* — сасвим је друго него — *де би Трајко?*

¹³³ Ово је потврдио и проф. М. Стевановић, ЈФ XX, 38—39.

Замена се врши најчешће у исказима с јаче израженим интензитетом.

То уједно говори да је Π_2 интензивнији глаголски облик од Π_1 и да је то можда, једна од његових најбитнијих особина. То га функционално поступно диференцира од Π_1 у извесним позицијама. На тај начин ствара се и посебан семантички тип. С друге стране, чињеница да је Π_2 на интервалу прошлости слободнији од аориста, да може да се употреби и ван домена доживљеног, чини основну разлику према аористу. Овај фактор свакако и условљава ширење перфекта у позицијама за аорист.

У другој групи Π_1 је носилац интензитета и тежишта исказа. Аорист и Π_2 су синонимични с веома незнатним разликама у значењу које имају у исказивању онога што се већ извршило у времену говорења.

ја дођо : ја дошо

Исказ с Π_2 нешто је више удаљен од тренутка саопштења и може се трансформирати у — *ја дошо, али тек сада саопштићу вам*. У исказима с аористом — *ја дођо* — ова удаљеност се не осећа. Оваква употреба Π_2 захвата целокупни глаголски фонд. Условљена је, најчешће, емоционалном садржином исказа.

У морфолошком погледу облици Π_2 формирају се комплетно у 3. лицу јединине и множине. То је разумљиво јер му је највећа фреквенција у причању.

С друге стране, и прва и друга група показују да се Π_2 поступно шири и на остала лица, такође у емоционалним ситуацијама. Π_2 је носилац интензитета исказа па је сасвим разумљиво што поступно сужава функцијски распон аориста.⁵³⁴ У том правцу трстенички говор чини целину с говором Ресаве, који опет преко смедеревско-вршачког говора стоји у директној вези са шумадијско-војвођанским дијалектом. Овај дијалекат има врло сужену употребу аориста и имперфекта, али је развој перфекта нешто друкчији него у косовско-ресавском.⁵³⁵

575. Посебна употреба Π_2 је у клетвама, здравицама, благосиљању, жељама:

цр̀ко даб̀бгда, њолуд̀до мајке ш̀вде, у Тоид̀ницу сий̀гла, мајку њи ш̀вду Г., жий̀вела а црк̀авдла даб̀бгда Мед., нѐмдла лѐба да јѐш Миј., не оий̀шила кући ко ње лажем В. Д., љрдшила ки ова мученица (= рекија), нѐмд̀о очий̀нег вѐда, како љрд̀во говорѐдо, ш̀акѐ срѐћу имд̀о В. Д.

овѐ гддине љйли са чд̀шом, догддине с чабрѐм В., љйли у здрављу и весѐљу, имд̀ли с кѐм и са чѐм Миј., слд̀вили мд̀го лѐша и гддина Мед., жѐва бѐла и срѐћу имд̀ла, жѐв бѐо и сабљу носѐо (жеља да неко буде официр), лд̀ка му зѐља бѐла В.

⁵³⁴ Почетна фаза ширења Π_2 у 3. лицу јд. и множине потврђује и македонски језик. Ова особина се касније шири и на остала лица.

⁵³⁵ В. Павле Ивић, Дијалектологија I, 72 и 75.

579. Све категорије перфекта констатоване у трстеничком говору заступљене су и у делима Душана Радића. Несразмер је само у фреквенцији употребе П₂, о чему је већ говорено. У Радићевим делима постоји само једна разлика према говорном језику ових крајева. Наиме, кад Радић даје коментар нечијег директног говора, чини то врло често перфектом₂. Исто тако и кад даје образложење нечијег говора:

*Нека га доле . . . нек' ршика — наредио Христифор жени која за-
сигнала на прагу ЖН 10, држ' — беснео поред осунчаних њошова
ЖН 35, Божић њи њвој — дрекнуо, ња сџао да њреши ЖН 39,
Здраво, добро! — шайаиом одговорила Љубица НСО 70, Како?
— Укојали. Уилашио нас овако мајоре — Мишра вриснула и сџала
га зајајаш водом ТКНС 61, Јес' — њрисиао најослеику и Зврчак
КЖ 64.*

У Ћосићевим делима ни у овом смислу нема никаквог поклапања с Радићевим маниром.

Код Ћосића као и код већине других писаца у овим позицијама је аорист.

Плусквामीерфект

580. У морфологији је констатовано да овај облик није у честој употреби (в. т. 459). Његова мала фреквенција условљена је чињеницом што је врло лако заменив перфектом, посебно перфектом без споне, а и што је морфолошки гломазан. У општој тенденцији да се економично употребљавају језичка средства сасвим је разумљиво што се компликованији облици елиминишу. То никако не значи да је овај облик потпуно нестао из употребе, већ само да му фреквенција у поређењу с књижевним језиком опада:

*кад бџе лџго, ујџлили му свџ Миј., њошио бџу дали, нџ знам Мед.,
бџмо њримџли нџва одџла каиџ сџиџже нареџење Миј., Бџда уџџко
био њре но шџо они најџдше Т., мџсец био заџо, најлаџило глџво
дџба (опис је дат да објасни ситуацију), ми се сакрџили и чекамо В.,
бџмо исџлаџиџли свџ каиџ њдче рџи В. Д., они сџџлно исџали, исџали
дуг, а Млаџа био дџнео . . . В. Д., он се био саџнуо да дџваиџи ка-
мен, а они га њрешиџли са свџ сџџранџ Мед.*

Ово је уобичајени начин употребе овог облика. Плусквамперфект се реализује пре неког другог облика у прошлости.³⁷

Плусквамперфект је у овој функцији везан облик. Из ове констатације јасно је зашто се његова употреба сужава. Одржавање егзистенције овог облика у систему облика за обележавање прошлости у трстеничком говору, и не само у њему, више је из стилских разлога. Није сасвим исто кад се у овом говору каже:

пошто беу дали, не знам, и
пошто су дали, не знам

³⁷ О употреби плусквамперфекта говоре и средњошколски уџбеници на сличан начин. В. М. Стевановић, Граматика, 411—412.

Плусквамперфект уноси у овакав тип исказа више несигурности него перфект. Специјална интонација приликом саопштавања једним или другим обликом даје могућности да се ово осети. Из писаног текста је то теже закључити.

581. Плусквамперфект се јавља и у питањима или као одговор на нека питања:

*бѣу ли окойдѣли? (кад си био тамо) В. Д., бѣу ли је однели из болнице Мед., бѣа ли ти завршио неку чкѣлу (уопште) Миј.
шѣа сѣе урадѣли? — онѣ шѣо смо бѣли рѣкли (уговорили) Т.
кољко си ѣлајѣи онѣ? — кољко смо бѣли ѣогодѣли Т., они бѣу урадѣли свашѣа . . . Мед., бѣле ѣојѣле ѣо шѣри ракѣце . . . Т.*

Плусквамперфект није чест у дијалогу. Перфект је ту много обичнији. Употреба плусквамперфекта у дијалогу у принципу се поклапа с употребом назначеном у примерима претходне групе. Реализација неког глагола је претходила некој другој реализацији, само је у овој групи остварење некако удаљеније. Дистанца између одговора, намере и извршења прилично је велика. У писаном тексту то се, такође, недовољно види. Морфолошки није ничим ова дистинкција подвучена.

Интересантно је да у неким функцијама плусквамперфект подсећа на имперфект, нпр.

бѣа ли ти завршио неку чкѣлу? — одговара имперфекту како се ти зваше?

Такав плусквамперфект одступа од класичног начина употребе. Обележава процес који је требало да се заврши у прошлости, али се својом актуелношћу пројцира и на садашњост. Занимљиво је да у истој позицији не може бити употребљен плусквамперфект другог типа:

да ли си ти био завршио чколу?

У овом случају значење се битно мења.

582. Интересантно је такође да двојака форма плусквамперфекта има понекад и стилску диференцијалну вредност у неким другим позицијама. На пример, облици с перфектом нарочито с P_2 , уносе више интензивности у исказ него обично:

одѣли бѣли . . . , сѣд ми бѣо несѣѣо бензин В., сѣд ми бѣо рѣко Т.

У овим примерима постоји поклапање тренутка рсализације са с а д. Поклапање је, разуме се, привидно. Остаје чињеница ипак да су искази оваквог типа сами по себи довољни, да се плусквамперфект не јавља као везани облик. Ова појава позната је и књижевном језику и та функција плусквамперфекта идентична је с перфекатском функцијом.

583. Употреба перфекта у причању позната је и овом говору:

за време окујѣице бѣамо оѣишли у Краљѣво Мед., и сл.

Душан Радић на сличан начин употребљава овај облик:

Месеѣ био зашао. Наилазило глуво дѣба.

На основу овако мало примера тешко је извести дефинитиван закључак колика је стварна функционална вредност плусквамперфекта.

У садашњој фази види се једино да постоје разлике у нијансама појединих функција овог облика.

Занимљиво је да у нашој досадашњој литератури плусквамперфекту нигде није посвећена посебна пажња. У извесним делима и студијама само се узгред или делимично износи оно што је најбитније о плусквамперфекту и његовом месту у систему глаголских облика. Тако се према овом облику односи Т. Маретић⁵³⁸, А. Мусић⁵³⁹, А. Белић⁵⁴⁰, Вензел Вондрак⁵⁴¹, М. Стевановић⁵⁴², Милка Ивић⁵⁴³, и др.

Аорист

584. Аорист је облик који у функцијама за обележавање прошлости у трстеничком говору има још увек велику фреквенцију употребе. Слична ситуација је и у свим говорима косовско-ресавског дијалекта. Овај дијалекат по овој особини чини део широког подручја. Повезује призренско-тимочки и херцеговачке дијалекте. Једини изузетак је смедеревско-вршачки говор, који се у овом погледу све више укључује у шумадијско и војвођанско говорно подручје.

Неопходно је ипак напоменути да аорист није више облик у експанзији, није ни близу онакве фреквенције као перфект, или презент у функцији обележавања прошлости.

У морфологији је констатовано да аорист није сасвим видски обележен, али је од имперфективних глагола несравњено ређи у употреби (в. т. 446).

585. У трстеничком говору аорист се употребљава и у причању и у дијалогу. Према томе, нема никаквих посебних разлика према књижевном језику у овом смислу.

586. У причању је релативно чест:

нарѣдише ми . . . Миј., њосѣјемо ми . . . Мед., кад дбѣдише Немци, ја тек онда видо куд оидишо свѣи Мед., ња се обдлѣ, ња се ожени (у то време) Миј., дни били кои куће каи њуче њушка, ѣдма њоѡр-идше . . . и оидше нис ѡуш Миј., немѣдо мѡзак у главѣ ше дбѣо ѣде у блѣишо Миј., удѣрише ња само шѡѡре, Бугари ѡосле најѣдоше Т., идче на њи да виче Т., јучѣ дбѣе . . . Т., седѣмо да рѣчамо . . . В., баѡѡч ѡрѣсече ѣбе ногѣ В. Д., ѡбѣе и ѡѡиѣе у јѣдну кућу В.

Употреба овог типа обична је и одговара приликама у другим дијалектима. Аорист у оваквим исказима не обележава неке специјалне емотивне ситуације. Изузетак су два-три примера:

ударише ња само шѡѡре

немадо мозак у главе ше доѣо овде у блѣишо

⁵³⁸ В. Граматика, 632—634.

⁵³⁹ Глас СХХП, 86—87 и Глас СХХИ, 142.

⁵⁴⁰ ЈФ VI, 125—127.

⁵⁴¹ Vergleichende Slavische Grammatik II, Göttingen 1908, 280.

⁵⁴² ЈФ ХХП, 34—37.

⁵⁴³ Год. Филозоф. факултета у Н. Саду III, 146 и даље.

Овде је причање аористом и пак нешто емотивније него перфектом. Исказ је сликовитији.

У неким од оваквих исказа може се употребити и перфект. Код млађих људи, нарочито у I зони, перфект је знатно чешћи. У свакодневном говору увек се тако и врше мешања ова два облика.

587. Као корелати аористу, поред Π_1 , функционирају и Π_2 (в. т. 574), а и презент. Нарочито је употреба презента у сличним, напред наведеним ситуацијама, обична:

нарeдѝше ми . . . : нарeде ни Т.

пoђo и нaйђeм у јeднy кyђy: пoђeм и срeтнeм Мiкy В. Д.

дoђo јa у Омaђнuцy : стигнeм јa у Трстeнѝк и . . . Мeд.⁵⁴⁴

удaришe пa сaмo шaтрe : Нeмци удaрe из Пoђинe . . . Мeд.

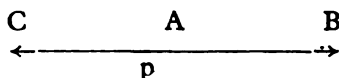
По редоследу односа аориста с другим глаголским односима рекло би се да је у овом говору најбитнија корелација с Π_1 . Нешто мање постоји такав однос у корелацији аориста и Π_2 , а онда и с презентом. У свим овим ситуацијама долази до функционалне паралелности и фреквенција појединих облика показује да се то ширење неких од њих врши на штету аориста. Навика да се аорист употребљава као стилско диференцијално средство још да одржава у систему. То омогућава да се његов функционални распон само делимично сужава, што се види из следећих примера:

умре му жена : умрела му жена — десило се изненада. Статистика употребе облика показује његово сужавање јер се споменути облици за прошлост употребљавају све чешће у позицијама где бисмо очекивали аорист.

588. Однос облика аориста према субјективном оцењивању тачно је фиксиран. Никад се у овом говору не употребљава за обележавање нечега што је ван сфере *доживљеног говорног лица*.⁵⁴⁵

589. Аорист у дијалозима још мање може да се употреби ван домена *доживљеног*. Према томе, функционалне могућности аориста и имперфекта могу се графички представити на интервалу прошлости. На тај начин се релативно лако утврђује њихов однос према релацијама које обележавају Π_1 и Π_2 .

Разуме се, прецизирање њиховог места у систему функција глаголских одлика схвата се не у смислу дефинитивних и тачних мерења; мора се увек претпоставити могућност ужег и ширег функционалног распона. Ево како би се то шематски могло представити:

⁵⁴⁴ О оваквој употреби говори већи број аутора. Исто тако се говори и о могућности замене једних облика другим. В. о томе А. Белића, ЈФ VI, 127.

⁵⁴⁵ Према томе, сасвим одговара већ раније констатованој особини аориста у овом смислу. В. Петар Сладојевић, О значењу аориста у српскохрватском језику, ЈФ, XXI, 131, и литературу тамо наведену.

Већ је речено да је права схваћена као симбол у условном смислу. Узето је у обзир време у непрекидном протицању.⁵⁴⁶ Интервал АС је прошлост, АВ је будућност. Тачка А је помична. Узета је као релативна граница која дели прошлост од будућности. Интервал Ар одговара времену у коме се могло догодити оно што се може аористом обележити. Однос аориста према перфекту лако је представити:

$$\boxed{\text{Интервал аориста} = \text{АС} - \text{Ср}} \quad 547$$

Аорист се гради углавном од перфективних глагола па према томе обележава само један тренутак на споменутом интервалу. Тачка реализације слободна је на интервалу Ар, али је управо тим интервалом и ограничена.

590. Фреквенција у дијалогу такође није мала, али је мања него у причању. Ово наводи на закључак да аорист, у ствари, губи једну од битних функционалних могућности. Употреба му се све више своди на причање. Према томе и могућности синтаксичке синонимије су веће. С обзиром на експанзивност других глаголских облика, нарочито перфекта и презента, и могућности за потискивање аориста су на овај начин веће.

У говорној комуникацији јавља се неколико варијаната употребе аориста:

а) У дијалогу

кд ње њрџвари, брџ, ње се джени? — њико ме њице њреџарио В., дџ се њи њзгуби? њдгибе ње чдвек њрџџџџи В., днесе л њи онџ њре? В. Д., знџи њиџа ми рџче кџм? В. Д., њиџ њи рџче? В. Д., њиџа њи бџ да њолџдиџи? Миј., дкоџа л жџиџо? Мед., и сл.

б) У питањима с негацијом

нџ рече л ми њи њиџдоџ? Мед., нџ сџиџе л мџло до кафџне? В. Д., нџ сџиџе л мџло д' обрџшеш качџру? Миј., нџ окуси л мџло од онџ мџченице? В., не дџдо л њи јџ сџрџму, не кџџи л њи нџмешџај? Т., не мџгдсџе л мџло да сврџџиџе и до нџс? не њџрасџе л ме да се дџжем њре зорџ? Миј., ња нџмџдосџе л и ви од њдџа кџке вџидџе? В.

в) Следећа група примера такође је у дијалогу; обликом аориста успоставља се директан однос према тренутку саопштења, али се не инсистира на обавезном учешћу саговорника у дијалогу. То су саопштења која се тичу пре свега говорног лица:

мџне се сџм њо сџбе дџбџ дувџн Миј., њџ њдче ви њрџчам о . . . Т., ја рџко женџ да дџџе В., о њолџко дџџџ осџџџмо само нас дџве у жџвџџу, свџ наџчи од овџ дџџџ.

⁵⁴⁶ Покушај графичке интерпретације временских односа постоји и у материјалу и у математици. Векторским путем је приближније могуће представити однос времена и простора.

⁵⁴⁷ У овом случају се не узима у обзир да тренутак саопштења може бити и у прошлости. Кад се глаголски облици реализују везујући се за неки такав тренутак, онда се тек посредним путем везују за тачку А, која дели прошлост од будућности.

- г) *оде ја Т., ми оидмо у Руденице В.*
 д) *ичивили враић (гледајући) В., црко од врућине Т., ироиддо од ове мљва В. Д., изломисше ми руду, будале Мед.*

Постоје извесне разлике у интензитету исказа између употребе аориста у групама тачке *а, б, в и г*. У групи *а* и *б* лична заинтересованост за садржину исказа веома је уочљива. Посебно је изразита интензивност употребе аориста у групи *д*, што је и разумљиво јер је реч о великом степену модалности, а и о исказима који су емоционално засићени.

Посебно је питање употребе аориста од глагола *отић*, нпр. у исказима типа *оде ја* итд. Овом питању је већ раније говорено и распарављено у радовима проф. Ј. Вуковића и Михаила Стевановића.

У примерима *изломисше ми руду, црко од врућине* нема ничега што не постоји и у књижевном језику. Реч је о транспозицији употребе глаголских облика. Интензитет је овде врло наглашен, па се реализација глаголских облика антиципира. Ништа не смета што се глаголски облик не мора или се неће уопште реализовати.

592. За примере под тачком *а* карактеристично је што су глаголске реализације релативно блиске тренутку саопштења, односно тачки А. У првој групи питање претпоставља одговор некој садржини која је остварена у блиској прошлости.

Следећих неколико примера илуструју овакав закључак:

ко ше иревари . . . ше се ожени?

Питање је постављено младићу који се оженио пре годину дана. Човек о коме је реч врло је млад. Чуђење и питање везани су за неозбиљност женидбе у тим годинама.

мене се сам љо себе одби дуван

Пушење је била навика дуго година, а човек саопштава да је престао да пуши пре више месеци. Саопштења овакве врсте актуелна су у тренутку кад се о томе говори.⁵⁴⁸ Заинтересованост за оно што се пита условила је специјалан интензитет. Отуда и стварање утиска да је реализација овог глаголског облика непосредно претходила тренутку саопштења.

Потенцирана заинтересованост обично искључује било какву препреку између тренутка саопштења и тренутка реализације. Примарност заинтересованости слиминише све друге факторе.

593. Занимљива је још једна могућност употребе аориста. Реч је о питањима:

сийгосше л? обрдсше л? В. Д., рљчдсше л? љоломисше л и љо? изигрдсше л се? добисше л? Т.

Овај тип употребе је у неку руку директна опозиција типу — одо ја —. Реализација је, уколико је постојала, врло блиска тренутку саоп-

⁵⁴⁸ То је сасвим добро уочио П. Сладојевић, *Ор. cit.* 135.

О томе говоре и други, нпр. А. Стојићевећ, *Значења аориста и имперфекта у српскохрватском језику*, Љубљана 1951, 14 и даље.

штења. У типу — одо ја — реализација треба да се оствари непосредно после тренутка саопштења.

Питања сличне врсте била би сасвим излишна и представљала би таутологију да нису везана за посебну заинтересованост да се реализација оствари, односно да је остварена. То је реализација за коју се претпоставља да је претходила или која је стварно претходила тренутку саопштења.

У неким случајевима питање се поставља као нека врста олакшања због остварења реализације онога што је предмет интересовања.

Разуме се, оваква питања могу бити постављена и у иронији или из сасвим конвенционалних разлога.

Употреба аориста имперфективних глагола

594. Аорист имперфективних глагола, као што је напоменуто у морфологији, има и малу фреквенцију и мали функционални распон. Ограничена употреба овог типа аориста карактеристична је за све српскохрватске дијалекте који га имају. У овом говору забележено је неколико примера употребе овог типа аориста:

кдѝа, кдѝа док ме нѝ заболѝ глава Миј., *не смѝдо д' ѝдем* Мед., *ѝцовдѝше они свѝ* (пошто су је напали и преврнули кола) Мед., *ѝекљѝше* (они да нешто ураде), *ал нѝшѝа* В., *волѝдо да дѝђем* (ал ми се жеља није испунила) Т., *идѝ, грдна, седѝ* (на гроб мужевљев) В., *ѝше ракѝцу, дѝвѝше и нѝма . . .* (то вече) Миј., *искѝ е ја* Т., *ѝн ѝши, брѝ, ѝѝ, ѝѝ, ѝа ѝдсле бљѝва, бљѝва* В., *ја идѝ ѝе умлѝ жѝѝо* В., *ѝн је мало глѝда ѝа дѝе* В. Д.

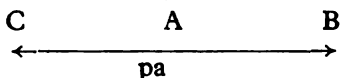
Норме књижевног језика захтевају обично да се аорист имперфективних глагола употребљава само с неком временском одредницом која трајање овог облика своди у одређене границе, односно која показује тачку до које је трајање глаголске реализације било. У томе би била и основна разлика у овом смислу између употребе аориста и имперфекта.

Материјал трстеничког говора показује и неке друге могућности. При употреби два облика аориста у истом исказу, нпр. — *идо, грдна, седо; ја иде те умле жито* — прва акција претходи другој, али друга није ограничена никаквим видљивим знаком. Таква констатација особито важи за аорист чијим понављањем у исказу настаје итеративност. Ограниченост трајања у овим случајевима могућно је само експлицитно претпоставити. Она се може видети из семантичке природе самог глагола, или у ширем смислу из целог контекста. Морфолошких ограничења нема.

Друга констатација је да се аорист не мора ограничавати само временском одредницом. Ту улогу може имати и цела реченица, нпр. — *копа, копа док ме не заболѝ глава,*

Реализација неке потенцијалне могућности глагола може уследити и после неке друге реализације у прошлости, нпр. — псоваше они (њој) све (пошто су јој преврнули кола). Псовању је претходило напад и превртање кола. Новац због којег се ово и десило нападачи нису нашли и све се завршило псовањем.

595. Из овога следи закључак да аорист у целини узевши може да обележи сложене временске и друге односе према тренутку саопштења. То се може представити увођењем још једног елемента у графичку представу временске линије.

Из овога следи да аорист може имати неколико могућности реализације (обележје функције = FA).

I FA = AC — Ср:	однос је непосредан према тренутку саопштења у тзв. садашњости. реализације глаголског облика ће тек уследити или би могле уследити после тренутка саопштења, нпр. — одо ја . . .
II FA = A → B:	
III FA = AC — (Ap—aA):	реализације глаголског облика су до неке тачке у прошлости. Дакле, посредно се везују за тренутак саопштења у садашњости.
IV FA = AC — (Ap—ap):	реализације су уследиле после неке обележене тачке или интервала у прошлости.

Тачка *a* је углавном онај фактор који је проф. А. Белић узимао као фактор релативизације употребе глаголских облика, наравно, с друкчијом интерпретацијом и друкчијом терминологијом него што је овде примењена. Прецизирање различитих односа на интервалу прошлости уопште је на друкчији начин третирано у његовим радовима.

596. У морфологији је констатовано да један перфективни глагол у 3. лицу множине може имати облик имперфекта, а употребљава се сасвим сигурно само у аориским ситуацијама (в. т. 447): *йочѣу йейлѣви да йѣау*. Пример је, како је у ранијој литератури већ констатовано, аналошки. Међутим, овде се може претпоставити и утицај семантичких фактора. — они почуе да певау — претпоставља даље трајање певања Могуће је да утицај тог трајања које се природно надовезује на почетак психолошки потпомаже усвајање имперфекатске форме за аориско значење. Пример је изузетан и на основу њега немогуће је стварати сигурније закључке у овом правцу.

Имперфект

597. О основним морфолошким одликама имперфекта у косовско-ресавском дијалекту и трстеничком говору постојали су неки подаци и пре овога рада. За косовско-метохијски говор наведени су примери

у радовима Глише Елезовића⁵⁴⁹, за Ресаву у умотворинама које је сакупио Милош Ивковић⁵⁵⁰, за непосредну околину Врњачке Бање у раду Љубе Стојановића⁵⁵¹, за леву страну Западне Мораве, углавном за III зону, постоји посебан чланак аутора овог рада.⁵⁵²

Последњи цитирани рад поред морфолошких облика имперфекта покушао је да укаже и на основне функционалне особине његове. За друге зоне, и поред сакупљених података, још увек није сасвим јасно колика је фреквенција имперфекта. Глиша Елезовић наводи, нпр. и овакве облике:

кад ш̄дмо, ббг нд беше ш̄у . . . сал бдкчићи бѣу ш̄у. Јеђау к̄исело м̄леко 350, С̄ибин һ̄аше да ме уб̄ије 557, ја оћ̄а да закд̄љем једнбга дан̄с 558, Б̄урђа ми цв̄еће бер̄аше, ма̄јка га у кр̄ило ш̄ураше 563, м̄дју му ӣдсму ӣваше 566, и сеђ̄аше л̄ѣа м̄ма 566/II.⁵⁵³

У другим радовима који говоре о косовско-ресавском дијалекту обично се само констатује постојање овог облика.⁵⁵⁴ Ово је и оправдано јер није реч о радовима који су имали претензија да даду детаљније податке о свим особинама овог облика.

598. Карактеристично је неколико основних одлика имперфекта у садашњој фази:

1) Елиминисање овог облика врло је интензивно у последњих педесет година, нарочито за последњих двадесетак година.⁵⁵⁵

2) Старијим људима овај облик није туђ кад се спомене, али га у говорној пракси обично не употребљавају. На директно питање одговарају да знају за тај облик, али се сад ретко употребљава. У говору млађих људи скоро никако и не постоји.

3) Имперфект је још ређи у првој него у другој зони.⁵⁵⁶

599. Синтаксичке особине имперфекта немају ничег посебног што би га разликовало од употребе у књижевном језику. Његове функционалне могућности и основне особине одговарају ономе што је о овом облику у литератури до данас већ речено.⁵⁵⁷

⁵⁴⁹ В. Речник II.

⁵⁵⁰ В. Ресава, где Ивковић бележи неколико примера који су као у књижевном језику.

⁵⁵¹ В. Врњци, 217—218.

⁵⁵² О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање, Зборник за филологију и лингвистику МС II, Н. Сад 1959, 114—132.

⁵⁵³ В. Речник.

⁵⁵⁴ В. А. Белић, Народна енциклопедија СС IV, 1072.

Павле Ивић, Дијалектологија I, 102.

В. Иван Поповић, Историја српскохрватског језика, Нови Сад 1955, 120, где има и погрешних података о имперфекту у косовско-ресавском дијалекту.

⁵⁵⁵ У интервалу од 1950. до 1963. године прикупљен је материјал у III зони; у I и II зони је сакупљање почело нешто касније. Примећено је да је имперфекат несравњено ређи последњих година у употреби него првих година сакупљања језичког материјала на овом подручју.

⁵⁵⁶ Друга зона спорије мења извесне језичке особине. О томе је у неколико наврата говорено.

⁵⁵⁷ В. Д. Јовић, Оп. cit. 114—132.

Треба још једном подвући да је фреквенција од глагола *бит*, *ктет*, *нема* т већа него од било којег другог глагола (в. т. 450). Овде се наводи још примера употребе овог облика ради илустрације његових основних вредности:

*ови шћо бѣу ѿ ѿуѿи, ѿ бѣрбѣ В., дѣбар ѡн бѣше, кад бѣше у За-
дружни дѣм . . . В. Д., да бѣа млѣђи, ја би ѿо свршио В. Д., из
Сћубла мѣслим да бѣше Винка Мед., бѣсмо у . . . Миј., бѣсѿиѣ ли
ѿѿ с моѣм у Пољне В. Д., бѣађѿцамо далѣко кад ѡн сѿѿѿже В. Д.,
нѣмађадицамо кѿд Т.*

Основне карактеристике употребе имперфекта од глагола *бит* су у овоме:

а) Један део примера употребљава се у значењу *на л а з и о* се, односно *на л а ж а ш е* се, нпр.

ови шћо беу ѿ ѿуѿи . . . , кад бѣше у Задружни дом

б) Типична имперфекатска употреба је у примеру — добар ти он бѣше. Ово одговара исказу — бѣше добар док је био жив кад сам га имао.

Овде се имперфект употребљава у везаном облику.

в) — из Стубла мислим да бѣше Винка — употреба је слободна и значи претпоставку да је поменута особа родом из тог места. Ова компонента настаје обично сазнањем да је нешто било у прошлости, па се проверавањем, присећањем то поново контролише.

Имперфект овог глагола је данас више окамењен облик. У многим правцима изгубио је типичну имперфекатску функцију. То се види и из примера — бѣше код куће — који поред значења — налазио се —, значи још и — у том тренутку — (кад је говорно лице тамо стигло).

г) Напоредност као једна од особина имперфекта, која захтева употребу још неког глаголског облика, и у овим случајевима може бити заступљена⁶⁸, нпр.

— бѣсте ли ви с моѣм у Пољне — (= у време кад сам се ја тамо налазио).

600. Постоје и неки други глаголи код којих имперфект има употребу сличну претходним примерима, нпр.

*како се звѿше В. Д., како се звѿђѿше В., Гѣра вољѿше да ѿѣ вѣди
В., ѡн вољѿђѿше да ѿѿѣ Т., шћѿѿ ѿѿи ѿрѣбѿше ѿѣ? Миј., ѿрѣбѿше
ми ѿѿ ѡѣж Миј.*

Ова група, као ни претходна, није јединствена по функционалним могућностима.

Постоји неколико варијаната различитих стилских модификација.

а) — како се звѿше = како ти је име. Одговара типу из претходне групе — из Стубла мислим да бѣше Винка.

Питања овакве врсте постављају се обично ако онај који се информше сматра да је знао име па *с а д а* није сасвим сигуран да зна.

⁶⁸ В. М. Стевановић, Значење имперфекта према употреби у језику Петра Петровића Његоша, ЈФ ХХ, 65, 67 et passim.

У другом примеру — како се звађаше — све је исто, али се питање односи на треће лице. Може се веома лако заменити перфектом — како се звао (он) ако више није жив. Синонимичност је овде могућна с перфектом, до ње обично и долази, али је могућа и с презентом. Нарочито ако је реч о другом лицу. Обично се типови исказа као — како се зваше — супституишу са — како се зовеш —, а — како се он звађаше — с — како се он звао, или како се сада зове.

б) Глагол *волео* у имперфекту, у зависности од исказа, показује двоструку и различиту могућност обележавања неког стања па их чак и временски диференцира:

— он вољађаше да пиђе = он је имао ту страст. Он је пио док је био жив.

Реализација је овде доживљена, факат је поуздан. Не значи само жељу, већ онај на кога се питање односи ту је жељу и реализовао. Реч је, дакле, или о реализованој жељи или о сасвим реалној претпоставци.

— шта ти вољађа да пиђеш — има већ друкчију вредност и друкчију могућност интерпретације. Реч је свакако о присећању, али се у контексту може, према потреби, двојако схватити: — шта ти сада волиш да пијеш? или — шта ти уопште волиш да пијеш?

Онај ко пита није сигуран какве су жеље саговорника. Према томе, овај тип се такође поклапа с типом — како се ти зваше?

в) Сасвим је друга ствар с примером — Гора вољаше да те види. Значење овог исказа је потенцијално: — Гора би волела да те види — или — Гора је волела да те види.

Тек из ширег контекста могућно је реконструисати право значење овог исказа. У сваком случају услов за жељу настао је пре него што је исказ дат, значи пре тренутка говора. На овај начин ова двојака форма употребе везује се заједничком компонентом за интервал прошлости и означава хтење. Овде је међутим присутна још једна компонента. То је ублажавање захтева или бојажљивост.

Употреба имперфекта у примерима типа — требаше ми та нож — и сл. има велике сличности с претходним типом. Потреба је везана несумњиво за тачку *сада*. Али и овде, исказ је резултат потребе настале раније. Ова функција имперфекта означава такође хтење. У даљој пројекцији несумњиво значи и *требало би ми...*^{5:9}

За ову групу примера карактеристично је што се готово сваки од њих може употребити не везано. Глаголски облик обележава неки процес било да се реализација само претпоставља или не. Тек реконструкцијом долази до закључка да ли је и овде имперфект понеки пут везан, нпр. — вољађаше да пиђе (док је био жив).

601. Постоји и тип употребе — *њиве некад рођевау боље, сад слабе*. Из шире експликације је обично јасно да је реч о нечему доживљеном. Констатација је везана за лично искуство. Овакви примери слични

^{5:9} В. о томе Ј. Вуковић, П.-Др., 88—89, и Ј. Вуковић, Радови Научног друштва Босне и Херцеговине III, 159—171.

О овоме је писао и проф. М. Стевановић, В. ЈФ XX, 49.

су онима — прича се да некад боље њиве рођевау . . . и сл.⁶⁰ Информатор оваквим саопштењима не мора уопште исказивати нешто што је лично доживео. Ово уосталом од њега може временски бити врло удаљено.

602. Примери као — *којаћаше ддбро, ал осидарео . . . В., њеваћицаше лејо В., држаће ијиче неко у рукá . . . В., онд шио ши ирџа ма-лојре Т.*, распрострањени су и у другим дијалектима који знају за имперфект. Њима је увек остварена **н а п о р е д н о с т** с неком другом глаголском реализацијом или временском ситуацијом. То је једна од пратилачких компонената овако употребљеног имперфекта, о чему је у више наврата говорио проф. М. Стевановић.⁶¹

Имперфектом у сличним ситуацијама не обележава се ништа што је ван домена директне или индиректне доживљености говорног лица.⁶² Само понекад у овом говору, као и у неким другим, овај облик се може употребити и без ослонца на неку одредницу као што је већ наведено раније. Тада обележава само процес глаголске реализације.⁶³

603. Као што је речено, од глагола **и м а т** и његове негације **н е м а т**, имперфект је у честој употреби:

днда нѣмаћицу лекари Мед., нѣ знам како ши имаше њме В. Д., имашаше ли ши деџа? В. Д., имаше ли де на неко дрџо мѣсто да сѣднеш? Т.

О типу — како ти имаше име — в. т. 449.

604. Од облика глагола **к т е т** имперфект је врло чест:

ћамо да ѡренѣсемо, ал нѣ даде кѣша Т., ћаше да ѡројднеш, да нѣ беше Радивоја В., ћау да е удáдџу у Велџе, ал је укрáдоше Т.

Ови и овакви примери су у значењу иреалног кондиционала. Постоји врло велика фреквенција овакве употребе.

ћа у Глѣбодер (одговор на питање — де ћеш?), *ћамо д' окѣамо оно малѣ* (опет одговор на питање — де ћете?), *ћа мало у Трстеник, ћадѣцамо у рѣд Миј.*

У овој групи реч је о ублажавању. Вероватно је употреба оваквог типа настала у време кад су услови живота били несигурнији, па је постојала опрезност у исказивању намера. Оваква форма употребљавала се и из страха да се не урече.

Тип — *ћамо да пренесемо*, ал . . . — показује да би реализација била остварена да нешто није интервенисало, спречило. Ова употреба широко је заступљена и у херцеговачким говорима; има је и у призренско-тимочком итд.

605. О проблему имперфекта доста је писано у нашој лингвистичкој литератури за последњих неколико година. О његовим функцијама

⁶⁰ В. Д. Јовић, *Op. cit.* 121.

⁶¹ В. Граматика, 432.

⁶² В. Петар Сладојевић, *Имперфекат у српскохрватском језику*, ЈФ XX, 213—214.

⁶³ В. Павле Ивић, *Систем значења претериталних времена у говору Галипољских Срба*, ЈФ XX, 232.

и значењу писао је проф. А. Белић⁵⁶⁴, затим проф. М. Стевановић⁵⁶⁵, Јован Вуковић⁵⁶⁶, Александар Стојићевић⁵⁶⁷, Павле Ивић⁵⁶⁸, Милка Ивић⁵⁶⁹ итд.

Још увек не постоји могућност да се утврди дефинитивно слика распрострањености овог облика и његових функционалних могућности. Разлози су следећи:

1) Сви дијалекти нису још увек испитани.

2) И дијалекти који су испитивани нису детаљније испитивани у овом правцу. Најчешћи недостатак кад је реч о имперфекту је што се не зна тачно његова фреквенција. Обично се спомињу само функције овог облика.

За имперфект у косовско-ресавском дијалекту може се рећи следеће: нестаје врло брзо, највише у долини Велике Мораве и у Ресави, у говорима ближе шумадијским и смедревско-вршачким. Нешто боље је очуван у долини Западне Мораве ка ушћу Груже у Мораву.

Основни узроци губљења овог облика у трстеничком говору су у овоме:

а) Врло велика екстензивност и експанзија перфекта⁵⁷⁰ и презента за обележавања прошлости условљавају ову појаву.

б) Видска ограниченост⁵⁷¹ и релативно честа временска везаност овог облика такође су узроци његовог губљења. Временска везаност за интервал доживљеног ограничила је његову употребу већ самим тим фактом. Поред тога, перфект се врло лако употребљава на истом интервалу и пошто је далеко веће фреквенције, потискује имперфект.

У прилог овој констатацији говори и чињеница што је елиминисање имперфекта најмање у позицијама где је неvezан, нпр. — како се зваше, како ти беше име и сл.

в) Шумадијски и војвођански говори су до незнатних остатака елиминисали овај облик. Косовско-ресавски се поступно прикључује овим говорима по овој особини.

⁵⁶⁴ В. О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, 117—119.

⁵⁶⁵ Проф. М. Стевановић говори о овом проблему модифицирајући извесна ранија схватања. Наводи много више материјала као илустрацију.

⁵⁶⁶ Аутор даје широку анализу ранијих схватања о овом облику и наводи веома много примера употребе имперфекта. В. Радови Научног друштва Босне и Херцеговине III, 159—171.

⁵⁶⁷ Стојићевић полемисхе са извесним схватањима проф. А. Белића о овом облику. В. Ор. cit. 213—228. Ово његово дело наишло је на озбиљнију критику у науци.

⁵⁶⁸ П. Ивић је показао да имперфект, у ствари, обележава процес неког глагола у прошлости. В. ЈФ XX, 228—262.

⁵⁶⁹ Милка Ивић на модеран начин даје систем употребе глаголских облика. В. Систем личних глаголских облика за обележавање прошлости у српскохрватском језику, Год. Филозоф. факултета у Н. Саду III (1958), 228—262.

⁵⁷⁰ В. Павла Ивића, ЈФ XX, 259.

⁵⁷¹ Овде се мисли на факат да је грађење имперфекта у овом говору, а и у свим другим говорима где постоји, од глагола имперфективног вида.

Футур I

606. Употреба футура I не разликује се много од стања у књижевном језику. О замени конструкције футурска енклитика + инфинити било је говора у морфологији и у одељку о презенту.

607. Ширина функционалних могућности футура није иста као у књижевном језику. Не постоји, нпр. употреба овог облика за обележавање прошлости: *и он ће шада доћи . . .* и сл.

Футур II

608. Постоји пре свега нормална употреба футура II као у књижевном језику:

ако бидем мдо, њорљдћу шо овѣ гддине В. Д., кад биде сѡйго из вѡјске, он ће друкше да рѡди В., ако бидемо мдгли, ми ће најрѡвимо свѡдбу В., итд.

Напоредо с овим формама постоји употреба презента у сасвим истој функцији:

ако мднеш, дѡћи Мед., кад кишѡднем, удѡћу е В. Д., ако њорѡдим свѡ, идѡм у Банѡи Миј., ко сѡйгне, дѡће, ако не сѡйгне немѡ се љуѡиши Мед., ако ѡдѡгнеш овѡ, ћу ѡи дам сѡѡѡрац Миј.

И ова особина позната је књижевном језику.

Модални глаголски облици

609. У синтаксичком погледу нема битнијих разлика према дијалектима који су у основици књижевног језика. Постоје оба облика — императив и потенцијал.

У функцији императива заступљене су две основне компоненте сасвим доследно: заповест или молба, односно жеља.

Реализација ових компонената значења и уопште остваривања синтаксичке улоге императива своди се на његове познате могућности. Императив уз негацију онакав је како је за наш језик и друге словенске језике констатовала Милка Ивић.⁵⁷²

У говорној реченици истим морфолошким средствима могу се реализовати обе компоненте: заповест и жеља. Основни дистинктивни елементи су у овом случају интонација и евентуално мимика. Разуме се, и семантика појединих глагола може бити пресудна у овом смислу. У писаном тексту тек специјалним трансформацијама и широм експликацијом може се обележити та разлика, нпр.

донѡси ѡо : донѡси ѡѡв, мдлим ѡѡ

Када је у питању жеља, интонација је пасивнија; када је заповест, интонација је одсечнија, оштрија.

⁵⁷² В. Словенски императив уз негацију, Радови Научног друштва Босне и Херцеговине, Сарајево 1958, књ. X, Одељење филол. наука, књ. 4, 23—24.

611. Употреба императива у разним другим фразеолошким конструкцијама, гномама итд. такође је позната, нпр.

а) *не дај ми бдџе, шћо ми мајка мџсли, дај ми бдџе шћо ми жџна желџ Мед., скџн се, Мџрко, да узјџше Јџнко Т., дџк се, џдџе, да сџдне ковџчева мајка, џроклџшем џрџџи џрс, а он увџџи цџлу рџку В. Д., комџрцу ичџџџ ндџу, оџџџдџше и црџва В. Д. и сл.*

б) Комбинован с другим елементима, императив је чест у псовкама: *чекаџ, мајку џи . . . дџџи, мајку џи, удџри, бдџа џи, џреџи . . .* итд. У свим овим и сличним случајевима претња и псовка јављају се комбиновано.

У овом типу употребе нема ничег посебног према типичним функцијама императива. Једно се може констатовати да у зависности од целог контекста добива специјалну боју, мање или више засићенију субјективним него обично.

612. Императив се употребљава и у молитвама, благословима, саветима:

а) *бдџе, џомдџни, овесџли . . . Мед., бдџе, дај здравља, весџља, бериџџа Миј., свџџ Ђврџе, бџдни на џдмоџи Миј. и сл.*

б) *нека си среџан и дугџвџчан Т., нека џи је среџан џрџзник В., нека џи је жџво и здравџ Мед., нека џи је на час В. Д.*

в) *не чџни нџкем злџ, џа и џџбе неџе.; џомдџни свџкем кад мџжеш, џа џе и џџбе неџо В.*

Група под б има императив у оптативној функцији. Жеља се исказује из конвенционалних разлога или што стварно постоји. Жеља може имати позитивну обојеност, али и негативну, нпр. — нека ти је на час (= зло које си учинио), — буди среџан — према — нека си среџан — такође има разлика. У првом случају жеља захтева и додатну експликацију: — буди среџан бар ти . . . или — то ти једино желим — итд. Други исказ је потпун. Сам по себи је довољан.

Пошџнцијал

613. Употреба потенцијала у његовим основним значењима је као у књижевном језику. Његове функције у овом говору сведене су на основне, типичне вредности — обележавање модалности.⁵⁷⁶

Постоје две синтаксичке особине карактеристичне за књижевни језик, а које не постоје у овом говору:

а) не употребљава се у приповедачкој функцији.⁵⁷⁷

б) нема га ни у функцији итеративности у квалификативној употреби.

⁵⁷⁶ В. Т. Маретић, Граматика, 636—639.

⁵⁷⁷ Ни Глиџа Елезовић ни Милош Ивковић нису забележили употребу приповедачког потенцијала. Изгледа да је оваква ситуација у целом дијалекту.

С друге стране, врло је развијена употреба иреалног кондиционала у конструкцијама следећег типа:

ћаше да ме удари, ал ме одбрāнише, ћаше ти да ѿройаднеш да нѣ беше . . . (в. т. 604), *ћали ми д' ѿдемо у Банāи, ал тиē гддине . . .* Т., *ћамо д' изгйнемо . . .* В. Д., *ћау да н' исйѣрау из кѹће . . .* В., *ћасйе вѹ, ал нѣ даде . . .* В.

О морфолошким разликама према књижевном језику в. т. 434.

Уйоѿреба инфинийних глаголских облика

614. Као и у књижевном језику инфинитни глаголски облици немају самосталне функције. Не употребљавају се по правилу за обележавање првостепених функција у исказу.

Изузетак је једино радни глаголски придев који без помоћног глагола може бити носилац предикативности (в. т. 571). Овде се не узима у обзир могућност да трпни придев може бити употребљен у именичкој функцији, као и неки други случајеви.

Глаголски ѿрилог садашњи

615. Опште је познато да је овај облик далеко више особина књижевног језика него дијалекатска. Мањи број дијалеката има га с нешто већом фреквенцијом.⁶⁷⁸

Познато је да функција глаголског прилога садашњег има значајно место у систему глаголских облика. Њиме се скраћује исказ, доприноси се концизности текста, што одговара тежњи овог говора за економичношћу. У језику књижевника чест је у употреби из наведених разлога, али и због комплексности функционалних особина.

У трстеничком говору, као и у другим дијалектима, глаголски прилог је везан облик. У предикативној функцији никад се самостално не употребљава.

У односу на временске релације није обележен. Може се употребити на свим временским интервалима. Зависан је, с друге стране, од облика с којима је паралелан у исказу.

Сви ови моменти заступљени су у употреби овог облика у трстеничком говору:

ийѿаѹћи свѣ се нађе Т., *мислѹћи сам зарāдио* В., *ѿрчāући сам ддио* Мед., *ѿройадо радѹћи* Т., *ѿрко ѿрчāући* Т., *идгибе мама тиѿ ѿрāжѹћи* Миј., *дде скакāући* Мед., *ѿройашиће ѿек.вāући* В. Д., *идѹћи* Нйшу Мед.

⁶⁷⁸ У неким нашим говорима глаголски прилог садашњи се добро чува. Тако је у говору Галипољских Срба. Уколико би се доказало да се у истој мери употребљавао на старој територији Галипољца, значило би да га је косовско-ресавски имао далеко више у ранијим епохама. В. Галипољски Срби Павла Ивића, 242—245 и 375—377.

Поред остварених паралелности с неким другим обликом, сваки од ових прилога у конкретним исказима има и прилошко значење. Постоје извесне особине које резултирају из везаности тих облика за неки други глаголски облик, нпр. — црко трчаући — показује да аорист овде има пуну интензивност и претпоставља схватање непосредне прошлости као да је садашњост. Реализација је, међутим, могућна, али не и обавезна и то у будућности. Глаголски прилог се, дакле, схвата као део општег утиска који даје конкретан исказ. Аорист је у овом случају дао основну боју исказу, па се то делимично пројигира и на глаголски прилог.

У примеру — питаући све се нађе — види се да глаголски прилог има изразито прилошку функцију. Тежиште исказа је у ствари на њему. У овом случају, без обзира на његову другостепеност, глаголски прилог даје основну боју исказу.

У типу — мислеући сам зарадио — глаголски прилог има релативно јако наглашено значење процеса реализације, али има и прилошког у себи. Показује начин како је дошло до зараде.

616. У овом говору постоји изврстан број попридевљених глаголских прилога. Ово је углавном познато и књижевном језику, а и многим другим дијалектима:

сїоѣћи кайуїи, сїоѣће одѣло, идући љуїи, идући љрѣзник, леїѣћи ђдред, итд.

Све су ово данас придеви с развијеним падежним системом и системом рода; *леїѣћи* је свакако књишки облик. Дијалекатски је *леїѣући*.

Од свих глаголских имперфективних основа не може бити попридевљавља ни у овом говору. Ова појава зависна је од семантичког потенцијала именице уз коју се прилог може употребити, нпр.

*ваїаћи вб : нѣваїаћи вб*⁷⁹

Уз све именице овај придев се не може употребљавати.

617. Диференцијални елеменат који уноси разлике између правог глаголског прилога и попридевљеног облика од исте основе су квалитативне акценатске разлике:

идући љуїи : идући; сїоѣћи : сїоѣћи итд.

Инфинитив

618. У складу са струјањима која долазе с југоистока овај облик се врло брзо губи из употребе. Сличан процес је карактеристичан и за друге балканске језике. Још није обухватио западну и северну српско-хрватску територију. У неким деловима нашег језика дошло је до потпуног елиминисања инфинитива.⁸⁰

⁷⁹ В. М. Стевановића, О попридевљавању глаголског прилога на -ћи, ЈФ XVIII, 55—85.

⁸⁰ В. А. Белић, ДИЈС, 478.

Трстенички говор се ослања директно на јужноморавски говор. Прва зона показује да с те стране има великих утицаја. На овој територији инфинитив се врло ретко употребљава. У II зони је нешто чешћи. Нађен је релативно мали број облика инфинитива, али и колико их има, веома су мале фреквенције:

узѣи и остиѣвиши свѣ В., одѣвде е резилити нѣшита В., нѣћу дѣћ ниждан Т., нѣћу те уцѣниши увѣлико В., ља је л живеи, је л умрѣи В., немѣ ме намрѣиши В., оћеш љћ, шрѣба шакѣ урдѣиши Т., оћеш оиѣс једѣма Миј. и сл.

Оволико колико је остало од инфинитива, сачувао је своје две основне функције: део је футурске конструкције, или је део конструкције с глаголима и изразима непотпуног значења.

Као и у свим нашим дијалектима инфинитив нема бинарну опозицију. У старијим фазама нашег језика та опозиција је постојала. У дијалектима је елиминисан или облик инфинитива или облик супина, или су елиминисана оба. Некадашња бинарност је синтаксички неутралисана, па се то одразило и на морфолошком плану. Међутим, недостатак ове спољашње, морфолошке бинарности надокнађује унутрашња, синтаксичка. Ово спада у теоријске проблеме и не тиче се строго нашег рада, али је потребно скренути пажњу на извесне чињенице које потврђују претходни закључак.

У старословенском, руском савременом језику, а и неким другим словенским језицима облик презента перфективних глагола служи и за обележавање футурских функција. Инфинитив такво значење никад не може обележити самостално. Презент перфективних глагола опет никад се не може употребити за обележавање тзв. праве садашњости. Презент имперфективних глагола, као што смо видели, слободан је на свим релацијама. На тај начин створена је видска диференцијација и реализована је бинарност истог облика.

Инфинитив служи као део футурске конструкције, или као део конструкције с тзв. потенцијалним глаголима и исказима. Те две функције инфинитива се битно разликују, па је на тај начин као и код презента створена унутрашња опозиционалност, али не видска као код презента, већ чисто функционална.

619. Из овог говора потпуно је елиминисана употреба инфинитива у субјекатској функцији, нпр. — пушити је забрањено и сл.

620. Већ је показано да је презент с футурском енклитиком и везником основни чинилац који потискује инфинитив из употребе (в. т. 552). Исто је тако и са конструкцијама с глаголима и изразима тзв. непотпуног значења.

Није тешко одредити који фактори условљавају ову појаву. Поред утицаја друкчијих дијалекатских структура и других језика, постоје несумњиво и синтаксички моменти. Велика фреквенција презента свакако је један од разлога за његово ширење и у овим функцијама.

Трпни глаголски придев

621. Основне функције овог облика су као у књижевном језику: употребљава се у атрибутој функцији, или као именски део предиката. Наравно, сасвим се нормално употребљава за грађење пасивних конструкција.

622. У овом говору уочљив је процес поприведљавања овог облика, нарочито ако је настао од резултативних глагола. Осећање временске компоненте у овом случају се често губи и функција му се своди на обележавање особине. За један део овако насталих придева интересантно је да ни изблиза не могу обележити онолики број веза као придеви на други начин настали. Своде се на употребу уз једну или две именице са строго ограниченим значењем, или на обележавање значења у устаљеним изразима, нпр.

гњешѐн : *гњешѐн лѐб*, *гњешѐно шѐсѐно*

Глагол *г њ е с* скоро је нестало из употребе, али је трпни придев остао у значењу *г њ е ц а в*.

уждѐлени, *уждѐлена* : уопште се не употребљава у предикатској функцији. Познат је само као атрибут у блокираним конвенционалним синтагмама, обично у писмима, нпр.

драги мѐј уждѐлени сине, *драги мѐј уждѐлени браћѐ*, *драга мѐа уждѐлена сѐсѐро* итд.

Од глагола *ж е л е т* овај облик се не чује. *љ* је у овом облику вероватно аналошко. Међутим, у III зони постоје и други облици са *љ* од овог глагола: *ужелѐм*, *ужелѐши*, *ужелѐо*, *ужелѐ се*, *ужелѐн* итд. па је ово последње можда продрло и у трстенички говор.

Придев *рођѐн*, *рођѐна*, *рођѐно* је врло обичан у следећим везама: *рођѐн(и) браћѐ*, *рођѐна мајка*, *рођѐна шѐћка*, па чак и *рођѐна жѐна*, *рођѐна свасѐјка*. Оваквој употреби у последња два примера људи који имају изоштреније језичко осећање понекад се смеју.

венчани : *венчани кѐм*. У другим везама, кад је реч о бићима, не употребљава се. Постоји употреба *венчани ирсѐн*, *венчана алѐна*, *венчанѐ одѐло* итд.

кршѐн и *кршѐн* : најчешће је у употреби — да ли си кршѐн — (= да ли си сасвим нормалан).

грађен : *грађени оѐнци*. Употреба у овој вези значи разлику према опанцима који се граде од коже, али их не гради занатлија опанчар.

учињена : *учињена кѐжа*. Овде је реч о уштављеној кожи делимично припремљеној за обраду.

Сасвим је обична употреба трпних придева у функцији правих, нпр.

зайѐрлѐжено (земљиште), *ливѐн*, *ливѐна* (плуг, будак, мотика), *забрѐнуш*, *жѐнеи* и *жѐнен* (за разлику од момка), *нашѐчен*, *нашѐмѐрен*, *намрѐшен*, *навѐжѐн*, *надуѐн* (уображен, љут), *мѐшено* (новија употреба за колаче), *ѐрокѐснушѐ* (млеко, јело), *ѐрозукнушѐ* (дрво које је почело да труне), *скувано* (јело), *варѐно* (млеко), *убивѐн* (утучен) и сл.

Проблеми реченице и њених делова

623. Формирање исказа и употребе појединих делова у њему делимично се могло видети и из синтаксе глаголских облика и синтаксе падежа. Извесне разлике према књижевном језику резултирају из специфичности глаголског и падежног система. Међутим, постоје и други фактори који условљавају постојање разлика. Основне констатације о овим проблемима могу се сажети у следећем:

1) Исказ (реченица) нема онолико богатство форми као у књижевном језику.

2) Реченица савременог говорног језика овог говора врло је редукована, најчешће је сведена само на најнеопходније елементе. Све мање је епског причања у широкој експликацији како је било карактеристично за раније епохе. Нема сумње да извесни социолошки фактори условљавају овакав развој.

Субјекат и њредикат

624. Идентификација природне појаве — субјекатска реченица⁵⁸¹: *идда снѓг, идда кишa, идда грѓд, идда слaнa, идда рѓса, сѓвa свећица* (чешће је него сѓвa муња).

Постоје искази и без глаголског облика: *најољу снѓг, цѓо дaн кишa, снѓг без ѓресћaнка, кишa, грѓд, мрѓз*. Овде се увек подразумева глаголска форма.

Исто тако употреба самог глаголског облика имплицитно подразумева субјекат: *сѓвa* подразумева *муња*.

Форме *снежи, киши, роси* у овом говору не постоје.⁵⁸²

625. Логички субјекат, нпр. *срамѓа ме, жѓо ми, сѓрѓ ме, срѓм ме, срѓм ше, срѓм га, срамѓа цу* итд. постоји веома често у овом говору. У највише случајева је без помоћног глагола.

Исти је случај и у везама: *зѓмѓ ми, врућина ми, гѓди му се, бљуе ми се* итд. Употреба је без помоћног глагола.⁵⁸³

Глаголска спона се сасвим сигурно изоставља и у овим везама: *врућина му, жѓо га, зѓмѓ му, ѓѓило му, срѓм га, срамѓа га, сѓрѓ га, сигурно му ѓу да осѓѓне, леѓо му ѓако да жѓви, дѓбро му да не рѓди нѓиѓа, зѓдно му да га дрѓги рѓни, брѓ, сѓћено му да сѓрѓа, да, дѓ, рћѓво мо ко ѓѓбе*.

⁵⁸¹ Овај део рађен је по квестионару који је саставила М. Ивић, В. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V (1960), али сви елементи из квестионара нису обрађивани. Нису узимане у обзир неке општепознате ствари. Додавани су извесни примери који се сматрају специфичним за овај говор.

⁵⁸² В. М. Ивић, Оп. cit. 9.

⁵⁸³ Постоје и мишљења да су се енклитички глаголски облици сажели с енклитичким облицима заменица у оваквим и сличним везама.

Спона се изоставља најчешће у емфатичним ситуацијама. То се редовно морфолошки манифестује у вези енклитички заменички облик + спона.

626. Констатација типа — звони ми у ушима — у трстеничком говору замењује се друкчијом формом:

ӣџау му ӯши, ӣџау ми ӯши, ӣџа ми ӯо, ӣграу ми д̄чи, ӣгра ми д̄ко, ӣгра ми в̄д̄жа, ӣграу ми л̄ис̄тови (на ногама), *к̄рч̄е ми ц̄ре̄ва, св̄рб̄е ме д̄чи* итд.

627. У овом говору постоји релативно ограничена употреба модалног предиката у немодалној функцији. Потенцијал је потпуно искључен из ових веза, али је императив чест, нпр.

Веља играо : рий̄љи, рий̄љи (в. т. 610 и 613).

628. Изостављање споне у перфекту је врло честа појава, али је о томе већ говорено (в. т. 455). О емфатичној употреби овог облика и његовим могућностима за обележавање сензација после остварене акције такође је говорено. Исто тако било је речи о употреби П₁ у нарацији (в. т. 455).

Пасивна реченица

629. Употреба медијалне конструкције с презентом место пасивне у овом говору је обична појава, нпр.

џо д̄џе се с̄амо в̄д̄ли и сл. (в. т. 564).

У другим глаголским конструкцијама употребљава се трпни придев са одговарајућим глаголским обликом. У том смислу нема разлике према књижевном језику. Међутим, радни глаголски придев од резултативних глагола може успешно да супституише трпни у пасивним конструкцијама. Исказ се семантички не мења, нпр.

ӣр̄асе је л̄џо ис̄ӣеч̄ено : ӣр̄асе се л̄џо ис̄ӣек̄ло, л̄џ је д̄д̄бро ис̄ӣеч̄ен : л̄џ се д̄д̄бро ис̄ӣек̄о, л̄џо је ӣд̄орано : л̄џо се ӣд̄орало, д̄д̄бро је д̄ӣрано : д̄д̄бро се д̄ӣрало итд.

Медијална конструкција има вредност пасивне и у следећим везама:

ӣозн̄ае се как̄и е кад з̄ине, ч̄д̄век се џо оч̄ӣма ӣозн̄ае, џо ма̄јке се в̄иди ӣ х̄ѣрка, ж̄дна се ӣозн̄ае џо ч̄ов̄екове кош̄ӯље, а ч̄д̄век џо ж̄д̄нӣнем л̄ӣцу и сл.

Уӣӣйна реченица

630. Поред нормалних обрта постоје и инверзни обрти с везником да на почетку исказа:

д' ӣдемо ш̄ њ̄има? д' ӣџем на Мор̄џу? В. Д., д' ӣдем мало код Ра̄д̄е? д' ӣџем на с̄бор у Б̄џу В̄д̄ду? Миј.

Овакви искази су специјално интонирани. Интонација индицира истовремено и молбу и жељу.

Постоји процес поступног формирања упитне реченице са енклитичким глаголским облицима на почетку:

*сам ти вратићо ја? сам ти казџо да не идеш тамо? сам те мо-
лџо лејо да ти не причаш?
си ситџо? си л ддно онд? си л га срџо? си л окојдо? си л му казџа
да дђе на сабор? си л џорџо свџ?
смо л ти дали, брџ, и сирџу, и ја?ре, и намешџај? смо л те мољли
сит џути да се насџлимо?
сте л ситџли? сте л га вџдели? сте л најџсли крџве?
су л те лејо дочџкали? су л му шџдгод дали? су л бџли у Варварџну?
ћу л му дам кџла? ћеш ми дам? ћеш га џродџи? ћеш да ситџнеш
до џдла нџћи? ће л да дђе? ће л д' иде? ће л га џорџа? ће л га удџе?
(девојче), ће л га жџни ова јџсен? и сл.
ће л га избџцем за ово? ће л му одвџдеш радника? (ћерку), ће ми дам
мџло сџмена од овџга цџџа?
ћеш џродџи јунца? ћеш д' џцеш ове гџдине у Љубоситџњу? ће л
да ми дђећеш на слџву?
ће л да шџрау калџе у Нџви Сџд? ће л да ситџну д' обџру?
ће л да му исџлџишмо свџ? ће о д' џцемо и ове гџдине за рџбу?*

Карактеристика оваквих упитних реченица је у специјалном истицању интонацијског реченичког врхунца. Тежиште је увек на основном глаголу, нпр. — си л ми до но оно? — ће л му да м кола?

Процес редукције помоћних реченичних средстава остварује се усвајањем краћих облика у упитној реченици, спорадичним испадањем упитне речце *ли*. И даље, усвајањем једног облика футурске енклитике за сва лица.

Процес оваквог формирања упитне реченице није потпуно завршен. Поред свих ових форми, постоје и пуни облици помоћног глагола у употреби.

Редукције се врше и у упитној кондиционалној реченици:

*би л ми ддо? би л ми учинџо ти? би л ми џрдали онд џрче исџод
куће? би л ти џомџгли да ти мџлиш?*

И у овим реченицама тежиште интонације је на главном глаголском облику.

Имџеративне реченице

631. Ове категорије исказа не одступају битније од истих структура у књижевном језику. Постоје неколико општепознатих модела:

а) нека + презентски облик за 3. лице јединине или множине:

нека донџсу, нека дђе, нек ти да, нек ти џомџгну и др.

Овај тип исказа широко је распрострањен и у књижевном језику и у дијалектима. Значи дозволу, а врло ретко у овом говору и ублажено наређење. У овом другом случају интонација исказа је јаче потенцирана.

б) да + презентски облик:

иђи да се смириш, иђи да ћутиш, ви да ипресиднеите с играњем, иђи да не ирџичаш нишита, иђи да не идеш у Милутовац и др.

Наређење се исказује изузимањем једног или више лица из скупа: — ти да ћутиш — (сви остали могу да говоре), — ти да не идеш у Милутовац — (други могу то да учине).

в) Постоји употреба да + презентски облик за 1. лице множине, али у ређим случајевима. Исто тако, али чешће, у овој конструкцији се може употребити и 3. лице јединине и множине презента:

он да се смири, само он да не ирџича нишита, они да ми не скићу, ми да не ироговоримо ни рџч з' инаиш.

Овај императив забране увек је казан у блажем тону. У сваком конкретном случају подразумева шири контекст, нпр. — он да се смири — (биће му боље), — само он да не прича ништа — (други могу да то чине из извесних разлога), — они да ми не скићу — (као што су научили) итд.

г) Сасвим нормално постоји и перифрастична прохибитивна конструкција типа — *немо да иђваш* — и др.

И у овој категорији постоје две могућности:

- 1) Употреба с везником *да*.
- 2) Употреба без везника *да*:

немо се сиграш, немо се смеџш, немо се ирџиш иђшав, немо му кујимо одело, немоше му кажеше шџо, немо никад иџакџ (да радиш). немо да сџаваш на лџднџ зџмљи В. Д., немо д' идеше у иџуђе Мед., немо д' иџраш до њџга, немо д' улаџиш де не иџрџба Миј.

Питање односа форми с везником *да* и без тог везника већ је разматрано (в. т. 558). За ове последње случајеве елиминисања везника потребно је подвући да се везник уклања врло често у везама *немо/немоше + да + се + глаголски облик*. Очигледно је да нагомилавање језичких елемената условљава овакав процес. Међутим, наш материјал показује да тога има и у другим позицијама.

632. У кондиционалним реченицама интересантно је што у зависности од ритма исказа везник *ако* има две форме: редуцирано *ко* и *ако*:

ко ми дџа, ћу му дџам, ко не дџа, не дџам ни ја њџму В. Д., ко е не дџа, ћу да е укрџџџем Мед., ко сџиџгнеш, донџси мало и мџне. Миј.

Форме са *ако* су као у књижевном језику: *ако дџџе, каџџи му . . .*

О овом везнику в. т. 486.

Напомена: везник *ако* је обележен. Међутим, друга функција му је исказивање одобравања, дозволе, и ту је *ако* рџчца.

акџ џеш д' одџсеш (= одобравам, дозвољавам), акџ џеш да иџшрџиш Миј.

Поред *ако* у функцији за обележавање кондиционалности, употребљава се и *кад*.

Ово обележавање, међутим, исто је као у књижевном језику. Тако је и са осталим везницима у овој функцији.

Широко је распрострањена употреба исказа са ирационалним кондиционалом типа: *ћаше да ме убице, да . . .* (в. т. 613).

Дезидеративне реченице

633. Као и у већине других дијалеката постоји неколико типова ових реченица:

1) *ја би јео, он би ишо, ми би шо волеле* итд.

Овај тип исказа је врло распрострањен и у дијалектима и у књижевном језику.

2) Нешто ређе су жеље исказане обликом презента у комбинацији с другим елементима:

нека ши бидне, нека ши се нађе, нице здрег да му се нађе мало иара у куће итд.

3) Прохтев за нечим такође се врло често исказује презентом: *јѐ ми се иаирѝка, иице ми се, иде ми се негде, не ради ми се, не жиѝви ми се, цѝо дан ми се илаче* итд.

4) Исказивање жеље, клетве, благослова итд. перфектом без споне обична је и врло честа појава (в. т. 575).

5) У ређим случајевима жеља се исказује имперфектом, нпр.

иѝребаше ми иѝа нѝж (в. т. 600). Мала фреквенција оваквих исказа условљена је губљењем имперфекта у овом говору.

Намерне реченице

634. Ове реченице су као у књижевном језику:

идшо да куйи . . . , оийшо д' исирѝси, иѝшо дѐ узне иа изгубио иѝиѝ, дѝшо д' изгуби и оно маѝло иѝио иѝма, дѝшли да ми иѝѝду онѝ маѝло и др.

Разлике према књижевном језику су следеће:

а) Не постоје везе типа — дошао да би научио, — али се оне успешно замењују претходним типом исказа.

б) Не постоји ни тип реченица с везником *како би*. —

Предикаѝске дојуне

635. Постоји нормална употреба конструкције глаголски облик + за + акузатив:

учи за дѝкѝора, учи за иѝрѝфесорку, учи за учийѝеља, сирѝма се за маѝду (да буде млада), *имаѝ сина за учийѝеља, иѝабран за одѝборника* итд.

7) Именице женског рода уз бројеве *два* и *шри*, кад се ови бројеви деклинирају, у дативу и инструменталу су у множини:

к онѣма двѣма девѣјкама, с онѣма шриѣма женѣма, увѣшшо се с двѣма рукама.

За генитив/локатив облици ових бројева нису нађени.

8) Уз именице III врсте глаголски облици који разликују род обично су у мушком роду (в. т. 319).

9) Демонстративне заменице *шѣ*, *овѣ*, *онѣ* имају форме без *ј* у мушком роду па нема разлике у слагању између именица мушког и женског рода у номинативу једине мушког рода. У осталим зависним падежима слагање је понегде остварено и по форми и по значењу (в. т. 375).

О реду речи

640. Ред речи у овом говору има разлика према књижевном језику, али те разлике нису већег домашаја.

Најбитније одлике овог феномена у трстеничком говору су ове:

1) Енклитички облици помоћних глагола *б и т* и *к т е т* могу заузимати иницијалну позицију у исказу:

сам ти вѣшшо иѣре? си сийго? ћеш да дѣћеш? итд., (в. т. 630).

2) Између суперлативне морфеме *нај-* и облика компаратива интерполирају се често друге речи:

наџ ми е гѣре иѣце итд., (в. т. 340).

3) Каже се само за *нишиѣ*. Негација никако не долази на прво место.

4) Врло је често интерполирање објекта кад је енклитички облик личне заменице између атрибута и именице, нпр.

џѣ га дѣн нѣма Мед., *лѣи је бѣг убиџо* Т., *џрни је џѣвек* (муж) у *гѣб оиѣрао* В.

Овакви искази су углавном засићени емоционалношћу. Познати су и на другим странама.

ЗАКЉУЧАК

641. После разматрања говорног материјала у појединим одељцима овога рада могуће је прецизније одредити и значај испитивања овог говора и његово место у широј дијалекатској констелацији.

Трстенички говор својим местом у оквиру косовско-ресавског дијалекта има посебан значај. То је и одредило значај испитивања његових одлика. Овај говор спаја две зоне које имају извесних међусобних разлика, али које чине средишни део косовско-ресавског дијалекта спајајући смедеревско-вршачке говоре с косовско-метохијским говорима. Ова два крупнија говорна организма овог дијалекта постепено се укључују у друга дијалекатска подручја, па су сасвим природно, развили неке говорне феномене у својој еволуцији који су заједнички с говорним одликама граничних дијалеката.

Трстенички говор, захваљујући својој посебној географској конфигурацији, био је у могућности да трпи мање утицаја других језика и дијалеката, па да према томе, очува изврстан број типичних косовско-ресавских особина боље него друге говорне области овога дијалекта.

Две зоне трстеничког говора значајне су по томе што прва има неке особине вучитрнског, а друга пећког говорног типа. Раније поделе и цепкање овог дела дијалекта на много већи број говора нема оправдања гледајући на ове проблеме из синхроничне перспективе. Разлике које постоје у говорима ове две зоне више су историјског карактера, а мање плод индивидуалног развоја. Еволуција говора је била оријентисана у истом правцу. Говори обе зоне највећим делом су унифицирани и даље се унифицирају.

Основне разлике између говора Жупе и Левча су у следећем:

а) Акцентски систем Левча има углавном три акцента " ^ ' + + ' , који алтернира с краткосилазним. Жупа такође фонолошки има три акцента, али с двоструком алтернацијом силазних акцената: " : ` , ^ : ~ . Ни овде нема фонолошких разлика. У обе зоне постоји појава експираторног акцента призренско-тимочког типа.

Дистрибуција дугоузлазног акцента на једносложним речима битно се разликује. У говору I зоне по правилу ' не може бити на једносложним речима.

б) У првој зони инфинитив је скоро сасвим нестао, у другој се спорадично чува.

в) Имперфект и аорист имају већу фреквенцију у II него у I зони.
 г) Наставци тврдих промена придева и заменица чешћи су у II него у I зони.

д) У II зони постоји з' у лексемама *гроз'е, лоз'е, гвоз'е*, у првој не постоји.

ђ) Веома ретка и нетипична појава фонеме *x* постоји у II, а не постоји у I зони.

Све ове разлике нису такве природе да би се говори ових двеју зона могли сматрати као посебно изграђени индивидуалитети. Говори Жупе и Левча, у ствари, представљају јединствен говорни тип. Левач је у неким говорним особинама заједно с ресавским говорима близак смедеревско-вршачком типу. Говор Темнића и говори Велике Мораве имају неке особине призренско-тимочког дијалекта, а говор Левча неке особине сличне шумадијским говорима итд.

642. Нужно је овде напоменути да и једна и друга зона идући ка периферији показује све веће разлике; укључују се поступно у друге дијалекатске формације.

643. Говор III зоне далеко је више изградио своју властиту индивидуалност. Према говорима I и II зоне има много више разлика него што их ове две последње међусобно имају. Говор III зоне неким особинама укључује се у говоре Груже и у говоре од Краљева ка Чачку. Специфичне особине нарочито су уочљиве у падежном систему, компарацији. Фонетске особености такође су му ближе говорима Груже. У акценатском погледу, међутим, најближи је нашем трстеничком говору. Основне карактеристике ове зоне су у овоме:

1) Нестају деклинациони наставци тврдих основа заменица и придева у генитиву и локативу множине. Боље се одржавају у дативу и инструменталу множине.

2) Именице мушког и женског рода II врсте имају наставке као у књижевном језику с том разликом што именице мушког рода ове групе кад обележавају лично име имају наставак *-о* у номинативу, па им је деклинација друкчија:

Жико-Жика-Жику-Жикем итд. Постоји име *Жика*, али је акценат друкчији и то је и сасвим друкчије име. Деклинација ове именице је по II врсти.

3) Нема колебања у употреби акузатив-локатив и акузатив-инструментал.

4) Не постоје консонантске секвенце *јз* и *јн* у примерима типа *лојзе, дојна*.

5) Нема компаратива с наставцима *-ец, -еа, -ее* (*-е*).

6) Постоје извесне разлике у дистрибуцији акцента (в. т. 25 и 26).

644. У односу на Вуков језик, односно на језик дијалеката који су у основици књижевног језика, има у целини веома много разлика. Овај дијалекат је у многим правцима имао своју властиту еволуцију. Разлике су често крупне, интересантне и посебно уочљиве у следећим категоријама:

а) Оригинално се развио акценат па је и место акцента, и дистрибуција његова, и фонетске вредности акцента, често врло различито.

б) Падежни систем је такође имао друкчији развој. Синкретизам појединих форми остварен је на специфичан начин. Такав развој су понекад условили фонетски процеси, понекад други фактори.

в) У систему глаголских облика разлике су мање битне.

г) У фонетском погледу има повећи број разлика, али оне нису од битнијег значаја за фонолошку структуру. Отвореност гласова под кратким акцентом, а делимично и у другим позицијама, говоре о те- шњој вези овога дијалекта с војвођанским говорима. Ова појава може бити корисна за објашњавање неких проблема историје језика уколико се у овом правцу детаљније изуче говори једног и другог дијалекатског типа.

645. Оба значајнија писца са овог терена, Добрица Ћосић и Душан Радић, имају у свом језику дијалекатских особина. Међутим, нити су те особине на исти начин одражене, нити су подједнаке фреквенције. Душан Радић је обилато користио дијалекатски материјал за карактеризацију својих личности и ситуација градећи на томе и свој властити манир. Понекад употреба дијалектизама презасићује текст и вулгаризује га, али је чињеница да је пишчев стил добрим делом изграђен на дијалекатској основици и да му често дијалекатске особине дају посебну свежину. У његовим делима заступљене су скоро све основне особине трстеничког говора које је било могуће унети у књижевни текст.

Добрица Ћосић се такође користио дијалекатским материјалом, али су фолклорни елементи у даљој обради редовно добивали виши уметнички ниво. Изворност језичких фактора је очевидна, али је мало самониклих феномена употребљавано у изворном облику.

Ћосићева фактура реченице има доста изразито дијалекатског. Међутим, то је проблем који се може обрадити у посебном раду. Не улази строго у оквир ових разматрања.

646. Важно је подвући да брзи темпо разних социјалних промена на селу за последњих двадесетак година доноси и у језику крупне промене. Ту је, пре свега, битно што далеко већи број људи пролази кроз школу. Затим далеко је чвршћа веза између села и града. Несравњено су доступнији сви фактори масовне комуникације: радио, телевизија, штампа, масовни скупови, рад масовних организација итд. У језику млађих генерација те промене су врло уочљиве, али дијалекатска структура делује повратно па се ствара занимљива језичка слика. У синхроничној перспективи ствара се интересантан говорни феномен.

Основни утицаји књижевног језика су у овоме:

1) Поступно се уноси x и ϕ . Прва фонема спорије, друга брже. Уједно нестаје и δz .

2) Компарација придева има тенденције развитка према систему који постоји у књижевном језику.

3) Нестају колебања у употреби падежних облика, али наставак *-ем* у инструменталу именица мушког и средњег рода по правилу остаје.

4) Усвајају се наставци меке промене у заменица и придева.

5) Говор лексички постаје богатији. Изразито дијалекатске лексичке вредности поступно нестају.

647. У неким категоријама остаје дијалекатска структура без обзира на то што је утицај књижевног језика врло јак:

а) Здржава се карактеристична артикулација вокала. И школовани људи се тешко ослобађају дијалекатског утицаја.

б) Акцент углавном остаје исти и на истом месту. Једино се у Жупи поступно уклања ~.

в) Развојне тенденције показују да уопште нема повратка у говор глаголских облика који су нестали.

Нема ни појачавања фреквенције оних облика који су само делимично у употреби. Шири се П₂ независно од утицаја књижевног језика.

г) Фактура реченице остаје углавном иста, али се број језичких средстава смањује. Постоји тенденција да се елиминишу бар неки од језичких феномена који чине конструкцију реченице, а који нису неопходни за конкретан реченични тип. То је у напред наведеном материјалу више пута регистровано. Деловање овог закона захватило је и дистрибуцију вокала, консонаната, затим глаголске форме, реченичне делове. Контекст на тај начин постаје сажетији, концизнији; економичније се оперише језичким средствима. У изражајном смислу контекст у целини има важнију улогу од инсистирања на појединим стилским елементима.

Треба подвући још и значајну улогу интонацијског тежишта у исказу. У зависности од њега долази до крупнијих процеса у структури исказа.

П Р И Л О З И

Сјасенија Ђрић, Велуће

ЖЕНИДБА И УДАДБА

Била сам ма̀ла, сад сам јо̀ш ма̀ња. Остаре́ло се. Јес, ка̀ка е му̀ка то̀?
Ни́је му̀ка. Седамдесет пѐт го̀дина прѐшло. Бе́ше и про̀ђе.

Па̀нтим како е би́ло у ста̀ро вре́ме. Све́ дрѹкше но сад.

Наводаци́ца до̀ђе. Ва̀ли дувегли́цу. Ако дѹ, дѹ, ако нѐђу, не
мо̀же ме натѐра ни́ко. У се́ло би́ли свира́чи. Би́ле су га̀де. После по̀-
чели да сви́ре у хема́не.

Кад се прѐси, пр̀во се љде на гледа́ње. Бегени́ше се ку̀ћа. Мо̀мак
до̀ђе наоглед. Оне́мо се, нѐнемо се. Гле́дам има́ње, па на проше́ње.
Онда се да̀ наниз. Ако чо̀век погѹне, ил ѹмре, да љма за њу̀. Мбра да да̀.

Одрѐде да̀н за љспит, па на ве́лико проше́ње, па сва̀дба. По три́
да̀на трае́. Све́ се пѹло врѐм. Не сме́ мо̀мак да погле́а дево̀јку, ни она
ње́га. Чак ни кад је сва̀дба. Би́ла сам дево̀јче. Отѹ́ђем на сва̀дбу па
пе́вам.

ТУРСКИ РАТ

Кат поче рат, зачукала дзвона: дин, дин! Устадоше човек и девоери. Сви отише. Свак свдем кдња води, пушку набавио, па у ланац. Нисам имала децу. Јетрва и ја остале на имању.

Мене дадоше за Милана због земље.

Прође мало. Погинуо Брала. Погинули други. Ретко ко довучен. Погинуо Ранку и онем Раддславу син. Други девер погинуо у бугарском рату. Овем Микѐ Антићу (погинула) жена и мене мда зва. Свекрва саши сирочићима наке крпе. Ја одне.

Швабе кад дођдше, кад био други рат, отѐраше све по зятвдрима. Швабе имале (биле) кад улѐгну у авлийу, све ти покупе. Мде свекрве узели јелѐче.

Кад се рат завршио, почеу да долѐзе они што бѐу по пут, по бѐрбѐ.

ВАМПИР

Ми смо се звѐли с попѐм на славу. Ондак цѐло сѐло, свѐ дѐе д' љду код попа Микѐ. Једѐма пѐшли такѐ: пѐли, пѐвали, пѐли. Мѐј девер отишо на славу. Нѐма га па нѐма. Почѐу петлѐви да пѐвау. Кад се свануло, стѐго кѐћи све црн у лицу. После причѐо како е бѐло.

Врѐао се. Чуло се ки да нѐко кѐка. Он љде, никакѐ нѐма ништа. Одједѐма вѐди нѐшто бѐло. Нѐко прѐжио ки петрајљ платно. Йде за монѐм. То е био деда Владѐ Стојѐндовићу. Йдем јѐ, љде он. Мѐне љма траг у снегу, нѐму нѐма. Ја пѐђем лѐво, он за монѐм, јѐ пѐђем дѐсно, он за монѐм. Два мѐсеца пѐсле боловаѐ. Лѐчили га, читѐли му молитву у намастиру, не мѐж д' оздрѐви. Умало ниѐе прецрко.

Александар Радивѐвић, Цана, 54 године, Велуѐе

ЛИЧНИ ДОЖИВЉАЈИ

Био сам у јѐдно сѐло у Банату. Пѐшло на рађ. Сврѐтим код једнѐ женѐ. Нѐма крвѐта. Тѐри мало сламе. Не велѐ ништа за вечѐру. Сѐтра пѐђем даље. У једнѐ кѐће кажем: да ми даш мало водѐ. Пођо и најѐм у јѐдну кѐћу ѐпет. Бѐше нѐка старѐа жѐна. Газда отпѐдио жѐну. Врѐта запео кључѐм. Оно му бѐла мајка. Питам да л мѐже да се нађѐ жѐна. Баба велѐ: „Зар чак тѐ дођѐ да нађѐш жѐну? Йма, велѐ, ту нѐка. Показѐла ми кѐћу. Потрајим тѐ жѐнскињу. Она Далматѐнка. Овамо, онамо, са шѐѐм. Јѐ ју велѐм да се дѐлим са жѐнѐм и синовѐма. Ођу се пѐново жѐним. Ймам пѐре, стоку, капитал. Она каже да дѐе за мѐне, да пѐшла за мѐне што љмам капитал. Дошли неки људи. Далматѐнка каже: „Ођу да пѐђем за тѐбе. Таѐо јѐ да е повѐдем.

Йѐзина кѐћа лѐпа, све у грању. Она после посѐмљѐла: „Ти ѐеш мѐне напѐштиш”. Јѐ ѐѐј овако, онако, ѐна сѐмљѐ. И ствѐрно ођу да је узнем.

Ту ја то причам њој, дође нека њозина комшијка и вели ку д' иђеш из овдга предузећа. „Ви ће џу направите дете, ку ће она пдсле”. Далматинка ништа. Увече се скупио ки куће паса. Пили целу ноћ и певали.

Сутра она побегла. Ја пита, нема ништа, па се врати у Велџе. Ту се помирим са женом. Дошо она њон зет. Договоримо се што зарадимо зајнички да бидне и мене и њези. Она вели нема паре да се излечи. „Излечи бар оно дете”. Тражи д' иђемо да ми потпише да више нете да се свађа.

II

Радиво, ћеш ми продаш та пиџук? Нећеш? Бойш се од женѣ. Та твѣа жена ће доведе пѣпа да те опѣва. Све ти пѣшло ус кривак. Дѣца се не избаци на дѣца.

Цана је био мајстор. Свема даде земљу. Пдсле нико неће д' иде у колективу.

Сви га звали на славу. Туре га у вр сѣвре. Фала ви, брѣ, вели. Домаћине, ти нѣсиш колач у цркву? Буда пиде, благосиља: „Ове гѣдине пили са чашом, догѣдине с чабрѣм”.

III

Био сам у борбѣ. Глеао сам како једнѣм баѣач прѣсече ѣбе ногѣ. Ја и јѣдан мѣј исписник се договорили: ако се ранимо, један дрѣгога да добидемо (= дотучемо). Слушали једно вѣче кад се чѣтници договарали. Јѣдан вели: „Ја ћу да га закѣлем, а ти га нѣси у мочвар”.

Слушате, нарѣде, доклегѣд има такѣ Слободана, ми ћемо да гинемо.

Трајили чѣтници и мене. Питау ме: „Да бидеш војник наше војскѣ?” Ја врѣа лѣво, дѣсно; јѣдва се измигѣљи.

Полетика. Свак бѣга дѣ е мѣко. Ја нећу.

IV

Данас би сви тѣли лѣба без мѣйке. Ђе на сѣнте да учѣ шкѣлу. Не исплати се. Кад се иде у шкѣлу, а не мѣш се заврши. Запдсли се, па мисли да мѣж д' упрѣља са три дрѣаве. А не мѣже. Свак се борѣ док је живѣ. Мртвѣм чѣвѣку ништа не трѣба.

Пре рѣта све што је бѣље поѣдѣше чинѣвници. Дођу у сѣло: „Имаш ли прасиће дебѣле?”. Ја ймам, само да донѣсем тѣбе да јѣш.

Ја сам пиѣан, ал рѣтко ко ће ме скрѣне с пуѣта.

Вуча Муѣдѣвић, 77 год. Тоболац

ДОЖИВЉАЈИ ИЗ РАТА

Био сам у рѣту. Йшли смо свѣд. Све до Крѣф. Био сам на свѣ мѣсте на тѣм ѣстрву.

Јес, признају сад! Нйшта. Ова млађарица.

Преко Албаније било тешко. Кљи отйде да тражи леба, више се не враћи. Прелазим преко рекѣ, нѣ знам како се звађицаше, повежемо се за конѡпац по јѣдан, по јѣдан. Нѣки се откйне. Више га нйки и не тражи.

Лѣчили не Французи. Млого дѡбри љѡди. И Енглези. Пѡмре свѣт грдни. Све се у море бацаѡло. Вежемо за шйиу, па у море.

Враћймо се пѡсле. Претераѡ Швабе све до Фрушке горѣ. Јѣдама не нападоше, па љдри, љдри. Остѹпймо овамо до Ралеѣ. Нарѣдник каже: „Јѡпет ћемо ми ѡйма д'ударимо шамар. Нѣма нйшта да ти дѡђе само”. Јѣдва извѹкѡмо топѡве у једнѣм рѡву. Бйце летѣћа батѣрица. Свѣт се посакрйваѡ по подрѹма, по шѹме. Швабе прерйпали бѣдеме па упали у рѡвове. Бйло мртве љѡди, пѣт вѡзѡва не би мѡгли да љи одвѹчу.

Бйло мѹке кат смо остѹпали. Швабе скакали у рѡвове па се са нашема клали, давйли, убйвали. Од Осипѡнице пешачки отѡмо. Тѣраше не по Багрдан. Код Пѣћи пѡ голѣм снѣг. Пѡђемо пешачкем пѹтѣм. Нападоше не Арнаути па не побйше. Комѣндица. Скадар бйо у црногорскема рукама. Валѡну уватио она пешачк пѹсти. Ударише па само шатрѣ по ѹлица.

Грци нйсу ћали до последње да стѹпе. Бѹгари нападоше мѹчки. Шѣсти пѹк пѡклали свѣ. ѹвече седѣли, разговарали, а нѡђу нападни па пѡклали свѣ. Истѣраше не оданѣ. Бйиу све у перчин.

Кољко е тамо грѡбље од наше војникѡ.

Ми отѡмо на Ветѣрник јѡпет. Смѣнйше не Сенегалци. Свѡки нѡси гѡ нѡж. Јѡ сам глѣдао тѡп пресечѣн ки тестерѣтем. Стоѹи још на колеснику. Наши бйли ки до Чакићске Мале. На Кајмакчалану навек снѣг. Такѡ сам прѡшо на свѣ мѣсте.

БАВО

Бйле ѡд јаке шѹме. Тамо ка Окрѹглице и гѡр у Велѹћу. Свѣ рођѣвало бѡље. Мѡи покѡиан дѣда и јѡ йшли на Морѡву у рйбу. Бйо сам мѡли. Пѡшли тамо ка Дренѡве. Пѡче да пада кйша. Не вйди се ни пѣр прѣд око. Рйба пада ки лѹда у черѣнац. Напѹнимо тѡрбе за чѡс. Дѣда нѣће кѹћи, само загази и пѹни черѣнац. Нѣмамо дѣ да љи тѹрамо. Дѣда љи избѡци на пѣсак. Мраќ. Морѡва надѡлази. Одјѣданпут дѣда поглѣда, на пању низ брзйцу плйва чѡвек. Дѣда мйсли пречинило му се. Прѡђе јѣдан. Мѡло пѡсле дрѹги. Брзйца нѡси тѹпше јѣдан по јѣдан. На једнѣм ѡпет чѡвек. Сѡв црн. Дѣда се престраѡйѡ. Велй мѣне: „Ајде да покѹпимо рйбу, да бежймо кѹћи”. Ймаш шта да вйдиш. Морѡва надѡшла, пѹне ѡбале, све ѡднела. Остѡле само онѣ рйбе у тѡрбѣ. Дѣда нйшта вйше нйце рѣко.

После ми прйчаѡ да то ѡѡво нйце дѡо да се вѡта рйба.

ВАМПИР

Били старац и баба, велика сиротиња. Легали сваке вечери рано, а дизали се рано. Једма неко чука на врата. Био мрак ки тесто. Баба вели: „Дик се”. Дѣда неће. — Дик се у лудницу отишо!”. — Баба била опасна. Дѣда опет ништа. Баба се дигни, отвори врата, кад оно човек црн, а свѣ се крије да му се не види глава. Питао да прендѣни. Баба не зна шта ће. Осврни, обрни, па га пуштила. Он се стровалио поред ватре ки пањ. Лѣго на корам и одма заркао.

Пробудио се дѣда у неко доба ндѣни. Горѣ ватра велика, свѣ се сјајѣ. Она човек седи и на ражњу нешто окрѣне. Дѣда мало боље погледа, исцесетио се мртвац. Престравио се. Баба кад видеела, хѣла да препрѣкне. Она човек ништа. Баба би викала, ал нема нигде никога. Баба рекла: „Пути док не запѣвау први петлѣви, а после ћемо да вѣдимо”. Бутѣли ки да немау глас. А она човек само глѣа у ватру и окрѣне. Запѣвау први петлѣви, човек скѣчи, свѣ поцрнѣо. Петлѣви запѣваше још једма. Он сукну те кроз врата. Баци ражањ, ватра се утѣлила. Дѣда и баба не смѣду ни да шуку.

Кад ујутру, нема ни ражња ни мртваца; нека клада код ватре. После причали, повампирѣо се пѣп.

Бурковић Милован, рођ. 1899, Тоболац

I

Жито ми добро. На онѣ тамо парче ужутѣло. По кукурѣзу је конпир. То коперација не да да сѣјемо бѣли, само жѣти. Да е по њѣму пасѣљ, не би био такѣ жѣт.

Имам три ѣктара землѣ. Оде више и мало гѣр у брду. Била гѣр лѣпа пченица. Бацали смо вештачко ѣубре. Са ти е такѣ. Ако ѣубриш како е прописано, добро. Да није било Тѣта, не би било такѣ. Тѣ се презнаѣ. Пдрез не знам колико е. Мѣј ѣнук плаћа. Мѣже се такѣ. Евѣ га пѣт се гради. Звали ме на кѣлук и ја се јавѣо. Они неће да ме прѣме. Кажу, старѣѣ си човек. Ја се тѣ за раћ не боѣим од млађе ѣуди.

Тѣ се неки бѣне што се тражи такса на кѣла, а ја им кажем: „Па кудѣ ће кѣла да ѣду ако неће пѣтѣм”.

Имам ту једно парче од триес-четрѣс ари. Посѣјали талијанку. Мѣј ѣнук каже да бацимо ѣубре. Ја не даѣо. Бѣубрили смо га прѣшле гѣдине. Кад оно ништа. Само пѣт тѣвара пченице. Неће она такѣ. Овѣ гѣдине посѣјали опет. Бацали трипут. Пченица издурјала па се маѣло повалила, ал опет било петнаѣс тѣвара. Пропаѣло око стѣ пѣдѣсет кѣла.

II

Имаѣо сам двѣ сѣна па погѣнули обоѣица. За једнога прѣмам валиду, а за дрѣгога ништа. Он био мобилисан ки свѣ код Гѣрдића. А то било овако: ѣн био у Банату, а оде пѣчели да кѣпе. Ја пѣшо да га

срѣтнем и да га врати́м. Срѣтнем га ко пропуста. „Врати́ се, ќе т' отѣрау”. Он вели́: „Свѣ ќе покѣљу. Бѣље погйнем ја сам но ви свѣ сѣдам”. Не́кте да се врати́. Бйо по шуме. После се јури́ли по Лѣмничке реке́. Дѣшо кѣћи рањен и после ўмрао. Од њѣга ми ўнук. Сад је члан парти́це.

Дѣју ми стѣ педѣсет бѣнке и то годйшње. Ја ка́жем: мѣгу д' ўмрем без па́рчета шећѣра. Бар да дѣју тромѣсечно.

Дови́ћења и срѣћан пѣт! Мѣрам д' йѣем да заливам папри́ку и кѣпус док је ранѣе.

Сѣћногѣ Ђѣсић — Сѣћања, 72 г., Велика Дренова

ЗАРОБЉЕНИШТВО

Бйо сам у Нѣмачке четйри гѣдине у заробљеништу. Нѣмац дѣшо, имѣо спйсак, па презйваѣо. Јѣ, брѣ, нйсам ћѣо д' йдем, ал ме уплашише оће па́ле кѣће и свѣ.

Дѣђѣмо до Витѣновца и тѣ се довори́мо са машиновѣђу да ни да́ алѣт. Пресѣкли не́ке шајбне на врати́ма. Кад вѣз пѣшо, пѣчели да искѣчу и поискѣкали мѣлги. Скѣчу, скѣчу. Јѣдан удѣриѣо у жицу. Нѣмци чѣше па се заустѣвио вѣз и с ору́жје улетѣли у вагѣне. Пуцање. Машиновѣђа ви́че кат се свѣтло угѣси: „бѣжите!” А кад се свѣтло упѣли „Лѣжите!” Мѣлги побѣгли. Ми пресекѣмо шајбну и чѣкамо д' искѣчимо кад јѣдан офици́р с тройцама ўлете па бйше с кунѣѣцима. Остѣмо четрѣс ѣсам сѣти на стѣнице. Онда пођѣмо и у Загрѣбу преврнѣли казѣне с рѣном. Ўсташе отровѣли и Нѣмци испреврѣташе казѣне. Дѣђѣмо у Мѣкленбург и ѣдма не распѣделише на рад. Бйло прѣву гѣдину мѣлго те́шко. Не́ки ра́дйли под земљѣм. Нйсу ви́дели сунце четйри гѣдине. Они при́чѣли да ће ни да́ду не́што штѣ смо бйли у Нѣмачке. Нѣма о тѣга нйшта.

Ђѣсић Јовѣнка, 38 год., В. Дренова

I

Јѣ и Нѣста пѣшле у зѣтвор. Пѣнеле мало грѣјза и лѣба онѣма на́шема. Нѣста вели́: „Дѣ ћу ја, грѣдна, да га ви́дим”. Пред зѣтворем јѣдан не ўпита: „Кот когѣ ћете?” Мй ка́жемо. — „Штѣ сте дѣнеле?” — Мало грѣјза и лѣба.

Јѣдан не глѣда, глѣда и пита когѣ ймамо кот кѣће.

— Кѣга ймам, грѣдна. Дѣва мѣла детѣта, ра́дим и глѣдам дѣцу. Он вели́: „Йди кѣћи и глѣдај дѣцу, издрѣѣва ѣи. Нйшта му не́ће бйдне.

Нѣста пѣче да пла́че. Па пла́ка и у аутѣбусу. Ја ѣнда ви́кну: ћути, брѣ! — Она сѣ мѣло смйри, па ўзе ис крѣшње да јѣ. Ја почѣ да се сме́јѣм. — Како мѣш да јѣш, а сѣд си пла́кала. Сѣи се смејѣли у аутѣбусу.

II

Удaвљило се ту прe јeдно дeтe. Врсник с Радетом. Бјо лeп ки слика. Отац му отишо у Краљeво и у вoзу снјо сaн да му дeтe отишло на Морaву. Дoшo кyћи и пaтa жeну дe отишло. Жeнa му кaзaлa: „Тy је нeгдe”. — Кaкo кaд отишо на Морaву.

Ўзо мотoр и појyриo у Јарyгу. Тамo се тринaес удaвљило. Срeо нeкoгa дeчкa и oн му кaзao: „Удaвљо се”. Свј трчaли и Дaнa дoкoри. Трaжйше гa, трaжйше и тек сyтpадaн гa Морaвa избaцилa. Нa сaрани било млoгo свeтa. Свј ђaци из шкoлe и нaстaвници. Плaкaлa сa нeдeљу дaнa. Нe вoлим д' ицeм кa Морaвe. Нe вoлим да је видим ни oдoзгo из брдa.

Бјо лeп, јoш лeпши oд Рaдeтa.

Милош Трйиковић, рођен 1892, Велика Дренова

Од двaнaестe гoдинe сам у рaту. Дaклем oвaкo. Мй смo били млoги лyди. Бјо је нeки Бoшкo Сaвић у Трстeнику. Мй смo увaтили вeзу сa њимa и пoчeли да рaдимo сoциjaлизaм. Били сy нeки oвдe и јyрили нe ки кyчићe. Мй вoлимo тo, oни нe нaјyрe, a ми бeжймo пo шyмaмa.

Двaнaестe гoдинe смo пoшли у рaт. Oслoбoдили смo Мaкeдoниy, пa Јeдрeнe. Тyрци сe прeдaли нaмa, a нe Бyгaримa. Били смo тaмo ки у рoпcтy.

У Пйрот смo дoшли. Oнo сe oбјaвљo бyгaрски рaт. Тaмaн сe oбјaвљo, a јa сам бјо у рaзнe бoрбe. Бoрйли смo сe нa Цeру, и нa Бeогрaду, и нa Ўмкe. Било је глaди, липцoвaњa и нeсрeћe. Бoрйo сам сe трй гoдинe. Дoшo сам сaс сoлyнскoгa фрoнтa. Свaкa пaртийa је имaлa прaвo д' истaкнe зaстaву. Јa сам пoбиo зaстaву и нaписao „Живeлa Кoмунистичкa пaртийa”. Тo је било сeвтe.

Јa сам дoбљo у Вeликe Дрeндвe нaјвeћи брoј глaсoвa. Мeнe сy зaтвoрили пa пyштили. У јyнy 1941. увaтиo сам вeзу сaс Мйцу Нeдeљкoвићa. Дoлaзиo је кoд мeнe Дoбрицa Ђoсић, Лймар, Пoпчe, Хрaнa.

Oндa пoслe сaс oвoгa Гoдйћa сам увaтиo вeзу. Свe сам рaдиo с њимa дo чeтрeс чeтвeртe.

Увaтили мeнe чeтрeс чeтвeртe. Цeрoвић дoшo oнйм трaгeм. Oн кaжe: „Oтвoри”! Јa кaжeм: нйкeм нe oтвaрaм. — Пoслe дoшлa Кaлaбићeвa вoјскa. Јa и Жйкa Нeдeљкoвић у Кукљинa смo били oсyђeни нa смрт.

Кaжу дa нe мe стaвe кoд Бeљйнe ћeркe. Кaд је било нoћy oкo нeкo дoбa, пoчe нeкa лyпњa. Oни отишли, a нaс oстaвили, у Дрeндвy нe сaслyшaвao кoмaдaнт. Спрoвeо нe нeки Зeц. Ўјyтру дoтeрaшe зaрoбљeницe. Свe нe пoтpпaли зaјнo. Пoслe нe oслoбoдили. У Мрmoш нe дoчeкa вoјскa. Oндa нaйшo чoвeк и кaжe: „Мoжeш д' идeш и дa пeвaш пyтeм. Нeмa чeтникa”.

Сaд мoжe сe живй. Ймaм пeнзййy, a кoцa дoбрo рoдилo грoбицe.

Сивано Рисимић, Сиванца, рођ. 1909. Медвеђа

Нѣмам млого земље, само ѣктар. Бѣље живим но нѣки газдаши. Нйце да само за́пнем, па грбачи, грбачи, но мало глāvом. Кад сам се вратио из заробљеништа, радйцо сам свјуд. Тѣрао ме цѣо дан за мале пारे. Затѣо сам од њй избѣго, о тѣ газде. Сам сам нѣки мајстор. Мало нешто повравим, озйдам, пāне двѣста банке. Не вѣлим матйку и сунце.

Нѣком куѣ нѣма нйшта, лакше. Не мѣра мйсли за сјтра. А ја ймам то дѣте. Ваља му аљйна. Сад прѣшло у пѣти рāзред, па трѣба књйге. Пѣт йљада. Ево овā Дрāга. Шйце јѣргāне. Данас йма, сјтра нѣма. Попйце. Бйо довѣо из заробљеништа жѣну. Рјскиња. Бйла млого лѣпа. Оставила га. Сад хјтй (живи) у Бѣград.

Прва жѣна ми пāла и сломйла кйчму. Намјчила се по бѣлнйцама. Од нѣ ми је остāла ћѣрка. Удала се за једнога из Богдāња. Он побѣго за Америку. Сад је јдата за једнѣм дѣбрем дѣчекѣм. Рāди у „Петолѣтку“. Беснй дна.

Трѣба ју дам овј слику да е прслика. То е њѣјзина мајка. Мѣже тāмо да купйе нѣки лѣмови, мѣже д' йма слику од мајке.

Брадић Жйка, 62 год. Медвеђа

I

Мѣне завѣзане краѣе. Нѣ знам дѣ ху да пјштим ѣвце. Цѣо дан седйм у њйве. Оће бѣстан ѣде да бјде дѣбар. От пченице слāба вајда. Сā ху с' убрзим кјћи по овѣ врућине. Трѣба пошљамим оно мāло шљйва. Оху дам да с' обѣре. Што бйде, да подѣлимо. Нарѣдйше ни да посѣјемо талијанку. Нѣ знам какā ће да бйдне. Тј ће стāлно сѣјемо ко ваљā. У тѣм брду е мѣсто бостāнско. Йма вашар у Стопāњу па ће бостāн д' йде ки алва. Дѣбри врѣжеви. Родйло дѣбро. Однѣсем ко дућāнйма краставце. Лѣпе пारे смо јзели. Нйсмо тако илобāзни за пारे, ал плāти пѣрез, кјпи овѣ, онѣ. Кјћа е вѣлика рјпа.

II

Мѣа кѣмшйнка се пāрничй с монѣм. Тѣла би за нйшта да добйце пारे. Што да ју плāхам ја. Она је кјма онѣма мѣдима, јѣс је. Ал крадѣ, млого крадѣ. Научйла од њѣнога чѣвѣка. Мāло седѣла с њйм, а сад седй код онѣ фурјуне. Мѣне нйкад нйце затѣцала зѣра у постѣљи. Рāдим цѣо жйвот.

Пāнтим њѣнога чѣвѣка. Убйо га очи вѣга рāта нѣки Мāнцјкић Милѣнко. Убйо и њѣнога стрйца. Искористио онѣ потѣце око кјће па га утемѣзгāо.

Још пре тѣга тѣли да га убйју. Имāли два рāдника. Милѣнко ѣао да га предā Жйкѣ. Ил да га убйце. Пѣно бјдак да му разбйце глāву будāкѣм. Кад ѣн побјљйо из потока, удāрио га. Дрјги дан ѣн јмре. Долāзили цендāри, саслушāвāли га, испитѣвали га. ѣн свāком прѣти: „Ху те упљѣштѣм“. Нѣга довāтили па упљѣскали.

III

Запантио сам кад су били ајдуци. Био тек прорадио вџ онџм странџм. Ова пџт је прављен ранџ.

Гџр дџ је сад бостаниште имаџ велики рас. Имаџ три стџпа. Ја пошо рано, а тамо седџ три човека. Прџђем код њџ и питаџ: кџџ сте ви? — Дџђи да виђиш!

Они свџ имаџи реденице. Нџсе вџсове. — Да ниџи пиџнуџ, вели јџдан. — Ако каџеш, ми ћемо те удџсимо. Свџ ће ти попџлимо.

Они велџ: „Прџђи мало блиџе!” Пиџше ракиџу дџваше и наџа. — До мрака да ниџи зиџуџ, а после чџкај у тџбош.

После џи повџтали и повџшали у Трстенику.

Резюме

Душан Йович

О НАРЕЧИИ ТРСТЕНИКА

1. В настоящей работе обсуждается язык одной части косовско-ресавского диалекта — язык наречия Трстеника в центральной Сербии.

Изучение диалектов этого района Сербии стало настоящей необходимостью потому, что он до сих пор очень мало изучен. Систематически исследованы периферийные диалекты и диалекты находящиеся в основе литературного языка.

2. Наречие Трстеника различается от косовско-метохийского и смедеревско-вршачского наречий, но все-таки эти три наречия составляют одно целое — косовско-ресавский диалект. Несмотря на то, что между ними существуют большие различия, считается, что они не самостоятельные диалекты, а только наречия.

Существует даже утверждение, выдвинутое А. Беличем, что косовско-ресавский диалект очень компактный. Новейшие исследования указывают на то, что надо искать другой подход к этой проблеме.

3. В наречии Трстеника система гласных на фонологическом уровне такая же как и в литературном языке:

i, e, a, o, u + r

В смедеревско-вршачском то же самое. В косовско-метохийском наречии, кроме упомянутой системы, существуют ь и ѱ. ѱ находится в иностранных словах и стало элементом системы гласных под влиянием турецкого и других неславянских языков. Что касается ь, в соседних наречиях призенско-тимочского диалекта существует та же самая фонема. Но, в косовско-метохийском наречии, в большинстве примеров эта фонема находится в иностранных словах: *азгън, алвалък* и т.д. (См. Глиша Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта I, СДЗБ IV, Београд 1932.).

В зависимости от просодических факторов в наречии Трстеника фонетическая система гласных увеличивается, то есть гласные, особенно *o* и *e* под кратким ударением получают новые свойства, становятся очень открытыми.

Таким образом фонетическая система получает следующий вид:

i	u	
e	o	
ɛ̣	ɔ̣	(e, o = открытые)
	а	

4. Просодические свойства наречия Трстеника отличаются от систем упомянутых двух наречий косовско-ресавского диалекта. В наречии Трстеника система ударения трехчленная:

Восходящее ударение, в основном, на пенультине .

Долгое нисходящее подвижное на всех слогах.

Краткое ударение свободное на всех слогах кроме на ультине, где появляется довольно редко, напр. в аористе: *sedè, igò* и т. д.

Надо добавить, что " является и нисходящим и восходящим в зависимости от позиции, напр.

rādlo, žèna, òtac, sèdnet и др.

Оппозиция долгота-краткость находится в слогах в передударном положении.

5. Кроме этих трех ударений, в II зоне (см. карту), находится и четвертое ~, которое напоминает чакавский акут. Интересно, что ~ находится в позициях ударения ^ и не проявляется как фонологический фактор.

Что касается дистрибуции этого ударения, она не отождествляется вполне с ~ в чакавском диалекте, напр. в наречии Трстеника мы еще не находим в конце слов.

6. В зависимости от просодических факторов число просодем в односложных словах 10 или 12, а в других словах 20 или 24, напр. *ì, í, î, Ì*, и др.

7. Интересно, что процесс дистрибуции указывает на тенденцию передвижения ударения к последнему слогу, напр. *pūtēm, ćilim, mangùp, bukvik* итд.

8. В косовско-метохийском наречии существуют только квантитативные оппозиции ^ - " или - - ~.

9. В смедеревско-вршачком наречии система ударения как и в трстеничком, но без ~, и дистрибуция ударения иная. Именно ' болсе свободно, чем в наречии Трстеника. Оно находится и в других позициях кроме предпоследней.

10. В трстеничком наречии ђ > e.

11. Существует стяжение гласных:

a + o → o: *dòšo, nàšo, pòšo* и др.

e + o → o: *dòno, pòno, ùno, vído* и т. д.

12. В системе согласных не существует x. На месте где было x теперь или k: *Mikallo, Kristos, Krísta, dàkće* и др., или иногда j: *màja* и др.

Между тем, очень часто на месте *x* не вставляется другая согласная: *lèb, lād, m̄dao, mā, strā, kđži* и т. д.

13. Согласной *ф* тоже не находится в разговорной речи старших. На месте где раньше было *ф* находим *в*: *vènjèr, vurūna, vès* или *ū*: *Jōsip*.

Конечно, в разговорной речи младших существуют и *x* и *ф*.

14. Согласная *дз* „5“ находится в ограниченном числе примеров. Таким образом реализована полная симметрия звонкости-глухости у полусмычных и щелевых согласных, напр.:

ć—d, č—dž, c—dz, s—z, š—ž.

15. Согласная *j* выпадает из некоторых сочетаний, напр. *m̄da, v̄da, sv̄dot, čit̄ai, razgov̄arai* и др.

16. Под влиянием литературного языка, особенно после Революции, довольно интенсивно вытесняются диалектные особенности. Это, между прочим, ярко проявляется в речи младших поколений.

17. В морфологии очень много специфического, диалектального.

18. В существительных мужского и среднего рода в творительном падеже окончание всегда *-em*: *pođkem, Mārket, spr̄em, s̄lem, p̄rem* и др.

Следовательно, влиянием основы *jo* закрепилось это окончание и в основе *o*.

19. В существительных основы *a-* проявляется синкретизм родительного, дательного и предложного падежей единственного числа. Окончание всегда *-e* долгое или краткое в зависимости от ударения, напр. *ženē, dev̄ojke*: *ženē, dev̄ojke* в литературном языке.

20. В множественном числе тождество охватило родительный-предложный и дательный-творительный, напр.

od kūca: *po kūca; drugov̄ima*: *z drugov̄ima.*

Тождество родительного-предложного существует и в наречиях Черногории, но пути развития различаются.

21. В единственном числе также существует частичное отождествление винительного-творительного падежей, напр.

kđpa s motku: *s̄čē lèb* и др.

22. Кроме того, иногда находится тождество винительного-предложного падежей, напр.

blo u Trstenik, ž̄fvi u Medv̄èdu.

23. Существительных основы *ī* в этом наречии меньше, чем в литературном языке, особенно мало абстрактных существительных этой основы.

24. У прилагательных мужского и среднего рода существует тождество дательного-творительного-предложного падежей с окончанием *-em*: *k d̄dbrem, z d̄dbrem, o d̄dbrem* и др.

25. У прилагательных женского рода тождество как и у существительных охватило родительный-дательный-предложный единственного числа. Окончание всегда *-e*: *d̄dbre ženē* и др.

26. То же самое тождество находим в большинстве неличных местоимений: *m̄de m̄ajke, m̄det đsi* и др.

27. В множественном числе тождество родительный-предложный и дательный-творительных в прилагательных и местоимениях то же и в существительных, но нужно подчеркнуть, что окончания твердых основ стали окончаниями и мягких основ, напр.

od tde drugòvâ и др.

28. В дательном и творительном падежах обыкновенно *-a* на конце: *teta, dobreeta, oneta* и др.

29. В сравнительной степени прилагательных и наречий три окончания:

1. *-eĭ, -ee (e), -ea* и др.: *starêĭ, starêe |starê|, srarêa*.

2. *-ši, -še, -ša*: *bêlši, bêlše, bêlša*.

3. *-i, -e, -a*: *lûdi, lûde, lûda*.

30. Глагольные формы частично тоже различаются от глагольных форм в диалектах литературного языка, напр. в аористе в первом лице множественного числа сохранилась старая форма: *dobt/h/mo, pado/h/mo* и др.

Существует аорист и от глаголов перфективного и от глаголов имперфективного вида.

31. Имперфект быстро исчезает, но его формы все таки существуют. Кроме обыкновенных форм, находящихся и в литературном языке, в этом наречии появляются и формы с инфиксом *-da-*, *-dadiĭa-* и др.

32. В прошедшем времени две формы: аналитическая и синтетическая:

mi smo pokosĭli : ja stĭgo, vi okopâli, pogĭnuo и др.

Формирование прошедшего времени без вспомогательного глагола выявляется как интенсивный процесс. Функции этих двух форм не всегда тождественны. Синтетическая форма все больше и больше становится специальным синтетическим феноменом.

33. Инфинитив тоже быстро исчезает. Эта особенность только одна часть единственного процесса охватывающего призенско-тимочский диалект, болгарский, македонский языки, да и другие неславянские языки Балканов.

Остатком инфинитива, является почти всегда форма без *-u*, то-есть старый супин. Конечно, супин синтаксически не существует.

34. В синтаксисе же наблюдаются диалектальные особенности. Функции прошедшего и настоящего времени вытесняют формы плюсквамперфекта и имперфекта, а частично и формы аориста.

35. Потера инфинитива обуславливает использование форм настоящего времени + футуровая энклитика в конструкции будущего времени, напр. *ja ĭu da râdim → ĭu da râdim → ĭu râdim* и др.

36. Повелительное наклонение употребляется в временных ситуациях, напр. *ja dôdi pa pòĭni da . . .*

37. Настоящее время частично вытесняет формы футура II:

ako stĭgne вместо *ako bûde stĭgao, kad dôde* вместо *kad bûde dôĭao* и др.

38. Интересно, что формы которые исчезают не восстанавливаются в разговорной речи. Другие формы появляются в их функциях. Таким образом, морфологическая система упрощается, а функция некоторых форм расширяются.

39. Предложение в наречии Трстеника более редуцированно, чем в литературном языке.

40. Наречие Трстеника указывает, что специальная эволюция обусловила развитие специфической системы феноменов. Это новая система, но не та же, что и в диалектах литературного языка. Таким образом, наречие Трстеника и косовско-ресавский диалект не принадлежат, как считалось до сих пор, к группе старших штокавских диалектов.

41. В настоящей работе автор указал и на влияние косовско-ресавского диалекта на литературный язык, особенно на литературный язык двух писателей — Душана Радича и Добрицы Чосича. Душан Радич использовал в своих произведениях очень много оригинальных диалектальных феноменов. Влияние диалекта, особенно в стиле, ярко проявляется в некоторых произведениях Добрицы Чосича.

42. Литературный язык тоже влияет на развитие этого диалекта. В языке младших представителей диалектальные элементы быстро исчезают, но не все. Произношение открытых гласных и ударение обыкновенно не теряются в разговорной речи.

